

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 31

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 22.12.2022 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Балінська Я.О. ЕКОНОМІЧНІ, КУЛЬТУРНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ.....	7
Лавриненко Г.А., Палінчак М.М. УНІВЕРСАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	11
Mostipan O.M. SOCIO-POLITICAL IDEAS IN I-CHING: HISTORICAL CONTEXT, POWER AND INTELLECTUAL TRADITION.....	16
Свідерська О.І. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОРОМУ ТА СВОБОДИ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	22

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрійв Б.Є. МІЖМУНІЦИПАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПОЛІЦЕНТРИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ.....	27
Марчук В.В., Мельничук В.І. СТАН ІНТЕГРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ У ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ.....	34
Petriaiev O.S. NEO-OTTOMANISM AND ERDOGANISM AS A NEW IDEA OF TURKISH IMPERIALISM.....	40
Стещенко Н.Л., Болотіна Є.В., Чоста К.С. ТЕХНОЛОГІЇ BIG DATA ЯК СИСТЕМА СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ.....	44
Тесленко С.С. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АВТОРИТАРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В ІНДОНЕЗІЇ ТА ПІВДЕННІЙ КОРЕЇ.....	49
Хмельников А.О. ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	56
Чухрай Н.М. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВИРІШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.....	60

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Кваша О.П., Болотіна Е.В., Яковенко Ю.Л. ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ СВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН.....	65
Кирпичник Р.І. ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН.....	72
Лютко Н.В., Цепкало Т.О., Прокоф'єва О.О. ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У ХХІ СТОЛІТТІ.....	77

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бучин М.А., Ковальчук А.Є. ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ НА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ ТА СВІТОВІ ПРОЦЕСИ.....	81
Бучин М.А., Мархайчук Н.О. МІГРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	86
Івасечко О.Я., Яблонська А.В. ЗАГРОЗИ МИРУ ТА БЕЗПЕЦІ В КРАЇНАХ-АДРЕСАТАХ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА (2014–2022 РР.).....	91
Кондратова М.В. ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК МОТИВАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ (ДОСВІД СУЧАСНОГО ЄС).....	97
Куничка М.М. ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННОЇ АФРИКИ.....	102
Лисянський П.Л., Ястребова В.А. ВПЛИВ РФ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ЧЕРЕЗ ПРОСУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ «РУССКОГО МИРА» ТА ПОЛІТИЧНИХ АГЕНТІВ ВПЛИВУ (ГРУЗІЯ, УКРАЇНА, МОЛДОВА).....	106
Ломака І.І., Липчук О.І., Кобець Ю.В. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ У УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	113

Майстренко Ю.І., Проценко Д.П. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ НА ЗМІНУ ПОЛІТИКИ ЄС В СЕРЕДЗЕМНОМОР'І В 2015–2022 РОКАХ.....	119
Олійник М.П. ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО КРАЇН АФРИКИ.....	124
Сапсай А.П. ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ ДЕРЖАВ АФРИКИ В ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ БАГАТОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	129
Федунь О.В., Папіш Н.І. ДЕТЕРМІНАНТИ КОРДОНУ В ЗАХІДНІЙ КЛАСИЧНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ.....	135

РОЗДІЛ 5

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Зан М.П. ШИРОКОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ У КОНТЕКСТІ РЕАКЦІЇ З БОКУ СВІТОВОЇ КАРПАТОРУСИНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ (ДИСКУРС-АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ).....	141
---	-----

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Balinska Ya.O. ECONOMIC, CULTURAL AND POLITICAL FACTORS OF EUROSCEPTICISM.....	7
Lavrynenko H.A., Palinchak M.M. UNIVERSAL ASPECTS OF DECENTRALIZATION OF STATE POWER.....	11
Mostipan O.M. SOCIO-POLITICAL IDEAS IN I-CHING: HISTORICAL CONTEXT, POWER AND INTELLECTUAL TRADITION.....	16
Sviderska O.I. THE RELATIONSHIP BETWEEN SHAME AND FREEDOM IN POLITICAL DISCOURSE: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS.....	22

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Andriiv B.Ye. INTERMUNICIPAL COOPERATION IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF POLYCENTRIC GOVERNANCE.....	27
Marchuk V.V., Melnychuk V.I. CONDITION OF INTEGRATION OF EUROPEAN EXPERIENCE IN THE FUNCTIONING OF THE LOCAL GOVERNMENT SYSTEM OF UKRAINE.....	34
Petriaiev O.S. NEO-OTTOMANISM AND ERDOGANISM AS A NEW IDEA OF TURKISH IMPERIALISM.....	40
Steshenko N.L., Bolotina Ye.V., Chosta K.S. BIG DATA TECHNOLOGIES AS A SYSTEM OF MODERN METHODS OF POLITICAL INFLUENCE.....	44
Teslenko S.S. A COMPARATIVE ANALYSIS OF AUTHORITARIAN MODERNIZATION IN INDONESIA AND SOUTH KOREA.....	49
Khmelnikov A.O. PUBLIC SPACE AS A FACTOR OF LOCAL POLITICAL MANAGEMENT'S DEVELOPMENT.....	56
Chukhrai N.M. LEGAL MECHANISM FOR THE RESOLUTION OF POLITICAL CONFLICTS.....	60

SECTION 3

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Kvasha O.P., Bolotina E.V., Yakovenko Yu.L. DIGITAL MARKETING AS A MEANS OF INFLUENCE ON SOCIO-POLITICAL CONSCIOUSNESS OF CITIZENS.....	65
Kyrpychnyk R.I. THE ISSUE OF NATIONAL SECURITY AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF THE SCANDINAVIAN COUNTRIES.....	72
Liutko N.V., Tsepkalo T.O., Prokofieva O.O. THE PHENOMENON OF POLITICAL LEADERSHIP IN THE 21ST CENTURY.....	77

SECTION 4

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Buchyn M.A., Kovalchuk A.Ye. POLITICAL CONSEQUENCES OF THE IMPACT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON DOMESTIC AND WORLD PROCESSES.....	81
Buchyn M.A., Markhaichuk N.O. MIGRATION AS AN INSTRUMENT OF THE HYBRID WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE 21ST CENTURY.....	86
Ivasechko O.Ya., Yablonska A.V. THREATS TO PEACE AND SECURITY IN THE ADDRESSED COUNTRIES OF THE EASTERN PARTNERSHIP (2014–2022).....	91
Kondratova M.V. ENVIRONMENTAL VALUES AS A FACTOR OF MOTIVATION IN THE ACTIVITIES OF POLITICAL INSTITUTIONS (EXPERIENCE OF THE CONTEMPORARY EU).....	97
Kunychka M.M. INDUSTRIALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH AFRICA.....	102
Lysianskyi P.L., Yastrebova V.A. RUSSIA'S INFLUENCE ON POLITICAL PROCESSES IN POST-SOVIET COUNTRIES THROUGH THE PROMOTION OF THE "RUSSIAN WORLD" IDEOLOGY AND POLITICAL AGENTS OF INFLUENCE (GEORGIA, UKRAINE, MOLDOVA).....	106

Lomaka I.I., Lypchuk O.I., Kobets Yu.V. INFORMATION SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND FEATURES IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT.....	113
Maistrenko Yu.I., Protsenko D.P. THE IMPACT OF THE MIGRATION CRISIS ON EU POLICY CHANGES IN MEDITERRANEAN IN 2015–2022.....	119
Oliinyk M.P. EVOLUTION OF POLICY OF THE PEOPLE’S REPUBLIC OF CHINA TOWARDS AFRICAN COUNTRIES.....	124
Sapsai A.P. DIGITAL DIPLOMACY OF AFRICAN STATES IN GLOBAL AND REGIONAL STRUCTURES OF MULTILATERAL COOPERATION.....	129
Fedun O.V., Papish N.I. DETERMINANTS OF THE BORDER IN WESTERN CLASSICAL GEOPOLITICS.....	135

SECTION 5

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Zan M.P. RUSSIA’S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF RESPONSE FROM THE SIDE OF WORLD CARPATHO-RUSYN PUBLIC (DISCOURSE-ANALYSIS OF THE PROBLEM).....	141
--	-----

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 329.058.2(4):061.1ЄС

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.1>

ЕКОНОМІЧНІ, КУЛЬТУРНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ

ECONOMIC, CULTURAL AND POLITICAL FACTORS OF EUROSCEPTICISM

Балінська Я.О.,

*аспірантка кафедри політології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті авторка системно досліджує аспект прикладних витоків євроскептицизму як соціально-політичного феномена. Комплексний підхід дозволяє виділити три ключові групи чинників досліджуваного явища, а саме – економічні, культурні та політичні фактори. Блок економічних чинників пов'язаний, насамперед, із економічним статусом людини, рівнем її соціальної захищеності, фінансовими можливостями та перспективами їх поліпшення/погіршення в результаті євроінтеграції. Аналіз економічних чинників ґрунтується на ревізії ідей представників утилітаризму (егоцентричний та соціотропний підходи). Культурні чинники пов'язані з рівнем залежності самоідентифікації особи від країни (одинична ідентичність), кількох країн (множинна ідентичність) та ЄС загалом. Окрім цього, культурний напрямок активно залучає до аналізу проблеми концепт соціального капіталу, а точніше – стандарти загальної взаємності та соціальної довіри. Представники даного наукового підходу наголошують на важливості аналізу багаторівневої природи довіри в європейському контексті, розрізняючи три її форми (власна національність, громадяни ЄС та люди за межами Європи). Політичні чинники залежать від політичних установок громадян країн-членів ЄС. Насамперед, люди використовують національну політичну ситуацію як орієнтир для оцінки європейської інтеграції, причому підтримка останньої залежить від оцінки національного уряду та функціонування демократії в країні проживання. Індивідуальний політичний досвід взаємодії з державними органами своєї країни екстраполюється на інституції ЄС. Чим нижче рівень сприйняття особою себе як людини політично активної та впливової, тим більш виразна тенденція до євроскептицизму. Невідповідність діяльності представників та установ ЄС очікуванням громадян також має деструктивний вплив на євроінтеграцію.

Ключові слова: євроскептицизм, чинники, економічні інтереси, культурна ідентичність, політична влада.

In the article, the author systematically researches the aspect of the applied origins of Euroscepticism as a socio-political phenomenon. A comprehensive approach allows to identify three key groups of factors of the studied phenomenon, namely economic, cultural and political factors. The block of economic factors is connected, first of all, with the economic status of a person, the level of his social security, financial opportunities and prospects for their improvement/deterioration as a result of European integration. The analysis of economic factors is based on a revision of the ideas of representatives of utilitarianism (egocentric and sociotropic approaches). Cultural factors are related to the level of dependence of a person's self-identification on the country (single identity), several countries (multiple identity) and the EU in general. In addition, the cultural direction actively involves the concept of social capital in the analysis of the problem, or more precisely, the standards of general reciprocity and social trust. Representatives of this scientific approach emphasize the importance of analyzing the multi-level nature of trust in the European context, distinguishing its three forms (own nationality, EU citizens and people outside Europe). Political factors depend on the political attitudes of citizens of EU member states. First of all, people use the national political situation as a guide to evaluate European integration, and support for the latter depends on the evaluation of the national government and the functioning of democracy in the country of residence. Individual political experience of interaction with the public bodies of one's country is extrapolated to EU institutions. The lower the level of a person's perception of himself as a politically active and influential person, the more pronounced the tendency towards Euroscepticism. The inconsistency of the activities of EU representatives and institutions with citizens' expectations also has a destructive effect on European integration.

Key words: Euroscepticism, factors, economic interests, cultural identity, political power.

Постановка проблеми. З початку 1990-х років широкомасштабний оптимізм щодо європейського проекту в Західній Європі поступово почав вщухати, а суспільний оптимізм – дедалі більше віддалятися від ідеї інтеграції. У соціально-політичному вимірі посилюються євроскептичні тенденції, а у науково-дослідному просторі активізувалися наукові розвідки відповідного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні євроскептицизм як явище та науковий концепт аналізується низкою видатних науковців. Насамперед, доцільно пригадати таких учених, як Г. Вайнштейн, Д. Вальред, Ф. Кемерон, О. Тарнавський, П. Тагард, Л. Хуг, М. Шибкова. Завдяки науковим дослідженням цих пошуковців у нас є системне бачення теоретичних витоків

евроскептицизму, його основних напрямків, генези становлення тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Однак, ґрунтовна ревізія наукових робіт вище згаданих експертів свідчить про те, що аспект практичних чинників формування евоскептицизму досліджений невичерпно.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому мета даної статті полягає у комплексному дослідженні економічних, культурних та політичних чинників евоскептицизму, що дозволить обґрунтувати варіативність його прикладних детермінант.

Виклад основного матеріалу дослідження. Утилітарний підхід пов'язує громадську підтримку європейської інтеграції з економічними ефектами, інтересами та мотивами. Так, М. Гейбел стверджує, що евоскептицизм найкраще можна пояснити соціально-економічним становищем індивідів і тим, що вони отримують і втрачають від подальшого європейського розширення та інтеграції [1; 2]. С. Гікс стверджує, що процес європейської інтеграції створив «конфлікт центр-периферія між групами, чийм інтересам загрожує економічна та політична інтеграція, і тими, чийм інтересам інтеграція сприяє» [3, с. 151]. Відповідно формується умовивід, що люди з більшим економічним, культурним і соціальним капіталом мають більше можливостей скористатися перевагами вільного ринку праці, послуг і капіталу. Тому вони, ймовірно, швидше оцінять євроінтеграцію як можливість розвитку. І навпаки, малозабезпечені та менш освічені громадяни, некваліфіковані працівники, а також одержувачі соціальної допомоги будуть у більш несприятливому становищі через інтеграцію, оскільки відкриті кордони змушують їх конкурувати з менш захищеними європейськими низькокваліфікованими працівниками, які, як наслідок, розглядаються як загроза робочим місцям, стилю життя та важко завойованим соціальним правам [4].

Отже, гіпотеза суб'єктивних програшів припускає, що суб'єктивні оцінки витрат і вигод від європейської інтеграції та утилітарні інтерпретації соціальних змін, а також відчуття відносної депривації є більш вирішальними для розуміння індивідуального ставлення до європейського проєкту, а не їхні соціальні характеристики як такі [5]. Люди, які позитивно оцінюють власну економічну еволюцію, відчувають меншу загрозу соціальних змін і, таким чином, більш схильні підтримувати процес євроінтеграції.

Крім того, утилітарна модель припускає, що підтримка європейської інтеграції ґрунтується на переконанні, що європейські інституції просувають економічні інтереси людини та її країни. Теорія розподілу стверджує, що підтримка європейського проєкту, в першу чергу, залежить від

конкретних результатів європейської політики [1]. Іншими словами, підтримка коливатиметься залежно від оцінки витрат і вигод результатів і продуктивності, пов'язаної з подальшою європеїзацією.

Егоцентричний утилітарний підхід припускає, що сприйняття інтеграційного проєкту та ЄС залежить від того, що суб'єктивно отримали або втратили особи від проєкту, тоді як соціотропний утилітарний підхід передбачає, що підтримка європейської інтеграції залежить від враження про колективні переваги членства в ЄС для кожної окремої держави-члена. Відповідно до цього твердження, ті, хто вважає, що членство в ЄС дає мало переваг для їхньої країни, будуть більш евоскептичними, ніж ті, хто оцінює політику ЄС як корисну для їхньої власної країни [1; 2]. У цьому контексті питання полягає в тому, що найбільше впливає на евоскептицизм: егоцентричні оцінки впливу європейської інтеграції на позицію особистості чи соціотропні оцінки передбачуваних переваг для країни. Л. Макларен вказує, що соціотропні оцінки (національний інтерес) важливіші при оцінці евоскептицизму, ніж егоцентричні уявлення (власний інтерес) [6, с. 4].

Очевидно, що європейська інтеграція не може бути пояснена виключно економічними термінами витрат і вигод. Культурний підхід припускає, що сильна ідентифікація з національною державою та соціальна недовіра до європейських і неєвропейських громадян є важливими детермінантами народного спротиву європейському проєкту. Концептуалізуючи евоскептицизм як функцію національної ідентичності, один напрямок теорій ідентичності стверджує, що європейці, які спочатку чітко ідентифікують себе національно, більш вороже ставляться до процесу європейської інтеграції, оскільки вони бачать членство в ЄС як загрозу своїй спільноті та своїй національній ідентичності [7]. Зокрема, Л. Гукс та Дж. Маркс слушно стверджують, що потрібно розрізняти кілька типів національної ідентичності, оцінюючи ступінь, до якого національна ідентичність є ексклюзивною чи інклюзивною. Вони припускають, що особи, які ідентифікують себе виключно зі своєю національною державою, матимуть найбільш негативне ставлення до ЄС, тоді як особи з інклюзивною або множинною ідентичністю будуть більш прихильно налаштовані до управління за межами національної держави, а ті, хто відчуває себе винятково європейцями, почуватимуться найбільш позитивними щодо європейської інтеграції [8].

Інший напрямок культурного підходу стверджує, що політична довіра та підтримка європейського проєкту можуть бути функцією соціального капіталу. Р. Патнем визначає соціальний капітал як «характеристики соціального життя – мережі,

норми та довіра – які дозволяють учасникам діяти разом більш ефективно для досягнення спільних цілей» [9, с. 664–665]. Дотримуючись теорії соціального капіталу, асоціативне життя сприяє нормам узагальненої взаємності та заохочує появу соціальної довіри, яка розширює самосвідомість учасників, перетворюючи «Я» на «Ми». Зокрема, стандарти загальної взаємності та соціальної довіри до співгромадян можуть вплинути на підтримку європейського проєкту. Як ставка на чесність і добрі наміри інших, загальна довіра відображає розсіяну готовність довіряти іншим, що виходить за межі власної спільноти, класу чи етнічного походження. Однак, громадяни можуть довіряти деяким людям, а не іншим. Ось чому новітні теорії відрізняють «широку» довіру від «вузької» довіри, зокрема об'єднуючий соціальний капітал, який зосереджується на власній групі, і з'єднувальний соціальний капітал, який виходить за межі спорідненості та знайомства [10]. Саме тому, що довіра може охоплювати одні й виключати інші групи, важливо аналізувати багаторівневу природу довіри в європейському контексті, розрізняючи три форми довіри: власна національність, громадяни ЄС та люди за межами Європи.

Доцільно припустити, що для безперервного функціонування ЄС важливо, щоб люди не лише довіряли своїм людям, що називається об'єднуючим соціальним капіталом, а й людям, які не належать до національного контексту, так звана мостова довіра між європейцями та/або громадянами неєвропейських країн. Європейський проєкт особливо потребує загальної довіри, яка об'єднує європейських співгромадян і незнайомців у мережу довіри.

Третій підхід пов'язує небажання європейської інтеграції з політичними установками. Перш за все, передбачається, що люди використовують національну політичну ситуацію як орієнтир для оцінки європейської інтеграції, причому підтримка європейської інтеграції залежить від оцінки національного уряду та функціонування демократії в країні проживання [11]. Ця так звана «теза другого порядку» стверджує, що ставлення до ЄС, швидше за все, відображатиме інші більш міцні та широко розвинені політичні переконання, які є результатом досвіду громадянина у внутрішній політичній реальності. Це пояснюється тим, що широка громадськість здебільшого не поінформована про Європу, і тому громадяни пов'язують свою підтримку Європи зі своїми більш викристалізованими думками щодо діяльності національного уряду та внутрішніх проблем.

Крім того, відмінності в когнітивній мобілізації можуть пояснити відмінності в рівнях підтримки європейської інтеграції [12]. «Ті, хто більш когнітивно мобілізовані, тобто ті, хто здатні сприймати

складні політичні події і хто справді витрачає на це час, швидше за все, будуть менше боятися ЄС просто через те, що вони більше піддаються йому» [13, с. 234]. Емпіричні дослідження показують, що ті, хто має кращу освіту, хто більше цікавиться політикою, хто більш політично поінформований і хто більше обізнаний щодо ЄС, справді більш позитивно ставляться до європейської інтеграції та менш вороже ставляться до європейського проєкту [12; 13].

Інші вчені стверджують, що ідеологічні уподобання лівих і правих можуть впливати на підтримку європейської інтеграції. Деякі дослідники вважають, що виборці лівих партій, як правило, менше її підтримують, ніж виборці правих [1]. Однак, А. Брінегар і С. Джоллі знаходять умовний зв'язок: у той час як правоорієнтовані громадяни в країнах-державих залишкового добробуту, як правило, надають меншу підтримку, навпаки, у соціал-демократичних державах добробуту лівоорієнтовані громадяни схильні вважати ЄС загрозою їх внутрішньому режиму добробуту [14]. Загалом, важко розташувати європейську інтеграцію в континуумі ліві-праві, оскільки їх розкол не можна чітко узагальнити в термінах економічного розподілу чи розмежування культурного способу життя. І ліві, і праві виборці можуть виступати проти європеїзації з різних причин: страх перед демонтажем моделі держави соціального забезпечення та страх перед імміграцією, відповідно [3].

Отже, євроскептицизм можна розуміти як функцію недостатньої політичної ефективності або сприйману нездатність людини впливати на політичний процес на основі власних можливостей. Загалом особи, які вважають, що вони мають незначний вплив або зовсім не впливають на політику, матимуть нижчий рівень довіри до політичних інститутів [15]. Політично безправні громадяни є більш євроскептичними. По-друге, євроскептицизм можна концептуалізувати як результат уявної відповідності між демократичними очікуваннями громадян і функціонуванням самих європейських інституцій [16]. Дефіцит пов'язує євроскептицизм із невдоволенням тим, як працює демократія в ЄС. Якщо критично налаштовані громадяни бачать розбіжність між ідеалом демократичного врядування та практикою європейської політики, вони можуть звинуватити ЄС у відсутності демократичної легітимності. Крім того, інституційна недовіра постулює, що почуття недовіри до політичних інститутів сприяє поясненню євроскептицизму. Чим менше люди довіряють європейським інституціям, тим менше вони підтримують інтеграцію [1]. У той же час, євроскептицизм діє через довіру до внутрішніх інституцій, оскільки національні уряди в кінцевому підсумку приймають рішення щодо всього законодавства ЄС і керують впровадженням усіх

політик. Аргумент полягає в тому, що невдоволення національним урядом буде спроектовано на рівень ЄС. З іншого боку, підтримка європейської інтеграції залежить від рівня довіри як до європейських, так і до національних інституцій. Проте, досі незрозуміло, як пов'язане ставлення до інституцій у багаторівневому контексті.

Нарешті, ідея про недовіру, орієнтовану на актора, припускає, що рівень євроскептицизму буде вищим, якщо люди вірять, що влада та уряд не діють відповідно до їхніх нормативних очікувань щодо того, як мають функціонувати уряди та як політики повинні поводитися в політичному житті. Політична довіра передбачає, що політики та інституції мають необхідні компетенції та мотивовані виконувати свої обов'язки та відповідальність. Довіра громадян до влади залежить від того, наскільки вони вірять у те, що політики та зусилля уряду є чесними та щирими, що процедури справедливі, що уряд чуйний і є компетентним [16]. Таким чином, ця довіра, орієнтована на актора, містить атрибуту, що стосуються нормативних та пов'язаних з продуктивністю оцінок політиків ЄС та осіб, які приймають рішення в ЄС. Цілков

логічно, що громадяни, які вважають тих, хто приймає рішення в ЄС, невідповідальними, некомпетентними та несправедливими, з меншою ймовірністю підтримають європейську інтеграцію.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження свідчить про наявність значної кількості науково-дослідних джерел, які ставлять питання, чи євроскептицизм здебільшого залежить від переконань, що національна ідентичність знаходиться під загрозою, чи він базується на оцінці вартості та переваг європейського проєкту, чи він базується на політичній недовірі до національної та європейської політики. Очевидно, що поєднання егоцентричних інтересів, культурної прихильності, національної ідентичності, загальної недовіри, а також різноманітних форм політичної недовіри значною мірою пояснює євроскептицизм. Таким чином, Європа виглядає як екран, на який деякі групи громадян проєктують свої загальні відчуття загрози інтересам, ідентичності та владі. Подальший вектор дослідження у заданому напрямі може бути спрямований на проведення компаративних студій відповідних чинників у різних державах-членах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gabel M. Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*. 1998. Vol. 60(2). P. 333–354.
2. Gabel M. *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 1998.
3. Hix S. *The Political System of the European Union*. Basingstoke : Palgrave MacMillan. 2005.
4. Tucker J., Pacek A., Berinsky A. Transitional Winners and Losers: Attitudes Toward EU Membership in Post-Communist Countries. *American Journal of Political Science*. 2002. Vol. 46(3). P. 557–571.
5. Anderson C., Kaltenthaler K. The dynamics of public opinion toward European integration, 1973–1993. *European Journal of International Relations*. 1996. Vol. 2. P. 175–199.
6. McLaren L. Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat? *The Journal of Politics*. 2002. Vol. 64(2). P. 551–566.
7. Carey S. Undivided Loyalties. Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politic*. 2002. Vol. 3(4). P. 387–413.
8. Hooghe L., Marks G. Calculation, Community and Cues. Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*. 2005. Vol. 6(4). P. 421–445.
9. Putnam R. Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science and Politics*. 1995. Vol. 29. P. 664–683.
10. Newton K. Social capital and democracy. *American Behavioral Scientist*. 1997. Vol. 40. P. 575–586.
11. Franklin M., Marsh M., McLaren L. Uncorking the Bottle: Popular Oppositions to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*. 1994. Vol. 32(4). P. 455–472.
12. Inglehart R. Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*. 1970. Vol. 3. P. 45–70.
13. McLaren L. Explaining Mass-Level Euro-skepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. *Acta Politica*. 2007. Vol. 42(2-3). P. 233–251.
14. Brinegar A., Jolly S. Location, location, location: national contextual factors and public support for European integration. *European Union Politics*. 2005. Vol. 6(2). P. 63–82.
15. Catterberg G., Moreno A. The individual bases of political trust: trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*. 2006. Vol. 18(1). P. 31–48.
16. Abts K. Politieke steun/ongenoegen gedeconstrueerd: politieke tevredenheid, vertrouwen en verbondenheid. *Tijdschrift voor Sociologie*. 2006. Vol. 27(1). P. 54–83.

УНІВЕРСАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

UNIVERSAL ASPECTS OF DECENTRALIZATION OF STATE POWER

Лавриненко Г.А.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Київського університету імені Бориса Грінченка

Палінчак М.М.,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародної політики

Державного закладу вищої освіти «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена дослідженню процесу децентралізації, котрий характеризується конституційно закріпленим перерозподілом повноважень та відповідальності за виконання управлінських функцій між центральними і місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування, а також виявленню універсальних аспектів децентралізації державної влади. Визначено, що в якості причин децентралізації виступає глобальна інтеграція, зміни вагомості політичних акторів, складнощі з централізованою системою управління державою, необхідність залученості місцевих еліт та громадянського суспільства до політичних та економічних процесів у державі. Конкретизовано універсальні особливості та внутрішні фактори процесу децентралізації державної влади, серед яких: збільшення рівня залученості громадян у політичне життя держави та легітимності державної влади, захист та реалізація демократичних прав і свобод, формування громадянської культури політичної еліти. З'ясовано універсальні принципи розподілу повноважень між різними рівнями влади: субсидіарності, демократизму, єдності та системності, пропорційності, зміни цілей, об'єктивності, конгруентності компетенцій та обов'язків, конкуруючих компетенцій, ефективного використання потенціалу території, вирівнювання бюджетної забезпеченості. Наголошено, що до основних складових універсального механізму децентралізації державної влади входить правова основа, організаційні заходи, ресурсне забезпечення та контроль за здійсненням повноважень. Зазначено, що універсальною типологією децентралізації виступає поділ на адміністративну, політичну та фінансову. Проаналізовано такі різновиди децентралізації, як територіальна, предметна та функціональна. Автор доходить до висновку, що найбільш поширеною та універсальною формою децентралізації являє собою передача відповідальності за виконання владних функцій на місцевий рівень в умовах збереження забезпечення його ресурсами від центральних органів влади.

Ключові слова: децентралізація, універсальність, державна влада, органи місцевого самоврядування, демократизація, трансформація, громадянське суспільство.

The article is devoted to the study of the decentralization process, which is characterized by the constitutionally established redistribution of powers and responsibilities for the performance of management functions between central and local authorities and local self-government bodies, as well as to the identification of universal aspects of the decentralization of state power. It was determined that global integration, changes in the importance of political actors, difficulties with the centralized system of state management, the need for the involvement of local elites and civil society in political and economic processes in the state are the reasons of decentralization. The universal features and internal factors of the process of decentralization of state power are specified, including: increasing the level of citizen involvement in the political life of the state and the legitimacy of state power, the protection and implementation of democratic rights and freedoms, the formation of the civil culture of the political elite. The universal principles of the distribution of powers between different levels of government have been clarified: subsidiarity, democracy, unity and systematicity, proportionality, changing goals, objectivity, congruence of competences and duties, competing competences, effective use of the territory's potential, equalization of budget provision. It was emphasized that the main components of the universal mechanism of decentralization of state power include the legal basis, organizational measures, resource provision and control over the exercise of powers. It is noted that the universal typology of decentralization is the division into administrative, political and fiscal. Such varieties of decentralization as territorial, subject and functional are analyzed. The author comes to the conclusion that the most widespread and universal form of decentralization is the transfer of responsibility for the performance of power functions to the local level under the conditions of preservation providing of its resources from the central authorities.

Key words: decentralization, universalism, state power, local self-government bodies, democratization, transformation, civil society.

Постановка проблеми. В останні десятиліття поширення процесів демократизації сприяє розповсюдженню у низці держав ідей по максимальному наближенню державної влади до суспільства. Все частіше обґрунтовується необхідність залучення представників громадянського суспільства до державотворчих процесів

[4, с. 25]. Розгляд універсальних аспектів децентралізації державної влади, виявлення ознак, сутнісних особливостей, типів та механізму децентралізації дозволяє сформувати найбільш оптимальну та універсальну форму децентралізації, котра може бути використана в якості універсальної моделі для держав, що знаходяться на

етапі трансформації, та сприятиме демократизації процесів державного управління.

Мета дослідження полягає у комплексному дослідженні та виявленні універсальних аспектів децентралізації державної влади.

Про необхідність перенесення окремих повноважень, їх рівномірний розподіл та пошук оптимального балансу у питаннях функцій та відповідальності між центральними та місцевими органами державної влади та місцевого самоврядування вказували як зарубіжні дослідники: Ж. Блан, М. Берджесс, А. Гамільтон, Х. Д. Діккерман, А. де Токвіль, так і вітчизняні: В. Бурденюк, О. Гомоляко, О. Дем'янчук, М. Пухтинський, В. Рильська. Однак більшість праць присвячена окремим аспектам децентралізації, у той час як комплексне дослідження універсальних аспектів децентралізації державної влади все ще потребує подальших наукових розробок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток місцевого самоврядування у структурній, функціональній та інституційній сферах пов'язаний із делегуванням органами державної влади частини власних функцій, в результаті чого відбувається передача органам місцевого самоврядування окремих повноважень та компетенцій. Цей процес визначається в якості мети децентралізації державної влади [1, с. 19]. Таким чином універсальною закономірністю децентралізації у процесі організації влади виступає процес переходу адміністративних функцій та політичних повноважень на субдержавні рівні управління, котрі набувають адміністративної та політичної автономії.

Децентралізація характеризується як конституційно закріплений перерозподіл управлінських функцій та владних повноважень між центром та органами місцевої влади з перевагою для останніх.

Однією з ключових реформ на шляху демократизації сучасних держав виступає реформа децентралізації, згідно з якою у органів місцевого самоврядування розширюється коло повноважень і водночас відповідальності. У контексті зазначеного слід додати, що окрім демократизації держави, до причин децентралізації також відносять [8, с. 356]:

- глобальну інтеграцію, котра зсунула межі між управлінням та самоврядуванням;
- складнощі, що виникли внаслідок централізованої системи управління;
- зміни вагомості політичних акторів, через які місцеві громади отримали можливості та безпосереднє право відстоювати власні інтереси;
- раціонально обґрунтована необхідність участі у політичних та економічних процесах місцевих еліт та громадянського суспільства.

Децентралізація як і будь-який інший значущий соціально-політичний процес має універсальні

особливості та внутрішні фактори, котрими керуються представники влади в процесі її реалізації. До таких варто віднести наступні [11, с. 96–98]:

- необхідність збільшення рівня залученості та активізації політичної участі громадян у політичному житті держави (місцева влада збільшує можливості громадян приймати участь у політичному житті, що впливає на процес формування політичної культури у громадянському суспільстві);

- забезпечення легітимності державної влади (оцінка рішень державної влади здійснюється громадянами в залежності від їх дистанціювання від органів прийняття політичних рішень. Діяльність органів місцевої влади та рішення, котрі ними приймаються, сприймаються населенням більш позитивно, оскільки є зрозумілішими. Тим самим вони набувають більшої легітимності та політичної ваги серед населення, а влада довіри та підтримки);

- формування громадянської культури політичної еліти (місцеві політико-адміністративні інститути є ближчими до населення, а отже рівень поінформованості суспільними потребами та проблемами та зворотній зв'язок із населенням більший. Здатність зберігати наближені позиції забезпечує демократичний принцип підзвітності держави суспільству та відкриває у населення розуміння, що влада керується не тільки широкими суспільними інтересами, а й зосереджується на специфічних потребах окремої спільноти);

- захист та реалізація демократичних прав і свобод (децентралізація влади та процесу управління здатні забезпечити політичні права громадян, у той час, як незбалансована, надлишкова централізація викликає загрозу формування тенденцій авторитаризму та нехтування правами та свободами громадян. Система стримувань та противаг, що втілюється через поділ влади та відтворення мережових структур управління, запобігає узурпації влади в державі. Водночас центральна влада протидіє гібридизації та появі надлишковості повноважень у місцевих політико-владних інституціях).

Слід враховувати, що і державна влада, і місцеве самоврядування, будучи самостійними видами публічної влади, мають ключову відмінність, котра полягає в їх компетенції. Так, предмет компетенцій державної влади обумовлюється переліком запитів, котрі передані від суспільства до держави та щодо яких сформовані певні державні повноваження. У той же час, предмет компетенції місцевого самоврядування визначається через відповідні повноваження, котрі надають безпосередньо державною владою. У зв'язку з чим простежується ієрархічно вибудований взаємозв'язок між державною владою та місцевим самоуправлінням [6, с. 38]. Але якщо керуватися

концепцією, що формування влади відбувається шляхом передачі повноважень суспільством, то доречно наголосити, що саме суспільство виступає регулятором розподілу владних повноважень між системою державної влади та місцевим самоврядуванням.

Крім того, гіпотеза про виключність права населення на надання повноважень органам місцевого самоврядування доказується ст. 5 Європейської Хартії місцевого самоврядування, згідно якої «повноваження, які надаються органам місцевого самоврядування, як правило, повинні бути повними і виключними» [3].

Розподіл повноважень відбувається за принципом субсидіарності, що здійснюється в рамках європейської концепції децентралізації виконавчої влади. Рівень суспільного значення проблем, що потребує владного втручання, встановлює ієрархічну послідовність прийняття владних рішень та забезпечення їх реалізації [15, с. 298]. Звідси вибудовується принцип, згідно до якого реалізація владних повноважень на центральному рівні здійснюється у випадку, коли унеможливується їх здійснення на місцевому. Таким чином, розподіл повноважень відбувається в залежності від можливості їх самостійної реалізації та рівня ефективності. На підтвердження цьому слід навести тезу вітчизняного дослідника Б. Калиновського, згідно з якою можливість доповнення або заміщення ресурсів одного із суб'єктів влади ресурсами іншого за умови можливості отримання додаткових функцій від суб'єктів, чий ресурси недостатні для їх виконання, лежить в основі принципу субсидіарності [5].

Окрім принципу субсидіарності, про який згадувалося вище, розподіл повноважень різних рівнів влади в межах децентралізації влади відбувається також за іншими універсальними принципами з урахуванням механізму їх здійснення, а також суб'єкта реалізації цих повноважень та його відповідальності. Трансфер повноважень між різними рівнями влади відбувається на основі критерію ефективності їх реалізації у межах відповідної територіальної одиниці з урахуванням інтересів та потреб громадян, котрі на ній проживають. Так, до універсальних принципів розмежування повноважень (крім принципу субсидіарності) відносять [12, с. 78–81]:

- принцип конгруентності компетенцій та обов'язків на даному рівні влади;
- принцип демократизму;
- принцип єдності та системності;
- принцип пропорційності щодо співвідношення можливостей самостійно реалізовувати повноваження та відповідати за власні дії на даному рівні влади;
- принцип зміни цілей під час функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування;

– принцип об'єктивності, за якого враховується спеціалізація органів влади при визначенні структури їх повноважень;

– принцип конкуруючих компетенцій для підвищення якості та ефективності управління;

– принцип ефективного використання економічного, ресурсного та будь-якого іншого потенціалу конкретно взятої території;

– принцип вирівнювання бюджетної забезпеченості, що відтворює баланс у розвитку територій.

Що стосується механізму здійснення децентралізації державної влади, то він являє собою сукупність прийомів та способів переносу балансу державної влади з центрального на місцевий рівень, керуючись метою демократизації державного управління. До складу універсального механізму децентралізації державної влади входять наступні складові [14]:

1. Правова основа децентралізації державної влади, котра включає законодавчу базу розмежування функцій та сфери відповідальності між органами державної влади та місцевого самоврядування, а також ресурсного забезпечення процесу децентралізації.

2. Організаційні заходи. Участь органів місцевої влади та місцевого самоврядування у державотворчих процесах, формування та розпуск органів місцевої влади за демократичним принципом.

3. Ресурсне забезпечення з дотриманням принципу справедливого розподілу з урахуванням потреб та можливостей окремих адміністративно-територіальних утворень.

4. Контроль за здійсненням повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування зі сторони громадянського суспільства.

Фактично ключовим завданням децентралізації виступає надання громадянам можливості самостійно вирішувати або впливати на процес вирішення власних проблем, а також здійснювати контроль за якістю послуг, котрі надаються державою. У даній конфігурації держава залишає за собою функцію вироблення загальної стратегії та контролю по відтворенню ключових принципів її функціонування, а у формуванні пропозицій щодо подальших векторів її розвитку пріоритет надається суспільству [13, с. 163]. Децентралізація забезпечує ефективність та гнучкість процесу управління, трансформує взаємини між органами влади, оптимізуючи їх роботу та конкурентні спроможності, підвищує соціальну відповідальність та розширює участь громадян у процесах прийняття значущих соціально-політичних рішень [9]. Безперервна взаємодія та взаємний вплив органів влади та громадянського суспільства забезпечують пришвидшення адаптації механізмів управління до динаміки росту та різноманітності потреб суспільства, оскільки відхід від концепції

домінування центру та чіткого розподілу повноважень обумовлює пошук нових конфігурацій участі суб'єктів політичного процесу та їх кооперації.

В рамках адміністративно-управлінського підходу децентралізація визначається як відносини між різними рівнями публічної влади, в процесі розбудови яких відбувається передача обов'язків та повноважень з центральних органів до місцевих, а також на рівень місцевого самоврядування. Серед типологій децентралізації найбільш універсальною та загальновизнаною у науковому середовищі виступає наступна [7, с. 117]:

- політична децентралізація – обсяг повноважень та відповідальності місцевих органів влади дозволяє їм формально бути незалежними від держави;
- адміністративна децентралізація – органи місцевої влади зобов'язані звітувати органам центральної влади;
- фінансова децентралізація – влада на місцях отримує необхідну кількість ресурсів для реалізації переданих їй завдань та повноважень, за що несе особисту відповідальність.

Разом із тим ряд дослідників схильні описувати децентралізацію в якості процесу передачі частини функцій державної влади суб'єктам недержавного управління, в ролі яких можуть виступати професійні об'єднання громадян та територіальні громади, котрі є самодостатніми у питаннях забезпечення матеріальними ресурсами та відтворення належної системи оподаткування в межах місцевого бюджету. Виходячи з цього, за суб'єктами та сферами впливу доречно виокремити наступні види децентралізації [2, с. 65]:

1. Територіальна (в адміністративно-територіальних одиницях діяльність створених органів місцевого самоврядування відбувається самостійно та незалежно від органів державної влади, оскільки вони не відносяться до системи їх ієрархії та підпорядкування);

2. Предметна (діяльність представників певних професій, що входять до складу системи управлінських відносин, визначається як професійне самоврядування, котре реалізується представницькою організацією, що визначається законом та контролюється органами державної влади);

3. Функціональна (суб'єктами владних повноважень визнаються незалежні та самостійні організації та спілки, яким делегується право виконувати окремі завдання публічного характеру та відповідні функції, що регулюють деякі сфери суспільного життя та відповідають визначеному законодавству та встановленому порядку).

Важливим аспектом процесу децентралізації виступає той факт, що незалежність повноважень органів місцевого самоврядування стосується лише тих, що відносять до їх первісної компетенції. Що стосується повноважень, котрі в про-

цесі децентралізації делегуються центральними органами влади, то їх здійснення відбувається під контролем державних органів, котрі несуть відповідальність за їх виконання органами місцевого самоврядування [16].

Враховуючи вище наведений аналіз різновидів, типів та принципів децентралізації, можна резюмувати, що даний процес переважно реалізується у двох формах. Перша пов'язана з безумовною передачею владних повноважень та ресурсів на місцевий рівень. А друга передбачає передачу відповідальності за виконання владних функцій на місцевий рівень в умовах збереження його забезпечення ресурсами від центральних органів влади [10]. Серед сучасних демократичних держав найбільш універсальною вважається саме друга форма. У зв'язку з чим варто підсумувати найсуттєвіші ознаки другої форми процесу децентралізації державної влади:

- професійний рівень розробленості законодавчої бази;
- висока якість державного управління;
- обов'язкова підзвітність громадянському суспільству органів державної влади та місцевого самоврядування;
- співпраця з населенням в контексті проведення громадських обговорень з подальшим врахуванням ідей та думок представників громадянського суспільства;
- політична стабільність та політика запровадження превентивних засобів по запобіганню деструктивних дій;
- високий рівень ефективності роботи уряду та комунікації зі звітними йому органами влади;
- справедливий розподіл матеріальних ресурсів;
- стримування та запобігання корупції [16].

Висновки. У процесі демократизації сучасних держав в якості ключової реформи виступає децентралізація державної влади, котра характеризується конституційно закріпленням перерозподілом повноважень та управлінських функцій між центральними та місцевими органами влади, а також органами місцевого самоврядування. Серед причин реалізації процесу децентралізації виділяють глобальну інтеграцію, складнощі з централізованою системою управління державою, зміни вагомості політичних акторів, необхідність залученості місцевих еліт та громадянського суспільства до політичних та економічних процесів у державі. До універсальних особливостей та внутрішніх факторів процесу децентралізації відносять необхідність збільшення рівня залученості громадян у політичне життя держави, забезпечення легітимності державної влади, формування громадянської культури політичної еліти, захист та реалізацію демократичних прав і свобод.

Розподіл повноважень між різними рівнями влади в межах децентралізації відбувається за такими універсальними принципами, як принцип субсидіарності, принцип конгруентності компетенцій та обов'язків, принцип пропорційності, принцип конкуруючих компетенцій, принцип зміни цілей, принцип об'єктивності, принцип ефективного використання потенціалу території, принцип вирівнювання бюджетної забезпеченості, принцип демократизму, принцип єдності та системності. Універсальний механізм децентралізації державної влади складається з правової основи децентралізації, організаційних заходів, ресурсного забезпечення та контролю за здійсненням повноважень. Найбільш універсаль-

ною та загальновизнаною у науковому середовищі виступає типологія децентралізації з поділом на політичну, адміністративну та фінансову. А до основних різновидів децентралізації, котрі виділяються на основі суб'єктів та сфер впливу, належать територіальна, предметна та функціональна.

Таким чином, децентралізація реалізується у двох формах: з безумовною передачею владних повноважень та ресурсів на місцевий рівень та передачею відповідальності за виконання владних функцій на місцевий рівень в умовах збереження забезпечення його ресурсами від центральних органів влади, де остання визнається найбільш поширеною та універсальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 15–28.
2. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін. ; Центр політико-правових реформ. Київ : Москаленко О. М., 2018. 212 с.
3. Європейська Хартія місцевого самоврядування. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 01.08.2022).
4. Кабанець О.С. Історичні передумови виникнення та становлення демократії. *Держава і право*. 2018. Вип. 48. С. 21–26.
5. Калиновський Б. Значення принципу субсидіарності для демократизації інституційної системи поділу влади в Україні. URL: http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_9/Kalynovsky (дата звернення: 30.07.2022).
6. Лавриненко Г. А. Універсальні закономірності розвитку держав в умовах пандемії: уроки для пострадянського простору. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2021. Т. 24, № 10. С. 34–40. DOI: 10.15421/172198.
7. Мануїлова К.В. Концепція децентралізації публічної влади в політико-управлінській традиції України : дис. ... д-ра наук з держ. управл. : 25.00.04 / Запоріжжя, 2018. 525 с.
8. *Проблеми формування доброчесного, належного місцевого врядування* : зб. матеріалів та документів / заг. ред. М. Пухтинського. Київ : Атіка, 2008. 600 с.
9. Рильська В.В. Механізм взаємодії між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в аспекті децентралізації влади. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Ttpdu_2014_2_26.pdf (дата звернення: 28.07.2022).
10. Роман В. Моделі децентралізації влади країн Європейського Союзу. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2019. Вип. 12. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_l/visnik12/fail/Roman.pdf (дата звернення: 26.07.2022).
11. Decentralization and local democracy in the world: global report by United Cities and Local Governments, 2019. Barcelona : United Cities and Local Governments, 2020. 368 p.
12. Fiscal decentralisation or federalism European Union. *Division of powers between the European Union, member states, candidate and some potential candidate countries, and local and regional authorities*. European Union, 2014. 222 p.
13. Horban O., Lavrynenko H. The "Legitimation Trap" of Political Power in the Context of the Philosophy of Universalism of Political Existence. *Studia Warmińskie*. 2021. Vol. 58. P. 161–171. DOI: 10.31648/sw.7012.
14. Kauzya J. M. Decentralisation: Prospects for peace, democracy and development. *DPADM discussion paper*. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021510.pdf> (дата звернення: 29.07.2022).
15. Prymush M., Lavrynenko H. Political Identity as a Security Factor of Ukrainian Statehood. *Przegląd Strategiczny*. 2020. Issue 13. P. 297–316. DOI: 10.14746/ps.2020.1.18.
16. The Social Progress Imperative: Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса 2018 года. *Центр гуманитарных технологий*. URL: <http://gtmarket.ru/news/2014/04/14/6688> (дата звернення: 30.07.2022).

SOCIO-POLITICAL IDEAS IN I-CHING: HISTORICAL CONTEXT, POWER AND INTELLECTUAL TRADITION

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ У РОБОТІ «І-ЦЗІН»: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ, ВЛАДА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ТРАДИЦІЯ

Mostipan O.M.,

PhD in Political Science,

Associate Professor at the Department of Sociology and Political Science

National Aviation University

"I Ching" ("Book of Changes", "Zhouyi") is an ancient Chinese book, which reveals the philosophical and magical interpretation of the structure of the world, as well as the foundations of change in society and the state. In the intellectual tradition, "I Ching" took a prominent place among the major Confucian books ("Five Classics" / "Wujing"). It is studied that "I Ching" has become an integral part of cultural and political processes in China and the corresponding changes in society and public administration.

The scientific discourse that has developed and continues to develop around "I Ching" is considered, in particular, the researches made by representatives of different cultures and Chinese scholars are analyzed. It was found that Chinese scholars, starting from the XX century, often aimed to convey certain ideas and interpretations of "I Ching" to non-Chinese audiences, whose interest began to grow rapidly at this time. The main approaches in intellectual thought to find out the answer to the question about the probable author or authors of "I Ching" are studied. Part of the commentary discourse on "I Ching", which developed within the Confucian tradition, as well as in the aspect of translating the book into European languages, is analyzed.

The role of "I Ching" as an important component in the education system, aimed at forming an educated political elite and skilled Chinese government officials from its inception to the present day, is analyzed. It was found that the popularity of "I Ching" and interest in it among cultural and political elites was due to the fact that the book contained certain tools for forecasting the development of social processes, as well as explaining how to act in different circumstances in the best way. It is noted that with the change of historical epochs and ruling dynasties in China there was also a change in the tools of forecasting the socio-political environment, which was accompanied by transformations in the intellectual tradition and was reflected in the "I Ching".

It is studied that the ideas in "I Ching" and their interpretations, which over time became an integral part of the book, were an effective tool for legitimizing existing practices of management of socio-political processes in ancient China, and their predictive nature and focus on understanding the future served the purpose of constituting the directions of transformation and development of state institutions.

Key words: I Ching, political forecasting, legitimation, trigrams and hexagrams, political elite, Confucianism.

«І-цзін» («Книга змін», «Чжоу І») стародавня китайська книга, у якій розкривається філософсько-магічне тлумачення будови світу, а також підвалини змін у суспільстві та державі. В інтелектуальній традиції «І-цзін» зайняла поважне місце з-поміж головних конфуціанських книг («Конфуціанське П'ятикнижжя» / «У Цзін»). Досліджено, що «І-цзін» стала невід'ємною складовою культурних і політичних процесів у Китаї і відповідних змін у суспільстві та державному управлінні.

Розглянуто науковий дискурс, що склався та продовжує розвиватись навколо «І-цзін», зокрема, проаналізовано праці, що були створені представниками різних культур та власне китайськими дослідниками. З'ясовано, що останні, починаючи з XX ст., нерідко мали за мету донести певні ідеї та інтерпретації «І-цзін» для не китайської аудиторії, зацікавленість якої почала стрімко зростати у цей час. Досліджено основні підходи в інтелектуальній думці щодо з'ясування відповіді на питання про ймовірного автора чи авторів «І-цзін». Проаналізовано частину коментаторського дискурсу стосовно «І-цзін», що склався у межах конфуціанської традиції, а також в аспекті перекладу книги на європейські мови.

Проаналізовано роль «І-цзін» як важливої складової у системі освіти, що мала на меті формувати освічену політичну еліту та кваліфікованих державних чиновників Китаю, починаючи з часів появи роботи і до сучасного періоду. З'ясовано, що популярність «І-цзін» та інтерес до неї з середовища культурно-політичних еліт був зумовлений тим, що книга містила певні засоби для побудови прогнозів стосовно розвитку суспільних процесів, а також пояснення як діяти за різних обставин в оптимальний спосіб. Відзначено, що зі зміною історичних епох та правлячих династій у Китаї відбувалась також зміна інструментів прогнозування соціально-політичного середовища, що супроводжувалось трансформаціями в інтелектуальній традиції та відображено в «І-цзін».

Досліджено, що ідеї в «І-цзін» та відповідні їх інтерпретації, які з часом ставали невід'ємною частиною самої книги, були ефективним інструментом легітимації існуючих практик управління соціально-політичними процесами у Стародавньому Китаї, а їх прогнозний характер та орієнтація на розуміння майбутнього слугували завданням щодо конституювання напрямів трансформації та розвитку державних інституцій.

Ключові слова: «І-цзін», політичне прогнозування, легітимація, триграми та гексаграми, політична еліта, конфуціанство.

Introduction and main issues. Since its inception, “I Ching” has had a significant impact on the development of socio-political processes in China and neighboring countries, especially those belonging to the Confucian cultural region, namely Korea and Japan, as well as other Asian countries. National discourse on the interpretation of “I Ching” has developed in many of these states. The book is very popular in the modern world in different cultural regions, as evidenced by the large number of its translations with relevant comments and explanations of researchers, ranging from those adapted to mass culture and ending with purely scientific researches focused on academic space.

The title of the book “I Ching” consists of two hieroglyphs – “yi” and “jing”. There are several basic approaches to the possible translation of hieroglyphs and the title of the book. Within the first approach, “yi” translates as “changes”, and “jing” as “basis”, “classic book” or “canon”. Hence the names “Book of Changes”, “Canon of Change” or “Classic Book of Changes”. Due to the fact that throughout history there has been a use of another title of the book – “Zhou Yi”, in which the hieroglyph “Zhou” can mean “circle” or the name of the Zhou dynasty (according to various sources it was during: 1122-221 BC, 1027-221 BC, 1046-256 BC), thus, the title of the book can be translated as “Changes in a circle” or “Zhou Changes”. Scientific sources also discuss the date of writing the book, at the same time, according to the approach that different parts of the text could have appeared in different periods – they indicate the XII–XI centuries. B.C. and V–II centuries. B.C. [1].

“I Ching” tells about the changes that occur continuously in the life of man, society and the state. Interestingly, along with the changes discussed in the book, the content of “I Ching” has changed throughout Chinese history, from its inception to the present. In this regard, the understanding and interpretation of the book itself was gradually transformed by the cultural and political elites of China, as well as the use of the ideas set out in it in socio-political management.

Analysis of recent publications on the topic. An important basis for the study of political ideas in the work “I Ching” are the works of J. Adler and X. Zhu, K. Anthony, H. Wilhelm, V. Mair, Yu. Shuckij in which the emphasis is placed on the political, historical and cultural foundations of the emergence of the “I Ching”, as well as changes in the text itself throughout history. The analysis of the “I Ching” from the point of view of its inclusion in the philosophical discourse was carried out in the publications of K. Hamaliia, S. Kapranov and B. Olshyn. Yi Suhn-Gyohng and A. Luk’yanov made efforts to study the integration of the “I Ching” into the Confucian intellectual tradition. The works of researchers Li Yang, W. Sherrill and Wen Kuan

Chu contain references to the practical aspects of the application of knowledge from the I Ching in the state policy of ancient China. The history of translations of the “I Ching” in Europe is covered in the article by Yu. Zynoviia.

The analysis of the source base shows that the “I Ching” as a book with political content requires further research. The analysis of socio-political ideas in the “I Ching” through an integrative approach, taking into account new research on history, transformation of institutions of power and focusing on changes in the intellectual thought of ancient China remains relevant.

Purpose and objectives of the article. This scientific research aims to reveal the socio-political ideas in the “I Ching” as an influential text in the Confucian intellectual tradition. According to the purpose, the following tasks can be distinguished: 1) to analyze the historical context and the basis for the emergence of ideas that eventually became formalized in the I Ching; 2) to consider the existing versions of the authorship of the text; 3) to clarify the role of the “I Ching” as a tool for legitimizing state power; 4) to investigate the links between the political and religious spheres of life of ancient Chinese society in the context of the formation of methods of predicting the future; 5) to determine the peculiarities of the influence of the “I Ching” on the formation of the dominant discourse in the intellectual thought of ancient China.

In order to study the formulated theme of the research, the following methods were used: historical – to analyze the historical context and the basis of the book “I Ching”; institutional – to study the role of “I Ching” in the formation of institutions of statehood of ancient China and the corresponding transformations of these institutions; structural and functional – to highlight the functions of “I Ching” as a political text in the processes of legitimation of imperial power and the formation of the bureaucracy; comparative – to determine the common and specific characteristics in the practice of socio-political forecasts in ancient China, as reflected in the “I Ching”; systematic approach – to study the impact of “I Ching” on the processes of interaction between the political and educational systems of ancient China.

Results. Researchers studying “I Ching” will have to work diligently and painstakingly to identify the most relevant studies on the subject. The vast majority of “I Ching” studies available to Western culture, as well as translations of these works, began to appear in the twentieth century. Many scholars point out that “I Ching” is one of the most difficult books to work with. At the same time, a thorough study of “I Ching” requires knowledge of Chinese, because even for the Chinese people, studying a book can be a difficult task, because the original sources are written in ancient Chinese [2, p. xii]. It should be noted

that in the modern period the processes of cooperation between Chinese scholars and their foreign colleagues have begun, which has already resulted in a number of collective studies of “I Ching”, as well as relevant translations of this book from Chinese to other languages. In the Ukrainian-speaking space there are also translations of “I Ching” and some studies of this work made by Ukrainian researchers [3–5].

The book “I Ching” has stood the test of time and has survived to the present day. The book “An Anthology of I Ching” and the article by B. Olshin mention when Emperor Qin in order to continue the policy of unification of China in 213 BC issued an order to burn all books that contradicted official state doctrine, including the works of Confucius and his commentaries on “I Ching”, the book “I Ching” was not affected [2, p. 1; 6, p. 28]. The authors of the “An Anthology of I Ching” argue that the book’s survival has become possible because it contains great intrinsic value and its truth is self-evident, and everyone just keeps accepting things that they intuitively know are right.

Over time, “I Ching” became such a popular and influential book, an organic part of culture, that in almost every modern Chinese and Japanese community appeared “scholarly man” to whom people began to turn on the interpretation of the text [7, p. 6]. In this regard, there is also a discussion about the likely influence of the interests of political elites on changes in the text of the book throughout Chinese history.

The question of the probable author or authors of the book remains relevant to this day, as does the discussion of the date the work was created. In scientific discourse, there are many variants of “I Ching” that differ from each other, which may indicate changes and additions to the text of the book made by different authors over time. Scholars from different countries are thoroughly studying the existing versions of the book “I Ching”, based on the identification of their structural components, probable authors and the relevant periods of time in history, when this or that addition was made to the text. One can find the opinion expressed by *Pi Si-zhuy* in the XIX century that the text of “I Ching” was written by *Confucius*. At the same time, in the book “The Analects” (Lun Yu) Confucius says that he did not study “I Ching” and heard about this book in old age. In contrast, “I Ching” states that Confucius knew the text well. Shuckij Yu. K. shares the opinion of other researchers who believe that the authorship of “I Ching” does not belong to Confucius [8, p. 69]. In general, the search for answers to the question of authorship of “I Ching” brings us to a wide range of interrelated topics on various aspects of work, namely: 1) what can be considered historical truth or later constructed myths; 2) how the dominant discourse was formed in the intellectual tradition of Ancient China; 3) what was the state influence on

the formation and functioning of the institutional basis for the development of this intellectual tradition; etc.

Initially, the set of tools set out in “I Ching” was seen as a way of divination, and later was organically incorporated into existing practices of education and management of socio-political processes of Ancient China, which were constantly changing. The explanation and interpretation of the nature of change in the world, society and state is carried out in “I Ching” with the help of *trigrams* and *hexagrams*, which are graphic symbols consisting of lines of two types – whole and interrupted. In turn, these lines are symbols of the concepts of “*yin*” and “*yang*”, which will be discussed below. The trigram consists of three lines, which can be interrupted in the middle, on the basis of which eight possible combinations are formed. A hexagram consists of two trigrams (six lines), resulting in sixty-four different combinations.

Interpretation of the multifaceted aspects of the world order, including social processes, in “I Ching” is carried out using the terms “*yin*” and “*yang*”, which denote the general duality of the world structure and are reflected in the existence of dark and light, female and male, passive and active, etc. Accordingly, in the world there is an interaction, interpenetration and transformation between “*yin*” and “*yang*”, which are constantly changing each other, because each of these basic principles simultaneously contains the inner potential for the deployment of the other. The interaction between “*yin*” and “*yang*” reveals the energy that causes the general movement in the world: “Their interaction was seen to drive the rotation of seasons: The yang energy, manifested in the light of the sun, increases each month after the winter solstice to the summer solstice; at this point, in which Yang reaches its limit, and can no longer advance, the Yin force begins to advance, continuing to its maximum point at the winter solstice” [7, p. 3].

The study of the book of “I Ching” involves the finding out of various meaningful components in its structure, which, according to scientists, were probably created at different times. Within this approach, the text in “I Ching” is multi-layered and reflects the influences of different time periods in the socio-political life of Ancient China. Accordingly, “I Ching” reflects the dynamics of these changes also in terms of ways to predict the future: initially there was a system of divination practices with the help of turtle shells, and later the system of making predictions with the help of yarrow stalks gained more influence. These two key approaches were actually formalized in the form of *hexagrams* in “I Ching”, which gave impetus to the design of the book and the emergence of a broad ideological discourse with comments and interpretations of the text. In the modern form in “I Ching” it is conditionally possible to allocate two parts: the first is actually 64 *hexagrams*, which come

from the practice of foretelling the future; the second is the interpretations and commentaries on hexagrams.

For a long time, “I Ching” was known only within the Confucian cultural region and was available mainly to cultural and political elites, that is, to a fairly small circle of people who had access to knowledge and education. It is known that translations of “I Ching” into Latin began to appear due to the activities of Jesuit missionaries in China in the XVIII century. In this regard, it is worth mentioning the translation of 1736 made by Regis and the book of Haupt in 1753 [8, p. 28]. A detailed review of translations of “I Ching” into European languages can be found in Yu. K. Shuckij’s study “Chinese classic “Book of Changes”, as well as in the article by Yu. Zynoviiva “Translations of the “Book of Changes” in Europe (XVIII–XXI centuries): a review of the dynamics” [4]. It should be noted that the discourse on translations of “I Ching” into different languages of the world has already been formed and continues to develop in the scientific publications. It should be borne in mind that publications in foreign languages are carried out using different versions of the original source in Chinese and reflects the specifics of work in the field of scientific translation of philosophical texts.

At first glance, to analyze “I Ching” in terms of its socio-political ideas about the practice of public administration, the optimal form of government or political regime, etc., is quite difficult, because, unlike European philosophical and political thought, in “I Ching” we do not find such transparently formulated recommendations, explanations, justifications or interpretations in the field of politics. At the same time, we understand that hexagrams, which successively change each other, immerse the reader (researcher) in various situations that appear to be interconnected and interdependent, as well as generally cover the theme of multifaceted processes in society. Relevant situations are described using language with an extremely high degree of abstraction and metaphor, which makes this description a very effective tool for use in politics and public administration. It was mentioned above that the reader of “I Ching” in Ancient China was not an ordinary person, but at least had access to knowledge, hence the high probability of belonging to religious and political elites. The text “I Ching” is evidence that to understand its ideas and meanings, prior thorough training and a general staying in the intellectual environment was necessary, which in ancient states was traditionally close to cultural and political elites. Therefore, “I Ching” since its inception has become an integral part of the educational process of officials and political elite of Ancient China (used at the Imperial Academy), and later this practice became widespread in the Confucian region, for instance, in Japan [9, p. 18; 10, p. 8].

In terms of forecasting, the importance of “I Ching” for use in current political processes as systematic

advice and guidance has been significant. The text of this book was used by diviners who developed forecasts for the future for decision-making in the system of public administration of Ancient China. Thus, Li Yang gives the following example, mentioning King Wu of Zhou (11th century B.C.), when an important decision had to be made, a five-vote system was used: “one vote was from the emperor, one from the administrative representative, one from the civilian representative and the remaining two were from the diviners. If the emperor and the civilian voted against it, the motion could still be passed and it would still be considered to turn out good results” [11, p. in]. It should be noted that the construction of a forecast for the future in ancient China was considered an important source of knowledge, as it has always been tested in practice. The procedure included the following: the prediction was written down on a piece of silk cloth so that the soothsayer could compare in a year his predictions with what would actually happen in reality [11, p. in]. The “An Anthology of I Ching” also mentions that the “I Ching” was used to make predictions for rulers [2, p. 1]. Thus, “I Ching” has traditionally had a purely practical significance as a set of techniques for divination and prediction of the future, which was very relevant in public life, political decision-making, management of socio-political processes and public relations in Ancient China.

Within the framework of political and anthropological research, the connections between the religious and political spheres of life in ancient states and primitive societies are traditionally studied. In this context, religious figures often made predictions about the development of the political sphere and its legitimation in general through cultural and religious traditions. The above-mentioned practices of divination of the future using shells of turtles and yarrow stalks, which originated before the writing of the text “I Ching” and at the same time served as a basis for its formation, could probably be interpreted as somewhat outdated compared to the projected potential of “I Ching” since its inception. At the same time, predicting the future by using two different techniques, according to Shuckij Yu. K., was due to the fact that the *shancy* used an animalistic oracle, and *chzhouscy* – plant oracle [8, p. 71]. Wilhelm G. cites the example of the above-mentioned King Wu of Zhou, who used both the shells of turtles and yarrow stalks before striking a final blow to the Shang dynasty: “The tortoise prophecy was unfavorable, while that of the yarrow stalks was favorable. He is said to have obeyed the yarrow stalks, with the result that we know. This tradition mirrors the change from one era to another: the tortoise oracle was still supporting the Shang world to which it owed its great spread, while the yarrow stalks were already open to the new era ... Nevertheless, for along time

in the early Chou period yarrow stalks and tortoise were both consulted equally, and the tortoise oracle did not begin to disappear until later" [12, p. 122].

The transformation of the dominant discourse in the practices of predicting the future development of society and exerting influences on this development can also be studied in the context of changes in the political elites of Ancient China. Thus, new political elites may be interested in creating new texts to legitimize the political sphere and public policy, as well as for use in the public education system. In fact, these processes are associated with the design of "I Ching" as a book and its distribution in the country. Olshin B. notes that when the Shang dynasty (1600–1046 BC) was replaced by the Zhou dynasty (1046–256 BC), the latter significantly improved the trigrams and presented them together with the relevant interpretations in the form "Chou I" ("The Changes of Chou") [6, p. 28]. To some extent, "I Ching" legitimized the existing system of social relations of Ancient China with the appropriate hierarchy and social groups. The book "The Original Meaning of the Yijing..." states that the upper and lower *trigrams* roughly reflect the social hierarchy, such as the relationship between ruler and subordinate [10, p. 3]. Since the development of society has determined changes in the social hierarchy, it seems reasonable thesis that the content of "I Ching" has changed over time. Also, additions and changes in the text could be determined by the context of political struggle and competition between representatives of various philosophical schools of Confucianism. At the same time, these changes are likely to be quite gradual, as the influence of the social group of people who were professionally engaged in creating predictions for the socio-political sphere remained high. It is worth mentioning that when the dominant tool changed (the transition from turtle shells – to yarrow stalks) in forecasting, the political influence of this group did not diminish.

The commentary discourse on "I Ching" is very broad, much of which is the Confucian school's own commentary. Cosmological ideas of early Confucian texts originate from "I Ching". They say that the sages of the past, based on natural patterns, began to create human culture by writing guidelines and practical advices for future generations in the form of text [13, p. 82]. Within the Confucian tradition "I Ching" was considered the "head of all classics" and the "source of great philosophy" [11, p. in]. The authors of the book "The Original Meaning of the Yijing ..." claim that only in the XX century began to appear studies in which scholars got under way to discuss the true context of the emergence of "I Ching", because since the *Han* dynasty this context was overshadowed by adding The "Ten Wings", which created a moralized "Confucian" view of "I Ching" that eventually influenced future gene-

rations of scholars who interpreted the text [10, p. 8]. In general, Confucian principles of organization of public relations are correlated with the guidelines of "I Ching" in many aspects: the definition of social roles, compassion for people, responsibility [14, p. 38]. Considerable attention in numerous comments to "I Ching" is also paid to the concept of "noble man" and the analysis of the rules of his actions in different situations. In the future, the rise of Confucianism was associated with the actual inclusion of the discourse of "I Ching" in their own, its development and rethinking: "... Confucianism identifies itself with the system of Change in essence, absolutely, ontologically, integrates into Change and grows out of it. It is here that Confucianism returns to the spiritual core of Taoist culture and becomes its organism. In the system of change, Confucianism acquires unchanging characteristics and remains the philosophy of spiritual creativity and life of the Chinese ethnic group and the space of the Celestial Empire for as long as the traditions of the Tao culture are preserved in the Celestial Empire" [15, p. 271].

Among the commentary literature on "I Ching" we can single out the studies of Japanese researchers: Togai I., Naito T. and Honda N. [8, p. 72]. Togai I. notes that it is difficult to determine the author's name and the era when "I Ching" was created [8, p. 72]. At the same time, "I Ching" is an extremely important book, as it explains the basics of the world order and provides practical recommendations for self-improvement and building harmonious relationships with the world: "I Ching" originally had two aspects – philosophical and mystical. Noble people in the period of inactivity interpreted it philosophically to critically examine their behavior, and in periods of activity foretold at it to resolve issues that raised doubts" [8, p. 72]. Ito Togai's views on commentary literature in general are interesting: "Ten Wings" refers to different dates and, based on a school, convey the judgments of a particular author. ... This ambiguity [mostly] is not contained in the "I Ching" itself, but each of the authors is based on what he knows. ... When the books of the former three dynasties were burned under Qin, only the "I Ching", as a mantic text, was not burned. ... But in ancient times the main text and comments existed independently of each other and consisted of 12 parts. ... For the first time, the Han commentator Fei placed the text of judgments and images after the corresponding hexagrams. ... Henceforth, the order of the text began to differ among different commentators. But during the Wei and Jin dynasties mysticism was revered, and therefore the traditions of the teachings of Lao Tzu and Zhuang Tzu were used to interpret the books of sages" [8, p. 73].

Another Japanese researcher who studied "I Ching" was Naito T. He noticed that the text in "I Ching" is multilayered, and also argued that from the beginning

there were no hexagrams, but only symbols that included fewer lines, which could be different for different characters: "And this version of the text known now was made shortly before the Qin dynasty, that is to say before 221 BC" [8, p. 75].

In the context of the study of the geographical distribution of the book "I Ching" in the territory of Ancient China, N. Honda pointed out that it was first better known in remote regions of the country [8, p. 75]. Thus, the gradual increase in the popularity of "I Ching" throughout China, and especially in the regions where the centers of state power and political decision-making were concentrated, may be evidence that the book's ideas began to be seen as a tool for centralizing the state by cultural and political elites, and were supported by them. It should be noted that such a policy could be quite effective, as certain ideological guidelines were not imposed in peripheral regions, but were supported by modifying and formalizing existing opinions and beliefs by the central government. Honda N. also argues about the practices of divination of the future using the shells of turtles and yarrow stalks, noting that yarrow stalks, i.e. the plant oracle won over the animalistic oracle in "I Ching" due to much more simplicity and accessibility [8, p. 75].

Conclusions. Analysis of socio-political ideas in the book "I Ching" made it possible to explore their impact on the formation of institutions of statehood in Ancient China and in general – on the Confucian

cultural region. The significance of "I Ching" for the political sphere of Ancient China has traditionally been maintained throughout history by the book's unchanging potential for socio-political predictions, the techniques of which have changed. The integration of "I Ching" into the cultural sphere has been made possible by a consistent policy of state support in the context of cooperation with the education system and the existence of qualifying examinations based on "I Ching" knowledge, required to hold positions by officials of Ancient China. In this way, the socio-political ideas of "I Ching" influenced the legitimacy of the institutions of state power and received reciprocal support from them. The specifics of the study "I Ching" is that the text of the book has changed throughout history due to changes in political elites, state influences and the competition of intellectual schools (schools of thought) of Ancient China. At the same time, the influence of *I Ching's* ideas on the institutions of state power, political processes and the cultural sphere of Ancient China gradually but steadily increased, which raised the popularity of the book within the country and became the basis for the formation of significant interest in the world. A large number of translations, interpretations and commentaries of "I Ching", published especially in the XX century in different languages, and continue to appear in the 21st century, is evidence that the history of "I Ching" is just beginning and attracts the attention of researchers.

REFERENCES:

1. Encyclopedia Britannica, 2 Nov. 2017. *Yijing*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Yijing>
2. Wallace A. Sherrill, Wen Kuan Chu. *An Anthology of I Ching*. London : Arkana, 1977. 244 p.
3. І-Цзін. Книга Змін. Пер. Є. Тарнавський. Харків : Фоліо, 2018. 281 с.
4. Зиновіва Ю. Переклади «Книги Перемін» в Європі (XVIII–XXI ст.): огляд динаміки. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність* : збірник статей. 2005. С. 11–16.
5. Гамалія К. М. Філософські системи Давнього Китаю: від оракула до формування світогляду. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. 2013. Вип. 29. С. 30–37.
6. Olshin B. B. The I Ching or "Book of Changes": Chinese space-time model and a philosophy of divination. *Journal of Philosophy and Culture*. July 2005 (2007). Vol. 2 (2). P. 17–39. URL: <https://www.ajol.info/index.php/jpc/article/view/36454>
7. Anthony K. Carol. *The Philosophy of the I Ching*. Massachusetts : Anthony Publishing Company, 1998. 216 p.
8. Шуцкий Ю. К. Китайская классическая «Книга перемен». М. : Изд-во Восточной литературы АН СССР, 1960. 424 с.
9. Капранов С. Релігійно-філософська культура раннього Хейану. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 21. С. 12–21.
10. Adler J., Zhu X. *The Original Meaning of the Yijing: Commentary on the Scripture of Change*. New York : Columbia University Press, 2019. 387 p.
11. Li Yan. *The Illustrated Book of Changes*. Beijing : Foreign Languages Press, 1997. 455 p.
12. Hellmut W. *Understanding the I Ching. The Wilhelm lectures on the Book of Changes*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1995. 339 p.
13. *The Columbia History of Chinese Literature* / Editor Victor H. Mair. New York : Columbia University Press, 2001. 1342 p.
14. Suhn-Gyohng Yi. The Correspondence Theory of I Ching and Empathetic Ruling of Confucianism. *The Journal of Korean Philosophical History*. 2015. № 46. P. 9–39. URL: https://www.kci.go.kr/kciportal/landing/article.kci?arti_id=ART002047814#none
15. Лукьянов А. Е. Лао-цзы и Конфуций: Философия Дао. М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. 384 с.
16. Schweitzer F. Group relations, resilience and the I Ching. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 2022. Vol. 603. P. 1–16. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378437122004265>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОРОМУ ТА СВОБОДИ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SHAME AND FREEDOM IN POLITICAL DISCOURSE: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Свідерська О.І.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті автор досліджує взаємозв'язок сорому та свободи у політичному дискурсі. Виявлено, що тематика сорому, свободи, почуття провини, гідності, тощо є доволі складною та суперечливою. Акцентовано, що емоції здатні локалізуватися у двох вимірах: з одного боку це психічні стани, які притаманні індивіду, з іншого ж боку, емоції локалізуються у певних соціальних структурах і виконують роль фундаменту взаємовідносин між індивідами всередині спільноти чи поза нею. Сором це почуття, яке суттєвим чином впливає не тільки на індивіда, його поведінку, його місце у системі соціально-політичних наук, але й відіграє одну із ключових ролей у внутрішньо-державній політиці та міжнародних відносинах. Доведено, що сучасний індивід характеризується схильністю до деморалізованої, безсоромної поведінки по відношенню до інших людей. Таку ж поведінку досить часто бачимо з боку публічних осіб, одним із яскравих прикладів яких є Д. Трамп. Визначено, що звикання до відсутності вибачень і нахабства з боку публічних осіб має тяжкі наслідки. Зокрема, використання сорому з боку аморальних політиків, або у відвертій політичній маніпуляції, досить часто індивідам із демократичними цінностями можуть трактуватися як акт політичного насильства. Інші ж можуть сприймати радикальні заклики як сміливий спосіб протидіяти системі. Сором тісно пов'язаний із відчуттям приниження та посягання на людську свободу та гідність.

Доведено, що політичні лідери, які часто вдаються до використання політики сорому є достатньо небезпечними. Вони ламають систему, через нівелювання терпимості, а вона виступає своєрідною межею, порушення якої проковує появу проблем у суспільстві. Визначено, що сором керує людським життям у кілька способів: викликаючи почуття провини, маніпулюючи, здійснюючи над індивідом політичне насилля.

Ключові слова: гідність, свобода, політика сорому, політичне насилля, публічна ганьба.

In the article, the author investigates the relationship between shame and freedom in political discourse. It was found that the themes of shame, freedom, guilt, dignity, etc. are quite complex and contradictory. It is emphasized that emotions can be localized in two dimensions: on the one hand, they are mental states inherent to an individual, on the other hand, emotions are localized in certain social structures and play the role of the foundation of relationships between individuals inside or outside the community. Shame is a feeling that significantly affects not only the individual, his behavior, his place in the system of socio-political sciences, but also plays one of the key roles in domestic politics and international relations. It has been proven that the modern individual is characterized by a tendency to demoralized, shameless behavior towards other people. The same behavior is quite often seen on the part of public figures, one of the vivid examples of which is D. Trump. It was determined that getting used to the lack of apologies and insolence on the part of public figures has serious consequences. In particular, the use of shame by immoral politicians, or in open political manipulation, can often be interpreted as an act of political violence by individuals with democratic values. Others may perceive radical calls as a bold way to oppose the system. Shame is closely related to the feeling of humiliation and encroachment on human freedom and dignity.

It has been proven that political leaders who often resort to using the politics of shame are quite dangerous. They break the system by leveling tolerance, and it acts as a kind of boundary, the violation of which provokes the emergence of problems in society. It has been determined that shame governs human life in several ways: by causing guilt, by manipulating, by exerting political violence on the individual.

Key words: dignity, freedom, the politics of shame, political violence, public shaming.

Постановка проблеми. Численні наукові розвідки підтверджують тезу про те, що емоції здатні локалізуватися у двох вимірах: з одного боку це психічні стани, які притаманні індивіду, з іншого ж боку, емоції локалізуються у певних соціальних структурах і виконують роль фундаменту взаємовідносин між індивідами всередині спільноти чи поза нею. Почуття сорому може бути колективним досвідом, однак воно не завжди може визнаватися, й досить часто ретельно приховується та маскується від публічного визнання. Теоретико-методологічні підходи, які досліджують політику сорому

здебільшого акцентують увагу на конкретному напрямі дослідження: місця сорому у політичних категоріях, концептуалізація поняття політики сорому, політичне насильство, права меншин, гендерні права, та ін. У своїй роботі здебільшого ми акцентуємо на необхідності ґрунтовного аналізу проблеми взаємодетермінації свободи і почуття сорому, ганьби чи приниження, розуміння яким чином політична еліта може впливати на саморефлексію громадян, а також на їхню політичну поведінку, зважаючи на те, що: «традиційна політика, як правило не підтримує потребу

у самоаналізі, а отже вона відсторонюється від усякого почуття провини [1, с. 230].

Виявлено, що вагому роль у поширенні політики сорому відіграє сучасний стан суспільного розвитку. Надмірна мозаїчність, атомізація, хаотизація, індивідуалізації сучасного світу, збільшення впливу на демократичні інститути епохи пост-правди, часті використання безсоромних гасел та закликів від сучасних політиків, що здебільшого підтримується великою частиною населення, та приймається як своєрідна панацея від існуючої системи, формують звикання до відсутності вибачень і нахабства з боку публічних осіб, що у свою чергу має тяжкі наслідки.

Політики, які часто вдаються до нехтування моральних стандартів, провокують ще більш нахабну поведінку, перевіряючи межі того, що вважається прийнятним для сучасного індивіда. Зрештою, вважаємо, що ми проживаємо унікальний історичний момент, в якому середньостатистичний індивід відповідає образу «самовдоволеного панича», людини, яка прийшла на світ, щоб робити те, що їй заманеться, про якого свого часу згадував Хосе Ортега і Гассет. Дослідження взаємозв'язку сорому та свободи підкреслює вагомість підтримання формування ставлення людини до свободи не лише як до інституційної норми, або ж звернення до неї з метою виправдати радикальне уявлення про свободу слова, як своєрідну сваволю жити відповідно до своїх уявлень, нехтуючи толерантністю по відношенню до інших; акцентує необхідність розуміння, що відсутність норми, моральних кордонів, гідності, сорому чи терпимості, зрештою призводить до відчуження й у найрадикальніший спосіб може перетворити людину у тварину [4, с. 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема дослідження політики сорому має достатньо глибинні коріння, як і мультидисциплінарне походження. Мова йде про дослідження у галузі політики, філософії, соціології та глибинної психології. У даній роботі зосереджені переважно напрацювання, які стосуються переживання сорому та свободи у контексті психології індивідуального та масового досвіду. Ми виокремили, на наш погляд, найбільш цікаві концепції та ідеї, які знайшли своє відображення у роботах Л. Дзоя, Д. Муазі, В. Франкла, Е. Фромма, Хосе Ортеги і Гассета, М. Якобі, Е. Левінаса, С. Ларокко, А. Стеупень, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження політики сорому є однією із актуальних тем у сучасній політичній науці. Особливого значення вона набула разом із вивченням феномену епохи пост-правди, перемоги ряду світових популістичних політичних лідерів та партій, підвищення уваги до фемінізму, захисту прав різного роду меншин. У нашій роботі

головно ми зосереджуємося на дослідженні негативного впливу сорому на демократичні інститути, а також його співвідношення із свободою, як головною цінністю демократичного суспільства. Особливістю роботи є спроба виокремити взаємозв'язок політики сорому і свободи у контексті російсько-української війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Здійснити аналіз поняття сорому; виокремити особливості взаємозв'язку сорому та свободи у контексті функціонуванні демократичного суспільства; визначити основні чинники, які сприяють формуванню відношення до свободи як до внутрішнього ціннісного конструкту; виявити основні можливості для подальшого дослідження даної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дж. Согарвал вважає сором поняттям політичним через використання ним тієї ж мови, якою користується влада чи політична еліта. Таким чином, дослідник підкреслює роль сорому не лише у формуванні ієрархій, але й визнає його беззаперечне місце у здійсненні політики, формуванні дискурсу та функціонуванні суспільства, не виключаючи негативного впливу на демократичні інститути [11]. Анета Стеупень вважає сором водночас особистим і суспільним почуттям: «внутрішньо сором – це відчуття нашого морального компасу – вказівка на те, що є доречним у нашій взаємодії з іншими. Однак сором також може бути токсичним, особливо якщо його застосовувати у дисципліні, пригніченні та відстороненні інших» [13]. На її переконання, сьогодні громадські діячі все менше відчують сорому за особисту поведінку, водночас, вони частіше ніж будь-коли в історії готові використовувати сором проти інших.

Яскравим прикладом смиренності та признання сорому за «німецьку ганьбу» через злочини, здійсненні нацистами проти польського народу та мільйонами євреїв, убитих під час Голокосту, є жести, якими свого часу відзначилися канцлери Німеччини Віллі Брандт та Г. Шредер, ставши на коліна перед пам'ятником героям гетто у Варшаві. І хоч достеменно не відомо, як ці жести сприймаються народом, у даному випадку Німеччини, однак такі вчинки політиків є добрим прикладом налагодження відносин між державами, символічним початком нової сторінки у їхній спільній історії. Зокрема це пов'язано із психологією прийняття сорому: у міжнародних відносинах визнання протиправних дій відіграє потужну компенсаційну роль, саме тому публічні вибачення представників уряду за минулі злочини є настільки важливими.

Однак, як слушно зауважує Анетта Стеупень, ми, все-таки належимо до тієї епохи де обрані електоратом чиновники здебільшого не покладаються і не визнаватимуть сорому задля вибачення чи виправлення здійснених помилок.

Навпаки, дедалі частіше що праві, що ліві представники політичної еліти використовуватимуть сором у своїй риториці задля здійснення політичного маніпулювання, або ж демонструватимуть повне відсторонення від моральних стандартів. Свого часу Х. Ортега і Гассет досліджуючи роль мас у Європі, зазначав, що попри вищий життєвий рівень, моральний рівень європейця може суттєво знизитися. Він говорить про середньостатистичного європейця, як про «самовдоволеного панича»: «це людина, яка прийшла на світ, щоб робити те, що їй заманеться. Це аллюзія на розбещену дитину, чиї учинки, провини є непокараними вдома, відтак у людини формується уявлення що їй все можна й у соціумі, там, де злочини мали б бути покарані» [6, с. 76]. У такому випадку індивід відмовляється слідувати загальним нормам та правилам суспільного устрою, відтак тут ми можемо говорити про негативну свободу волі, адже соціум не може надати людині право на сваволлю, не може відкинути правила чи норми заради можливостей сучасної людини робити все, що їй заманеться.

Чудовим прикладом безсоромних політиків є Дональд Трамп, лідер республіканської більшості в Сенаті Мітч Макконнелл, колишній президент США Білл Клінтон, у Канаді Роб Форд [10]. Окреме місце у політиці без сорому займають в. путін та його соратник о. луганський, політика яких є доволі цинічною та позбавленою будь-яких морально-етичних принципів. З одного боку є розуміння, що принципи ведення Другої світової війни були дуже схожими до сьогоденної російсько-української, радянська окупаційна влада також діяла за схожими сценаріями проти українського населення, катуючи, вбиваючи за ідентичність чи проукраїнські погляди. Однак у ХХІ ст. сама ймовірність такого масштабу збройного протистояння і війни із повним ігноруванням міжнародних інституційних норм, конвенцій та заборон є чи не найяскравішим прикладом цинізму, обману, шантажу, політичного насилля та терору по відношенню до українського народу. Один із представників глибинної психології, Луїджі Дзоя акцентує на знищенні під час війни не народів, а традицій і пам'яті: «Вбитим не залишають змоги залишитися після власної смерті хоча б у згадках, а вбивство не просто виправдовується через справедливість, а заперечується сам факт існування жертви, як і сам факт існування вбивства [1, с. 306]. Можна привести чимало прикладів військових злочинів росії на території України за цим принципом: наративи про не існування українського народу, мови, підміна її історії, знищення українських книг, вбивства письменників, українських вчителів, зникнення із інтернет мап номерів будинків, які були повністю знищені терористами, так наче тих будинків ніколи не існувало, і т. д.

Чи не найбільшою небезпекою є те, що практична безкарність безсоромної, аморальної

та антигуманної політики може формувати відчуття безсилля, втрати реальності і суттєвим чином ускладнювати розрізнення правдивого від неправдивого, а відтак змінювати ставлення до аморальності у діях влади, як до прикладу це сталося із населенням росії. До слова, свого часу було чимало доказів того, що гітлерівська Німеччина стала нацистською не тільки через саму постать Гітлера, вона сама й породила цього диктатора. Ґрунтовні дослідження, проведені З. Фройдом, Х. Арендт, В. Франклом та Е. Фроммом свого часу довели, що «масова людина» практично ідентична своєму диктатору. Атомізація індивідів після Першої світової створила людину, яка по-суті залишилася без родового зв'язку, втративши свою ідентичність, а відтак відчувала себе зайвою у суспільстві. Це сприяло зрештою пошуку лідера, який зміг би забезпечити їй нову життєву мету та здобути нову ідентичність [3, с. 93].

Політичне насильство і терор можуть докорінним чином змінювати сприйняття реальності, і це не лише через індивідуальну схильність до низького опору перед психологічним впливом, але й через особливість психології маси. Відсутність сорому там, де він мав би виконувати регулюючу функцію по відношенню до реалізації політики, а також часті заклики популістичної еліти, формують уявлення маси про те, що всездозволеність рівноцінна свободі: «Маса відкидає застарілі норми зовсім не для того щоб замінити їх новими, кращими; ні, в центрі її життєвого плану лежить прагнення жити, не підкоряючись ніяким заповідям моралі» [6, с. 137], і у цьому вбачається свобода сучасного індивіда. Французький філософ Е. Левінас стверджує, що сором виникає, «коли свобода виявляє, що вона є вбивчою за своєю сутністю» [9, р. 84]. Досліджуючи його наукові тексти Ларокко зауважує, що для Левінаса свобода є еґоцентричною, формою, яка реалізується як спосіб існування несприйнятливої або байдужого індивіда до потреб Іншого з постійною вимогою відповідальності та співчуття до себе» [8].

Отже, свобода полягає в тому, щоб «підтримувати себе проти Іншого». В уявленні дослідників свобода конституюється в нереляційній опозиції, як занедбаність конститутивної інтерсуб'єктивності. І на межі це ставлення є вбивчим, оскільки воно визнає існування Іншого лише з точки зору суперництва, як перешкоду, яка набуває ознак ще більшої антагоністичності через відмінність Іншого, його іншу свідомість. Левінас переконує, що обличчя Іншого нав'язує свободу, унеможлиблює її, і робить це через створення відповідальності, яка ґрунтується на соромі: «Моральність починається тоді, коли свобода ... відчуває сама по собі, що вона може бути свавільною і насильницькою» [9, р. 84]. Свобода робить або визнає Іншого як суперника, хоче протистояти

окремому існуванню Іншого, завдаючи шкоди, отже, насильства: «вітати Іншого означає поставити під сумнів мою свободу» [9, р. 85].

Д. Москроп зазначає, що сором відіграє важливу і надскладну роль у демократичному житті [10]. До прикладу, якщо його розглядати як «зброю» маргіналів, то вмиле маніпулювання присоромленням, або ж ганьбою дає людям змогу чинити відсіч політикам які нехтують їхніми правами чи інтересами. Гасла, у яких присутній елемент публічного сорому чи ганьби, що звучать на вулицях – це заклики робити краще [10]. Якщо ж його розглядати як тактику політичної еліти, вона пригнічує, змушуючи осіб, які сповідують демократичні цінності відчувати певний тиск, обмеження, свого роду політичне насильство. Доведено, що сором керує людським життям у кілька способів: викликаючи почуття провини, маніпулюючи, здійснюючи над індивідом політичне насильство. Разом з тим, не зважаючи на те, що його означення є достатньо хитким, глибинним та складним для дослідження, по замовчуванню ми очікуємо, що люди, з якими ми належимо до однієї спільноти керуватимуться своїм почуттям сорому як моральним компасом. А коли справа доходить до публічних діячів, сподівання на дотримання ними моральних норм стають ще більшими. Саме тому ганебна поведінка трактується як відмова дотримуватися загальноприйнятих соціальних правил. У цьому контексті Анетта Стеупень зауважує: «нехтування цінностями, на яких ми побудували наші суспільства, призводить до зловживання владою» [13]. З іншого ж боку, свобода, закладена у підвалинах демократичних інститутів, вказує на можливість вільно висловлювати свої думки у чітко встановлених межах, відтак, для того, аби повністю убезпечити від руйнівного її трактування як от сваволі, необхідно, аби свобода відповідала індивідуальним внутрішнім цінностям людини [11].

Розвинуте почуття сорому мало б запобігти лідерам здійснювати вчинки, які по факту шкодять людям чи, навіть, демократії. Відчуття сорому, а, як наслідок – провини, вказує на нездатність відповідати нашим власним чи чужим очікуванням і цінностям, тому визнання того, що ми соромимося, є спробою відновити відносини, порушені через нехтування цими цінностями [13]. Водночас використання приниження у політичному маніпулюванні може бути потужною зброєю. Зокрема свого часу Ізраїль досить часто використовував присоромлення у своїй публічній риторичі, маніпулюючи, власне почуттям провини, яке охоплювало європейський континент, зокрема через історичні злочини антисемітизму та, понад усе, Голокосту [2, с. 87]. М. Якобі наголошує на тому, що приниження, яке людина зазнає в результаті присоромлення може відчуватися набагато

гостріше. У його витоках психоаналітики досить часто знаходять посягання на людську гідність. Здебільшого це здійснюють ті, хто мають більше влади, ті, хто сильніші, і тут ми можемо говорити не лише про фізичне чи емоційно-психологічне насильство, але й про насильство політичне. Індивід, який відчуває приниження як правило витісняє свій гнів, який зазвичай є захисною реакцією людської гідності. Він починає відчувати сором за це. І така інтенсивність сорому, на думку М. Якобі пов'язана передусім з тим, що жертва усвідомлює приниження і знущання над собою [7]. Приниження – це безсилля, «емоція, що бере початок передусім із відчуття втрати контролю над своїм життям, як колективного, притаманного народові, нації чи релігійній громаді, так і індивідуального, властивого певній людині» [2, с. 75].

Політичні лідери, які часто вдаються до використання політики сорому є достатньо небезпечними. Вони ламають систему, оскільки демократія передбачає терпимість, а безсоромність є її прямою загрозою, а відтак загрозою самій демократії. З точки зору політичного аналізу, терпимість є своєрідною межею, порушення якої провокує появу проблем у суспільстві [10]. У своїй основі терпимість позначає самоконтроль, а це означає, що є речі, які політики можуть робити, однак вони можуть їх і уникнути. До прикладу, напад на пресу чи цькування опонентів можна піддати критиці і самоконтролю і не робити цього, з іншого ж боку від такої поведінки політик може отримати користь, принаймні у короткостроковій перспективі. У будь-якому випадку від використання безсоромної, подекуди агресивної політики завжди страждатимуть інтереси суспільства та демократичні інституції [10]. Разом з тим, в індивідуальній свідомості почуття сорому залишається одним із інструментів які спонукають до саморефлексії та самовдосконалення. Сором це індивідуальний фільтр, через який ми перепускаємо моральність наших дій по відношенню до оточуючих і самих себе. У функціонуванні ж суспільства, у межах колективного сорому, варто пам'ятати, що тактику ганьби варто застосовувати обережно, з метою стримування політичної еліти від зловживання владою. Для політиків присоромлення ж має залишитися у категорії досвіду, визнання помилок та навчання.

Свого часу Хосе Ортега і Гассет звертав увагу на те, що Європа почала жити у добу універсального шантажу, який набуває двох взаємодоповнюючих форм: шантаж насильства і шантаж висміювання. «І тут і там, пише філософ, мета та сама: щоб проста сіра людина могла відчувати себе вільною від усякої підлеглості» [6, с. 139]. Зрештою, у ХХІ ст. ми виявляємо, що людина живе переважно задля задоволення свого нарцисичного его, підтримуючи здебільшого популістичні гасла:

«зробимо Америку знову великою», «повернемо собі контроль», «справжній народ Туреччини», «кожен з нас президент», «зробимо їх разом», не задумуючись скільки у собі ці гасла носять ненависті, агресії, приниження та сорому, які відчують інші громадяни. У найзапекліших дискусіях, які відбуваються на онлайн форумах, публіка, підігріта здебільшого російськими ботами, досить часто нагадує аллюзію на людину, яку свого часу В. Франкл описав, як таку, що здатна «забути про свою людську гідність і уподібнитися тварині» [4, с. 82]. З іншого ж боку, уособлення цієї людини бачимо у російського населення. Роки диктаторського правління путіна та його соратників перетворили населення цієї країни у масу, яка, подібно до народу Німеччини у XX ст. просто підтримують криваве вторгнення росії на чужі землі. З них практично ніхто не бореться за власну свободу, вони не відчують ні сорому, ні толерантності, ні терпимості по відношенню до чужого життя, майна і т. д., вони не прагнуть розвитку. Відносно

психології такої маси свого часу досить влучно висловився Е. Фромм, наголошуючи, що одні мільйони «замість того, щоб прагнути свободи, намагалися знайти шляхи втечі від неї. Іншим мільйонам людей було байдуже: вони не вірили в те, що захист свободи вартий того, щоб за нього боротися. А тим паче вмирати [5, с. 17].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, поняття свободи та сорому мають тісний взаємозв'язок та взаємовплив по відношенню один до одного. З одного боку нівелювання ролі сорому та моральних норм можуть забезпечити політикам успіх, адже їхні промови, які насправді начинені зухвалості, хейту чи приниження, можуть сприйматися як сміливий виклик існуючій системі, однак з іншого, безсормна поведінка завдає шкоди демократичним інститутам і є прямою загрозою демократії. У перспективі подальшого дослідження варто звернути увагу на використання сорому у популізмі, яким сьогодні не хestують ні ліві, ні праві популісти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дзоя Л. Історія гордині. Психологія і межі розвитку. Львів : Видавництво «Астролябія», 2019. 384 с.
2. Муззі Д. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ : Брайт Стар паблішинг, 2018. 184 с.
3. Свідерська О. І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 222 с.
4. Франкл В. Людина у пошуку сенсу. Психолог у концтаборі. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2020. 160 с.
5. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2019. 286 с.
6. Хосе Ортега і Гассет. Вибрані твори. Київ : Видавництво «Основи», 1994. 420 с.
7. Jacoby M. Shame and the Origins of Self-esteem. Psychology Press. 1996.
8. Larocco S. The Other, Shame, and Politics: Levinas, Justice, and Feeling Responsible. URL: <https://cutt.ly/rNLIvsr>
9. Levinas E. Totality and Infinity: An Essay on Exteriority. Translated by Alphonso Lingis. Pittsburgh : Duquesne University Press. URL: <https://cutt.ly/p1Kvv08>
10. Moscrop David: What's on the line when someone in whom public trust is placed fails to react appropriately to shame? URL: <https://cutt.ly/t1KvfsO>
11. Shaap Sybe. De populistische verleiding. De keerzijde van de identiteitsillusie. Damon. 2017. 243 с.
12. Sogarwal J. The Political in Shame. URL: <https://cutt.ly/bNLQE3X>
13. Stępień Aneta Shame plays an important role in political life – or at least it. URL: <https://cutt.ly/v1KvsmO>

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.172

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.5>

МІЖМУНІЦИПАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПОЛІЦЕНТРИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

INTERMUNICIPAL COOPERATION IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF POLYCENTRIC GOVERNANCE

Андріїв Б.Є.,
*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

В статті пропонується аналіз сучасних тенденцій розвитку міжмуниципального співробітництва в умовах впровадження глобальної та європейської макрорегіональної стратегії поліцентричного врядування. Представлено особливості розвитку міст та їх форм горизонтальної, вертикальної співпраці у «вік метрополій», а також особливості міжнародного співробітництва споріднених міст як форми парадипломатичних відносин. Представлено огляд основних документів міжнародного характеру, орієнтованих на підтримку стратегії поліцентричного врядування в умовах процесів глокалізації. Автором зазначено, що починаючи з прийняття «Маніфесту нової урбаністики» 2008 р. до прийняття «Територіального порядку денного на 2030 рік» в Європі підтримується офіційний курс на розбудову «поліцентричної моделі розвитку» орієнтованої на долання неоднорідності глобального економічного розвитку, деконцентрацію ресурсів, протидію надмірній концентрації капіталів, виробництв, розвиток вторинних полюсів зростання, зміцнення регіонального інноваційного потенціалу та позиції міст та містечок в глобальних ланцюгах конкурентноздатності, посилення співпраці в поліцентричних мережах мегаполісів і регіонів, розвиток транс'європейських мереж та транснаціональних зв'язків, пристосування еко-системного підходу та циркулярної економіки. В статті представлено інноваційні підходи Європейської мережі спостереження за просторовим плануванням (ESPON), можливості інструменту – веб-додатку ACTAREA, розробленого ESPON для створення спільного графічного контексту інституційної співпраці міст. Проаналізовано формування та розвиток основних форм міжмуниципальної співпраці, споріднених процесів кооперації, в тому числі «братерських відносин», віддзеркалених термінологічною особливістю в зарубіжних дослідженнях як “Sister cities”, “Twinning Towns”, “Twin Towns”, “Partnership Towns”, “International partnerships”, “Partner Towns”, “Friendship Towns”.

Ключові слова: міська політика, міжмуниципальне співробітництво, поліцентричне врядування, політичний процес, парадипломатія.

An analysis of current trends in the development of inter-municipal cooperation in the context of the implementation of the global and European macro-regional strategy of polycentric governance has been offered in the article.

The peculiarities of the development of cities and their forms of horizontal and vertical cooperation in the 'age of metropolises', as well as the peculiarities of international cooperation of sister cities as a form of paradiplomatic relations have been presented. An overview of the main international documents aimed at supporting the strategy of polycentric governance in the context of glocalization processes has been presented.

The author has noted that starting from the adoption of the New Urbanism Manifesto in 2008 to the adoption of the Territorial Agenda for 2030, Europe has been supporting the official course towards the development of a “polycentric model of development” focused on overcoming the heterogeneity of global economic development, deconcentration of resources, counteracting excessive concentration of capital, production, development of the secondary growth poles, strengthening regional innovation potential and the position of cities and towns in global chains of competitiveness, strengthening cooperation in polycentric networks of megacities and regions, development of trans-European networks and transnational relations, adaptation of the eco-system approach and circular economy.

The innovative approaches of the European Spatial Planning Observation Network (ESPON), the capabilities of the tool – web application ACTAREA, developed by ESPON to create a common graphical context of institutional cooperation of cities, have been presented in the article. The formation and development of the main forms of inter-municipal cooperation, related processes of cooperation, including 'brotherly relations', reflected by the terminological feature in foreign studies as Sister Cities, Twinning Towns, Twin Towns, Partnership Towns, International partnerships, Partner Towns, Friendship Towns, have been analyzed.

Key words: urban policy, inter-municipal cooperation, polycentric governance, political process, paradiplomacy.

Постановка проблеми. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) назвала XXI століття «Віком Столиць» або «Віком Метрополій» (*Metropolitan Century*). Міста є домом для більш ніж 2/3 населення країн розвинутого заходу, принаймні якщо казати про 37 найбільш розвинених країн світу, які є членами ОЕСР. До кінця цього століття більша частина урбанізації на планеті, ймовірно, буде завершена. Вже сьогодні більше 50% населення планети живе в містах. За прогнозами, ця цифра досягне 85% до 2100 р. Протягом 150 років міське населення збільшиться з менш ніж 1 мільярда в 1950 р. до 9 мільярдів до 2100 р. Цей період характеризується не тільки загальним зростанням міського населення, але й зростанням мегаполісів. У 1950 р. Нью-Йорк і Токіо були єдиними міськими агломераціями з населенням понад 10 мільйонів. Очікується, що до 2030 р. кількість мегаполісів зросте до 41, причому сім з десяти найбільших мегаполісів світу будуть в Азії [24, с. 1].

Упродовж всієї історії міста відігравали роль провідних центрів еволюції. Розвиток політики та релігії, економіки та технологій, усіх наук та мистецтв зосереджений у цьому особливому типі поселення. Зі вступом людства в останній чверті XX ст. у нову фазу економічного розвитку, глобальний характер чого породив поняття глокалізації, стає очевидним посилення потужності та політичного значення провідних міст, стрімке підвищення їх ролі у світовому господарстві та міжнародних відносинах.

Особливо важливим стає розвиток всіх форм співробітництва між містами різного типу та рангу, відоме як горизонтальне (співробітництво міст більш-менш одного рівня в межах так званої «конурбації» або «поліцентричної агломерації») та вертикальне співробітництво (співробітництво столичних міст та міст меншого рангу, що утворюють агломерації та мегаполіси). Ці форми співробітництва, наприклад в Україні, підтримані прийнятим в 2015 році Законом «Про співробітництво територіальних громад». Проте важливою є інша форма співробітництва – співробітництво «дисперсне» або «міжнародне муніципальне» (*inter-municipal co-ordination*), яке відбувається на основі підтримки міжнародних «побратимських» відносин внаслідок культурних та комерційних зв'язків.

З огляду на вищезазначене, **метою** даного дослідження є визначення особливостей розвитку форм міжмуніципального співробітництва, зокрема специфіки міжнародного муніципального співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесу глокалізації – глобалізації на основі розвитку локальності, міста, як центру інноваційного розвитку, присвячено багато праць. Слід

вказати, що термін «глокалізація», який вперше з'явився в праці Р. Робертсона «Глокалізація: часо-простір і гомогенність-гетерогенність», позначав процес бізнес-стратегію, що реалізується через «мікро-маркетинг» – пристосування глобальних мереж на локальних ринках. Глокалізація розглядалася як глобалізація локального і локалізація глобального. Дослідження глокалізації співпало з розвитком концепції «місць» та досліджень динаміки розвитку місць як самостійних господарських та територіально-політичних одиниць. В 40–50-і рр. XX ст. були відроджені теорії: «центральных місць» В. Крісталлера щодо типології систем центральных місць, як оптимальної каркасно-сітьової структури населених пунктів, що забезпечує якісне управління територіями в ієрархіях місць в системі [12], «теорія організації простору» А. Леша [7], теорія «поляризованого росту», пов'язана з роботами Ф. Перру, Т. Шульца та «центр-периферійна» теорія розвитку Дж. Фрідмана та Б. Алонсо, розвинута в працях Г. Саноффа С. Корбріджа, Д. Гарві, Л. Майєра, Л. Нгуєн Лонга [4; 20, с. 389; 22, с. 58]. Наприклад, Г. Санофф в праці «Демократичне проектування. Тематичні дослідження співучасті у створенні середовища мегаполісів та малих міст» звертає особливу увагу на творенні нової реальності на основі міських мереж – глобальних метрополій інноваційного зростання [8]. Корбрідж С. пояснює ідеологію акцентуації «місця» в процесах як економічного, так і політичного розвитку тим, що «примат територіальної держави не є трансісторичною даністю... У сучасній світовій економіці ряд державних повноважень віддані на користь ринків, а структурна перебудова, спровокована Світовим банком та МВФ, ілюструє межі суверенітету так званих національних держав. Світова економіка, позначена глобалізацією принесла з собою новий виток географічної диференціації та нерівномірності розвитку у всіх просторових масштабах. На цьому тлі територіальна держава втрачає свою географічну першість» [10, с. 5].

На пострадянському просторі зростання значення місць та міської політики, зміни статусів провінцій та периферій, проблематику просторово-територіальної трансформації простору, в тому числі через долання «радянської системності» досліджували М. Алборова [1], Є. Аніміца, Н. Власова та Я. Сілін [2; 3], О. Гладкий та С. Іщук [5], Т. Гречко, С. Лісовський, Л. Руденко [6], Ю. Узун [9], А. Тертишний [3], та інші.

Автори аналізували неоднорідність економічного розвитку; політику ефективного територіального розвитку; політику деконцентрації ресурсів та протидії надмірній концентрації капіталів, виробництв, ресурсів, людей; розвиток вторинних полюсів зростання; зміцнення регіонального інноваційного потенціалу та позиції міст та

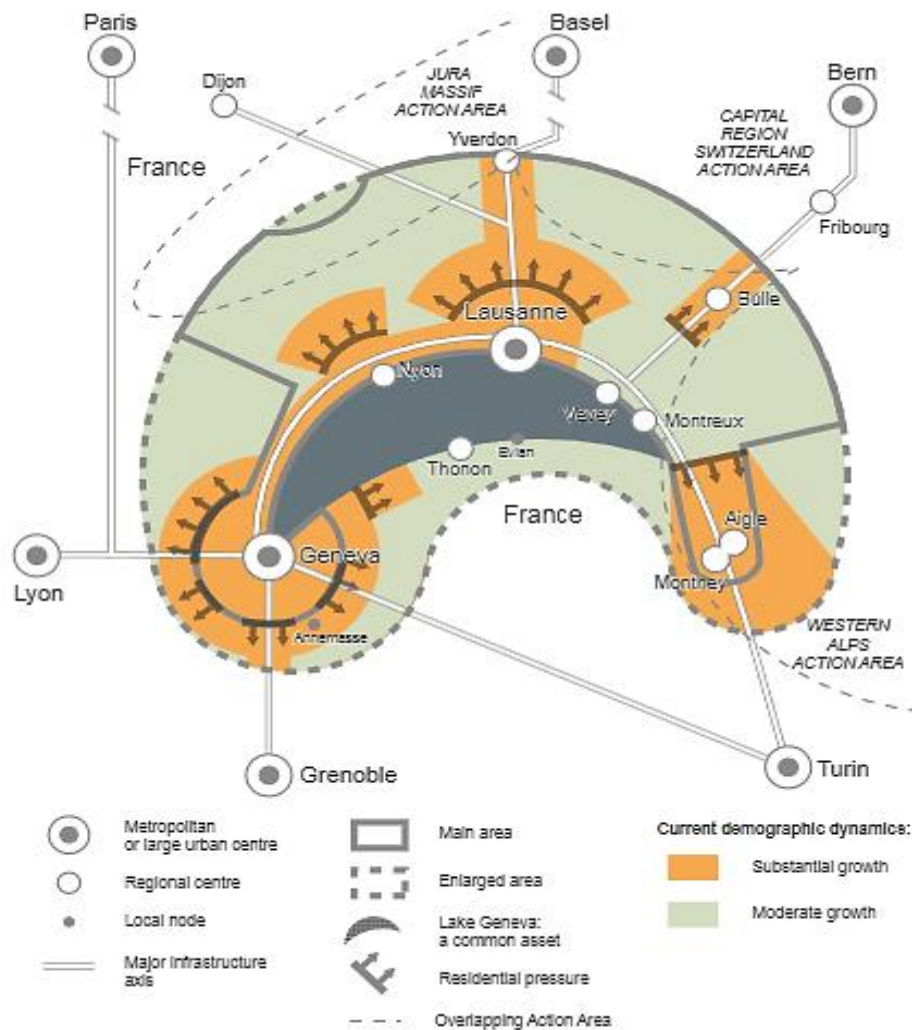
містечок (локалітетів) в глобальних ланцюгах конкурентноздатності; посилення співпраці в поліцентричних мережах мегаполісів і регіонів, розвиток трансєвропейських мереж, транснаціональних зв'язків, пристосування до глобальної мобільності та цифровізації, застосування еконсистемного підходу та циркулярної економіки. Основні ідеї дослідників цих, згодом постали програмними цілями стратегії територіальної політики Європи і були проголошені в документах структур ЄС. Наприклад лише Єврокомісія прийняла такі документи як «На шляху до сталої Європи до 2030 року» (2019), Пропозиція щодо майбутньої політики згуртованості ЄС на 2021–2027 рр. (2018 р.), Міський порядок денний для ЄС (2016), Нова Лейпцигська хартія (2020), Декларація Корк 2.0 «Краще життя в сільській місцевості» (2016.), принципи ОЕСР щодо міської політики та сільської політики (2019), Європейська зелена угода та Європейський інвестиційний план та механізм справедливого переходу (2020), Союзна Програма відновлення (2020), програмі дій ЄС 2020 року як «Територіальний порядок денний на 2030 рік» [18]. Останній документ має аналог, який орієнтований на глобальний розвиток. Це Стратегія просторового розвитку, прийнята ООН, і в якій також йдеться про посилення політики «місця» в глобальних рішеннях – «Порядок денний ООН на період до 2030 року для сталого розвитку». Крім неї на глобальному рівні застосовують документи ООН: «Розвиток і цілі сталого розвитку» (2015), Паризька Угода (2015 р.), Нова програма ООН щодо міст (2016 р.).

Так, починаючи з прийняття «Маніфесту нової урбаністики» на 15-й сесії Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи 29 травня 2008 року (м. Страсбург) в Європі та в світі загально взято офіційний курс на розбудову «нової територіальної політики на основі місця», де метою розвитку є створення «поліцентричної моделі розвитку» з посиленням впливом «територіального виміру галузевої політики на всіх рівнях управління». Зокрема, в програмі дій ЄС 2020 року «Територіальний порядок денний на 2030 рік» [18] цілями є «Справедлива Європа» та «Зелена Європа» на основі збалансованого розвитку з використанням різноманітності територій та через розвиток диверсифікації місцевої економіки, які визнані стратегічними. Інструментами такої політики визнані: 1) місцевий підхід до формування політики – «місцевий розвиток, керований громадою», який підтримується Програмою CLLD – LEADER – це ініціатива ЄС з підтримки проектів розвитку районів у містах у рамках *програми місцевого розвитку, очолюваної громадою*; 2) багаторівневий підхід до управління на основі субсидіарності; 3) забезпечення умов мобільності ресурсів; 4) обмін знань, досвідом,

використання потенціалу різноманіття; 5) співпраця, горизонтальна і вертикальна координація між урядами, секторами політики та суспільними групами; 6) додання сегрегації, сприяння солідарності, соціальному залученню; 7) інтегровані територіальні інвестиції. Втіленню стратегії буде сприяти *Європейська мережа спостереження за просторовим плануванням (ESPON)* [16]. В 2014–2020 рр. ESPON функціонувала як Європейська група територіального співробітництва (EGTC) заради *підвищення інституційної спроможності органів влади та ефективного державного управління на місцях*. Звіти цієї мережі – «Звіт про європейську територію» (2019), «Європейський територіальний довідник Framework» (2019), «Сьомий звіт Європейської комісії про економічну, соціальну та територіальну єдність» (2017) Діяльність ESPON охоплює всі країни-члени ЄС, а також Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію та Швейцарію, і охоплює понад 130 організацій по всьому континенту. Наприклад, в травні 2022 р. ця організація запропонувала політикам та практиками на різних рівнях управління варіанти моделей та перспектив просторового розвитку за межами адміністративних та статистичних кордонів, спрямовану на реалізацію «м'якої територіальної співпраці та сприяння діалогу тих, хто бере участь у розвитку міжмуніципальних, транскордонних, транснаціональних макрорегіональних формах співробітництва» [16; 17]. ESPON пропонує політикам свої послуги: використання інструменту – веб-додатку ACTAREA, розробленого ESPON. Цей онлайн-додаток для створення спільної ментальної карти зони співпраці; створення спільного графічного синтезу контексту інституційної співпраці (інституційні карти); і підкріплення діалогу між різними учасниками щодо територіальних моделей і тенденцій, можливостей і викликів у сфері співпраці політиків з метою вироблення узгоджених моделей територіального розвитку. Такі процеси співпраці об'єднують зацікавлені сторони та експертів і допомагають створити платформу спільних знань і думок про передумови та перспективи територіального розвитку. ACTAREA можна використовувати у віртуальних та очних діалогах.

Наприклад, картосхема, розроблена ESPON – для зони дії агломерації Женево-Лозанської агломерації показує, що розвиток у зоні співпраці є незбалансованим (див. карта 1) [17, с. 6]. Населення та економічна діяльність, а також транспортна інфраструктура зосереджені на північному (Швейцарському) березі озера. У центральній столичній зоні між Лозанною та Женевою виникає безперервна лінійна агломерація, що призводить до розростання їхніх внутрішніх сільських районів і створює тиск на сусідні регіони. Таким чином, головними пріоритетами співпраці є управління

**Приклад роботи веб-додатку ACTAREA, розробленого ESPON
до аналізу територіального розвитку агломерації Женевського озера**

Source: ESPON ACTAREA, 2017.

Джерело [17, с. 6]

та спрямування зростання та стримування розширення основних міст шляхом розвитку їх полюсів. Навколо міста Женева близькість до французького кордону створює особливі труднощі. Функціональна агломерація простягається далеко за цей кордон. Різниця у можливостях працевлаштування, купівельній спроможності та цінах на нерухомість породжує значні потоки пасажирів, напругу на ринках житла та затори на дорогах [17, с. 6–7].

Значим також для розвитку міст та міжміської кооперації сьогодні є новий проект ЄС «Міжнародне партнерство міст: дії для зеленого та інклюзивного відновлення», яким керує Генеральний директорат з регіональної та міської політики (DG REGIO) Європейської комісії і який буде реалізовано з жовтня 2021 р. по березень 2023 р. в рам-

ках пілотного проекту Європейського парламенту [19; 25]. Метою проекту є сприяння покращенню якості життя в містах-учасниках шляхом сприяння сталому та інтегрованому розвитку міст через визначення інноваційної політики та програм. Будуть відібрані чотири міста з Канади та чотири міста з Південної Африки. Окрім Сінгапуру та Гонконгу, в Азії будуть два міста Південної Кореї та два міста Тайваню. З Європи учасниками проекту будуть чотирнадцять міст, вибраних з різних держав-членів ЄС. Проект спрямований на розвиток міського співробітництва та сприяння партнерству між містами між місцевими органами влади ЄС і країн, що не входять до ЄС, у Канаді, Південній Африці, Сінгапурі, Південній Кореї, Тайвані та Гонконгу. Мета полягає в тому, щоб сприяти обміну інформацією та передачі досвіду

щодо стійких і інтегрованих міських практик співробітництва за темами: 1) циркулярна економіка; 2) якість повітря, 3) енергетичний перехід, 4) інтеграція мігрантів і біженців [21].

За визначенням Організації економічного зростання та розвитку, міста є центрами та воротами в глобальних мережах, таких як торгівля та транспорт, вони є двигуном зростання і характеризуються вищим рівнем продуктивності та доходу, які зростають пропорційно розвитку розміру міста [23]. Продуктивні та процвітаючі мегаполіси можуть сприяти зростанню продуктивності в менш розвинених місцях і відігравати ключову роль у просуванні кордону продуктивності. Менші міста служать ринковими містами та центрами надання послуг для навколишніх сільських районів. Не тільки розмір міст, але і структура урбанізованої системи має значення для зростання. Країни з більш поліцентричною урбанізованою системою (ті, що мають значну кількість великих міст замість концентрації в одному чи двох мегаполісах) мають вищий ВВП на душу населення та більші гарантії збереження стабільності в часи великих потрясінь для національної економіки [23].

Співробітництво міст на основі підтримки міжнародних «побратимських» відносин (відносин «town twinnings» або «City-to-City» або C2C) як форма кооперації і як концепція співробітництва розвивається на основі створення юридичних чи соціальних угод між двома географічно та політично різними населеними пунктами з метою розвитку культурних та комерційних зв'язків і може бути названа «дисперсною», порівняно з формами співробітництва в межах агломерацій. Утворювані союзи міст також мають внутрішню класифікацію.

Наприклад, згідно з результатами дослідження, який фінансувався Фондом Наффілда «Міста-побратими у Великобританії з 1945 року» і який здійснювався в 2009 р. під керівництвом доктора Ніка Кларка (географічна школа Саутгемптонського університету) «побратимство міст» було визначено як «побудова та практика, різними групами та з різними цілями, відносно формальних відносин між двома містами, які зазвичай розташовані в різних державах» [14, с. 2]. Це широке визначення охоплює те, що часто називають:

1) «Традиційні» відносини міст-побратимів (*Town Twinning Relationships*), пов'язані з асоціаціями міст-побратимів (*Town Twinning Associations*) та/або муніципальними органами влади в Західній Європі, а також культурний та/або громадський обмін; 2) Відносини міст-побратимів (*Sister City relationships*), пов'язані з містами США та/або стратегіями місцевого економічного розвитку; 3) Зв'язки Північ-Південь (*North-South links*), пов'язані з місцевостями так званої Глобальної Півночі та Півдня, а також інтереси до міжнарод-

ного розвитку (цю сферу також іноді називають *децентралізованою співпрацею* (*Decentralised Cooperation*), особливо в Європейській Комісії, та *співпрацею між містами* (*City-To-City cooperation, C2C*), особливо в ООН); 4) Міжміські проекти технічної допомоги (*Interurban technical assistance projects*), пов'язані з програмами впливу на перехідний період у постсоціалістичній Європі та Азії (наприклад, Фонд ноу-хау уряду Великої Британії) або урядовий потенціал у так званому світі, що розвивається (наприклад, Схема передової практики Форуму місцевого самоврядування Співдружності (*Commonwealth Local Government Forum's Good Practice Scheme*)); 5) Міжнародне партнерство (*International partnerships*), пов'язане з місцевими органами влади та їхні численні, випадкові, інструментальні відносини з іншими місцевими органами влади [14, с. 2].

Отже, особливості термінології («Sister cities», «Twinned Towns», «Twin Towns», «Partnership Towns», «International partnerships», «Partner Towns», «Friendship Towns» та ін.), що застосовується в зарубіжних дослідженнях, впливають на аналіз споріднених процесів кооперації, але досить різних форм «братерських відносин». Побратимські відносини включають відносно формальні відносини, які також є відносно довгостроковими, відкритими, інклюзивними та рівноправними за характером. Ці характеристики логічно взаємозалежні. Офіційні стосунки триватимуть довше, ніж неформальні. Довгострокові стосунки створені для більшої відкритості та інклюзивності, ніж короткострокові стосунки. Відкриті та інклюзивні стосунки більше сприяють рівності ніж закриті та ексклюзивні відносини.

Найперший досвід формування таких зв'язків в Європі представляє муніципальний союз між німецьким містом Падерборн і французьким містом Ле-Ман у 836 році, який спочатку був католицьким побратимством двох єпархій, а згодом, наприклад в часи Вестфальської епохи, ці відносини цілком стають «парадипломатичними», оскільки вирішення питання збереження католицької єпархії в місті та питання віри відбувалося через перемовини міських еліт, голів з Анною Австрійською як регентом молодого французького короля Людовика XIV. Франція виступила гарантом збереження католицької єпархії Падерборна і ландграф Гессенський був вимушений відступитися посилаючись на те, що єпископство Падерборна заключило угоду з єпископством Мана [26]. В 1967 році офіційний та світський проект цих історично «братських міст» було підтримано двостороннім підписанням франко-німецької хартії про співробітництво.

Практика «побратимських» відносин була продовжена в Європі після Другої світової війни: Ковентрі (Англія) поєднався з Дрезденом

(Німеччина) Актом миру та примирення, оскільки обидва міста зазнали сильних бомбардувань під час війни. Комітет побратимства міста Інвернесс (Шотландія) був створений у 1956 р., коли було встановлено перший зв'язок із містом Аугсбургом (Баварія). Британські містечка встановили стосунки з громадами переважно у Франції та Німеччині в десятиліття після Другої світової війни. У 1950-х роках було укладено 50 угод з місцевими громадами Франції, а в 1960-х – 76. Відповідні цифри для Німеччини були 40 і 60. На початку 1970-х років ці цифри різко зросли: було встановлено 202 зв'язки між британськими та французькими місцевостями, а також 101 зв'язок між британськими та німецькими. Далі відбувся постійне зростання цього процесу, і на початку 2000-х років загальна чисельність договорів про співробітництво міст Великої Британії дорівнювала більше 2000, 1000 з яких були підписані з містами Франції. При цьому великі міста мали більше ніж по 25 договорів в середньому [14, с. 7–8, 18–20].

Процеси двосторонньої співпраці були підтримані ООН та рядом спеціальних міжнародних організацій, наприклад, Радою європейських муніципалітетів (*Council of European Municipalities*) та Організацією об'єднаних міст (*United Towns Organisation*) та іншими структурами Європи, а згодом і ЄС. Більше 125 багатосторонніх мереж та форумів орієнтовані на сприяння міжнародному співробітництву на основі угод центрів муніципального врядування.

Сьогодні міська парадипломатія, тобто участь нецентрального уряду в міжнародних відносинах, постійно зростає. Сьому сприяє розвиток транснаціональних відносин уздовж кордонів національних держав-членів ЄС, які утворюють спільні транснаціональні системи управління євро регіонами, учасниками яких стають асоціації міст, комун та округів. Наприклад, Євро регіон Ельба – Лабе (Чехія, Німеччина) включає дві самостійні спільноти: з німецької сторони «Муніципальна громада Долина Верхньої Ельби / Гори Остерз», а з чеської – «Клуб Євро регіону Лабе». Обидві асоціації уклали угоду про співпрацю [15, с. 232].

Закріплення прав муніципальних одиниць на міжнародну співпрацю обумовлює розвиток «міської дипломатії», на що також вказує використання такої термінології рядом організацій ((термін офіційно використовується у роботі Всесвітньої організації об'єднаних міст та органів місцевого самоврядування (*United Cities and Local Governments*), Глобальною мережею мерів більше 100 найзначніших міст світу (*C40 Cities Climate Leadership Group*) та Некомерційною мережею громадської дипломатії, що створює та зміцнює партнерство між громадами (*Sister Cities International, SCI*) [27; 11]. Дебати у Палаті лордів Великобританії у 2014 р. визнали еволюцію побратимства міст до міської дипломатії, особливо у питаннях торгівлі та туризму, а також у питаннях культури та постконфліктного примирення, і так само, в 2019 р. Конгрес США прийняв Закон про міську та державну дипломатію, що створює нове Управління субнаціональної дипломатії в Державному департаменті [13].

Відтак, сьогодні міста визнані центрами створення робочих місць, інновацій та зростання, вузлами інноваційного розвитку, що утворюють мережі, активно співпрацюють для досягнення національних цілей щодо зростання, інклюзивності та соціально-економічної і екологічної стійкості. Зі вступом людства в останній чверті ХХ ст. у нову фазу економічного розвитку, глобальний характер чого породив поняття глокалізації, стає очевидним суттєве посилення економічної потужності та політичного значення провідних міст, стрімке підвищення їх ролі у світовому господарстві та міжнародних відносинах в умовах стрімкого росту економічної кризи, глобальної нерівності, кліматичних викликів. При цьому є важливими: 1) політичний діалог – обмін інформацією між містами та подальша співпраця на регіональному та національному політичних рівнях в системі багаторівневого управління та поліцентричного врядування та; 2) прозорість; 3) нарощування потенціал; 4) відповідність (моніторинг і посилення відповідності країн узгодженим на міжнародному рівні політикам, стандартам і принципам).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алборова М. Б. Дипломатия городов как важный фактор развития современных международных отношений в условиях цифровой цивилизации. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. 2019. Vol. 8. С. 136–139.
2. Анимича Е. Г., Власова Н. Ю., Силян Я. П. Городская политика: теория, методология, практика. Екатеринбург: ИЭ УрО РАН, 2004. 306 с.
3. Анимича Е. Г., Тертышный А. Т. Местное самоуправление: история и современность. Екатеринбург : УрГЭУ, 1998. 295 с.
4. Гарві Д. Право на місто. *Спільне*. 2010. № 2: Трансформації міського простору. URL: <https://commons.com.ua/uk/pravo-na-misto/> (дата звернення 26.08.2022).
5. Гладкий О. В., Іщук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту : монографія. Київ : ВГЛ «Обрії», 2005. 239 с.

6. Гречко Т. К., Лісовський С. А., Романюк С. А., Руденко Л. Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : навчальний посібник. Херсон : Грін Д. С., 2015. 264 с.
7. Лёш А. Географическое размещение хозяйства. М. : Госиздат, 1959. 455 с.
8. Санюф Г. Демократичне проектування. Тематичні дослідження співучасті у створенні середовища мегаполісів та малих міст. Дніпро : Книжкова літера, 2018. 172 с.
9. Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах : монографія. Одеса : Фенікс, 2021. 378 с.
10. Agnew J., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London – NY : Routledge, 1995. 250 p.
11. C40 Cities Climate Leadership Group. URL: <https://www.c40.org/about-c40/>
12. Christaller W. How I Discovered the Theory of Central Places: A Report about the the Origin of Central Places. *Man Space and Environment: Concepts in Contemporary Human Geography* / P. W. English, R. C. Mayfield (eds.). NY – Oxford : OUP, 1972. P. 601–610.
13. City and State Diplomacy Act. H.R.3571. 116th Congress (2019–2020). 27.06.2019. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/3571> (дата звернення 28.09.2022).
14. Clarke N. Town Twinning in Britain Since 1945. Summary of Findings (School of Geography, University of Southampton, 2009. URL: <http://www.soton.ac.uk/geography/research/ecs/twinning/index.html> (дата звернення 12.08.2022).
15. Duran I.-D. "Region" and "Euroregion". *The Annals of the University of Oradea. Economic Science*. 2007. No. 1. P. 230–234.
16. ESPON. European Spatial Planning Observation Network. URL: <https://www.espon.eu/>
17. ESPON. Soft cooperation as a building block of territorial cohesion in functional areas. 27 May 2022. URL: <https://www.espon.eu/topics-policy/publications/policy-brief-soft-cooperation-building-block-territorial-cohesion> (дата звернення 22.08.2022).
18. EU. Territorial Agenda 2030: A future for all Places. Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning, territorial development and/or territorial cohesion. 1 December 2020. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_en.pdf (дата звернення 14.10.2022).
19. EU launches a new city cooperation programme: International City Partnerships. *European Commission*. 15.11.2021. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2021/11/15-11-2021-eu-launches-a-new-city-cooperation-programme-international-city-partnerships (дата звернення 22.08.2022).
20. Friedmann J. Regional Development and Planning: The Story of a Collaboration. *International Regional Science Review*. 2001. Vol. 24, Is. 3. P. 386–395.
21. International City Partnerships: Acting For Green And Inclusive Recovery (Icp-Agir). URL: <https://c.ramboll.com/international-city-cooperation> (дата звернення 22.08.2022).
22. Mayer L., Nguyen Long L. A. an city-to-city cooperation facilitate sustainable development governance in the Global South? Lessons gleaned from seven North-South partnerships in Latin America. *International Journal of Urban Sustainable Development*. 2021. Vol. 13, Is. 2. P. 174–186. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19463138.2020.1855433> (дата звернення 22.08.2022).
23. OECD. Building Successful Cities. A National Urban Policy Framework. 12 p. URL: <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/urbanmetroreviews.htm> (дата звернення 22.08.2022).
24. OECD. *The Metropolitan Century: Understanding Urbanisation and its Consequences*. Paris: OECD Publishing, 2015. 16 p.
25. Rønholt N. Supporting city cooperation on sustainable, integrated urban development. *Ramboll*. URL: <https://ramboll.com/media/rgr/supporting-city-cooperation-on-sustainable-integrated-urban-development> (дата звернення 22.08.2022).
26. The City of Inverness Town Twinning Committee. Joint Report by Inverness City Manager and Chairman, The City of Inverness TownTwinning Committee. Report No 99/08. Inverness city committee. 8 December 2008. URL: <http://www.highland.gov.uk/NR/rdonlyres/1C07A195-EF04-454D-81B8-ADAE15058FC/0/ICC9908.pdf> (дата звернення 22.08.2022).
27. United Cities and Local Governments. URL: <https://www.uclg.org/en/organisation/about>

СТАН ІНТЕГРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ У ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

CONDITION OF INTEGRATION OF EUROPEAN EXPERIENCE IN THE FUNCTIONING OF THE LOCAL GOVERNMENT SYSTEM OF UKRAINE

Марчук В.В.,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри політичних інститутів та процесів
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Мельничук В.І.,

*аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

У статті хронологічно впорядковано процес унормування децентралізації як основоположного принципу реформування місцевого самоврядування в Україні – від прийняття конституційних засад у 1996 р. до концептуалізації реформи у 2014 р. та апробації новим районуванням країни у 2020 р.

Акцентовано ключові тези для розуміння децентралізаційної реформи крізь призму євроінтеграції, зокрема щодо важливості сприйняття: децентралізації не як зовнішньої вимоги, а як одного з провідних демократичних принципів; процесу залучення громадян до формування системи місцевого самоврядування як запоруки перетворення його на інститут локальної демократії; євроінтеграції як допоміжного інструменту вивчення і запозичення кращих європейських практик функціонування політичної системи тощо.

Проаналізовано європейські пріоритети у реформуванні і розбудові системи місцевого самоврядування. Доведено, що з формальної точки зору відповідні аспекти європейських та вітчизняних практик збігаються, а саме щодо створення законодавчої бази і конституційного закріплення структури і функцій органів місцевого самоуправління, набуття ними реальних повноважень з упровадженням децентралізації влади; функціонування розгалуженої системи органів управління місцевими справами; розширення набору адміністративних послуг, які надаються в громаді; запровадження бюджетної децентралізації та ін. Також доведено подібність компетенцій (у сферах фінансово-економічної діяльності, охорони громадського порядку, комунального господарства, охорони навколишнього середовища, соціальної сфері) органів місцевого самоврядування в Україні та країнах ЄС.

Підсумовано, що подальше поглиблення євроінтеграції має сприяти наданню громадам в Україні більших повноважень і можливості розширювати інструментарій своєї діяльності за рахунок адаптації європейських кейсів локальної демократії і взаємодії з населенням.

Ключові слова: європейська інтеграція, місцеве самоврядування, децентралізація, територіальна громада, локальна демократія, принцип субсидіарності.

The article chronologically arranges the process of normalization of decentralization as a fundamental principle of the local self-government reform in Ukraine – from the adoption of the constitutional fundamentals in 1996 to the conceptualization of the reform in 2014 and testing of new zoning of the country in 2020.

The key theses for understanding decentralization reform through European integration lenses are emphasized, in particular, the importance of perceiving: decentralization not as an external requirement, but as one of the leading democratic principles; the process of involving citizens in the formation of the local self-government system as a guarantee of its transformation into the institution of local democracy; European integration as an auxiliary tool of study and borrowing the best European practices of the functionality of political system.

European priorities in reforming and developing the local self-government system were analyzed. It is proved that formally the relevant aspects of European and domestic practices coincide, in particular, those regarding the formation of legislative framework and constitutional establishment of the structure and functions of local self-government bodies, their acquisition of real authority with the implementation of decentralization of the power; functioning of a branched system of local affairs management bodies; expansion of the set of administrative services provided in the community; implementation of budget decentralization and others. It is also proved that the competences of local self-government bodies in Ukraine and EU countries are alike (in areas of financial and economic activity, protection of public order, public utilities, protection of environment, social area).

It is summarized that the further deepening of European integration should contribute to providing more authority and opportunity to expand the tool set of their activities to the communities in Ukraine due to adaptation of European cases of local democracy and interaction with the population.

Key words: European integration, local self-government, decentralization, territorial community, local democracy, principle of subsidiarity.

Постановка проблеми. Процес євроінтеграції є сукупним вектором упровадження системних реформ, зумовленим загальним баченням розвитку держави та конституційно визначеною метою вступу України до Європейського Союзу. Орієнтири для подальших змін у специфіці здійснення влади та реалізації народовладдя закладено у положеннях Угоди про асоціацію України та ЄС. Однак пов'язати реформу місцевого самоврядування (далі – МСВ), зокрема, її децентралізаційну складову із вказаним документом не вдається, позаяк в Угоді вона не згадується і не конкретизується. Ці аспекти, скоріше, відповідають парадигмі сповідуваних сторонами Угоди принципів, як-то повага до демократичних цінностей, верховенство права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод, повага до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки, стабільність і дієвість демократичних інституцій тощо [1]. Водночас, акцентуємо важливі пункти «Порядку денного асоціації між Україною та ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію» від 16 березня 2015 р., де йдеться про такі пріоритети, як внесення змін до Конституції для децентралізації влади, зміцнення функціонування місцевого та створення регіонального самоврядування [2]. Усі ці принципи та пріоритети уособлюють певні державотворчі цілі, однак наразі Україна має базову модель місцевого самоврядування, яка перебуває у стані трансформації і поступово синхронізується з усталеними європейськими принципами доброго врядування. Ці обставини зумовлюють розширення предметного поля політологічних досліджень у напрямку включення до них розгалужених інтеграційних аспектів, зокрема й щодо інституту МСВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення системи місцевого самоврядування в Україні знаходиться у фокусі уваги вітчизняних учених з 1991 р. Фундаментальна реформа децентралізації в останні вісім років активізувала відповідні дослідження, які комплексно викладено у монографіях (О. Батанов, А. Берлінгер, В. Віліжинський, І. Дудінська, В. Колтун, О. Марцеляк, Р. Плющ, М. Попов, В. Федоренко, М. Цірнер та ін.) та наукових кваліфікаційних роботах (Н. Бодак, В. Гладій, О. Золотоноша, С. Мішин, В. Нестор, О. Чернеженко, А. Чиркін та ін.). Особливої актуальності набули напрямки вивчення розвитку системи МСВ в країнах-членах ЄС та можливості запозичення їхнього досвіду для розбудови локальної демократії в Україні (В. Величко, К. Закоморна, М. Лендєл, Л. Прокопенко, С. Сприндис, Г. Тараненко та ін.) та аналізу взаємовпливів децентралізації та євроінтеграції в нашій державі (В. Андріяш, У. Ватаманюк-Зелінська, А. Гнатовська, М. Горбатюк, В. Гришко,

І. Дробуш, В. Задорожний, І. Кульчій, Ю. Шемшученко, Г. Юркевич та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах апробаційного етапу децентралізаційної реформи, активної фази євроінтеграції України й існування сталих форм функціонування органів місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу важливо комплексно оцінити потенціал і можливості запозичення ефективних практик трансформації самоврядної системи в ЄС.

Формулювання цілей статті. Мета наукової статті – комплексна оцінка стану інтеграції європейського досвіду у функціонування системи місцевого самоврядування України та співвідношення європейських та вітчизняних самоврядних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хронологічно процес унормування децентралізації як основоположного принципу реформування місцевого самоврядування в Україні виглядає так:

- з прийняттям Конституції України у 1996 р. статтею 132 Основного закону закріплено, що територіальний устрій країни ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади;
- у 1998 р. в Україні набрала чинності Європейська хартія місцевого самоврядування;
- 1 квітня 2014 р. Урядом схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, якою передбачено розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади [3];
- у 2014 р. підписано Угоду про асоціацію України та ЄС: 21 березня – політичну частину, 27 червня – економічну частину;
- 5 лютого 2015 р. ухвалено закони «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та «Про засади державної регіональної політики»;
- зміни у виборче законодавство було втілено у новому Виборчому кодексі України, прийнятому у грудні 2019 р.;
- 17 липня 2020 року Верховна Рада завершила один із важливих етапів реформи децентралізації, проголосувавши за ліквідацію 490 старих районів і утворення 136 нових. А у листопаді 2020 року було підписано Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій», який врегульовує аспекти реорганізації місцевих рад, їхніх виконавчих органів, районних рад як юридичних осіб публічного права, а також закінчення повноважень їхніх очільників у зв'язку зі змінами в адміністративно-територіальному устрої України.

Попри переконливі кроки у впровадженні децентралізаційної реформи відкритим залишається питання конституційного її закріплення. Наразі змін до Конституції, які б забезпечили незворотність процесу децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, не внесено.

Обговорення проблем самоврядності завжди актуалізують споріднену з децентралізацією ідею субсидіарності. Цей принцип лежить в основі Європейської хартії місцевого самоврядування, у якій йдеться: «публічні повноваження здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії» [4]. Тобто передача управлінських функцій відбувається на максимально наближений до населення рівень, а головною умовою тут є спроможність ефективно виконувати вказані функції.

Наголосимо, що децентралізація як популярне політичне гасло зазвичай характеризується можливостями і перспективами, державною допомогою і сторонньою фінансовою підтримкою. Однак, якщо підійти впритул до запровадження вказаного принципу реалізації публічної влади, то його суть сповнена значним пластом обов'язків і вимог відповідності – здатність їх дотримуватися визначає спроможність об'єднаних територіальних громад. Усвідомлення такого стану речей – етап, який вже пройшла євроспільнота. Насправді, ключовим і, мабуть, найважчим кроком у сприйнятті українцями європейських правил гри є прийняття не лише прав, але й обов'язків, і других часто більше.

Успіх реформи місцевого самоврядування залежить не лише від політичної волі, важливими є розуміння і підтримка мешканців новостворених громад. Рівень їхньої поінформованості, якості комунікації із владою – як центрального, так і регіонального рівнів – теж запорука ефективних суспільно-політичних змін. Наразі результати соціологічних опитувань демонструють відсутність в українців відчуття позитивних зрушень від впровадження реформи децентралізації [5]. За таких обставин і в умовах дотримання євроінтеграційного курсу доцільно правильно акцентувати такі тези:

- децентралізація – це не зовнішня вимога, а один із важливих демократичних принципів; це один із найбільш дієвих механізмів включення громадянина у конструювання комфортного середовища власного життя;

- процес залучення громадян до формування системи місцевого самоврядування стає запорукою перетворення його на інститут локальної демократії. Однак лише усвідомлення того, що

демократичні принципи збалансовано поєднують можливості, права і відповідальність, дозволяє цій системі бути прогресивною, самодостатньою і справедливою;

- євроінтеграція – це допоміжний інструмент вивчення і запозичення кращих європейських практик функціонування політичної системи на усіх рівнях. Правильно оцінивши власний потенціал, можна видозмінювати раніше обрану континентальну модель організації влади на місцях, яка тяжіє до централізованого управління, й апробувати ті зразки врядування, де повноважності набувають локальні громади;

- в умовах сучасного етапу євроінтеграції важливо наголосити на можливості безпосередньої співпраці і комунікації органів місцевого самоврядування та представників громадського сектору України з відповідними європейськими інституціями. Окрім досвіду така взаємодія дозволить підвищити фаховий рівень регіональних посадовців, галузевих активістів та залучити різного роду інвестиції для розвитку громад [6, с. 101–105].

Проблема взаємозв'язку інституту місцевого самоврядування та політики євроінтеграції зазвичай розглядається у контексті вимог останньої до реформування організації системи місцевої влади. Очевидно, йдеться про децентралізацію на всіх рівнях як складову євроінтеграційних зобов'язань України за Угодою про асоціацію з ЄС. Ще задовго до підписання Угоди в нашій країні актуалізувалося питання дотримання норм та стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування, яку Україна ратифікувала 15 липня 1997 р. На сьогодні Хартія – частина національного законодавства і ключовий орієнтир функціонування місцевого самоврядування.

Відповідно до Порядку денного Асоціації, зміцнення стабільності, незалежності та ефективності інституцій, які забезпечують дотримання демократичних принципів та верховенство права передбачає: по-перше, «проведення і завершення процесу всеохоплюючої та прозорої конституційної реформи включно з децентралізацією влади з урахування рекомендацій Венеціанської Комісії»; по-друге, «зміцнення функціонування місцевого та створення регіонального самоврядування, правового статусу служби в органах місцевого самоврядування, в тому числі шляхом децентралізації згідно з відповідними стандартами, що містяться в Європейській хартії місцевого самоврядування» [7]. На нашу думку, цієї аргументації достатньо, аби розуміти одну сторону означеної проблематики – місця місцевого самоврядування в євроінтеграційних вимогах. Спробуємо ж окреслити інший аспект – роль системи МСВ у реалізації європейських стандартів самоврядності, або загальніше – усіх євроінтеграційних практик України.

Тут важливо акцентувати кілька універсальних й актуальних для сучасної України положень:

1. Місцевий рівень – рівень громад – це мірило сприйняття, засвоєння та потенціалу відтворення будь-яких нововведень. Оцінити реалізацію модерних політичних змін, орієнтуючись лише на центральний рівень, неможливо, позаяк в Україні, як і в будь-якій іншій державі, співвідношення «центр – периферія» тяжіє до переважання останнього.

2. Демократизація держави, не в останню чергу, зумовлюється налагодженням паритетних відносин й ефективної комунікації між органами державної влади і місцевого самоврядування, де останні здатні активізувати політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток територіальних громад та покращити якість життя населення.

3. Активність органів МСВ у реалізації заходів міжнародного співробітництва є частиною успішного впровадження відповідних європейських стандартів, обміну досвідом у веденні місцевого господарства та управлінні регіональними процесами у функціонуванні громад, поглиблення взаємовідносин державного та громадського секторів на локальному рівні.

Висловлені тези отримали своє підтвердження на прикладі західних сусідів, які через децентралізацію здійснили демократичні реформи місцевого самоврядування (наприклад, країни Вишеградської групи), і стосуються сучасних системних перетворень в Україні. Фактично, йдеться про наділення реальними, у першу чергу, бюджетними повноваженнями новостворених територіальних громад, оптимізацію виборчого процесу на місцях з посиленням партійної складової, перетворення концепту «спроможних громад» з вимоги урядової методики на об'єктивну характеристику ОТГ тощо. Ці кроки не є завершеними, але вже у своїй структурі мають успішні кейси врядування, організації діяльності у рамках нового адміністративно-територіального устрою.

Можна порівняти, на що звертали увагу європейські країни при здійсненні своїх реформаторських кроків під час розбудови системи місцевого самоврядування. Так, аналіз результатів досліджень Інституту відкритого суспільства країн Балтії і Центрально-Східної Європи засвідчує, що під час запровадження реформ децентралізації значна увага урядів цих країн приділялась таким компонентам, як:

- законодавча, конституційна база і структура місцевих органів влади;
- місцева політика, методи прийняття рішень і внутрішня організація;
- управління місцевими органами влади і механізми надання послуг;
- фінансові питання і управління фінансами;
- ринково-орієнтований економічний розвиток [8, с. 29].

Вважається, що децентралізаційний процес в системі органів влади в країнах Центральної та Східної Європи базувався на принципах «від системи державної влади на місцях до системи місцевого самоуправління» і «від сильної держави до сильного громадянського суспільства» [9]. Щодо змісту цих пунктів в Україні, то з формальної точки зору все збігається:

- створено законодавчу базу, якою сформовано та закріплено структуру органів МСВ, в Конституції місцевому самоврядуванню присвячено цілий розділ, але жодна стаття Основного закону поки що не гарантує дотримання принципу децентралізації;

- місцева політика мала місце в Україні і до реформи, її зміст та повноваження визначалися окремими законами, однак усталена другорядність не сприяла об'єктивній оцінці впливу місцевого рівня політики на спроможність розширити свої функції. Фактично це відбулося лише з упровадженням децентралізації;

- в Україні функціонує розгалужена система органів управління місцевими справами, як самоврядних представницьких, обраних вже на основі нового законодавства, так і представницьких урядових на місцях. Розширення набору адміністративних послуг, які громадяни та інституції зможуть отримати в громаді, – важливе завдання сьогодення і для центральної влади, і для ОТГ;

- бюджетна децентралізація, розпочата в Україні у 2015 р., триває й досі. Реформа міжбюджетних відносин та зміни до податкового законодавства, зокрема: сприяли підвищенню рівня фінансового забезпечення місцевих бюджетів; забезпечили формування нових прогресивних відносин в управлінні бюджетними ресурсами; створили умови для мотивації органів місцевого самоврядування до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів. В країні формується дворівнева модель міжбюджетних відносин, внаслідок чого майже 900 територіальних громад мають новий рівень бюджетних повноважень і відносин з державним бюджетом [10];

- економічний розвиток громад, орієнтований на ринкові відносини – поки що формальна характеристика чинного етапу децентралізації. З одного боку, держава не є ефективним медіатором цих процесів для громад, з іншого боку, самі громади не налаштувалися на мету самоокупності та досягнення фінансової спроможності. Усі ці питання прийнято ототожнювати з аспектом інвестицій – їх залучення, нарощування, створення сприятливого інвестклімату. Зауважимо, що, на думку урядовців, позитивним досягненням згаданої вище реформи міжбюджетних відносин є щорічне збільшення інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів та зростання частки видатків на виконання самоврядних повноважень [10].

Можна також провести певні аналогії між французьким досвідом та Україною, передусім щодо стимулювання співробітництва громад/комун. Французька влада всіляко мотивує комуни до співпраці, об'єднання зусиль задля вирішення важливих питань і завдань в регіоні. Мотивація ця зазвичай фінансова, тобто держава формує проекти, виконувати які комуни мають спільно. Як наслідок, в країні існує явище «комуна комун» – об'єднання за принципом спільної мети. В Україні ж створено нормативне підґрунтя, щоб ОТГ самі могли реалізувати спільні прагнення і проекти, залучити зовнішнє фінансування, вирішити завдання, важливе для кількох об'єднаних громад (відкриття ЦНАПу, будівництво дороги чи полігону для твердих побутових відходів тощо). Статистика свідчить, що такий підхід теж працює.

Питання, які спричиняють часті, але не завжди конструктивні дискусії, стосуються компетенцій органів місцевого самоврядування, які попри скепсис все одно виконуються. Досліджуючи відповідний європейський досвід, констатуємо, що напрямки цих компетенцій в Україні збігаються:

- у сфері фінансово-економічної діяльності: прийняття місцевого бюджету, участь в економічних і соціальних проєктах, збір місцевих податків та їх акумуляція;

- у сфері охорони громадського порядку: відповідно до Законів України «Про місцеве самоврядування» та «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» органи місцевого самоврядування та підпорядковані їм структури уповноважені здійснювати функції з охорони громадського порядку. Нині також розглядаються умови створення місцевих пожежних команд, що частково візьмуть на себе обов'язки служб ДСНС;

- у сфері комунального обслуговування, благоустрою і охорони навколишнього середовища: у підпорядкуванні органів МСВ є певні ділянки доріг, інші інфраструктурні об'єкти, функціонує комунальний транспорт, сервіси зі збору та утилізації ТПВ. Проблемним залишається сфера берегоукріплень та протипаводкових заходів, які традиційно є недофінансованими державою і не утримуються місцевими бюджетами;

- соціальна сфера: органи місцевого самоврядування, у тому числі, надають допомогу чутливим верствами населення, опікуються соціальними закладами, ведуть відповідні реєстри, повільно, але займаються питаннями забезпечення житлом, утримують і ремонтують комунальні заклади освіти, культури, охорони здоров'я тощо.

Відкритим для України залишається питання формування національної моделі місцевого самоврядування. На нашу думку, уявлення про неї у різних експертів та посадовців чомусь завжди відірване від реальної системи взаємовідносин

всередині МСВ та з центром. Хоча, можливо, це і є актуальна самоврядна модель для України, яка з часом може змінюватися, еволюціонувати, корегуватися законодавством тощо.

Стартові позиції оновленої системи місцевого самоврядування, яка одночасно із загальнонаціональним проходить і свій автономний шлях євроінтеграції, – це людський капітал. У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр. серед конкурентних переваг вітчизняних регіонів указано потужний історико-культурний потенціал та доступна вартість життя в Україні порівняно з більшістю європейських держав [11]. У цьому ж документі перераховано і виклики, з якими на сучасному етапі зіткнулася Україна – від збройної агресії Російської Федерації, повномасштабний етап якої країна-терорист розпочала у лютому 2022 р., до демографічної кризи, зміни клімату та погіршення екологічної ситуації. Зауважимо, що висловлені конкурентні переваги – це, скоріше, про спроможність, аніж про втілені можливості, тобто громади спроможні прогресувати у чинному правовому полі, однак інтенсивність цього прогресу визначається суто бажанням ОТГ брати на себе відповідальність за комплексні перетворення. Попри задекларовану у згаданій державній Стратегії мету – «забезпечити гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, ефективне використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізація для досягнення сталого розвитку країни тощо» – лише усвідомлення власної відповідальності за добробут, комфорт, благоустрій, залучення інвестицій та стабільний економічний розвиток дозволить скористатися усіма можливостями децентралізації і побудувати взаємовигідний діалог з центром.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Система місцевого самоврядування, з одного боку, є одним із головних об'єктів євроінтеграційних перетворень в Україні, з іншого боку, має відчутний потенціал у реалізації реформ, закладених Угодою про асоціацію. Та якщо політико-правова частина зовнішнього курсу держави вже отримала позитивну оцінку і є апробованою часом, то суспільний вимір проблеми і надалі робить актуальним поглиблення діалогу між владою та громадою й інформаційно-комунікаційних взаємодій з населенням [12, с. 49–50].

Вважаємо, що Україна мала кілька необачних випадків калькування західних процесів та векторів інституційного розвитку, коли не були враховані національні особливості формування політичних інститутів, накопичення управлінського досвіду і кадрового потенціалу, тож щодо децентралізації та переформатування територіально-адміністративного устрою маємо стабільні

стартові позиції, які достатньо корелюються і з європейськими нормами, і з загальними практиками країн Європи. Щодо поглиблення інтеграції, то в умовах вже життєздатних громад можна

надати їм повноваження і можливості розширювати інструментарій своєї діяльності за рахунок адаптації європейських кейсів локальної демократії і взаємодії з населенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Порядок денний асоціації між Україною та ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/imported_content/news/doc_248012532/UA_15-1%20final.pdf
3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
4. Європейська хартія місцевого самоврядування (м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року): офіційний переклад. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
5. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів (серпень 2020 р.). *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-detsentralizatsii-ta-ii-rezultativ>
6. Мельничук В. Євроінтеграційний чинник реформування місцевого самоврядування в Україні. *Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 101–105.
7. Чому децентралізація політичної влади в Україні є завданням європейської інтеграції? *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/analitika/chomu-decentralizaciya-politychnoyi-vlady-v-ukrayini-ye-zavdanniam-yevropeyskoyi>
8. Лелеченко А., Васильєва О., Куйбіда В. (та ін.). Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.
9. Slavinskaite N. The Fiscal Decentralization Initiative for Central and Eastern Europe. *Global Journal of Business Economics and Management Current Issues*. 2017. № 7(1):69. URL: https://www.researchgate.net/publication/316067928_Fiscal_decentralization_in_Central_and_Eastern_Europe
10. Улютін Д. Бюджетна децентралізація: головні виклики та досягнення. *Децентралізація: Офіційний веб-портал*. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12661>
11. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
12. Мельничук В. Зв'язок системи місцевого самоврядування та реалізації курсу європейської інтеграції України. *Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. С. 46–50.

NEO-OTTOMANISM AND ERDOGANISM AS A NEW IDEA OF TURKISH IMPERIALISM

НЕООСМАНИЗМ І ЕРДОГАНІЗМ ЯК НОВА ІДЕЯ ТУРЕЦЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

Petriaiev O.S.,

*Postgraduate Student at the Department of Informational Security
National Institute for Strategic Studies*

The article deals with the emergence and formation of several modern ideologies that dominate the modern Turkish narrative, in its domestic and foreign policy. These two ideological narratives are neo-Ottomanism and Erdoganism. These two paradigms serve to set out tactics and strategies for the development of Turkish society in the future. The concept of neo-Ottomanism is based on nostalgia for the former greatness of the Ottoman Empire. It implies on a historical and spiritual connection between the modern Republic of Turkey and the Ottoman Empire. The regional policy of the Turkish Republic is based on its interests in such regions as the Middle East, North Africa, Central Asia, the Crimean Peninsula, the Caucasus and the Balkan Peninsula. The Arab Spring gave Turkey a chance to take control of the Arab countries, which were plunged into chaos, anarchy and civil wars. Also, in 2015, Turkey received a mechanism to put pressure on the European Union with the help of Arab refugees. Thus, Turkey was able to increase its influence not only in Muslim countries, but also on European countries. Gradually, Turkey was able to take the position of not only a regional leader, but also an influential country, but also a state that can influence many regions. In symbiosis with neo-Ottomanism came the ideology of Erdoganism, named after the leader of the modern Turkish Republic, Recep Tayyip Erdogan. The charisma and populism of the Turkish leader, as well as his religiosity, have become a feature in his foreign and domestic policy. The ideology of Erdoganism and neo-Ottomanism is aimed at the conservative part of the Turkish population, and implies a departure from the reforms and ideology of Kemalism. The author comes to the conclusion that these two ideologies, plus the geopolitical situation, allow Turkey to increase its political potential and help achieve its goals.

Key words: Ottoman Empire, Turkey, ideology, Neo-Ottomanism, Erdoganism.

У статті розглядається виникнення та становлення кількох сучасних ідеологій, які домінують у сучасному Турецькому наративі, у її внутрішній та зовнішній політиці. Два ці ідеологічні наративи, це неоосманізм і ердоганізм. Ці дві парадигми служать для вистоявання тактики та стратегії розвитку турецького суспільства на майбутню перспективу. Концепція неоосманізм будується на ностальгії за колишньою величиною Османської імперії. Воно має на увазі історичний та духовний зв'язок між сучасною Турецькою республікою та Османською імперією. Регіональна політика Турецької республіки будується на її інтересах у таких регіонах як Близький Схід, Північна Африка, Центральна Азія, Кримський півострів, Кавказ та Балканський півострів. Арабська весна дала Туреччині шанс взяти під свій контроль арабські країни, які поринули в хаос, анархію та громадянські війни. Так само у 2015 році Туреччина отримала механізм для тиску на Європейський Союз за допомогою арабських біженців. Таким чином, Туреччина змогла збільшити свій вплив не лише в мусульманських країнах, а також у країнах Європи. Поступово Туреччина змогла вийти на позиції не лише регіонального лідера, а й впливової країни, а й держави, яка може впливати на багато регіонів. У симбіозі з неоосманізмом прийшла і ідеологія Ердоганізму, названа на честь лідера сучасної Турецької республіки, Реджепа Тайіпа Ердогана. Харизма і популізм Турецького лідера, а також його релігійність стали особливістю у його зовнішній та внутрішній політиці. Ідеологія Ердоганізму та неоосманізму спрямована на консервативну частину населення Туреччини, і має на увазі відхід від реформ та ідеології Кемалізму. Автор приходить до думки, що ці дві ідеології, плюс геополітична обстановка, дозволяють Туреччині нарощувати свій політичний потенціал і допомагає досягати поставлених цілей.

Ключові слова: Османська імперія, Туреччина, ідеологія, Неоосманізм, Ердоганізм.

Introduction. After the end of the Cold War and the collapse of the USSR, Turkey found itself in a new geopolitical reality. On the one hand, it lost its geopolitical significance for the West, as an ally of the United States against the USSR, on the other hand, new opportunities appeared for Turkey due to the change in the political map of the world, the emergence of new Turkic-speaking states, a power vacuum in the Middle East region and geopolitical changes at Balkan Peninsula. The Turkish elite has not forgotten the former greatness of the Ottoman Empire. In the early nineties, on a reflexive level, the Turkish leadership tried to formulate a new ideology of neo-Ottomanism and pan-Turkism. These two ideological

concepts meant that Turkey should become the leader of the Muslim and Turkic world.

Main material. From the point of view of scientific terminology, among the scientific world, there is no clearly developed concept that explains the term neo-Ottomanism. On the other hand, according to the actions of Turkey in its domestic and foreign policy, one can notice the strengthening of national radicalism. Over the past quarter of a century, Turkey's domestic policy has shifted towards the development of a conservative, Islamic and traditional society, which was reflected in the rejection of reforms and the ideology of Kemalism. Turkey's foreign policy has taken the form of aggressive and expansive

state activity. The country began to play a passive and active role of intervention in the social and political life of the Balkan countries, the Caucasus, the Middle East, North Africa and Central Asia. If you look at these regions, you will notice that many of these territories were part of the Ottoman Empire in the past.

Burashnikova A.B., in her article "Neo-Pan-Turkism and Neo-Ottomanism in Turkey's Foreign Policy", compares the ideological concepts of Neo-Ottomanism and Pan-Turkism. In her opinion, these ideological paradigms were formed under the influence of nostalgia for the former greatness of Turkey (the Great Turan, the Turkic Khaganate and the Ottoman Empire). The author concludes that pan-Turkism is based on such ideas as the unification of peoples by ethnicity to the Turks, Islam, common language and Eastern mentality.

The ideological platform of Neo-Pan-Turkism did not justify itself for Turkey, A. B. Burashnikova believes, since the young Turkic states of the Caucasus and Central Asia wanted to pursue a more independent and sovereign policy. For domestic and foreign policy, neo-Ottomanism proved to be more convenient to use. Through the ideological prism of neo-Ottomanism, Turkey is able to become a guide and leader for Muslim countries, but at the same time, it is forced to compete for this right with the kingdoms of the Arabian Peninsula, in particular with Saudi Arabia and Iran, which professes Shiite Islam, and whose ideology is built on the concept Islamic fundamentalism and the former greatness of Persia [1, c. 65–69].

Mehdiyev E.T., in his article "Neo-Ottomanism in the regional policy of Turkey", defines neo-Ottomanism as a strategic course aimed at returning the "Ottoman past" taking into account modern realities. This ideology is based on four principles: blood, Ottoman thinking, soil and language. The main task of the ideology is the complete rejection of the ideology of Kemalism, the formation of a new Ottoman thinking and the construction of a supra-Turkish identity through the application of the mechanism of humanitarian and economic policy. Also, military methods can be used. The ultimate goal of neo-Ottomanism is to make Turkey the new supra-regional leader [2, c. 32–39].

The American political scientist George Friedman, in his book "The Next 10 Years", although he does not give a clear definition of the concept of neo-Ottomanism, describes the ideological concept of Turkey, which coincides with the ideology of neo-Ottomanism. He writes: "In the coming decade, we will see the beginning of Turkey's rise to regional dominance" [3].

The former Minister of Foreign Affairs of Turkey, Ahmet Davutoglu, in 2009, at a meeting with deputies from the Justice and Development Party, called Turkey the "New Ottoman Empire" and added that: "We have the legacy of the Ottomans. They call it

neo-Ottoman. Yes, we are neo-Ottoman. We have to deal with the countries of our region" [4].

In the last decade, Turkey has been actively pursuing a policy of neo-Ottomanism. Its political decisions both within the country and its foreign policy clearly indicate that Turkey intends to expand its territories, subjugate Turkic and Muslim countries to its influence, and also reach a new level of influence in the international arena.

Today, the dominant political party in the Republic of Turkey is the Justice and Development Party. It was founded in 2001 by former members of the Islamic Virtue Party Recep Tayyip Erdogan and his supporters.

In the early nineties, there was a surge in the popularity of Islam in Turkey. Islamic schools began to open across the country, the wearing of Muslim clothing became fashionable, gender segregation began and support for religious Sufi orders began. In 1995, the Virtue Party won a landslide victory in parliamentary elections and became the first Islamic political organization to win the Turkish general election. In the same year, Recep Tayyip Erdogan became the mayor of Istanbul. However, already in 1997, a military coup took place in Turkey, and in 1998, the Constitutional Court banned the Virtue party, accusing it of violating the secular order.

In 2002, the Justice and Development Party, in the elections to the Turkish Grand National Assembly (Mejlis), received an absolute majority of seats. The main political opponents of Erdogan's party were Turkish secular parties, with which, in 2007–2008, political conflicts arose. In 2010, the Justice and Development Party was able to implement a package of reforms through a nationwide referendum that included the subordination of the military to civilian courts. This allowed the legislature to have more powers to appoint judges. By such actions, the Party marked the beginning of the gradual removal of the military from the constitutional right to exercise control over the activities of political parties aimed at overthrowing the secular constitutional order.

The leaders of the Justice and Development Party were the neo-Ottomanist ideologue Ahmet Davutoglu, who in different years held the government posts of the Minister of Foreign Affairs and the Prime Minister of Turkey, and Recep Tayyip Erdogan, also the Prime Minister and President of Turkey [5].

Today, among political scientists, the topic of discussion remains the question of how close the Justice and Development Party is in its content to the religious and political ideology (Islamism). Many researchers believe that the party charter of the Party, nevertheless, reflects its commitment to the ideology of democracy and Kemalism [6].

Other scholars, such as Ihsan Dagi, believe that the party adheres to the ideology of conservative centrism. But at the same time, elements of not political, but social Islam are observed in the party.

This is explained by the fact that political Islam is not able to compete in the era of globalization [7, c. 88–106].

On the other hand, the gradual departure of the Justice and Development Party towards political Islam, in the first decade of the 21st century, may testify to the confirmation of Samuel Huntington's theory of the clash of civilizations. In this paradigm, modern Turkey, its leader Recep Tayyip Erdogan, who is trying to assume the role of a common Islamic leader, and the ideology of neo-Ottomanism, is trying to resist the ideology of globalization, as a paradigm of Western Christian, Catholic and Protestant civilization.

In the early years of its existence, the Party could not afford to use Islamist rhetoric and Islamic slogans until the moment of usurpation of power.

Turkish researcher of political Islam Recep Dogan believes that the Justice and Development Party was able to transform and modernize political Islam so that it could meet today's realities of the country's political life. We should also agree with the author's opinion that, despite the primary rhetoric of the Party, based on the democratic principles of loyalty to the ideas of Kemalism and the protection of human rights, after a full-fledged usurpation of power, it nevertheless began to carry out a total Islamization of social life in the country and its foreign policy.

At present, the Justice and Development Party hardly hides the fact that it has taken a course towards desecularization and the gradual rejection of Atatürk's reforms [8, c. 89–101].

In order to understand the modern political course of the Republic of Turkey, the ideology of the Justice and Development Party and the concept of neo-Ottomanism, one should also analyze the life path and political development of Turkish President Recep Tayyip Erdogan. Recep Tayyip Erdogan was born on February 26, 1954 in the city of Rize in the northeastern part of the country. He spent his childhood in Istanbul. In 1973, the future president of Turkey, he received his secondary education at the Imam Hatip Religious Vocational School. From his youth, Erdogan was a very religious person, which influenced his political life in adulthood. While still at university, he took an active civic position, in 1976 he was elected chairman of the youth branch of the National Salvation Party in the Beyoglu district of Istanbul, and later, in the same year, he headed the party branch in Istanbul. Erdogan held this post until 1980, until a military coup took place, after which all political parties were banned.

During the period of the prohibition of political parties, Recep Tayyip Erdogan went to work for the city transport council, as a consultant. An interesting fact is that his boss, a retired colonel of the Turkish army, demanded that Erdogan shave off his mustache, to which the future leader of Turkey refused and was fired. The fact is that at that time, wearing a mustache

was not welcomed in Turkey, since this attribute emphasized nostalgia for the Ottoman Empire, when they were common among subjects.

After 1983, Erdogan continued to be active in Turkish politics. On March 27, 1994, he was elected mayor of Istanbul. During his time as mayor, Erdogan solved the problems with the supply of clean water to the city, the problems of garbage collection, cleaning the city's air; more than 50 bridges, driveways, motorways were built. By taking over the city with a \$2 billion debt, Erdogan was able to attract \$4 billion worth of investment. Through his actions as mayor of Istanbul, Erdogan has earned trust and respect among the population of the city and recognition in the country.

On December 12, 1997, in the city of Siirt, Erdogan read out an excerpt from a poem recommended by the Ministry of National Education: "Mosques are our barracks, domes are our helmets, minarets are bayonets. Our soldiers are full of faith". After this event, Erdogan was removed from his post as mayor of Istanbul and convicted of inciting religious hatred.

Although the future leader of Turkey was sentenced to ten months, he spent only four in prison. With the beginning of the 2000s, Erdogan changed his political rhetoric from tough Islamic to conservative-democratic and pro-Western. This allowed the Justice and Development Party to win the elections in Turkey. From that moment, Recep Tayyip Erdogan began to rapidly advance to the political Olympus of the Turkish Republic. In 2003, he was elected Prime Minister of the country, and in 2014, the twelfth President of Turkey.

It is believed that Erdogan is a deeply religious person. Nostalgia for the former greatness of the Ottoman Empire and Turkey, as the center of the Islamic world, left an imprint on his formation, both as a person and as a politician [9].

After 2016, Erdogan began to pursue an already open domestic and foreign policy of Islamization of Turkey. Many researchers of political changes in modern Turkey and its president note that the country has an ideology of political Islamism, neo-Ottomanism and Erdoganism. The term "Erdoganism" means the policy and reforms of the current President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdogan, by analogy with the term Kemalism – the ideology and reforms of the first president and founder of the Republic of Turkey.

An essential explanation of the concept of the term "Erdoganism" is currently missing, since scientists interpret the meaning of the ideology of Erdoganism in different ways. At the same time, all scientists agree that in modern Turkey there is an autocratic regime with a personality cult of President Recep Tayyip Erdogan. It should also be noted that despite the fact that Turkey is regarded as an autocratic state, it continues to be considered a democratic country by Western countries.

A number of scholars believe that there is a conservative democracy in Turkey, but not a liberal one. For example, on the website of the organization "Open Democracy", which is funded by the Ford Foundation, the Rockefeller Foundation, the George Soros Foundation, as well as other private individuals, it is reported that in Turkey there is a personality cult of President Erdogan, and the country is a tribal state. The elite of the country does not always comply with the norms of laws, and the laws themselves are often rewritten [10].

Erdoganism takes its foundation from Turkish conservatism. The ruling Justice and Development Party interprets its ideology as a conservative democracy. Thus, the current conservative Turkish democracy does not accept social and political reforms that could lead to a liberal democracy. Turkish conservatism is essentially the opposite of Kemalism ideology. Turkish-type conservatism, criticizes secularism, statism, populism, and rejects the pro-Western reform of Turkey [11, c. 1–9].

The ideology of Erdoganism has a hybrid construction, which consists of such paradigms as Erdogan's personality cult, political Islam, Turkish conservatism, neo-Ottomanism and pan-Turkism. In this construction, Turkish conservatism plays the role of a narrative that proposes to abandon Atatürk's reforms and return Turkey to the social construction of an Islamic state. Political and social Islam is designed to return Turkey to

the role of the leader of Islamic states, which it was in the era of the Ottoman Empire. The project of neo-Ottomanism, as part of the Erdoganism ideology model, is aimed at returning Turkey's influence in regional geopolitics, which was once controlled by the Ottoman Empire, as well as expanding influence on the European continent, primarily as a mechanism for influencing the European Union. All these elements are the components of the ideology of "Erdoganism".

Erdogan's religious rhetoric is often criticized by the conservative Islamic community, which believes that ordinary political populism is hiding behind religious slogans. Erdogan himself and his party are interested in the conservative and religious mood of the voters. The main element of criticism to which the ideology of "Erdoganism" is subjected by Turkish Islamists is the personality cult of the president, propaganda glorifying his actions and his personality. Turkish Islamists perceive these processes as an attempt to put Erdogan's personality above Allah [12].

Conclusion. Summarizing the above, it can be argued that "Erdoganism" is a modern stage in the development of the political life of the Republic of Turkey and, by all its signs, is aimed at curtailing Atatürk's reforms, rejecting the ideology of Kemalism, more prone to skepticism of the model of liberal democracy, returning to conservative and religious narratives, as well as an attempt to build a new Turkish empire, based on reflection on the historical greatness of the Ottoman Empire.

REFERENCES:

1. Бурашнікова А.Б. Неопантюркізм і неоосманізм во зовнішній політиці Турції. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: История. Международные отношения*. 2013. Т. 13, вып. 2. С. 65–69.
2. Мехдіев Э.Т. «Неоосманізм» в регіональній політиці Турції. *Вестник МГИМО-Университета*. 2016. № 2(47). С. 32–39.
3. Фридман Дж. Следующие 10 лет / Фридман Джордж ; пер. с англ. А. Калинина. М. : Эксмо. 2011. С. 320.
4. Seven E. Sarkozy gittiği her yerde bizi görecektir. *Yeni Safak*. 24.11.2009. URL: <https://www.yenisafak.com/gundem/sarkozy-gittigi-her-yerde-bizi-gorecek-225129> (29.11.2022).
5. "Justice and Development Party". *Encyclopedia Britannica*, 12 Nov. 2021. URL: <https://www.britannica.com/topic/Justice-and-Development-Party-political-party-Turkey> (29.11.2022).
6. TÜZÜK. AK PARTİ. Ocak 2019. URL: <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf> (29.11.2022).
7. Dagı. D. I. The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy. *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*. Salt Lake City : Utah University Press, 2006. P. 88–106.
8. Dogan R. Political Islam (The Justice and Development Party in Turkey) Versus the Gülen Movement. *Journal of Social Science Studies*. 2018. Vol. 5, No. 2. P. 89–101.
9. Presidency of the Republic of Türkiye. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/receptayyip Erdogan/biography/> (29.11.2022).
10. Insel A. What exactly is Erdoganism? *OpenDemocracy*. 07.12.2020. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/what-exactly-erdoganism/> (29.11.2022).
11. Yavuz M.H., Ozturk A.E. Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2019. Vol. 19, Issue 1. P. 1–9.
12. Is 'Erdoganism' a Threat to Turkey's Islamism? *U.S. News*. 31.03.2015. URL: <https://www.usnews.com/news/articles/2015/03/31/is-erdoganism-a-threat-to-turkeys-islamism> (29.11.2022).

ТЕХНОЛОГІЇ BIG DATA ЯК СИСТЕМА СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

BIG DATA TECHNOLOGIES AS A SYSTEM OF MODERN METHODS OF POLITICAL INFLUENCE

Стешенко Н.Л.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Болотіна Є.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

Чоста К.С.,

*студент IV курсу факультету економіки та менеджменту
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті досліджено технології Big Data, які стали одними з найбільш актуальних та обговорюваних проблем серед фахівців, пов'язаних з технологічними можливостями підвищення ефективності таргетування електоральних аудиторій та здійснення інформаційно-комунікаційного впливу на них. При цьому, спираючись на проаналізовані дані, можемо констатувати неоднозначність підходів до оцінки інструментального потенціалу Big Data у сфері сучасної політики. Виявлення ключових акторів, можливостей та особливостей застосування технологій Big Data у сучасному політичному процесі стали основними завданнями статті. Визначено потенціал їхнього маніпулятивного впливу на настрої та поведінку виборців. Методологічною основою дослідження стали методи Case Study та порівняльного аналізу, а також метод активного спостереження. У роботі проаналізовано ключові тренди, пов'язані із застосуванням Big Data в сучасних політичних процесах, характерних для технологічно розвинених країн. Досліджено застосування Big Data в країнах західної демократії, перш за все, на прикладі президентських виборів 2016 року в США. Акцентовано увагу на потенційних викликах та загрозах у зв'язку з використанням великих цифрових масивів інформації у процесах суспільно-політичного розвитку. Визначено ключові, на думку авторів, проблеми, пов'язані з формуванням нового цифрового суспільства, що характеризується активним застосуванням технологій цифрової маніпуляції та пропаганди на основі використання персональних даних. У статті визначено, що цифрові масиви даних користувача можуть активно застосовуватися для впливу на різноманітні аспекти життєдіяльності у суспільно-політичній сфері як індивідів, так і груп людей, структурованих за різними ознаками. Потенціал технологій Big Data заснований на обробці та використанні так званих цифрових відбитків користувачів, на базі яких зацікавленим особам стає доступна можливість формування цифрових профілів громадян. При цьому вже у найближчій перспективі інформаційне протистояння та спроби втручання у політичні процеси базуватимуться на свого роду Data Wars, в рамках яких боротьба за доступ до Big Data опонентів та захист власних Big Data ресурсів стануть ключовими напрямками діяльності більшості політичних акторів, які претендують на глобальне домінування у світовому політичному просторі.

Ключові слова: Big Data, політичні технології, масова свідомість, Data Wars, таргетування.

The article examines the phenomenon of Big Data technologies, which has become one of the most relevant and discussed phenomena by specialists, related to the technological possibilities of increasing the effectiveness of targeting electoral audiences and implementing information and communication influence on them. At the same time, based on the analyzed data, we can state the ambiguity of approaches to assessing the instrumental potential of Big Data in the field of modern politics. Identifying the key actors, opportunities and features of Big Data technology application in the modern political process became the main tasks of the article. The potential of their manipulative influence on the mood and behavior of voters is determined. The methodological basis of the research was the Case Study and comparative analysis methods, as well as the method of active observation. The paper analyzes the key trends related to the use of Big Data in modern political processes, characteristic of technologically developed countries. The authors of the article investigated the application of Big Data in Western democracies, primarily using the example of the 2016 presidential elections in the USA. Attention is focused on potential challenges and threats associated with the use of large digital arrays of information in the processes of social and political development. Key, according to the authors, problems associated with the formation of a new digital society, characterized by the active use of digital manipulation and propaganda technologies based on the use of personal data, are identified. The article determines that digital arrays of user data can be actively used to influence various aspects of life in the socio-political sphere of both individuals and groups of people structured according to various characteristics. The potential of Big Data technologies is based on the processing and use of the so-called digital fingerprints of users, on the basis of which the possibility of forming digital profiles of citizens becomes available to interested persons. At the same time, already in the near future, the information struggle and attempts to intervene in political processes will be based on a kind of Data Wars, in which the struggle for access to the Big Data of opponents and the protection of their own Big Data resources will become the key areas of activity of the majority of political actors who claim global dominance in the world political space.

Key words: Big Data, political technologies, mass consciousness, Data Wars, targeting.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день реальний аналіз практики застосування цифрових технологій політичної комунікації свідчить про значну динаміку функціональних змін у суспільстві та появу нових тенденцій, пов'язаних із можливостями застосування сучасних методів та засобів у політичному управлінні. Інтенсивний і стійкий розвиток нових форм політичної комунікації та вплив на виборчі маси в цифровому просторі відзначають багато вчених-політологів протягом останніх років. Одночасно з цим з'являється все більше наукових робіт, присвячених дослідженню феномена великих даних у сучасному політичному процесі. Однак, системні ефекти конвергенції технологій Big Data до параметрів функціонування традиційних інститутів політичної боротьби – питання, що вимагає свого окремого розгляду в умовах стрімкої еволюції політичних технологій. Адже існує цілий спектр загроз у сфері використання технологій Big Data, розгляд яких вже сьогодні є не тільки актуальним завданням, а й викликом для всього постмодерного суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. На сьогоднішній день маємо певний доробок дослідження з проблеми в українській науці. Т. Максимець, К. Сабрі, В. Крижанівська, В. Гулай досліджували специфіку розвитку та застосування Big Data в політичній сфері. Технології Big Data в контексті політичного впливу та маніпуляцій електоратом розглянуто в доробках О. Зіскіна, В. Кривоклуба, Є. Другової, Ю. Лисенка та інших дослідників. Технічні аспекти впровадження даних технологій аналізували Т. Моторнюк, К. Лозова, Ю. Шведа та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний світовий суспільно-політичний вектор на всебічну демократизацію політичних процесів зумовив інтенсифікацію політичних технологій та їх експоненціальний розвиток. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Big Data, як елементів політичної боротьби та політичного маркетингу ще більше прискорює дані процеси. У даний час роль Big Data як системи методів політичного впливу на масову свідомість електорату зростає, а їх стрімкий розвиток та неконтрольоване впровадження у політичні процеси обумовлюють важливість і актуальність більш глибоких розвідок даної теми.

Метою даної роботи є дослідження технологій Big Data стосовно визначення практичного потенціалу в політичній сфері в цілому та як систему методів маніпулятивного впливу зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. В першу чергу, слід зазначити, що потенціал технологій Big Data заснований на обробці та використанні так званих «цифрових відбитків» корис-

тувачів, на базі яких стейкхолдерам стає доступна можливість формування цифрових профілів громадян. Саме на основі аналізу подібних цифрових профілів здійснюється подальша діяльність, що спрямована на досягнення політичних інтересів суб'єктів політичного управління. З урахуванням того, що на сьогоднішній день у світі налічується більше ніж чотири мільярди активних користувачів мережі Інтернет, понад три з яких є активними користувачами соціальних медіа, можна представити той обсяг інформації, який доступний для формування цифрових баз Big Data. Зазначимо, що в Україні інтернет-аудиторія станом на кінець 2021 року налічувала понад 20 мільйонів користувачів віком від 16 років, що дозволяє говорити про актуальність проблеми використання технологій Big Data в нашій країні [1].

Сформовані масиви цифрової інформації про поведінку, уподобання та інші суб'єктивні характеристики користувачів, безумовно, дозволяють говорити про суттєвий потенціал Big Data в аспекті впливу на сучасні політичні процеси.

Існує цілий спектр загроз та викликів у сфері використання технологій Big Data, розгляд яких вже сьогодні видається нам актуальним завданням. Так, результати деяких гучних політичних подій (голосування з BREXIT у Великобританії, президентські перегони 2016 р. в США) продемонстрували ряд найважливіших трендів, здатних суттєво трансформувати традиційні формати ведення сучасних громадських політичних кампаній. До одного з таких трендів ми можемо віднести технологічний перелом у сфері впливу на масову свідомість виборців. Йдеться про усунення акцентів у процесах застосування технологій переконливої комунікації з традиційного медіапростору до простору соціальних медіа та перехід від таргетування на основі гомогенних соціально-демографічних груп до таргетування на основі психологічних профілів (психограм). Аналіз проведених інформаційних кампаній проєктів BREXIT та штабу Дональда Трампа під час виборчої кампанії в США (у рамках проєкту Alamo) дозволяє зробити низку важливих висновків, які багато в чому пояснюють той електоральний ефект, який був викликаний агітаційно-пропагандистською роботою у просторі соціальних медіа [1].

Насамперед, слід зазначити, що сучасний мережевий простір (а точніше, інтернет-користувачі, що знаходяться в ньому), може бути описано і структуровано за допомогою масивів технологічно створених та накопичених даних – стеків (вертикально інтегрованих соціальних мереж), які мають у своєму розпорядженні глобальні гравці, подібні Google, YouTube, Apple, Facebook, Twitter, Amazon, Microsoft та ін. Іншими словами, йдеться про формування та подальше використання таких масивів цифрової інформації, які за

відповідного технологічного застосування здатні забезпечити вплив на практично будь-який аспект життя користувачів, включаючи політичну складову. При цьому дані масиви даних мають важливі ознаки: вони є не просто набором статистичних даних, а описують цифрові соціальні відносини у мережевому просторі. Дані генеруються самими інтернет-користувачами в процесі їхньої онлайн-активності (користувачі самостійно формують так звані «цифрові відбитки»), що дозволяє не тільки постійно підтримувати бази даних в актуальному стані та відстежувати динаміку, а також виявляти тренди у масовому сприйнятті соціально-політичної реальності в режимі реального часу в розрізі різних електоральних груп з точністю до конкретної людини. Це дозволяє надалі здійснювати ефективне націлення будь-якого інформаційно-комунікаційного впливу [2, с. 44].

У результаті особисті пристрої користувачів (комп'ютер, планшет, смартфон) починають виконувати не так інструментальну функцію отримання інформації користувачем, як самі стають джерелом даних для формування цифрових профілів, а надалі – каналом отримання таргетованої інформації власником пристрою, при цьому, не вимагаючи для цього будь-якої згоди з боку користувача. Особисті «розумні» пристрої стають інструментом стеження, контролю та генерації інформації про користувача, його активності та вподобання. Користувач за власної ініціативи купує та використовує пристрої, які надалі можуть виконувати функцію контролю над ним. При цьому такого роду контроль може здійснюватися не тільки у рестриктивному режимі, заснованому на праві легітимного насильства з боку держави, а й у «м'якому» маніпулятивному режимі, що передбачає використання можливостей вибудовування індивідуальних інформаційно-комунікаційних потоків для кожної окремої особи. Безумовно, такого роду можливості аналізу великих обсягів даних про особливості сприйняття та поведінки інтернет-користувачів не могли залишитися непоміченими великими акторами політичного управління. При цьому основними акторами у цій сфері можуть виступати і виступають не лише державні структури, а й великі корпорації [2, с. 47].

Використання цифрових Big Data дозволяє сьогодні не тільки проводити відповідні дослідження електоральних аудиторій та з дуже високою точністю описувати особливості моделей, їх очікування, уявлення та реакції, а й активно застосовувати наявні дані для формування комунікаційних стратегій та механізмів, які враховують ці особливості. Ще у 2012 р. Міхал Косінські довів, що аналізу 68 лайків у Facebook достатньо, щоб визначити колір шкіри випробуваного (з 95% ймовірністю), його гомосексуальність (88% ймовірності) та прихильність до Демократичної чи

Республіканської партії США (85% ймовірності). Дані навіть дозволяли дізнатися, чи розлучилися батьки піддослідного до його повноліття чи ні. На думку Косінські, люди не розуміють того, що тієї інформації, якою ми із задоволенням ділимося, більш ніж достатньо для хорошого алгоритму. Це дозволяє відкрити ваші особистісні характеристики, які ви, можливо, не хотіли б розголошувати, такі як ваші політичні погляди, релігія, особистість, IQ, сексуальна орієнтація тощо [3].

Таким чином, сьогодні ми можемо констатувати перехід від інформаційно-комунікаційної роботи на основі таргетування гомогенних електоральних груп до точкового цифрового впливу на електоральні аудиторії, виділені за іншими принципами, наприклад, психотипу конкретних інтернет-користувачів. По суті йдеться про появу такого феномену як точковий політичний мікро-таргетинг нового типу, що базується на психометричних моделях. У першу чергу, це про відмову від демографічних характеристик виборців на користь психометричних у рамках сучасних політичних digital-проектів. Безумовно, такий підхід до впливу на свідомість цільових електоральних груп та впливу на їхню поведінку стає потенційним джерелом загроз з позиції втручання у виборчий процес. При цьому на сьогоднішній день психометричні профілі створені для значного числа інтернет-користувачів у всьому світі. «У нас є психограми всіх повнолітніх американців, це 220 мільйонів людей», – заявив Олександр Нікс, директор Cambridge Analytica, компанії, що спеціалізується на Big Data і прийняла активну участь у роботі з формування масових настроїв у процесі проведення кампанії з виходу Великобританії з Євросоюзу, яка також брала участь у 44-х виборах США за останні три роки. Цікавий той факт, що Cambridge Analytica є дочірньою компанією глобальної корпорації SCL (Strategic Communications Laboratories), що спеціалізується на управлінні передвиборними кампаніями та яка допомагала розробляти методи психологічної маніпуляції для громадян різних країн [4, с. 144].

Можливості точкового націлення, які представляють ресурси соціальних медіа, дозволяють чітко транслювати необхідний політичний контент у свідомість цільових аудиторій, на відміну від традиційних медіа, що мають широке охоплення, але не дозволяють здійснювати настільки «вузьке» націлення та розрахований, у першу чергу, на націлення в гомогенних електоральних групах. Можливості такого роду точкової роботи дозволяють успішно здійснювати ефективне сценарування пропагандистських кампаній з максимальним урахуванням особливостей моделей сприйняття, потреб, очікувань та структури інформаційного споживання цільових аудиторій. Точному влученню пропагандистського контенту

в ціль, тобто у свідомість цільових аудиторій, сприяє і застосування технологічних рішень, що полягають у свого роду хантіngu – вистежування цільових інтернет-користувачів та їх профілювання з використанням методів аналізу користувальницької поведінки в Інтернеті з наступною миттєвою таргетованою інформаційною атакою на них зі сторони SMM-фахівців. Наприклад, у день третіх дебатів між Трампом та Клінтоном у 2016-му році команда Трампа відправила до соціальних мереж понад 175 000 різних варіацій повідомлень, націлених на різні електоральні аудиторії та що враховують поведінкові профілі та психотипи користувачів. При цьому в рамках проекту Alamo населення США було поділено на 32 особистісні психотипи [5, с. 13].

Загалом ми можемо зробити висновок про те, що на сьогоднішній день найбільші шанси на успіх матимуть ті політичні актори, яким будуть доступні повніші, якісні та точні бази користувальницької активності в інтернет-просторі, необхідні для використання алгоритмів Big Data, пов'язаних із психометрією та трансформацією масової свідомості під впливом соціальних медіа. Виходячи з аналізу актуальної практики використання Big Data у процесах впливу на масову свідомість, ми можемо дійти висновку про те, що на сьогоднішній день Інтернет перетворився з відкритого інструменту демократизації на маніпулятивне середовище, у межах якого здійснюється контроль та активне формування суспільних уявлень про політичну реальність, а також вигідні моделі масової політичної поведінки. При отриманні провідними технологічно розвиненими державами можливостей формування глобальних цифрових масивів даних про інтернет-користувачів незалежно від території їхнього проживання виникає загроза реалізації сценарію тотального управління масовою свідомістю на користь контролюючих Big Data політичних акторів. Як писав Б. Барбер, «нова технологія може стати небезпечним провідником тиранії. Більш небезпечної тиранії, ніж невидима та м'яка, не існує» [6, с. 28].

У свою чергу, Шон Гурлі, засновник та керівник компанії Quid, що займається аналізом та прогнозуванням на основі Big Data, ще в 2015 році передбачив сценарій, відповідно до якого ми повільно рухаємося від «машин передбачення» до того, що можна називати «машинами переконання», що інші з песимістичними поглядами можуть назвати «машинами маніпуляції» [7].

Безумовно, за наявності відповідних компетенцій інструменти Big Data стають дуже ефективним інструментом впливу на електоральний простір для кола політичних стейкхолдерів, включаючи гібридних. Очевидно, що вже найближчим часом сучасне суспільство зіткнеться із проблемою збереження конфіденційності особистості у гло-

бальних масштабах, яка буде супроводжуватися технологічним переходом до пост-приватного майбутнього, в рамках якого феномен пост-приватності лише доповнить існуючий вже сьогодні феномен пост-правди. Це створить закритий цифровий каркас існування індивіда, в якому здійснюватиметься замкнений цикл отримання таргетованої персональної інформації та «видачі» приватної інформації про індивідуальні особливості особистості, яка, у свою чергу, дозволить коригувати та підвищувати ефективність впливу цифрових технологій переконливої на конкретного користувача [7].

При цьому така цифрова фіксація психотипу та різноманітних індивідуальних особливостей особистості на основі його цифрової поведінки не потребує згоди і може здійснюватися у прихованому екстериторіальному режимі, формуючи нові суспільні норми, цінності, смисли, уявлення та очікування на користь політичних акторів, які контролюють вже не Big, а Total Data, що представляє собою об'єднані в єдину систему безліч цифрових масивів даних з різних сфер життєдіяльності суспільства, що дозволяє описувати та структурувати глобальну сукупність представників світової спільноти, а також кожного громадянина, який проявив будь-яку активність у суспільстві [8, с. 218].

Створення такої об'єднаної системи Total Data дозволяє також описувати та структурувати соціальні відносини між людьми та, по суті, керувати формуванням дизайну соціальних відносин у будь-якій електоральній групі з подальшим точковим впливом у персональному форматі не тільки на будь-яку цільову електоральну аудиторію до конкретної особистості, а й на існуючі між громадянами та різними електоральними групами соціальні взаємини. Очевидно, що в умовах існування феноменів пост-правди та пост-приватності технологічне формування персональної політичної пост-реальності, максимально достовірно симулюючи «об'єктивну дійсність» з урахуванням індивідуальних особливостей кожного індивіда, не являє собою складне завдання [9]. Виходячи з цього, ми можемо припустити, що під час використання цифрових профілів можливості здійснення маніпулятивного та пропагандистського впливу на користувачів суттєво зростають. Інформація стає достовірнішою, несуперечливою, минаючи бар'єри критичного сприйняття транльованого контенту. У самого користувача усувається необхідність пошуку інформації, оскільки він отримує готові та адаптовані пояснювальні моделі дійсності, що формують цифровий каркас його суб'єктивної реальності. При цьому сфера суспільно-політичних відносин не є винятком. На думку авторів, у перспективі інформаційне протистояння та спроби втручання у політичні процеси

держав базуватимуться на свого роду Total Data Wars, в рамках яких боротьба за доступ до Big Data опонентів та захист власних Big Data ресурсів стануть ключовими напрямками активності більшості політичних акторів, які претендують на глобальне домінування у світовому політичному просторі [10].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, цифрові масиви даних можуть активно застосовуватися (і вже застосовуються) для впливу на різноманітні аспекти життєдіяльності як індивідуальних користувачів, так і електоральних груп, структурованих

за різними ознаками. Формування масивів цифрової інформації, детальний аналіз наведених переваг і суб'єктивних характеристик інтернет-користувачів, безумовно, дозволяють говорити про істотний потенціал Big Data. Однак, наскільки при цьому технології Big Data здатні формувати саме конструктивний потенціал для суспільно-політичного розвитку, які виклики та загрози виникають при впровадженні технологій Big Data в процеси політичного управління та вплив на масову свідомість – дані питання залишаються відкритими і вимагають свого більш глибокого вивчення зі сторони вчених-політологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Digital political Marketing Tutorial. URL: https://www.tutorialspoint.com/digital_marketing/index.htm
2. Ващенко К.О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства. Київ : Національний університет «Одеська юридична академія», 1999. 52 с.
3. Marketing Association. URL: <https://imanetwork.org>
4. Матвіїв М.Я. Вірусний маркетинг на міжнародному ринку. *Журнал Європейської економіки*. 2012. Т. 11. № 3. С. 360.
5. Ślusarczyk B., Dziekański P. Marketing terytorialny wyzwaniem współczesnego samorządu – wybrane zagadnienia. OSTRÓG : Ostrowiec Świętokrzyski, 2014. 197 s.
6. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4 (37). С. 28–43.
7. Налаштування таргетованої реклами у Facebook. URL: <http://livepage.pro/google-adwords-free-course>
8. Видрін Д.І. Політика: історія, технологія, екзистенція. Київ : Либідь, 2021. 432 с.
9. Грицик Ю. Війна по-новому. URL: <http://stratcomua.org/sotsiologiya-yak-zbroya-informatsijno-psiho-logichnogo-vplivu>
10. Рущенко І. Підривні соціальні технології в структурі гібридної війни. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2015_2_4

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АВТОРИТАРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В ІНДОНЕЗІЇ ТА ПІВДЕННІЙ КОРЕЇ

A COMPARATIVE ANALYSIS OF AUTHORITARIAN MODERNIZATION IN INDONESIA AND SOUTH KOREA

Тесленко С.С.,

*аспірант кафедри політології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Специфіка незахідного політичного процесу обумовлена своєрідністю та самобутністю східного (азіатського), латиноамериканського, африканського суспільств як частин незахідного світу.

Незахідні держави, які останнім часом не розглядалися як конкуренти світових лідерів, прагнуть взяти реальну участь у міжнародній конкуренції, що свідчить про амбіції регіонального або глобального лідерства.

Звернемося до досвіду політичної модернізації (зокрема, авторитарної) держав Східної та Південно-Східної Азії, зокрема Індонезії та Республіки Корея.

Політичні практики східноазійських держав свідчать про переважання в регіоні більшої кількості незахідних демократій – тих країн, яким вдалося синтезувати демократичні принципи та конституційний лібералізм з особливостями власної політичної культури, у тому числі зі специфікою конфесійної організації суспільства. Це зумовлює загальний вектор розвитку регіону.

Фінансова криза кінця 90-х вразила низку азійських країн, які динамічно розвивалися, і змусила експертів засумніватися в ефективності їхньої моделі розвитку. Якщо раніше досвід «тигрів» Східної Азії оцінювався дуже високо, то криза 1997–1998 рр. посягла сумніви в ефективності реформ у регіоні. Очевидно, потрібен збалансований аналіз, з урахуванням проблем і досягнень протягом тривалішого історичного відрізка.

Предметом такого аналізу стануть Індонезія та Південна Корея (Республіка Корея), де рельєфно проступають як сильні сторони моделі розвитку, що контролюється правою авторитарною владою, так і проблеми, що виникають в ході політичних змін. Основна увага буде приділена характеру відповідних режимів, зусиллям, які вони здійснюють з метою модернізації, позиціям та діяльності державних лідерів. За авторитарного правління (як і в умовах перехідного суспільства в цілому) останній фактор має особливе значення.

Ключові слова: авторитаризм, демократія, модернізація, Індонезія, Республіка Корея.

The specificity of the non-Western political process is determined by the originality and originality of Eastern (Asian), Latin American, and African societies as parts of the non-Western world.

Non-Western states, which have not recently been considered as competitors of world leaders, seek to take a real part in international competition, which indicates the ambitions of regional or global leadership.

Let us turn to the experience of political modernization (in particular, authoritarian) states of East and Southeast Asia, in particular Indonesia and the Republic of Korea.

The political practices of East Asian states testify to the predominance of a greater number of non-Western democracies in the region – those countries that managed to synthesize democratic principles and constitutional liberalism with the features of their own political culture, including the specifics of the confessional organization of society. This determines the general development vector of the region.

The financial crisis of the late 1990s hit a number of Asian countries that were dynamically developing, and made experts question the effectiveness of their development model. If previously the experience of the “tigers” of East Asia was highly valued, the crisis of 1997–1998 cast doubt on the effectiveness of reforms in the region. Clearly, a balanced analysis is needed, taking into account the challenges and achievements over a longer historical period.

The subject of such an analysis will be Indonesia and South Korea (Republic of Korea), where both the strengths of the development model controlled by the right-wing authoritarian government and the problems arising in the course of political changes are clearly visible. The focus will be on the nature of the respective regimes, their modernization efforts, and the positions and activities of state leaders. Under authoritarian rule (as well as in the conditions of a transitional society in general), the last factor is of particular importance.

Key words: authoritarianism, democracy, modernization, Indonesia, Republic of Korea.

Постановка проблеми. Процес модернізації у Східній Азії йшов швидше, ніж, наприклад, у Європі. Його можна охарактеризувати як «стислий» або «конденсований», оскільки він відбувався у відносно короткий період часу та переважно в урбанізованих центрах. Результатами такої модернізації є «стислі» чи «комплексні», які Ернест Блок називав «одночасністю (синхронністю) неодноразовості».

Коли процес розвитку східноазійського регіону було включено зовнішні виклики і екзогенні чинники, це сталося досить швидко за збереження самоідентифікації. Швидкі терміни реалізації модернізаційних проектів призводять до трансформації інститутів та суспільних відносин у новій соціальній конфігурації, стискають сучасність, тому як усередині держави, так і на міжнародній арені з'являються «несистемні» актори

[17, с. 44–46]. При цьому розвиток усіх цих країн не спрямований на радикальну зміну соціокультурних засад, як це зробила свого часу Японія.

У зв'язку з цим варто зважати на значення культурних традицій народів регіону для прискореної модернізації. Зокрема, велику роль відіграла традиція пошуку гармонії у різноманітності, прагнення примирити протилежності, збереження спадкоємності в ході змін – традиція, пов'язана з вченнями конфуціанства, буддизму та даосизму. Безперечно, що звичка до працьовитості, своєрідний соціальний патерналізм, повага до авторитету старших та держави, а також відданість общинним принципам сприяли успішному розвитку політики.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження політичної транзитології описують різні варіанти початку авторитаризму. Дослідники демократизації, наприклад, попереджають нас про «третю хвилю авторитаризму», яка характеризується авторитарністю практик, які стали на момент розгортання більш «об'єктивними та динамічними», поступовими та досить нетрадиційними [1, с. 518]. І в авторитарних режимах, і в демократіях актори, які мають авторитарні наміри, творчо використовують різні інструменти для ослаблення демократії, зберігаючи або створюючи номінально демократичні інститути.

На перший погляд, ці події можуть створити враження розширення демократії, але ретельне емпіричне дослідження показує, що вони служать «типово авторитарним цілям» [2, с. 13]. Тим часом деякі демократично обрані лідери також постійно вводять нововведення, щоб зменшити можливості свободи слова та підзвітності, але ці практики часто непомітні та непомітні, що ускладнює їхнє ототожнення зі стандартними темпами відкату демократії.

Феномен модернізації давно та докладно вивчається різними соціогуманітарними дисциплінами. У центрі уваги дослідників знаходяться різні моделі модернізації, у тому числі суттєво відрізняються від моделі, яку умовно можна вважати класичною, що описує шлях розвитку, яким йшли суспільства і держави Західної Європи та Північної Америки починаючи з Нового часу і який, загалом, продовжуйте дотримуватися теперішнього часу. Зокрема, окремим напрямом досліджень став розгляд моделей модернізації, що ґрунтуються не на демократичній політичній традиції, а на авторитарних принципах, – так звана авторитарна модернізація [3, с. 21–23].

Відомий американський політолог Д. Белл та низка інших вчених, які розробляють модель «неліберальної» демократії, вважають цілком життєздатною китайську модель демократії, коли влада відповідно до традиційних принципів суспільного устрою делегується тим, хто пройшов авторитетний національний конкурс [4, с. 153–179].

Мета статті полягає в аналітичному огляді досвіду авторитарної модернізації Індонезії та Південної Кореї, порівняльному аналізі політичної трансформації зазначених країн та розкритті специфіки незахідного підходу до політичних змін.

Виклад основного матеріалу. Перехід до авторитаризму в Індонезії та Південній Кореї не є випадковим. Більше того, це – наслідок невдач і розчарувань попередніх періодів. У першій половині 50-х Індонезія спробувала запровадити парламентську демократію західного зразка. Однак ні політичної стабільності, ні позитивних зрушень в економіці не відбулось. Найважливішою причиною цього стало те, що в результаті антиколоніальної революції і війни за незалежність (1945–1949 рр.) великі маси людей були залучені в активну політичну діяльність. У величезній острівній державі з безліччю різномовних етносів, з різними традиціями, релігіями і з невисоким рівнем освіти і культури така ступінь політизації населення була рівнозначною політичній атомізації [5].

Коаліційні уряди змінювали один одного, не вникаючи у проблеми управління. Другу половину 50-х років Індонезія зустріла із політичною та економічною кризою. Ситуацію загострювали сепаратистські рухи на зовнішніх островах – Суматрі, Калімантані, Сулавесі. У ситуації, що склалася, президент Сукарно ввів військовий стан і вбудував авторитарну систему правління, відому як «спрямована демократія» [6, с. 296].

Частково подібна ситуація спостерігалася в Південній Кореї, в якій після відставки президента Лі Синмана була проголошена парламентська республіка, але ліберально-демократичні сили, що прийшли до влади, виявилися неспроможними виробити консенсус. Дроблення партій і фракцій вело до дестабілізації, особливо у поєднанні із економічними нововведеннями, імплементаваними за участі США.

Під тиском Сполучених Штатів уряд девальгував національну валюту, збільшивши обмінний курс з 650 до 1300 вон за 1 американський долар. Відбувалося зростання цін, що супроводжувалось падінням виробництва (у ряді галузей – більш, ніж на 20%). Одночасно було укладено договір, за яким американці отримали можливість контролю за розподілом наданої ними допомоги, і близько половини бюджетних видатків країни опинилися у їх віданні [7, с. 35].

Зазначені події припали на період «змагання двох світових систем» – час, коли соціалістична модель демонструвала успіхи і виглядала цілком життєздатною альтернативою західному капіталізму [8]. Тому не дивно, що комуністи більшою чи меншою мірою мали вплив в обох країнах. Так, Комуністична партія Індонезії була важливою опорою президента Сукарно, хоча ідейну основу

«спрямованої демократії» становили не стільки соціалістичні, скільки націоналістичні та популістські ідеї. На тлі економічного стану, що неухильно погіршувався, чисельність і вплив Комуністичної партії Індонезії значно зросли, що дуже турбувало армійське командування – головного противника індонезійських лівих. Події 30 вересня 1965 р. послужили військовим-антикомуністам приводом для запеклого наступу, що закінчився повним розгромом 3-мільйонної Компартії, відстороненням Сукарно від влади і переходом до «нового порядку» – режиму на чолі з генералом Сухарто.

У Південній Кореї вплив комуністів був особливо сильний відразу після закінчення Другої світової війни. Тоді практично у всіх провінціях були утворені народні комітети, які провели з'їзд своїх делегатів у Сеулі та 6 вересня 1945 р. оголосили про створення народної республіки. США не визнали її та призначили свою військову адміністрацію. Надалі американцям довелося докласти чимало зусиль для приборкання комуністичних настроїв, що пішли на спад лише після корейської війни.

Новий підйом активності лівих стався 1960 р. під час спроб створення парламентської республіки. Нездатність партій співпрацювати один з одним, слабкість і проамериканська орієнтація уряду розчарували південнокорейське суспільство. Серед молоді та студентів комуністична ідеологія набувала певної популярності. Виникла ідея встановлення прямих контактів зі студентами з КНДР з метою підготовки до об'єднання країни. Ці задуми перекреслили військовий переворот 1960 і встановлення диктатури Пак Чон Хі [9].

Говорячи про вихід армій обох країн на політичну арену, слід зазначити, що ще до встановлення режимів Сухарто і Пак Чон Хі склалися економічні системи, в яких військові грали не останню роль. Особливо в Індонезії, де армія спочатку була не тільки збройною, а й політичною та економічною силою. Роки партизанської війни за незалежність привчили офіцерів до самостійності. Багато командирів налагодили «взаємовигідні зв'язки» з представниками китайського бізнесу, які допомагали з екіпіруванням, озброєнням та продовольством.

Перемога у війні дозволила армії заявити про себе як про найбільш організовану і освічену частину суспільства, яка мала законне право на участь у політичному житті. Із встановленням «спрямованої демократії» (1959 р.) ці претензії відбилися в концепціях «подвійної функції» і «громадянської місії» армії, які відкрили простір для її висування у сферах державно-політичного та економічного управління.

Апробація «подвійної функції» почалася наприкінці 1957 р., коли під виглядом наведення

порядку та налагодження виробництва армія взяла під свій контроль націоналізовані голландські підприємства, утворивши ядро «нового класу» – бюрократичну буржуазію.

Величезну шкоду держсектору та економіці країни загалом завдали капіталісти-бюрократи (кабіри). Найбільш поширеним способом їх збагачення було створення поряд з державними підприємствами «тіньових» компаній того ж профілю з використанням сировини та обладнання держпідприємств. Часто держпідприємства бралися в оренду з метою «переливання» доходів, отриманих ними, у власні, «тіньові» структури з наступним збанкрутуванням державних підприємств. Використовуючи посадові повноваження, кабіри здійснювали розподіл державних замовлень між «своїми» підприємствами, а також видавали кредити за великі хабарі (що іноді досягали половини суми кредиту). Найближчими партнерами військових у цих махінаціях ставали китайські підприємці. Зв'язки між ними і китайською діаспорою під час війни за незалежність значно зміцніли і розширилися в 50–60-ті роки [10, с. 35–67].

Що стосується Південної Кореї, то там армія користувалася меншим авторитетом, ніж аристократія, бюрократія або вчені. Здебільшого військові не грали активної політичної ролі, обмежуючись виконанням професійних функцій. Найважливіша роль системі влади відводилася чиновникам. Саме вони опікувалися розподілом іноземної допомоги та видачею ліцензій на ввезення імпортованих товарів. За правління Лі Синмана в країні склалася система патронажу, за якої успішні бізнесмени повинні були ділитися з владою (зокрема, з президентом) доходами в обмін на політичні гарантії свого подальшого процвітання.

Близька до президента армійська верхівка інтегрувалася до цієї системи досить глибоко. Хоча такого розграбування державного сектора капіталістами-бюрократами, як в Індонезії при «спрямованій демократії», тут не було. Проте певні негативні фактори все ж мали місце. По-перше, патронаж держави мав наслідком відпливом коштів з виробництва, що знаходилося на низькому рівні. По-друге, брак коштів компенсувався за рахунок іноземної допомоги, без якої саме існування системи виявилось б під питанням. Наприкінці свого правління Лі Синман намагався виправити становище у фінансовій та економічній сфері. Почалося створення чеболей (великих корпорацій), що досягли розквіту лише за Пак Чон Хі [11].

Таким чином, встановлення авторитарних режимів в Індонезії та Південній Кореї – наслідок нездатності режимів-попередників вирішити нагальні суспільні проблеми, спроба запобігти подальшому зростанню комуністичного впливу, що здійснюється насамперед військовими. У Південній Кореї відповідне зрушення відбулося

в 1961 р. В Індонезії державний переворот стався трохи пізніше і виявився розтягнутим у часі (1965–1967 рр.), оскільки Сухарто, змушений зважати на популярність Сукарно, відтіснив його від влади поступово.

Подібність завдань, що стояли перед Індонезією та Південною Кореєю, а також пошук їх вирішення на шляхах авторитаризму визначили і схожість моделей управління суспільством. У Південній Кореї відразу після перевороту було створено дві потужні опори нової влади – Корейське центральне розвідувальне управління та Управління економічного планування із колосальними повноваженнями та строго розмежованими сферами відповідальності.

Корейське центральне розвідувальне управління координувало дії як зовнішньої, і внутрішньої розвідки. Спочатку його завданням було виявлення на всіх рівнях осіб, помічених у корупції, комуністичних настроях та в негативному відношенні до перевороту. Надалі у його руках зосередилося керівництво всіма державними структурами національної безпеки, а також (що дуже важливо) забезпечення електоральних перемог Пак Чон Хи [7].

Управління економічного планування стало основним органом координації економічного розвитку. Крім Бюро загального планування, воно включало численні відділи, що відали матеріальними ресурсами і фінансами, контролювало рух всіх товарів і капіталів усередині країни, а також надходження іноземної допомоги та інвестицій. У 1963 р. пост глави Управління економічного планування було поєднано з посадою заступника прем'єр-міністра, що забезпечувало управління домінуюче становище серед інших відомств і фактично створювало структуру, паралельну уряду та повністю підконтрольну президенту.

Ці установи забезпечували безпеку та прискорений розвиток економіки. Парламент, партії та інші складові політичної системи не відігравали ключову роль. Пропрезидентська Демократична республіканська партія домінувала у Національній асамблеї, але її реальний вплив був незначним. Діяльність опозиційних партій протягом усього часу існування режиму часто просто ігнорувалося владою.

Багато в чому подібна система управління склалася й у Індонезії. Довгий час функції охорони порядку розділялися між кількома органами, які підпорядковувалися президенту, – Оперативне командування з відновлення безпеки та порядку, Управління з координації розвідувальної діяльності та Бюро з проведення спеціальних операцій. Аналогом південнокорейського Управління економічного розвитку було Управління планування національного розвитку. Відмінностей у підході до будівництва партійної системи в Індонезії виявилось більше. Порівняно з південнокорейською

Демократичною республіканською партією партія влади Голкар була набагато численніша і відігравала роль важливого засобу мобілізації населення на підтримку режиму. Членство в Голкар було обов'язковим для усіх державних службовців. Більшість молодіжних, жіночих та ветеранських організацій були дітищем Голкар [6].

Крім зміцнення політичних позицій та наведення порядку обидва режими прагнули набути та зміцнити свою легітимність через відновлення та розвиток економіки. Досягти успіхів можна було лише за допомогою чіткої стратегії.

Південнокорейська національна буржуазія була дуже слабкою, залежною від корумпованого чиновництва та іноземної допомоги. Прийшовши до влади, Пак Чон Хи відразу змінив «правила гри», вимагаючи від провідних представників буржуазії відмовитися від пошуку легкої наживи та зайнятися нарощуванням реального виробництва. Основою економіки, що модернізується, стали чехоль, які виникли наприкінці 50-х років. Південнокорейські фінансово-промислові групи були організовані на кшталт японських монополій дзайбацу, характеризуючись сильною галузевою диверсифікацією, і навіть сімейністю в управлінні. Ключова роль у створенні сучасної корейської економіки відводилася державі. Воно утримувало «командні висоти» в економіці, обмежуючи дії ринкового механізму, регламентуючи розподіл кредитів та експортних субсидій, контролюючи зовнішньоторговельні операції та регулюючи ціни. Зосередивши у своїх руках контроль над фінансами та законодавчо заборонивши великому бізнесу мати свої банки, Пак Чон Хи позбавив південнокорейських підприємців фінансової незалежності, ставши по суті економічним диктатором.

Промисловість, що знаходиться в приватних руках, була змушена працювати за накресленим державою планом. Чеболі, які не виконували план, позбавлялися всіляких пільг та державних кредитів. Питання, які галузі їм слід розвивати, вирішувалося в Управлінні економічного планування. господарям недвозначно пропонувалося дотримуватися рекомендацій відомства. Найчастіше рекомендувався розвиток таких сфер, які виглядали для чеболей малопривабливими, ризикованими або надто капіталомісткими. Проте підприємці йшли на розширення виробництва в галузях, вказаних державою, оскільки це забезпечувало своєчасне отримання значних кредитів. Характерний приклад державного втручання в економіку – створення важкої та хімічної промисловості у ході виконання третього п'ятирічного плану. Створення важкої та хімічної промисловості вимагало таких капіталовкладень, на які не була здатна жодна чеболь. Крім того, існували серйозні сумніви в рентабельності цієї промисловості в Кореї як у зв'язку з обмеженістю її внутрішнього ринку,

так і через неконкурентоспроможність відповідних технологій на зовнішньому рівні. Пак Чон Хі взяв створення підприємств цієї галузі під особистий контроль, що сприяло високим темпам будівництва, а зрештою складання системи, дуже схожої на державний капіталізм [7].

Частково подібна ситуація була і в Індонезії. «Спрямована демократія» і кабінети (капіталістично-бюрократи) ввели країну в глибоку економічну кризу. З приходом Сухарто до влади основним завданням стали термінове поживлення економіки та використання накопичених кабінетами капіталів на благо держави. «Національний розвиток» і задоволення нагальних потреб населення стали найважливішим завданням на тривалу перспективу. Виробленням стратегії розвитку займалися Управління планування національного розвитку і технократи, що увійшли в уряд – молоді професори-економісти, які навчалися в США. Їхньою метою були фінансова стабілізація, залучення іноземних капіталів і розробка програми модернізації країни на базі п'ятирічних планів. У сфері реального виробництва активізувався китайський бізнес. «Новий порядок» визначив для нього провідні напрямки діяльності, а старі зв'язки з армійськими чинами дозволили китайцям отримати низку вигідних контрактів та привілеїв. Їх капіталовкладення розглядалися як «внутрішній іноземний капітал», який повинен бути «використаний на користь реконструкції та розвитку економіки країни».

Найбільшу популярність серед китайських підприємців, які патронуються «новим порядком», набув особистий партнер Сухарто – Лім Сіу Ліонг, який зосередив у своїх руках колосальні виробничі потужності та фінанси. Його конгломерат, цілком порівнянний з південнокорейськими чеболями, займався виробництвом борошна та продуктів харчування, випуском цементу, текстилю, морськими перевезеннями, лісозаготівлями, збиранням та продажем автомобілів, банківськими операціями та готельним бізнесом.

Важливу роль грали і державні підприємства, керовані кабінетами. Паливна криза першої половини 70-х років призвела до того, що країна почала отримувати колосальний прибуток від нафтових родовищ, а найбільша державна нафтовидобувна компанія «Пертаміна» стала флагманом індонезійської економіки. Її основні функції – видобуток нафти і газу, поповнення скарбниці за допомогою експорту продукції і навіть співробітництво з іноземними фірмами в рамках угоди про розподіл продукції. Крім цього, «Пертаміна» надавала фінансову підтримку головним проектам розвитку економіки, спрямовувала позабюджетні кошти на потреби політичних партнерів Голкара та армії [6].

Інший аспект економічної політики розглянутих режимів стосується модернізації сільського

господарства. Як в Індонезії, так і в Південній Кореї форсована індустріалізація таїла загрозу прогресуючого відставання села від міста. Хоча аграрна реформа, проведена у Південній Кореї ще за Лі Син Мане, ліквідувала поміщицьке землеволодіння, становище селян залишалося тяжким й у роки правління Пак Чон Хі.

Реалізація програми допомоги селу, метою якої було запобігання розшарування сільського населення, обезземелення та пауперизації селянства, почалася в 1971 р. В рамках програми «Рух за нове село» розгорнулися будівництво доріг, електрифікація та налагодження водопостачання сіл. Виконання робіт лягло на плечі самих селян, держава надавала лише матеріали та фахівців. Допомога надавалася насамперед селам, населення яких раціонально розпорядилося наданими ресурсами, виявило високий рівень свідомості та згуртованості. Надалі приймалися заходи і збільшення продуктивності сільського господарства шляхом широкого використання добрив і техніки. В результаті життя села покращало, розрив між містом та селом скоротився, зростала вартість землі, піднімалася самосвідомість селян; «Рух за нове село», на думку Пак Чон Хі, покращувало матеріальне становище села, сприяло зміцненню авторитету влади на селі.

В Індонезії модернізація села не мала такого масштабного характеру. Основою аграрного сектора тут були великі плантаційні господарства. Земельна реформа, подібна до тієї, що мала місце у Республіці Корея, в Індонезії не пройшла. Спроби такої реформи за Сукарно були зірвані впливовими землевласниками. При «новому порядку» проблему нестачі землі намагалися вирішувати за допомогою переселення селян на «зовнішні острови» і «острови зеленої революції». Це дозволило досягти у 80-х роках самозабезпечення рисом і навіть розпочати його експорт. Проте в цілому аграрна проблема не тільки не була вирішена, а й набула нової гостроти. На Яві селянські наділи в ході індустріалізації систематично скорочувалися – відходили під промислові зони та райони міст, що ростуть. У той самий час на «зовнішніх островах» зріли конфлікти між корінним населенням і яванцями-мігрантами.

Що стосується політико-ідеологічних аспектів модернізації, то обидва авторитарні режими виробили певні доктрини, засновані на традиційних цінностях, але які трактували їх по-новому. Ці доктрини покликані сприяти легітимізації режимів і водночас відображати зміни, які відбуваються під контролем влади. У Південній Кореї особливий розвиток отримав ідеологічний аспект Руху за нове село. Створювалися курси з підготовки його лідерів. Тиждень занять включав фізичну підготовку, колективну працю, лекції та семінари з кооперації та державної політики в галузі сільського

господарства. Серед учасників та слухачів були не лише численні селяни, а й ціла низка відповідальних працівників, аж до міністрів. Передбачалося, що в рамках Руху за нове село народиться ідеологія нової Кореї, основу якої складуть націоналізм, колективізм, антикомунізм та конфуціанські цінності, і вона набуде поширення за межами села – у містах та на промислових підприємствах.

З середини 70-х років до посиленої реідеологізації країни приступив індонезійський «новий порядок». Принципи Панча сила – основа офіційної ідеології ще з часів Сукарно – отримали нове тлумачення. Для вивчення було створено систему спеціальних двотижневих курсів. Міністерство освіти розробило підручник з основ державної ідеології для шкіл і вузів, оцінки з цього предмету заносилися в особисті справи і враховувалися при вирішенні питань про просування по службі або при видачі віз для виїзду за кордон. Різними програмами навчання Панча сила були охоплені десятки мільйонів людей.

Створюючи системи авторитарної влади, Сухарто та Пак Чон Хі керувалися не лише особистими уподобаннями, а й реальностями національних політичних культур. Конфуціанство, що тривалий час було основною корейською релігією, залишило слід практично у всіх сферах життя, не виключаючи політику. Діяльність Пака на посаді президента чимось була схожа на правління корейського вана – монарха і правителя-«батька», вимогливого, але в той же час дбайливого по відношенню до підвладних –«дітей» (перш за все, до чеболів).

Все життя Пак удосконалював свою освіту і культивував у собі якості, властиві, з конфуціанської точки зору, зразковому чиновнику, – працьовитість, старанність, «прямоту», тобто готовність обґрунтувати і послідовно відстоювати свою думку. Залучення людей науки до розробки п'ятирічних планів сприймалося як пожвавлення конфуціанських традицій династії Лі (1392–1910 рр.), за якої вчені грали велику роль державних справах.

Разом з тим Пак виступав швидше в ролі реформатора, ніж упертого поборника традицій. У міру модернізації країни на зміну культу чиновника йшов культ успішного підприємця, лояльного до влади та працюючого на благо нації [11].

Поєднання традиційної стилістики (ступеневої неквапливості, властивої яванським монархам, що ніби підносить їх над прозою повсякденного управління) з постановкою сучасних по суті завдань відрізняло і Сухарто. Вивіряючи баланси між різними угрупованнями у вищих ешелонах влади, шукаючи компроміси між представниками різних етносів і конфесій або диктуючи їм умови компромісу, дбаючи про ротацію кадрів в уряді, але ніколи не випускаючи цей процес з-під контролю, індонезійський президент поставав і вер-

ховним гарантом соціальної гармонії (уподібнюючись у цьому сенсі правителям середньовічної Яви), і прагматиком, що виходить з поточних потреб перехідного суспільства, що знаходиться у стані модернізації [12, с. 80–100].

Азійська криза 1997–1998 років стала жорстким випробуванням для економік Південної Кореї та Індонезії. Може здатися, що з часів Пак Чжон Хі та Сухарто обидві країни йшли приблизно одним шляхом, домагалися подібних результатів, допускали схожі прорахунки (скажімо, надто безоглядна фінансова лібералізація) і обидві так серйозно постраждали від кризи, що це стало несподіваним практично всім. Але якщо придивитися уважніше, то на шляхах модернізаторського авторитаризму режим Пак Чжон Хі досяг більшого, ніж «новий порядок» Сухарто [13].

Характерними рисами південнокорейської економічної моделі були, з одного боку, висока ефективність і динамічність, а з іншого, ризикованість і жорсткість. Одна з передумов ефективності полягала в тому, що, змінивши «правила» взаємин бізнесу та влади, Пак дозволив Південній Кореї у стислий термін зробити господарський ривок і наблизитися до розвинених країн, а за деякими показниками навіть наздогнати їх. Підтримка високих темпів зростання супроводжувалося обмеженням демократичних свобод, найсильнішою експлуатацією населення та державним диктатом економіки. Однак Пак (принаймні на якийсь час) зумів вселити в корейців упевненість, що ці поневіряння необхідні майбутньому процвітанню країни. Нарешті, при ньому почала створюватися база для подальшої демократизації у вигляді середнього класу, що народжується. Це поставило його наступників перед необхідністю переходу від авторитаризму до демократії [14, с. 255–269].

В Індонезії вийшло інакше. Будучи до певного часу досить ефективною і стійкою системою, «новий порядок» страждав на невиліковні вади. Корінна особливість бюрократичного капіталізму – залучення чиновників до бізнесу – різко знижувала ефективність структури управління. Зловживання влади своїм становищем, непідконтрольність привілейованого бізнесу державі, фінансові махінації та біржові ігри – все це робило індонезійську економіку дуже вразливою за несприятливих коливань зовнішньої кон'юнктури. Доки корисливі інтереси влади та її найближчого оточення врівноважувалися економічними успіхами, система функціонувала. Однак варто було вибухнути азійській кризі, настала дестабілізація і різкий занепад економіки, а слідом і крах влади, бо все це – ланки одного ланцюга.

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що до останніх днів свого правління Сухарто залишався незамінною політичною фігурою. Більшість потенційних лідерів мали занадто тісні зв'язки

з режимом, а отже, тією чи іншою мірою відповідали за невдачі, що спіткали країну. Армія, яка неодноразово виходила на політичну авансцену, до кінця 90-х років виявилася скомпрометованою понад будь-яку міру [12].

Фінансова криза 1997–1998 років виявила неспроможність бюрократичного капіталізму як системи загалом та в Індонезії зокрема. На цьому тлі південнокорейський державний капіталізм виявився більш стійким. Однак «взаємовигідні» зв'язки великого бізнесу та влади, що по-новому розвивалися у 80–90-ті роки, зробили вразливою і цю модель. Проте південнокорейський варіант модернізаторського авторитаризму виявився перспективнішим: він не блокував переходу до демократії, залишив можливість відходу від жорсткого державного регулювання до більш вільного підприємництва і дозволив здійснити наздоганяючий розвиток у стислий термін [15, с. 20].

Висновки. Авторитарна модернізація як варіант незахідної трансформації має ряд переваг, з-поміж яких головна – швидкі темпи політич-

них змін. Проте передумовою цього має стати політична воля об'єднаних еліт (або ефективне політичне лідерство однієї особи як у випадку із розглянутими Індонезією та Республікою Корея), суспільний консенсус та адаптованість впроваджуваних реформ до місцевої культурної специфіки.

Особливостями східноазійської моделі модернізації є:

- Особлива роль урядів у плануванні стратегії модернізації;
- Грамотна бюрократія з мінімальним ступенем корупції;
- Авторитарні методи трансформації.

Порівняння шляхів розвитку двох країн Східної та Південно-Східної Азії свідчить про те, що економічно південнокорейський шлях модернізації виявився успішнішим. Проте наразі економіку Індонезії, ВВП якої невпинно росте, відносять до азійських тигрів другої хвилі. І це також наслідок пришвидшеної авторитарної модернізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Glasius Marlies. What Authoritarianism is ... and is not: A Practice Perspective. *International Affairs*. 2018. № 94. P. 515–533.
2. Svoboda Milan W. The Politics of Authoritarian Rule. Cambridge : Cambridge University Press, 2012.
3. Sztompka P. Dilemmas of the Great Transition. *Harvard Center for European Studies Working Paper*. Cambridge, Mass, 1992. No 19. P. 21–23.
4. Bell D.A. Beyond Liberal Democracy. *Political Thinking for an East Asian Context*. Princeton : Princeton University Press, 2006. P. 153–179.
5. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives. Johns Hopkins University Press, 1986.
6. Kingsbury D. The Politics of Indonesia. Oxford : University Press, 1998. 296 p.
7. Leroy P. Jones and Il SaKong. Government, Business, and Entrepreneurship in Economic Development: The Korean Case. *Harvard University Asia Center*, 1980.
8. Lipset S.M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 1959. No. 53 (1). P. 69–105.
9. Lee Jong-eun. The Modernization of Korea: The Differentiation of the State and the Society. *Korea's politics research*. 2006. Vol. 15 (1).
10. Organski A.F.K. The Stages of Political Development. New York : Free Press, 1956. P. 35–67.
11. Edward S. Mason, Mahn Je Kim, Dwight H. Perkins, Kwang Suk Kim, and David C. Cole. The Economic and Social Modernization of the Republic of Korea. Harvard University Asia Center, 1981.
12. Fukuoka Y. Politics, Business and the State in Post-Soeharto Indonesia. *Contemporary Southeast Asia*. 2012. Vol. 34, no. 1. P. 80–100.
13. Sztompka P. Dilemmas of the Great Transition. *Harvard Center for European Studies Working Paper*. Cambridge, Mass, 1992. No. 19.
14. Case W. Low-quality democracy and varied authoritarianism: Elites and regimes in Southeast Asia today. *The Pacific Review*. 2009. № 22(3). P. 255–269.
15. Hewison K. After the Asian Crisis: Challenges to Globalisation. University of New England, 1999.
16. Przeworski A. Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990. Cambridge University Press, 2000.
17. Martinelli A. Global Modernization. London : Sage Publications, 2005. P. 44–46.
18. Reilly B. An elephant's graveyard? Democracy and development in East Asia. *Government and Opposition*. 2017. № 52(1). P. 1–22.
19. Schwarz A. A Nation in Waiting. Boulder (Colorado) : Westview Press, 1994. 198 p.

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

PUBLIC SPACE AS A FACTOR OF LOCAL POLITICAL MANAGEMENT'S DEVELOPMENT

Хмельников А.О.,

кандидат політичних наук,
депутат Дніпровської міської ради

Вивчаються процеси спроможності прийняття політичних рішень локального рівня, які передбачають публічне звернення до громади на основі визначеної процедури та з певними прогнозованими ефектами. Розглядаються можливості представництва інтересів всіх локальних політичних груп в рамках публічного простору, що виступають передумовою експертизи варіантів розвитку громади та її стабільності в мінливих умовах. Розкривається значення публічного простору на тлі процесів децентралізації, яка визначає передумови удосконалення національної моделі локального політичного менеджменту. Встановлюються існуючі потреби виявлення значення публічних просторів як чинників розвитку локальної демократії та удосконалення політичної участі. Обговорюється досягнення цілей розбудови сталої демократії, яке неможливе без підвищення рівня політичної активності громадян на локальному рівні. У статті обґрунтовано, що інтереси розбудови повноцінної локальної демократії вимагають комплексного задіяння механізмів публічної репрезентації політичних поглядів та позицій. З'ясовуються особливості та культурні передумови відстоювання політичного вибору, що передбачають наявність можливостей для вільного висловлення своїх думок, навіть якщо вони відрізняються від основного вектору дискурсу влади. Досліджується здатність мешканців населених пунктів виразити власне ставлення до місцевої політики, яка стає основою для їх оцінки та аналізу з боку зовнішніх політичних суб'єктів. Розкрито основи інтерпретації публічного простору, яка стає частиною інфраструктурного сприйняття державно-владної інформації. Виявляється значення взаємозв'язку нових платформ обговорення локального порядку денного з соціально-демографічними групами на локальному рівні. Встановлено специфіку завдання, яке виходить від пріоритетів забезпечення демократичного політичного різноманіття. Досліджується ступінь управління завданнями локального політичного менеджменту в контексті стимулювання проявів мистецької самореалізації серед жителів міст. З'ясовується ступінь публічної ангажованості мешканців-городян, які отримують опції для обрання власної локальної ідентичності на зміну пострадянській символічній структурі свідомості. Вивчено значення невимушеної, неінспірованої публічної політичної активності, яка сприяє постійному відтворенню самоорганізації політичних спільнот на локальному рівні. Зроблено висновок про результативність демократичних перетворень на локальному рівні в сучасній Україні та її зв'язок з причинами появи «місцевих майданів» як просторів просування загальнонаціонального порядку денного.

Ключові слова: локальний політичний менеджмент, публічний простір, локальний порядок, денний, публічні політичні обговорення прийняття рішень.

The processes of local level political decision-making capacity are studied, which involve a public appeal to the community based on a defined procedure and with certain predicted effects. The possibilities of representing the interests of all local political groups within the framework of public space are considered, which are a prerequisite for the examination of community development options and its stability in changing conditions. The importance of public space against the background of decentralization processes, which determines the prerequisites for improving the national model of local political management, is revealed. Existing needs to identify the importance of public spaces as factors in the development of local democracy and improvement of political participation are established. The achievement of the goals of building sustainable democracy, which is impossible without increasing the level of political activity of citizens at the local level, is discussed. The article substantiates that the interests of building a full-fledged local democracy require the comprehensive involvement of mechanisms of public representation of political views and positions. The specifics and cultural prerequisites for the advocacy of political choice are clarified, which provide opportunities for free expression of one's opinions, even if they differ from the main vector of the discourse of the government. The ability of residents of settlements to express their own attitude to local politics, which becomes the basis for their evaluation and analysis by external political subjects, is studied. The foundations of the interpretation of public space, which becomes part of the infrastructural perception of state-authority information, are revealed. The significance of the relationship between new platforms for discussing the local agenda with socio-demographic groups at the local level is revealed. The specificity of the task, which comes from the priorities of ensuring democratic political diversity, has been established. The degree of management of the tasks of local political management in the context of stimulating manifestations of artistic self-realization among city residents is investigated. The degree of public involvement of city dwellers, who receive options for choosing their own local identity to replace the post-Soviet symbolic structure of consciousness, is clarified. The importance of unforced, uninspired public political activity, which contributes to the constant reproduction of self-organization of political communities at the local level, is studied. A conclusion is made about the effectiveness of democratic transformations at the local level in modern Ukraine and its connection with the reasons for the emergence of "local maidans" as spaces for the promotion of the national agenda.

Key words: local political management, public space, local agenda, public political decision-making discussions.

Постановка проблеми. Розвиток технологій політичного управління в сучасному світі спирається на можливості легітимації публічної влади. Спроможність обґрунтувати прийняття політичних рішень локального рівня передбачає публічне звернення до громади на основі визначеної процедури та з певними прогнозованими ефектами. Публічний простір виступає умовою трансляції політичних меседжів, перебуває у центрі уваги локального політичного менеджменту та його зв'язку з громадою.

Можливості представництва інтересів всіх локальних політичних груп в рамках публічного простору виступають передумовою експертизи варіантів розвитку громади та її стабільності в мінливих умовах. З'ясування значення публічного простору на тлі процесів децентралізації визначає передумови удосконалення національної моделі локального політичного менеджменту. Ситуація російської військової агресії визначає втрати, які має Україна в контексті розвитку міського публічного простору. Вони є досить відчутними внаслідок руйнувань, спричинених ударами по інфраструктурі українських міст. Водночас існує потреба виявлення значення публічних просторів як чинників розвитку локальної демократії та удосконалення політичної участі.

Аналіз публікацій. Тема публічного простору розглядає низка вітчизняних вчених. Серед них М. Грищенко звертає увагу на публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження [2], М. Каращук аналізує політику як простір публічного змагання за Владу [4], В. Колтун з'ясовує місце публічного простору українських міст у системі глобалізованого світу [5], В. Котковський досліджує європейський адміністративний простір в контексті нових принципів публічного врядування [6], С. Лукін виявляє особливості публічного простору міста як інструмент вивчення емпіричного прояву трансформаційних змін суспільства [8]. Однак, наукову спільноту цікавить взаємозв'язок публічного простору як чиннику перетворення сучасного локального політичного менеджменту.

Метою статті є встановлення значення публічного простору як чинника розвитку локального політичного менеджменту в сучасній Україні. Завданням статті є виявлення потенціалу модернізації сучасних публічних просторів в контексті розвитку локальної політичної участі.

Основний зміст. Проблематика публічного простору виходить за межі соціальних та культурних передумов життєдіяльності громади. Сучасні країни сталої демократії активно трансформують локальний порядок денний на основі публічної презентації локальних політичних інтересів. В. Філіпчук на основі аналізу сучасного стану суспільства слушно вважає, що «шлях так зва-

ної «консенсусності», яка давно перетворилася в прагматичні змови еліт, що є, до того ж, недовготривалими, не допоможе принципово розв'язати питання побудови власної держави. Отже, перетворення України на державу, яка не лише декларує або намагається збудувати, а вже реально досягла певного стану демократичної правової держави, потребує не лише трансформації певних державних інституцій, але й подальшого проведення адміністративної реформи, всеохоплюючої інституційної розбудови. Необхідним у цьому контексті є формування реальної політичної нації та громадянського суспільства, без яких демократичні перетворення стають неможливими» [11, с. 57].

Порядок денний сталої демократії відрізняється від порядку денного суспільства, що розвивається. Водночас досягнення цілей розбудови сталої демократії неможливе без підвищення рівня політичної активності громадян на локальному рівні. В. Філіпчук справедливо підкреслює, що «на відміну від громадянського суспільства західного типу, основою якого є самодостатній так званий «середній клас», громадянське суспільство в Україні перебуває лише на черговому етапі свого становлення й розвитку, який, враховуючи кризові явища у світовій економіці, повільність реформування української економіки та інертність суспільної свідомості, може розтягнутися на невизначений час. Така ситуація зумовлює як мінімум три варіанти перспектив щодо побудови громадянського суспільства» [11, с. 58].

Неоднозначність розуміння політичної публічності породжує різні підходи до розуміння значення публічного простору на локальному рівні. Трансформаційна природа політичної публічності в Україні спонукає розглядати публічний простір як рису або явище, притаманне в тому числі авторитарним державами. Натомість інтереси розбудови повноцінної локальної демократії вимагають комплексного задіяння механізмів публічної репрезентації політичних поглядів та позицій. В. Філіпчук аргументовано зауважує, що «публічність існує й за авторитарних режимів і не може вважатися лише ознакою демократії. Тобто побудова демократичного суспільства передбачає особливу організацію політичної комунікації для того, щоб публічність діяла певним чином. Політична публічність дає суспільству можливість висловлюватися, а державі – законність відкидати це чи, навпаки, приймати. Тією мірою, якою ці функції виконуються, можна говорити у нормативному розумінні про успішність політичної публічності як особливої форми політичної комунікації» [11, с. 61].

Публічний простір є одним з провідних елементів локальної «політичної інфраструктури». Його значення формується не лише на основі

місцевих традицій політичного самовизначення, але й на основі деліберативних практик провідних країн світу. Культурні передумови відстоювання політичного вибору передбачають наявність можливості для вільного висловлення своїх власних думок, навіть якщо вони відрізняються від основного вектору дискурсу влади. Це істотно суперечить архаїчній (аграрній) традиції. М. Борисенко доречно вказує, що «з появою міст та особливого міського способу життя сакральний статус дому не зник, він просто набуває нових рис. В аграрному світі із житловими спорудами пов'язано багато різноманітних специфічних ритуалів, забобонів, замовлянь тощо. Господар, а в більшості випадків господаря, використовує цілий комплекс магичних дій для захисту свого дому від стороннього негативного впливу» [1, с. 304].

Об'єднуючи потенціал публічного політичного простору локальної громади, локальний політичний менеджмент вирішує завдання формування політичної участі та підвищення рівня політичної освіти громадян. Здатність мешканців населених пунктів виразити власне ставлення до місцевої політики стає основою для їх оцінки та аналізу з боку зовнішніх політичних суб'єктів. «Що більшою є концентрація населення, тим важливіше для господарів захистити своє приватне середовище. Для цього в урбанізованому просторі використовують не замовляння та магію, а цілий ряд архітектурно-будівельних прийомів, що і вплинуло на планування міського житла», вважає сучасний український науковець [1, с. 305].

Крім суто традиційних мотивацій функціонування публічного простору, існують політико-функціональні чинники, які обґрунтовують його розвиток та функціонування. В сучасній Україні здійснюється удосконалення національної моделі публічного врядування. Публічний простір стає частиною інфраструктури сприйняття державно-владної інформації. Згідно з поглядами М. Лашкіної, «в державному управлінні в Україні існує велика проблема інформаційного забезпечення та просування політики держави. Процеси спілкування, роз'яснення політики, дій уряду та влади в цілому є розмитими, не систематизованими, спонтанними та часто не прогнозованими щодо їх наслідків. За роки незалежності в сфері державної комунікативної політики (а ми під комунікативною політикою розуміємо – діяльність уряду, органів державної влади, правлячої еліти з просування й роз'яснення своєї політики та спілкування з громадськістю, ЗМІ, народом взагалі) відбулися певні зрушення щодо демократизації процесів взаємодії, зокрема із засобами масової інформації, громадськими організаціями тощо» [7, с. 10].

Функціонал публічного простору розширюється внаслідок збільшення значення інформаційних технологій. Сучасні цифрові технології стають основою для перетворення форм політичної участі. У зв'язку з цим на локальному рівні мають

з'явитися нові платформи обговорення локального порядку денного. М. Лашкіна справедливо вважає, що «найпростіша модель комунікації включає у себе три компоненти – повідомлення (дію, наповнену для інших тим чи іншим інформативним змістом), інформацію, що її вкладає у повідомлення адресат, та розуміння повідомлення адресатом, тобто самостійне виокремлення ним для себе тієї чи іншої інформації. Кожна така комунікація для того, щоб мати своє продовження в інших комунікаціях, а в більшому сенсі, щоб продовжувало існувати суспільство має бути достатньо зрозумілою для її учасників. Таке розуміння можливе лише тоді, коли дана комунікація має рекурсивний (зворотній, повторний) смисловий зв'язок з попередніми комунікаціями» [7, с. 15].

Однією з потужних мотивацій і стимулювання розвитку публічних просторів слід вважати прагнення індивідів та груп локальної громади до самореалізації в публічному мистецтві. Надати можливість молодіжним та іншим соціодемографічним субкультурам реалізуватися в публічному просторі – є одним з провідних завдань локального політичного менеджменту. Це завдання виходить від пріоритетів забезпечення демократичного різноманіття періоду політичного постмодерну. На думку М. Лашкіної, «сучасні інформаційні технології й розвиток засобів комунікації створюють великі можливості для покращення інформаційного забезпечення та просування ідей державної політики. Виникає феномен нових соціальних відносин, так званого постмодерного суспільства, й нових комунікативних форм, зокрема, «конвергентна інтерактивна комунікація» – різновид необмеженого в часі і просторі, багатостороннього інформаційного взаємообміну, в якому відбувається зближення або злиття функцій, каналів, засобів, форм та типів відносин між учасниками комунікації» [7, с. 18].

Мистецький публічний простір відіграє значну роль у формуванні локальної політичної ідентичності. Це питання є вкрай важливим для створення умов для об'єднання різних етнокультурних спільнот в межах громади. Згідно з А. Єфімовою, «публічне мистецтво – “public art” – вважається одним із головних феноменів у культурі другої половини XX – початку XXI ст., який багато в чому сформував сприйняття сучасного мистецтва широкою аудиторією, визначивши його роль в оформленні нового «суспільного простору» і місце в соціумі в цілому. Це своєрідна форма існування сучасного мистецтва поза художніми інституціями, у відкритому суспільному просторі» [3, с. 95].

Продуктування конкурентоздатного цифрового контенту в рамках локального публічного простору є ознакою рівня розвитку локальної громади як такої. Завданнями локального політичного менеджменту є стимулювати прояви мистецької самореалізації серед жителів міст. А. Єфімова, проаналізувавши

особливості відображення сучасних мистецьких практик в Інтернет-просторі стверджує, що «суттєвим джерелом дослідження феномену публічного мистецтва в Україні стали саме електронні ресурси, які поступово становлять альтернативу друкованим виданням» [3, с. 100].

Ознакою локальної політичної автентичності є конкуренція символічного культурного самавиразу всередині громади. Публічний простір надає цим проявам загального та об'єднуючого змісту. Мешканці-городяни навіть у віртуальному цифровому вимірі отримують «опції» для обрання власної локальної ідентичності на зміну пострадянської символічної структури свідомості. На думку А. Єфімової «Інтернет є найбільшим джерелом отримання інформації, що висвітлює різнобічні аспекти досліджуваного нами явища. Аналіз веб-сторінок, що найповніше репрезентують віртуальний зріз практик публічного мистецтва, продемонстрував наявність широкого спектру інформаційних ресурсів та ще раз підкреслив, що в умовах глобалізованого інформаційного суспільства дослідження сучасної культурно-мистецької проблематики без використання електронних ресурсів є практично неможливими» [3, с. 100].

Таким чином, формування та реструктуризація публічних просторів локальної громади в сучасних умовах є актуальним завданням для локального політичного менеджменту. Ці процеси відкривають шлях до багатьох важливих передумов консолідованої демократії. Невимушена, неінспірована, самоорганізована політична активність сприяє постійному відтворенню публічних політичних спільнот на локальному рівні.

Висновки. Таким чином, публічний простір отримує більше широке значення, ніж урбаністична та архітектурна інновація, спрямована на створення умов для соціального спілкування. Політичне значення локальних публічних просторів проявляється як чинник легітимації локальної демократії та забезпечення політичної гомогенності локальної громади. Демократичні перетворення на локальному рівні в сучасній Україні з причиною появи місцевих майданів як просторів просування загальнонаціонального порядку денного.

На сучасному етапі вимоги децентралізації зумовлюють динаміку інституалізації локальних публічних просторів як місць представництва локальних політичних інтересів, а також вимог та прагнень громадян.

Локальні публічні простори в практиці розвитку держав сталої демократії набувають статусу майданчиків вільного обговорення проблем, які цікавлять широкий загал громадян. Саме цей різновид політичного представництва та його політичного залучення є актуальним для посилення взаємозв'язку між владою та громадою в Україні. Він має перспективу для реалізації принципів прозорості, толерантності, громадянської ініціативи. За умови наявності розгалуженої мережі публічних просторів локальний політичний менеджмент отримує можливості безпосереднього спілкування з політичною громадськістю в рамках пошуку вартих уваги альтернативних моделей розвитку. Ці питання є основою для подальшого наукового пошуку за тематикою даної статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисенко М. В. Приватний та публічний простір житлового середовища в процесі модернізації побуту городян України в другій половині XIX–XX ст. *Література та культура Полісся*. 2012. Вип. 69. С. 304–313.
2. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія*. 2016. Вип. 1. С. 31–38.
3. Єфімова А. Практики «публічного мистецтва» та їх відображення в Інтернет-просторі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія*. 2012. Вип. 10. С. 93–101.
4. Каращук М. Г. Політика як простір публічного змагання за Владу *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. Вип. 78. С. 120–131.
5. Колтун В. С. Публічний простір українських міст у системі глобалізованого світу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 200–204.
6. Котковський В. Р. Європейський адміністративний простір: нові принципи публічного врядування. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 3. С. 200–205.
7. Лашкіна М. Г. Нові підходи до комунікації в публічному просторі державного управління. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 1. С. 10–18.
8. Лукін С. Ю. Публічний простір міста як інструмент вивчення емпіричного прояву трансформаційних змін суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 2. С. 47–51.
9. Радіонова Л. Публічний простір міста в соціально-філософській перспективі: методологія дослідження. *Схід*. 2013. № 6. С. 273–277.
10. Тищенко І. М. Міський публічний простір: підходи до визначення. *Магістеріум. Культурологія*. 2015. Вип. 59. С. 26–33.
11. Філіпчук В. Інституціоналізація публічного простору в Європейському Союзі: досвід для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 2. С. 56–64.
12. Хижняк О. В. Публічна сфера як простір колективної соціальної дії в умовах інформаційної демократії. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 119. С. 206–215.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВИРІШЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

LEGAL MECHANISM FOR THE RESOLUTION OF POLITICAL CONFLICTS

Чухрай Н.М.,

аспірантка кафедри парламентаризму

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті автор визначає предмет та об'єкт політичного конфлікту, його суб'єктів, розкриває особливості, зокрема ті, які вказують, що основним механізмом вирішення політичного конфлікту є право. Зазначається, що політичний конфлікт не може бути зіткненням інтересів окремих осіб, у такому випадку це буде конфлікт політиків. Політичний конфлікт завжди безпосередньо або опосередковано пов'язаний з інтересами великих соціальних груп або суспільства в цілому відтак інституціоналізований. Обґрунтовується також, що способи вирішення політичного конфлікту суттєво залежать від форми політичного режиму. Демократія тяжіє до мирних методів врегулювання конфліктів. Можливі форми прояву політичних конфліктів та способи виходу з них в умовах демократії регламентовані конституцією країни та іншими законодавчими та підзаконними актами. Більшість із них має відкритий, публічний характер.

Конкретні способи врегулювання політичних конфліктів звісно залежать від їхнього виду. Найлегше регулюються горизонтальні конфлікти. Якщо під час дискусій, переговорів, роботи погоджувальних комісій не вдається дійти згоди і конфлікт не знаходить свого вирішення, в демократичній політичній системі існують такі способи його розв'язання як звернення до Конституційного Суду, відставка уряду, розпуск парламенту та призначення дострокових парламентських виборів, імпічмент, проведення референдуму. Складніше вирішувати вертикальні статусно-рольові конфлікти, що виникають між центральною і регіональною владою. Регіони можуть претендувати не лише на додаткові повноваження, покращення свого економічного стану, а й прагнути повної незалежності. Найскладнішими для правового врегулювання є вертикальні режимні політичні конфлікти. Метою такого конфлікту, як правило, є зміна існуючої політичної системи. Складність вирішення таких конфліктів полягає в тому, що ініціатор конфлікту може ігнорувати існуючі правила політичної боротьби, ставити під сумнів легітимність законів, вимагати їхньої зміни, діяти протиправними методами.

В будь-якому випадку в демократичній політичній системі право виступає безальтернативним механізмом вирішення конфліктів. Тому завдання полягає в розбудові не декларативної, а реальної демократії з розвиненим громадянським суспільством, механізмами контролю влади, учасницькими практиками, верховенством права.

Ключові слова: політичні конфлікти, особливості політичного конфлікту, суб'єкти політичного конфлікту, види політичних конфліктів, правові механізми вирішення конфліктів.

In the article, the author defines the subject and object of the political conflict and its participants. The author reveals the features, in particular those that indicate that the main mechanism for resolving the political conflict is the law. It is noted that a political conflict cannot be a clash of interests of individuals, in which case it will be a conflict of politicians. Political conflict is always directly or indirectly related to the interests of large social groups or society as a whole, hence it is institutionalized. It is also substantiated that the ways of solving the political conflict significantly depend on the form of the political regime. Democracy gravitates towards peaceful methods of conflict resolution. Possible forms of manifestation of political conflicts and ways of getting out of them in the conditions of democracy are regulated by the country's constitution and other legislative and by-laws. Most of them have an open, public nature.

Specific ways of settling political conflicts, of course, depend on their type. Horizontal conflicts are the easiest to regulate. If during discussions, debates, negotiations, and work of conciliation commissions it is not possible to reach an agreement and the conflict does not find its solution, in the democratic political system there are such ways of solving it as an appeal to the Constitutional Court, the resignation of the government, the dissolution of the parliament and the appointment of early parliamentary elections, impeachment, organization and holding of a referendum. Vertical status-role conflicts arising between the central and regional authorities are more difficult to resolve. Regions can claim not only additional powers, and improvement of their economic condition, but also strive for complete independence. Vertical regime political conflicts are the most difficult for legal settlement. The goal of such a conflict, as a rule, is to change the existing political system. The difficulty of solving such conflicts lies in the fact that the opposition party can ignore the existing rules of political struggle, question the legitimacy of laws, demand their change, and act by illegal methods.

In any case, in a democratic political system, the law acts as an indispensable mechanism for conflict resolution. Therefore, the task is to build not a declarative, but a real democracy with a developed civil society, government control mechanisms, participatory practices, and the rule of law.

Key words: political conflicts, features of political conflict, subjects of political conflict, types of political conflicts, legal mechanisms of conflict resolution.

Постановка проблеми. Конфлікти і протистояння є закономірною складовою розвитку будь-якого суспільства. Неоднорідність суспільства, різниця у статусних ролях індивідів, ціннісних установках, інтересах і потребах, брак ресурсів,

створюють об'єктивну основу більшості конфліктів.

Політика як сфера боротьби за владу є найконфліктогеннішою сферою суспільного життя. Політичний конфлікт – це зіткнення між суб'єктами

політики, причинами якого є протилежні та несумісні політичні інтереси, цілі та цінності, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з політичною владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наука про політику, конфліктологія та багато інших наук, що тією, чи іншою мірою вивчають конфлікти, напрацювали велику кількість концептуальних підходів до розуміння сутності політичного конфлікту. Є велика кількість підручників, монографічних досліджень, дисертаційних робіт, публікацій об'єктом дослідження яких є саме політичні конфлікти. Серед них праці таких учених, як Бандурка А., Ващенко І., Кіянка І., Мацієвський Ю., Пірен М., Петрінко В., Сахань О., Тихомирова Є.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак дослідниками мало уваги приділяється обґрунтуванню того, що політичні конфлікти більшою мірою, аніж будь-які інші потребують розвиненого правового механізму їх регулювання, адже політика і право надзвичайно сильно взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому нами поставлено мету виокремити предмет та об'єкт політичного конфлікту, суб'єктів цього суспільного явища, розкрити ті особливості, які апелюють до тези про те, що основним механізмом вирішення політичного конфлікту є право.

Виклад основного матеріалу. В політичному житті об'єктом конфлікту, в спрощеному розумінні, є влада, соціально-політичні позиції та ролі. Відповідно, предметом політичного конфлікту найчастіше можуть бути боротьба за владу, ресурси які вона дає, за право ухвалювати загальнообов'язкові рішення. Глибший аналіз конфлікту з необхідністю приведе до висновків про значно ширшу предметну область політичного конфлікту. Зокрема, він може бути зумовлений геополітичними, історичними, культурними, релігійними, ідеологічними, економічними, правовими, психологічними чинниками тощо, і відповідно його предмет лежатиме в цій площині.

З одного боку, політичні конфлікти, як і будь-які інші, відіграють позитивну роль у житті суспільства, діагностуючи існуючі проблеми, суперечності, розбіжності позицій і запускаючи механізми, здатні виправити ситуацію. Конфлікти можуть виступати не тільки засобом боротьби політичних опонентів, а й способом зняття соціального напруження між суперниками. Вони стимулюють прогресивні перетворення, забезпечують певний баланс політичних сил у суспільстві, здорову конкуренцію, сприяють формуванню нових соціальних інститутів, відкривають шлях новітнім. З іншого боку, конфлікти можуть бути деструктив-

ним явищем для політичної системи і суспільства в цілому. Конфлікти можуть гальмувати соціальний, економічний, політичний розвиток суспільства, викликати кризи, руйнувати комунікації, супроводжуватися наростанням у суспільстві протестних настроїв, правового нігілізму, можуть спричинити загибель людей, матеріальні збитки та втрату інших ресурсів, нарешті, викликати нові, більш деструктивні конфлікти. Тому вкрай актуально розуміти механізми управління політичними конфліктами, способи та інструменти переведення їх в конструктивне русло, чи, принаймні, мінімізації збитків.

Сторонами політичного конфлікту можуть бути окремі особи (політики), політичні інституції, організації, соціальні групи чи цілий народ, інтереси яких суперечать один одному або є взаємовиключними.

В даному контексті, цікавим та слушним є зауваження В. Литвина, який чітко розрізняє поняття «політичний конфлікт» і «конфлікт між політиками». Як і більшість дослідників він вважає, що конфлікт політичний має передусім торкатися інтересів більшості, а його основу повинні становити питання, які стосуються загального блага. Проте у випадку коли політик має особисті претензії до іншого і вдається до певних дій, через котрі виражає це ставлення, то це, безумовно, – конфлікт. Хоча той факт, що обидва його учасники є політиками, аж ніяк не надає йому статусу політичного, бо тут простежуються лише особисті інтереси. Аналогічна ситуація може скластись із політичними групами, коли причина конфлікту – вузькогрупові інтереси, тоді конфлікт не повністю політичний. Іншими словами, якщо конфлікт – результат «особистого незадоволення» (незадоволення особистістю), тоді він хоч і є конфліктом у політиці, але не політичним конфліктом, а якщо в основу конфлікту покладено загальний (загально-суспільний, загальнодержавний) інтерес, тоді це насправді політичний конфлікт [1].

Те про що пише В. Литвин, власне, є однією з ключових особливостей політичного конфлікту: він завжди безпосередньо або опосередковано відображає інтереси великих соціальних груп або суспільства в цілому. Тому суб'єкти політичного конфлікту завжди спираються на певну соціальну спільноту, а наслідки конфлікту мають на неї визначальний вплив. Для захисту своїх інтересів окремі громадяни об'єднуються, створюють організації й інститути і таким чином стають суб'єктами політичного конфлікту. Це вказує на те, що політичний конфлікт завжди організований та інституціоналізований.

Суб'єкти політичного конфлікту прагнуть представити свої цілі як загальні для соціальних спільнот, отримати їх підтримку, перетворити свою боротьбу на суспільно-масову, воліють

показати свою легітимність і нелегітимність супротивника. Політична боротьба здійснюється різними методами і прийомами – від чесних і до так званих «брудних», від мирних до насильницьких [2, с. 48].

Політичні конфлікти мають низку інших особливостей, серед яких ми зацентруємо увагу лише на ті, що безпосередньо цікаві з огляду на тему нашого дослідження. Наприклад, В. Петрінко, серед інших, розглядає такі ознаки політичного конфлікту як: правові колізії політичного конфлікту та одностороння «законність» насилля [3].

Дослідник вважає, що з одного боку конфлікт виникає щодо тих аспектів політичних відносин, які є недостатньо врегульованими, або мають суперечливе правове трактування, з іншого боку, інституціоналізація політичного конфлікту є однією із важливих умов його врегулювання та розв'язання. З цією думкою В. Петрінко, ми згодні, оскільки більшість політичних конфліктів – це протистояння між певними інститутами, функціонування яких має бути чітко регламентовано законом, тому конфлікт діагностує недоліки такого регламентування, а значить їх усунення – основа вирішення конфлікту. Автор також зазначає, що «протилежні сторони політичного конфлікту намагаються заручитися підтримкою максимально можливої кількості «непосвячених». Тут, по суті, мова йде про співвідношення (зіткнення) понять і явищ, як законність і легітимність. Перше апелює до юридичних норм права, а друге – до соціальної (політичної) справедливості» [3]. З цього приводу можемо певною мірою не погодитися, адже в сучасних демократіях легітимність не зводиться до законності, але обов'язково передбачає її (законне утворення інституції, функціонування, набуття повноважень). Діяльність в неправовому полі хіба що у виключних випадках може набутися ознак легітимності, як результат маніпулювання громадською думкою.

Пояснюючи таку специфічну рису політичного конфлікту як «одностороння законність насилля», автор підкреслює, що «...застосування насилля вважається законним лише зі сторони правлячого режиму. В інших випадках воно сприймається як девіантність (відхід від норми) і переслідується законом. Однак у режимних політичних конфліктах опозиція може ігнорувати існуючі правила політичної боротьби, вимагати їх зміни, діяти незаконними методами, підбурювати населення до масових виступів і непідкорення владі. У цій боротьбі законність і незаконність носять взаємоперехідний характер. Незаконні дії опозиції у випадку її перемоги набувають законності, а законні дії потерпілої поразки правлячої еліти стають незаконними» [3]. Знову ж таки є певне застереження: по-перше, мирні мітинги і протести громадян є цілком прийнятним для демократії

способом вираження їх інтересів і потреб, вони можуть бути результатом неналежної комунікації влади з народом, її відірваності від суспільства, по-друге, отримана в процесі масового збурення народу влада може бути закріплена за опозиційними силами лише за результатами виборчого процесу.

Таким чином, окреслилася ще одна особливість політичних конфліктів: їх причини, перебіг, способи вирішення суттєво залежать від форми політичного режиму.

Так, можливі форми прояву політичних конфліктів та способи їх розв'язання в умовах демократії регламентовані конституцією країни та іншими законодавчими актами. Більшість із них має відкритий, публічний характер: парламентські дебати, обговорення, слухання, робота тимчасових слідчих комісій, припинення повноважень парламенту та призначення дострокових виборів, вотум недовіри уряду тощо.

Так само в основному регламентовані механізми врегулювання міжнародних політичних конфліктів документами міжнародного значення, прийнятими більшістю держав світу.

Ми згодні з В. Котигоренко, який стверджує, що «без нормативної основи не може відбуватись ні інституціоналізація конфлікту, тобто визначення процедури і правил, за якими будують відносини сторони протистояння, ні легітимація інституціоналізованого порядку, ні ідентифікація учасників конфлікту як носіїв певного інтересу, ані якісна розробка стратегії і тактики врегулювання» [4, с. 510].

Реалізація мирного шляху впливу на конфлікт відбувається, в першу чергу, в рамках стратегії інституціоналізації, а також через використання різноманітних підходів регулювання, заснованих на компромісі, консенсусі та співробітництві.

Мирні шляхи регулювання конфлікту прийнято поділяти на політичні та правові, але, на нашу думку, практично завжди вони взаємопов'язані.

Конкретні способи вирішення політичних конфліктів залежать від їхнього виду. Регулювання горизонтального конфлікту визначається законодавчо закріпленими правилами політичної боротьби. Частково воно також залежить і від мистецтва політичних лідерів знаходити аргументи на користь своєї позиції і схильності до компромісів. Якщо під час дебатів, переговорів, роботи погоджувальних комісій не вдається знайти компроміс, в демократичній політичній системі існують такі способи його розв'язання:

- звернення до Конституційного Суду;
- відставка уряду;
- розпуск парламенту та призначення дострокових парламентських виборів;
- імпічмент;
- проведення референдуму.

Складнішими для врегулювання є вертикальні статусно-рольові конфлікти, що виникають між центральною і регіональною владою. Регіони можуть претендувати не лише на додаткові повноваження, підвищення свого соціального, економічного статусу, а й прагнути до повної незалежності. Сепаратизм може призвести до збройної боротьби і численних людських жертв.

Найскладнішими для правового врегулювання є вертикальні режимні політичні конфлікти. Сторонами в них виступають, з одного боку, державні інститути й організації, котрі виражають інтереси панівного класу, з іншої – опозиційні організації, які представляють маси. Метою такого конфлікту, як правило, є зміна існуючої політичної системи. Складність вирішення режимних політичних конфліктів полягає в тому, що опозиційна сторона може ігнорувати існуючі правила політичної боротьби, ставити під сумнів легітимність законів, вимагати їхньої зміни, діяти протиправними методами, маніпулювати громадською думкою та підбурювати народ до масових виступів і непокори.

Якщо за результатами реалізації мирної стратегії урегулювати конфлікт не вдається і його подальший розвиток загрожує суспільству, держава має монопольне право застосувати силу або зупинити деструкцію.

Однак, ще раз привернемо увагу до того, що такі повстання можуть бути логічною і виправданою спробою народу скинути владну верхівку, що узурпувала владу та тягне суспільство в тенета авторитаризму. Україна має такі приклади.

Політичний протест зими 2013–2014 рр. в Україні, як стверджує політолог Г. Зеленько, відзначився надзвичайним рівнем політичного протистояння, гостротою форм і, по суті, вирішальною роллю «вулиці». За своїм типом така форма політичної участі є неконвенційною, а тому важко прогнозованою. А за змістом Майдан є, так званім, інструментом артикуляції вимог громадян [5, с. 35].

Отож, краще запобігати, упереджувати, вживати превентивних заходів, аніж розв'язувати складні політичні конфлікти. І такими заходами в першу чергу мають бути кроки з оптимізації законодавства. Наприклад, науковці давно виступають з цікавою ініціативою, яка, нажаль, не була прийнята політиками, тому нагадаємо про неї: «...аби усунути можливість виникнення політичних конфліктів через деструкцію Верховної Ради України, пропонується введення законодавчої конфліктологічної експертизи, яка вже активно використовується при дослідженні різноманітних соціальних процесів. Завданнями такої експертизи мають стати: комплексне оцінювання відповідними фахівцями (конфліктологами, юристами, політологами, соціологами, психологами) ступеня конфліктогенності створених правових

норм; виявлення можливих юридичних колізій, які можуть стати передумовою конфліктних ситуацій у праві і як наслідок подальшої політичної нестабільності; прогнозування впливу створюваних нормативних актів на стан суспільних відносин з точки зору узгодження інтересів різних суспільних груп і прошарків; аналіз взаємодії норм права і конфліктогенних чинників, що існують у суспільстві на момент створення правових норм, тощо» [Цит. за 6].

Це лише один з прикладів того, як можна зменшити кількість політичних конфліктів всього лише оптимізуючи законотворчу практику. Подібних превентивних методик можна напрацювати дуже багато, але ж питання в тому, що на сьогодні, нажаль, якість законодавства поступається місцем політичній доцільності, і все відбувається з точністю до навпаки від того що рекомендують науковці: закони приймаються поспіхом, без дотримання процедури, багато з них суперечать один одному чи суперечать суті основного закону – Конституції.

В той самий час ми повинні розуміти, що важливими умовами застосування правового механізму, направленого на регулювання конфліктів має бути коректність, послідовність, чіткість та зрозумілість законодавства, а також сприйняття та визнання його всіма членами суспільства. Нормативні документи не повинні суперечити один одному та визначеним правилам, принципам і нормам в суспільстві. Вони повинні прийматися своєчасно, тобто не відставати у часі від проблем, які потребують регулювання (наприклад, законодавче визнання збройних дій РФ на території нашої держави актами агресії проти України було визнане майже через рік після початку російських протиправних дій).

Висновки. Отже, заходи правового впливу на конфлікти в основному спираються на відповідні норми права, принципи що містяться в національному та міжнародному законодавстві. Їх сутність полягає у наявності системи закріплених на юридичному рівні норм, правил та принципів, які дозволяють встановити статус учасників конфлікту, визначити їх права, обов'язки, законність їхніх інтересів, а також можливості та підстави для задоволення зазначених інтересів [4, с. 610].

В демократичній політичній системі, за наявності верховенства права останнє виступає головним механізмом мирної стратегії вирішення конфліктів, тобто виконує функцію попередження, врегулювання та розв'язання конфлікту.

Тому завдання полягає в розбудові не декларативної, а реальної демократії з розвиненим громадянським суспільством, механізмами контролю влади, учасницькими практиками, верховенством права. Можливо це не зменшить кількості політичних конфліктів, однак зробить їх більш керованими, прогнозованими та менш деструктивними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів. *Урядовий кур'єр*. 2002. 23 листопада. С. 5.
2. Кіянка І.Б. Політична конфліктологія : навчальний посібник. Львів : Новий світ – 2000, 2008. 96 с.
3. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці : навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31879>
4. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні : політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. 722 с.
5. Зеленько Г. І. Політичний протест зими 2013–2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2014. № 2 (70). С. 34–55.
6. Сахань О. М., Новіков О. В. Політичні конфлікти в Україні як прояв деструкції влади. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3360/1/Saxan_182.pdf
7. Гладуняк І. В. Врегулювання політичних конфліктів у процесі функціонування системи політичного управління. *Держава і право. Юрид. і політ. науки* : зб. наук. пр. 2008. Вип. 40. С. 606–613.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 324:049.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.12>

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ СВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН

DIGITAL MARKETING AS A MEANS OF INFLUENCE ON SOCIO-POLITICAL CONSCIOUSNESS OF CITIZENS

Кваша О.П.,*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії***Болотіна Е.В.,***кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії***Яковенко Ю.Л.,***кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті проаналізовано використання технологій цифрового маркетингу як ефективного та сучасного засобу політичних маніпуляцій. Використання таких інструментів впливу наразі стало суттєвою проблемою, оскільки технології маніпулювання свідомістю громадян нині зазнали чималої трансформації, змінивши методи прямого впливу на електорат на методи непрямого маніпулювання з урахуванням потенційних можливостей новітніх інформаційних комунікативних процесів впливу на цільову аудиторію. Зокрема, останні роки ознаменувалися розквітом політичної реклами в соціальних мережах із використанням технології мікротаргетингу. Дана технологія показала високу ефективність під час маніпулятивних кампаній. У статті на реальних прикладах розглянуто принципи роботи та функціонування цієї технології. На даному етапі формування сучасної світової політичної системи, маркетингові політичні технології, зокрема ті, що носять маніпулятивний характер, набувають усе більшого застосування. Відповідну тенденцію найяскравіше можна спостерігати на політичній арені Сполучених Штатів. Особливого загострення маніпуляції свідомістю електорату набувають під час виборчих кампаній. Саме тому для аналізу обрано цей період. З'ясовано роль сучасних цифрових технологій у формуванні загальних електоральних настроїв та їх вплив на масову свідомість громадян. У статті розглянуто та оцінено широкий спектр варіантів державної політики для регуляторних підходів щодо запобігання зовнішнім та внутрішнім маніпуляціям, що забезпечуються цифровою політичною рекламою. Проаналізовано підходи, запропоновані дослідниками і вченими в сфері політології та маркетингу, які обговорюються в джерелах, перелічених у бібліографії. Зроблена оцінка маніпулятивних впливів на суспільно-політичну свідомість громадян та синтез найбільш перспективних ідей, які стосуються сучасного розвитку політичної реклами. Хоча деякі з рекомендацій буде просто реалізувати і вони отримають широку підтримку населення в багатьох регіонах і країнах, також варто розуміти їх складності і компроміси. Різним регіонам необхідно буде відрегулювати та адаптувати свою власну політику в цій сфері. Загалом, варто наголосити на важливості внеску кожного зі стейкхолдерів у адаптацію політик, що регулюють цифрову рекламу. Тим не менш, потреба в демократичному внеску не повинна використовуватись як виправдання для відстрочення впровадження нових правил. Акцентовано увагу на тому, що політики повинні вжити заходів, щоб більшість рішень, що стосуються цифрових рекламних систем, не залишалися на розсуд приватних компаній, які зі зрозумілих причин ставлять свої власні фінансові інтереси вище за інші міркування.

Ключові слова: політична реклама, мікротаргетинг, маніпулятивні кампанії, вибори, державна політика.

The article analyzes the use of digital marketing technologies as an effective and modern means of political manipulation. The use of such tools of influence has now become a significant problem, as technologies for manipulating the minds of citizens have now undergone significant transformations, changing the methods of direct influence on the electorate to methods of indirect manipulation. In particular, recent years have been marked by the rise of political advertising on social networks using micro-targeting technology. This technology has shown high efficiency during manipulative campaigns. The article considers the principles of operation and operation of this technology on real examples. At this stage of the formation of the modern world political system, marketing political technologies, in particular those that are manipulative in nature, are

becoming increasingly used. This trend can be seen most clearly in the political arena of the United States. Manipulation of the electorate's consciousness is especially acute during election campaigns. That is why this period was chosen for the analysis. The role of modern digital technologies in the formation of general electoral moods and their impact on the mass consciousness of citizens is clarified. The article considers and evaluates a wide range of public policy options for regulatory approaches to prevent external and internal manipulation provided by digital political advertising. The approaches proposed by researchers and scientists in the field of political science and marketing, which are discussed in the sources listed in the bibliography, are analyzed. An assessment of the manipulative effects on the socio-political consciousness of citizens and a synthesis of the most promising ideas related to the modern development of political advertising. While some of the recommendations will be easy to implement and they will receive widespread public support in many regions and countries, it is also worth understanding their complexities and trade-offs. Different regions will need to adjust and adapt their own policies in this area. In general, the importance of each stakeholder's contribution to adapting policies governing digital advertising should be emphasized. However, the need for a democratic contribution should not be used as an excuse to delay the introduction of new rules. Emphasis is placed on the need for policymakers to ensure that most decisions regarding digital advertising systems are not left to private companies, which for obvious reasons put their own financial interests above other considerations.

Key words: political advertising, micro-targeting, manipulative campaigns, elections, public policy.

Постановка проблеми. Як комерційна, так і політична реклама вже давно викликають побоювання серед учених з точки зору маніпуляцій. Існує велика кількість критичної літератури з комунікацій, у якій аналізуються тактики, що використовуються рекламодавцями для впливу на бажання, фантазії та процеси формування політичних уподобань. У більшості напрямів між цифровими технологіями і колишніми рекламними практиками існує значна наступність. Було б помилкою підкреслювати розрив лише у критичних підходах до реклами, заснованої на даних. Тим не менш, сучасний ландшафт цифрових медіа дозволяє націлюватися з безпрецедентним ступенем точності та в безпрецедентному масштабі. Нові технічні можливості у тандемі з режимами невтручання у регулювання держави мали величезні наслідки для реклами. Серед інших зрушень, реклама, заснована на даних, призвела до «поведінкового повороту» у теоретичному маркетингу.

Відтепер політтехнологи та фахівці з реклами освоюють моделі прийняття рішень людьми, заснованими більше на поведінковій науці, ніж на психоаналітичних та семіотичних моделях людського розуму, які багато в чому вплинули на політичну рекламу XX століття. Цей поведінковий поворот надихнув до створення нових підходів як до комерційної, так і до політичної реклами, яка фокусується на стратегічному втручанні в процеси прийняття рішень. Використання сучасних цифрових інструментів впливу наразі стало суттєвою проблемою, оскільки технології маніпулювання свідомістю громадян нині зазнали суттєвої трансформації, змінивши методи прямого впливу на електорат на методи непрямого маніпулювання з урахуванням потенційних можливостей новітніх інформаційних комунікативних процесів впливу на цільову аудиторію. Зокрема, останні роки ознаменувалися розквітом політичної реклами в соціальних мережах із використанням технології мікротаргетингу. Вивчення та аналіз особливостей політичних технологій цифрового маркетингу є важливим з точки зору порівняльної політології, а дослідження їх маніпулятивного впливу на

суспільно-політичну свідомість та характеристика державної політики у цій сфері мають систематизувати наявні наукові дослідження та поглибити знання щодо впливу інформаційних технологій на громадянина та електоральну думку в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань цифрового маркетингу в контексті політичних технологій присвячено праці таких вчених, як Ващенко К.О., Матвіїв М.Я., Серденюк К.І. та ін. Особливостям реалізації маніпулятивних кампаній у соціальних мережах приділяють значну увагу у своїх дослідженнях такі вчені, як Рущенко І.І., Грицик Ю.С., Фрашин Л.О. та ін. У наукових працях зарубіжних учених основна увага зосереджена на дослідженні особливостей розвитку політичного Інтернет-маркетингу. Водночас необхідно продовжувати дослідження трансформації політичних технологій цифрового маркетингу та комплексно аналізувати можливості їх використання та впливу на свідомість громадян.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Станом на зараз інтенсивність використання політичних технологій зростає, а їх цифровізація стала новим витком розвитку та ще більше наростила їх вплив на свідомість громадян, що обумовлює необхідність їх дослідження, як порівняно нового явища для політичного життя і як одного з найважливіших чинників у подальшій демократизації суспільства. Використання технологій цифрового маркетингу, як засобу впливу на свідомість електорату – одна з найактуальніших проблем сучасної політології та маркетингу, що й спричинило появу даного дослідження.

Мета статті – комплексний аналіз цифрових маркетингових технологій, які використовують при створенні політичної реклами та їх маніпулятивний вплив, шляхи вирішення проблеми такого впливу на електорат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні кампанії політичного маніпулювання перетворюють цифрову рекламу на зброю, використовуючи її для виявлення та націлювання на

вразливі місця для впливу. Хоча в деяких випадках тактика політичної зброї відрізняється від тактики комерційних маніпуляторів. Комерційні маніпулятори, як правило, покладаються на науку щодо поведінки для виявлення індивідуальних когнітивних уражень. Вони шукають стратегічні точки для зміни поведінки або впливу на рішення, наприклад, визначення певних типів настрою, коли хтось може вплинути на покупку, яку інакше він не зробив би. Політичні маніпулятори можуть використовувати деякі з тих же методів модифікації поведінки; однак більшість відомих кампаній політичного маніпулювання більше зосереджені на посиленні чи спрямуванні групових загроз ідентичності. Відомий політичний психолог Леоні Хадді висловлюється про це так: «Велика кількість досліджень показує, що коли люди сприймають загрози особистої ідентичності – чи то тілесні, чи матеріальні, чи то символічні – ця ідентичність сама по собі стає більш помітною» [1, с. 18]. Використання загроз ідентичності може мобілізувати політичну свідомість шляхом просування закликів стати на захист своєї групи, якій загрожують. Або це може виправдати наклеп або нападки на чужу групу, що сприймається як загрозна.

Використовуючи дані, передбачувані ідеї та ряд контекстної інформації, політична реклама націлюється таким чином, щоб досягти максимального впливу і ефективно зробити бажані результати впливу. Окремі профілі групуються в адресовані групи за допомогою різних механізмів націлення, які визначають як склад аудиторії (вибір тих, хто побачить конкретне повідомлення), так і розміщення реклами (визначення часу та місця показу конкретної реклами). Рекламна платформа Facebook з повним спектром послуг ілюструє ключові елементи можливості націлення. Маркетингові відділи політичних партій можуть використовувати вбудований менеджер реклами, щоб вручну вибирати критерії націлення з багатьох тисяч можливих атрибутів. Щоб забезпечити більшу точність таргетованої політичної реклами на Facebook, використовується інструмент Custom Audience, який дозволяє рекламодавцям орієнтуватися на певні електоральні групи, завантажуючи списки ідентифікуючої інформації, наприклад, адреси електронної пошти або реєстраційні записи виборців. Використовуючи прогнозну аналітику, функція Lookalike Audience від Facebook «клонує» аудиторію, яка має спільні атрибути з цільовою аудиторією. У той час як деякі великі платформи намагалися запобігти прямому націленню політичної реклами на основі конфіденційних атрибутів, таких як етнічна приналежність, дослідники виявили, що зловмисники можуть орієнтуватися на ці групи, використовуючи проксі-критерії [1, с. 23].

Було виявлено, що мікротаргетинг, призначений для використання особистісних якостей та психо-

логічних профілів, особливо ефективний у маніпулюванні свідомістю виборця. У 2017 році документи, що просочилися, показали, що Facebook заявляв про здатність передбачати емоційний стан своїх користувачів-підлітків, щоб дати рекламодавцям можливість охопити тих, хто почувається «непотрібним», «невпевненим» і «тривожним». У тому ж році британська армія провела у Facebook кампанію з набору 16-річних підлітків приблизно в той час, коли були опубліковані результати стандартизованих тестів, що зазвичай відбувалося в момент підвищеної невизначеності. У деяких оголошеннях говорилося, що студенти, розчаровані своїми результатами, можуть записатися до армії, а не, скажімо, продовжити освіту. У 2015 році групи супротивників абортів найняли цифрове рекламне агентство для використання націлення на мобільні геодані для надсилання реклами жінкам, які відвідували клініки репродуктивного здоров'я у штатах США. Оголошення, які включали такі повідомлення, як «У вас є вибір», запускалися за допомогою даних про місцезнаходження GPS і показувалися жінкам протягом 30 днів після виходу з цільової області [2].

Компанії, що працюють у соціальних мережах, досі не опублікували всі дані, необхідні для надання детального портрета маніпулятивних кампаній на своїх рекламних платформах. Проте є один конкретний випадок, який привернув найбільшу увагу – спроби російської IRA втручатися у політику США, особливо у період з 2015 до 2017 року. IRA – Агентство інтернет-досліджень (англ. Internet Research Agency, також у пресі та інших джерелах позначається як «фабрика тролів», «кремлеботи», «лахтоботи») – російська структура зі штаб-квартирою в Санкт-Петербурзі, що займається дезінформацією, формуванням громадської думки, зокрема, дискредитацією російської опозиції. Агентство використовує фейкові акаунти у великих соціальних мережах та онлайн-виданнях, на форумах та у відеохостингах для просування інтересів замовника, переважно займаючись поширенням прокремлівської точки зору у внутрішній та зовнішній політиці (включаючи громадянську війну в Сирії та війну Росії проти України) [3].

Громадський резонанс і політичний тиск з боку Конгресу США змусили Facebook, Google, Twitter та інші надати доступ та набагато більше подробиць, ніж зазвичай про цю конкретну маніпуляційну кампанію. Два поглиблені дослідження операцій IRA у Сполучених Штатах – одне під керівництвом New Knowledge, інше – Оксфордського проекту обчислювальної пропаганди – показують, як реклама, заснована на даних, дозволила IRA націлюватися на певні групи за допомогою контенту, призначеного для розпалювання загроз ідентичності та посилення соціальних проблем.

Кампанії IRA включали як рекламу, так і одноранговий (органічний) контент, але цільова реклама, мабуть, відіграла важливу роль у поширенні органічного контенту шляхом створення фейкових акаунтів та накручування підписників для неавтентичних облікових записів [4, с. 58].

Компанія IRA використовувала загрози ідентичності як для мобілізації підтримки кандидатів та вирішення проблем, яким вони прагнули допомогти, так і для розколу опозиційних груп чи придушення голосування груп, які можуть підтримувати кандидатів від опозиції. Дослідники виявили, що під час кампанії 2016 року повідомлення IRA, спрямовані проти консерваторів, демонстрували «явну та послідовну перевагу тодішнього кандидата Дональда Трампа з липня 2015 року, тоді як IRA також «сильно і послідовно докладала зусиль, щоб підірвати кандидатуру тодішнього кандидата» – кандидат Хіллари Клінтон на всіх своїх сторінках». Кампанія IRA зображала консервативно налаштовані групи, що стикаються з загрозами ідентичності, такими як культурний переворот через імміграцію, втрата робочих місць через крайні погляди захисників навколишнього середовища та ліберальні звинувачення консерваторів у фанатизмі, у спробах спонукати «вкрай правих виборців бути більш активними, конфронтаційними». У той же час кампанія IRA прагнула використати загрози ідентичності для руйнування демократичних коаліцій, приділяючи особливу увагу тим, хто цікавиться активізмом за расову справедливість та афроамериканською спадщиною. Проект обчислювальної пропаганди виявив, що IRA постійно прагнула спонукати афроамериканських виборців бойкотувати вибори або наслідувати неправильні процедури голосування в 2016 році, а останнім часом мексиканських американських та латиноамериканських виборців не довіряти інститутам США» [4, с. 65].

Пропаганда, яку Росія використала для впливу на американську думку і напрями розмов протягом більше трьох років, не завжди була об'єктивно помилковою. Контент, призначений для зміцнення внутрішньогрупової динаміки, мабуть, образив би сторонніх, які побачили його, але переважна більшість був мовою ненависті. Багато чого з цього навіть не викликало особливих заперечень. Але воно було абсолютно спрямоване на посилення трайбалізму, на поляризування та поділ.

Цифрові рекламні системи пропонують велику перевагу у порівнянні з масовою аудиторією друкованих та мовних ЗМІ. По-перше, політичний мікротаргетинг дозволяє рекламодавцям ретельно профілювати та націлюватися на тих, хто підозрюється у найбільшій сприйнятливості до конкретної загрози ідентифікації. По-друге, добре орієнтована реклама може бути набагато більше підбурювальною, ніж масова реклама, без ризику контрпродук-

тивних ефектів. Політичні діячі знають, що з масовою рекламою такі стратегії можуть активувати негативну реакцію, яка може переважити їхню мету. По-третє, малоімовірно, що твердження, зроблені за допомогою точно орієнтованої реклами, будуть піддаватися сумніву або заперечуватися в їхньому нативному медіасередовищі. Швидше за все їх побачить лише аудиторія, яка, як вважається, добре відреагує на рекламу. В-четвертих, популярні соціальні мережі призначені для поширення контенту, що викликає негайну і сильну емоційну реакцію. Нарешті, цифрові рекламні системи дозволяють маніпуляторам постійно вдосконалювати свої підходи шляхом тестування кількох варіантів реклами (через спліт-тестування) з різними параметрами аудиторії. Компанія, яка добре фінансується, може щодня тестувати десятки тисяч варіантів реклами [5, с. 34].

Оскільки іноземне втручання та операції з маніпулювання викликали глобальне обговорення соціальних мереж та кампаній з дезінформації, великі компанії соціальних мереж почали заявляти про готовність взяти на себе нові обов'язки. До 2016 року великі соціальні мережі, як правило, мало турбувалися про те, чи сприяють їхні мережі поширенню дезінформації чи маніпулятивного контенту. Громадський резонанс і політичний тиск змусили замислитися, і керівники компаній оголосили про нові зобов'язання щодо боротьби з таким використанням своїх платформ. Правила щодо цифрової реклами не встигають за швидким розвитком технологій. Регулюючі органи також не змогли врахувати поступове зрушення парадигми, представлене цифровою рекламою, оскільки націлення та тестування на основі даних стали центральними елементами переконання [5, с. 38].

Ми згодні з дослідниками, які розглядають зусилля саморегулювання з боку соціальних мереж та індустрії обслуговування даних як абсолютно неадекватні відповіді на загрози, які реклама зі зброєю в руках представляє для демократичного спілкування. Технологічні компанії повинні будуть надати технічний внесок і досвід для вирішення проблем політичного маніпулювання, але продемонстровані недоліки їх саморегулювання досі показують, що потрібне втручання держави. На додаток до продемонстрованої нездатності технологічних компаній реагувати самостійно, підходи до саморегулювання мають низку внутрішніх недоліків: громадські захисники не мають сильної позиції, коли інтереси галузі та суспільства розходяться; саморегулювання важко забезпечити; вони можуть погано координуватися один з одним та можуть бути змінені без суспільної чи демократичної участі. Технологічні компанії зазвичай не пропонують представникам громадськості жодної надійної форми відшкодування збитків у разі заподіяння індивідуальної чи групової шкоди [6].

Так званий «інфраструктурний підхід» вирішує проблему, описану вище, досліджуючи, як політика може послабити комунікаційні можливості реклами, заснованої на даних, яка дозволяє оперативникам націлюватися на вразливі місця для впливу, а також як можна спроектувати інфраструктуру цифрових медіа таким чином, щоб сприяти вільному та відкритому демократичному руху.

Інфраструктурний підхід найбільш явно відрізняється від двох інших відомих підходів до проблеми: мілітаризаційного підходу та підходу несумлінних гравців. Структура мілітаризації передбачає, що країни вкладають кошти у посилення спостереження за цифровими медіа та, можливо, контроль над ними з боку військових та спецслужб. Прихильники цього підходу також схильні виступати за стримування атак іноземного втручання за допомогою контратак, санкцій чи дипломатичних заходів. Ми повинні зазначити, що заохочення посилення стеження та мілітаризації цифрових комунікацій створює власні загрози вільним та відкритим демократичним комунікаціям. Ці недоліки повинні бути повністю вивчені, а їх потенційні переваги ретельно зважені у світлі інших варіантів, які не становлять таких загроз [7, с. 30].

Підхід «поганих акторів» є найбільш обережним та найменш руйнівним для рекламних бізнес-моделей. У цьому випадку політики чи технологічні компанії зосереджують свої зусилля на спробі визначити обраний набір «поганих учасників», таких як іноземні агенти, відповідальні за участь у політичних маніпуляціях. Цей підхід намагається видалити цих порушників спокою або проблемний контент, який вони створили, без реформування цифрової рекламної архітектури збору даних, націлення повідомлень та тестування, які надають можливості для маніпуляцій. Багато заходів, введених Facebook, Google та іншими спробами саморегулювання галузі за останні два роки, підпадають під цю категорію [7, с. 41].

Однією з головних завдань будь-якої політики, що застосовує особливий контроль або регулювання до «політичної» реклами, є визначення того, що вважати «політичною» рекламою. Перед цим завданням стоять три основні завдання. По-перше, сфера застосування «політичної» реклами багатошарова та її важко визначити. Один із підходів до визначення того, які види цифрової реклами вважаються «політичними», фокусується лише на рекламі, яка безпосередньо належить до виборів. У багатьох країнах діють особливі правила щодо реклами, в якій згадуються конкретні кандидати, що балотуються на виборах, або реклами, що просувається політичними партіями, кандидатами чи офіційними групами, які підтримують кандидатів. Однак таке вузьке визначення «політичного» ство-

рює гігантські дірки у фільтрі, який не вловлює багато рекламних прийомів, які використовуються маніпулятивними агентами [8].

Маніпулятивні кампанії можуть переслідувати цілі, що виходять за межі впливу на вибори, включаючи вплив на громадське обговорення певного питання або просто спроби посилити соціальні розбіжності всередині демократії, щоб зробити її менш стабільною. Є значні докази того, що деякі з кампаній, пов'язаних з російською IRA, були орієнтовані на цю останню мету, оскільки акаунти IRA просували конкуруючі сторони одного і того ж порядку денного. Наприклад, пов'язані з IRA акаунти в соціальних мережах рекламували два конкуруючі мітинги, які проходили в Х'юстоні в один і той же день у 2016 році. На одній сторінці IRA «Об'єднані мусульмани Америки» розміщувалася реклама мітингу «Врятуйте ісламські знання», а на іншій рекламувався мітинг. «Зупинити ісламізацію Техасу». Цей вид діяльності не потрапляє до зяючих дірок політики, яка застосовується лише до реклами, орієнтованої на кандидатів на виборах [8].

Навіть кампанії, спрямовані спеціально на втручання у результати виборів, можуть використовувати рекламу, в якій не згадуються конкретні кандидати чи раси. В рамках одного з досліджень було проаналізовано всі 3517 рекламних роликів, пов'язаних з російською IRA та орієнтованих на користувачів Facebook у США, з червня 2015 р. по серпень 2017 р. Хоча більша частина цієї активності відбувалася до листопада 2016 р. і, ймовірно, була спрямована для того, щоб вплинути на вибори в США. Аналітики виявили, що лише дуже невелика група осіб назвала всіх кандидатів поіменно. У багатьох інших рекламних оголошеннях не згадувалися кандидати, але вони прагнули загострити напруженість з приводу раси та інших соціальних ідентичностей та розколів, які могли мати вплив на вибори без згадки про кандидатів чи партій [8].

Більш широкий підхід до визначення терміна «політичний» має включати обговорення ключових політичних питань в додачу до посилення на конкретних кандидатів чи партії. У ряді країн Facebook визначає рекламу як «політичну», якщо її контент «пов'язаний із політикою чи питаннями державної ваги». Це, як правило, сильніше, ніж поточна політика Google, яка, у випадку Європейського Союзу (хоча аналогічна для інших країн, де Google розгорнула цю політику), включає лише рекламу, «із зображенням політичної партії або чинної обраної посадової особи або кандидатом до Європарламенту». Тим не менш, у підході Facebook зберігаються білі плями, що вказують на складність вигадування будь-якого всеосяжного визначення «політичного». Визначення Facebook фокусується лише на національних проблемах

та не поширюється на рекламні кампанії, націлені на місцеві проблеми. Оскільки ресурси для місцевих новин швидко скорочуються в країнах з ринковою економікою, операції впливу, спрямовані на місцеві рівні, можуть виявитися найбільш потужними. Крім того, питання, що саме вважати питанням «національного значення», є предметом суперечок. Список питань національного значення для США, складений Facebook, включає «інфраструктуру» та «державну реформу». Тим не менш, неясно, чи відповідатиме вимогам реклама, яка зачіпає, наприклад, питання, пов'язані з регулюванням технологій [9].

По-друге, навіть за наявності усталеного визначення політичної реклами рекламним платформам буде складно визначити, яка реклама підпадає під це визначення в масовому масштабі. У червні 2018 року представники Facebook заявили британським слідчим: «У наших систем немає ідеального чи надійного способу класифікації категорії, до якої належить реклама (яка розробляється та поширюється третіми особами на нашій платформі), чи то політична чи житлова реклама, чи освітні, чи інші» [9]. Ця проблема навряд чи унікальна для Facebook, оскільки багато рекламних онлайн-платформ продають експоненційно більше реклами та варіантів реклами, ніж традиційні ЗМІ, і люди не переглядають їх контент. Равель, Вулі та Хамсіні попереджають, що «алгоритми, які використовуються для контролю платформ соціальних мереж, уразливі для упереджень та помилок їхніх творців» [9]. На їхню думку, «технологічні компанії створили проблеми на своїх платформах, які, як вони тепер стверджують, вимагають використання технологій, які ще не реалізовані, – просячи довіри, якої вони не заслужили». Навіть у міру розвитку автоматизованого прийняття рішень та машинного навчання такі процеси потребуватимуть нагляду за упередженістю та демократичною підзвітністю.

По-третє, кампанії з маніпулювання можуть використовувати тактику, що дозволяє обійти будь-яке визначення політичного. Спроби політичного маніпулювання в деяких випадках можуть спиратися на рекламу, що таргетується, коли самі оголошення не відносяться до політичного контенту. Натомість ці кампанії можуть спробувати налаштувати націлення на групу з рекламою, яка просуває нібито неpolітичну стрічку або групу в соціальних мережах. Тільки після того, як така група набере підписників, кампанія почне запроваджувати політичні теми у цю стрічку. Наприклад, уявіть, що кампанія запускає таргетовану рекламу для групи Facebook, яка є групою під-

тримки для людей, які страждають на соціальний тривожний розлад. Кампанія може спробувати завоювати довіру послідовників у цій групі підтримки тільки для того, щоб пізніше подати групі політичні повідомлення після того, як вони завоювали довіру. Російська IRA пробувала тактику у цьому напрямку [10, с. 148].

Категоризація політичної мови чи політичних даних, по суті, обводить щось рамкою і каже: це політичне. Таким чином, те, що знаходиться в політичній рамці, визнається важливим для демократії та підпорядковується спеціальним правилам та стандартам, що відображають цей статус. Тим не менш, коробка не містить всього, тому те, чого немає в коробці, підпорядковується іншим правилам та стандартам. Ніяка коробка не вміщує всі політичні виступи. Тим не менш, ці минулі виклики не повинні виправдовувати бездіяльність – вони повинні заохочувати ґрунтовний підхід до визначення політичної реклами. Якщо впровадження політик, що обговорюються нижче, для всіх політичних рекламних оголошень буде вважатися недоцільним, правила, засновані на широкому розумінні «політики», можуть значно обмежити можливості, доступні маніпулятивним політичним діячам [10, с. 150].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Цифрова рекламна інфраструктура – далеко не єдиний шлях для іноземного втручання та політичних маніпуляцій. Заходи протидії, що обговорюються в цій статті, загалом зосереджені на стримуванні можливостей цифрових рекламних систем, які створюють доступні можливості для політичної зброї. Проте обсяг таких рекомендацій занадто вузький, щоб враховувати весь спектр факторів, що взаємодіють та посилюють загрози, які виникають внаслідок маніпулятивних кампаній із використанням систем цифрової реклами. Для більш цілісної оцінки громадянам, політикам та суб'єктам громадянського суспільства необхідно широко поглянути на формування політики у сучасному медіа-середовищі. Це включає розробку ефективних політик та механізмів правозастосування, які допоможуть запобігти використанню маніпулятивними кампаніями однорангової/видавничої сторони соціальних мереж. Цифрові політичні технології з кожним днем усе активніше застосовуються, насамперед, задля маніпуляції громадською думкою. Вплив сучасних політичних технологій на масову свідомість громадян є важливою проблемою сучасної гуманітарної науки, а дослідження цих інструментів – пріоритетне завдання для науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко К.О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства. Київ : Національний університет «Одеська юридична академія», 1999. 52 с.
2. Digital political Marketing Tutorial URL: https://www.tutorialspoint.com/digital_marketing/index.htm. *Official site of Internet*.
3. Marketing Association. URL: <https://imanetwork.org/> (дата звернення: 29.04.2022).
4. Матвій М.Я. Вірусний маркетинг на міжнародному ринку. *Журнал Європейської економіки*. 2012. Т. 11. № 3. С. 360.
5. B. Ślusarczyk, P. Dziekański, Marketing terytorialny wyzwaniem współczesnego samorządu – wybrane zagadnienia, OSTRÓG, Ostrowiec Świętokrzyski, 2014. (B. Ślusarczyk – autorstwo I, II, III i IV rozdziału, s. 1–56).
6. Налаштування таргетованої реклами у Facebook. URL: <http://livepage.pro/google-adwords-free-course/> (дата звернення: 29.04.2022).
7. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. Політичний менеджмент. 2009. № 4(37). С. 28-43.
8. Грицик Ю. Війна по-новому. URL: <http://stratcom.co.ua/sotsiologiya-yak-zbroya-informatsijno-psiho-logichnogo-vplivu/> (дата звернення: 29.04.2022).
9. Рущенко І. Підривні соціальні технології в структурі гібридної війни. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/315/RUSHCHENKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 29.04.2022).
10. Видрін Д.І. Політика: історія, технологія, екзистенція. Київ : Либідь, 2021. 432 с.

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

THE ISSUE OF NATIONAL SECURITY AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF THE SCANDINAVIAN COUNTRIES

Кирпичник Р.І.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості формування та специфічні чинники розвитку питання національної безпеки у внутрішній та зовнішній політиці Скандинавських країн. Досліджено процес впливу питання національної безпеки на формування політичної культури Скандинавських країн. Доведено взаємозалежність між політично-культурними та зовнішньополітичними чинниками на різних історичних етапах. Конкретизовано категоріально-понятійний апарат дослідження факторів впливу на формування скандинавської взаємодії у питаннях національної безпеки. Розглянуто сукупну дію об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку політичної взаємодопомоги в питаннях вироблення спільної безпекової політики. Окреслено перспективи розвитку даного питання в процесі політичної модернізації з урахуванням національних особливостей кожної країни. Виділено перспективи подолання негативних чинників які впливають на вироблення більш досконалої політики у взаємовідносинах щодо національної безпеки. Також проаналізовано процес вступу Швеції та Фінляндії в НАТО та позитивні наслідки які несе дане явище для безпеки не тільки Скандинавського регіону, а і всієї Європи зокрема для України. Проведений аналіз приводить до чіткого розуміння, що всі ці чинники які сформувались під впливом різних історичних та соціально-політичних явищ, стали наслідком формування ефективної політики взаємодопомоги в процесі вироблення спільних рішень щодо національної безпеки Скандинавських країн. В основу міждержавної взаємодії Скандинавських країн було покладено принципи культурної спорідненості, відданість демократичним цінностям, повага до національного суверенітету кожної з країн. Висока ефективність даних процесів супроводжувалась, міцно сформованою політичною культурою в кожній з країн. Що в свою чергу, сформувало історичну традицію міждержавної комунікації, та спільного узгодження вкрай необхідних рішень щодо реагування на гострі питання загроз як внутрішнього так і на зовнішнього характеру. Даний досвід виявився вкрай продуктивним, а добре вироблений спільний підхід до подолання загроз призвів до того, що найбільш важливі соціально-політичні явища були подоланні спільно без важких наслідків для національної безпеки кожної країни.

Ключові слова: політична культура, національна безпека, Скандинавія, політичне життя, державна політика.

The peculiarities of the formation and specific factors of the development of the issue of national security in the internal and external policy of the Scandinavian countries are analyzed. The process of the influence of the issue of national security on the formation of the political culture of the Scandinavian countries has been studied. The interdependence between political-cultural and foreign policy factors at different historical stages is proven. The categorical-conceptual apparatus of the study of influencing factors on the formation of Scandinavian cooperation in matters of national security is concretized. The combined effect of objective and subjective factors in the development of political mutual assistance in the development of a joint security policy is considered. The prospects for the development of this issue in the process of political modernization are outlined, taking into account the national characteristics of each country. Prospects for overcoming negative factors affecting the development of a more perfect policy in relation to national security are highlighted. The process of the accession of Sweden and Finland to NATO and the positive consequences of this phenomenon for the security of not only the Scandinavian region, but also the whole of Europe, in particular for Ukraine, are also analyzed. The conducted analysis leads to a clear understanding that all these factors, which were formed under the influence of various historical and socio-political phenomena, became a consequence of the formation of an effective policy of mutual assistance in the process of developing joint decisions regarding the national security of the Scandinavian countries. The principles of cultural kinship, devotion to democratic values, and respect for the national sovereignty of each country were the basis of the interstate interaction of the Scandinavian countries. The high efficiency of these processes was accompanied by a firmly formed political culture in each of the countries. Which, in turn, formed a historical tradition of interstate communication and joint coordination of much-needed decisions on responding to pressing issues of both internal and external threats. This experience turned out to be extremely productive, and a well-developed joint approach to overcoming threats led to the fact that the most important socio-political phenomena were overcome together without serious consequences for the national security of each country.

Key words: political culture, national security, Scandinavia, political life, state policy.

Постановка проблеми. З початком повномасштабної російської агресії проти України 24 лютого 2022 року та порушення усіх принципів на яких будувались основи національної безпеки в Європі після Другої світової війни, перед усіма демократичними країнами стоїть завдання у пошуках ефективного рішення у зміцненні своєї

національної безпеки. Сьогодні це завдання стоїть не тільки перед Україною після повернення усіх своїх територій станом на 1991 рік, великих зусиль потребують подолання більш важких соціально-політичних наслідків спричинених військовими діями, а також інформаційного впливу з боку агресора. Це стосується усіх країн, для яких

принципи демократії та взаємоповаги до національного суверенітету себе та своїх сусідів, покладені в основу політичної культури. Як приклад на який можна спиратись у побудові власної національної безпеки, а також у виробленні ефективної міждержавної комунікації для нас слугує приклад «Скандинавського підходу». Даний підхід мав визначну роль не тільки у формуванні міждержавної безпекової комунікації між Скандинавськими країнами, а і став великим фактором впливу на формування політичної культури кожної з країн Нордичного регіону. Саме ці процеси, які відбуваються під впливом російської агресії проти України, вплинули на одне з найбільших питань в контексті спільної політики безпеки Скандинавських країн, а саме приєднання Швеції та Фінляндії до Північноатлантичного альянсу, що є актуальним не тільки для зміцнення геополітичної ролі цих країн, а й всієї Європи та України зокрема. Саме питання їхнього приєднання до НАТО, завжди грало визначну роль у контексті напрацювання спільних підходів до формування національної безпеки. Якщо для Фінляндії її нейтралітет був нав'язаний російським впливом та дістав назву «фінляндизація», що передбачало поступки країни перед більш сильним агресивним сусідом у зовнішній та внутрішній політиці зокрема позаблоковість, то для Швеції її нейтральність зумовлювалась внутрішнім вибором суспільства. Зухвала російська агресія показала, що вироблення спільної безпекової політики неможливе без приєднання даних країн до НАТО, що вони і зробили тим самим розповсюдивши 5 статтю колективної безпеки на всю Скандинавію.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблематики даної теми присвячені дослідження вчених серед яких найбільш знаковими являються Алмонда Г, Верба С, Хіманен П, Кастельс М, Інглхарт Р, Ховлетта Д, Мякеля Я, Макнамара Е, Столтенберг Т та інші. Аналіз формування впливу питання національної безпеки на формування внутрішньої політичної культури в кожній з країн Скандинавського регіону, не раз потрапляв у звіти різних державних інституцій, починаючи від приватних дослідницьких компаній закінчуючи парламентськими комітетами з національної безпеки та мають визначну роль у ухваленні стратегічних рішень на рівні міждержавної взаємодії. Останнім таким документом був парламентський звіт Швеції та Фінляндії щодо наслідків вступу їх до НАТО, результати показали, що це по суті є логічним закріпленням їх принципів відданості демократичним цінностям та захисту їхнього існування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні підходи до визначення безпеки та досліджень у сфері безпеки охоплюють такі сфери: військо, політика, суспільство,

економіка та навколишнє середовище. Незважаючи на значний вплив, сфери культури та культурологічних досліджень, цей фактор довгий час залишався поза межами системного інтересу досліджень безпеки та політики національної безпеки. На відміну від періоду холодної війни, коли культура повністю ігнорувалась у дискусіях і практиках безпеки, у контексті після закінчення холодної війни їй було відведено частину в сфері суспільної безпеки, хоча й незначну. Численні дослідження про роль культури як одного з вирішальних факторів у розробці та реалізації стратегій безпеки, та конфлікти з культурним (ідентичним) виміром дають достатні підстави для того, щоб по-іншому позиціонувати культуру в безпековій діяльності та включити її до досліджень безпеки. Наводяться аргументи на підтримку твердження, що культура має велике значення для національної безпеки. Існує три загальні рівні спостереження: вплив культури на визначення національної безпеки та процес прийняття рішень у сфері національної безпеки (культура національної безпеки), культура як окрема сфера національної безпеки та культура як об'єкт загрози.

Формулювання цілей статті: всебічний аналіз формування та розвитку основних чинників міждержавної політики національної безпеки Скандинавських країн, та її вплив на формування політичної культури кожної країни, та її успішна інтеграція в систему взаємодії з урахуванням національних особливостей, з метою адаптації окремих елементів та механізмів в умовах Скандинавського соціально-політичного простору.

Виклад основного матеріалу. Політична культура визначає механізми взаємодії між суспільством і політичними інститутами. Вона відіграє основну роль у формуванні концепції національної безпеки держави. Без її розуміння залишаються не проясненими механізми політичного розвитку суспільства та держави, його внутрішньополітичні та зовнішньополітичні рішення.

Скандинавія на протязі своєї історії не завжди була мирним, гармонійним регіоном Європи. В епоху вікінгів (793–1066) вони заслужили репутацію агресивних та жорстоких воїнів, безперервні війни та походи які вони проводили для ведення війни за кордоном і один з одними. Звичайно ж в сучасних умовах в кожній країні, існує конкуренція для впливу та влади серед свого народу. Суперництво та досить значні території є одним з важливих факторів які пояснюють нам чому Скандинавська культурна спорідненість не переросла у відповідну політичну єдність. Країни Північної Європи найближче підійшли до політичної єдності в Кальмарській унії (1397–1523), де вони мали спільного короля, а також зовнішню та оборону політику, але країни зберегли незалежність у внутрішніх справах. Влада не була розпо-

ділена порівну між державами, Швеція і Норвегія були підпорядковані Данії, зробивши Копенгаген центром прийняття рішень. Союз не міг бути стійким і мав відносно короткий термін існування шведське дворянство вийшло з унії в 1523 р. Однак цей період вважається еталоном регіонального співробітництва. Кордони північних держав були протягом історії досить мінливим явищем, оскільки війни були для них звичними, датсько-норвезька та шведсько-фінська держави, що існували між XV і XVIII століттями, приймали участь у всіх тодішніх європейських збройних конфліктах і це було також у випадку наполеонівських війн (1803–1815). Суперництво і війни між двома найдавнішими Північними державами мали катастрофічні наслідки для регіону. Північні держави фактично звели себе до другорядної сили в міжнародній системі, оскільки вони не змогли нав'язати свою волю одна одній. Якщо уважно проаналізувати ці епізоди регіональної війни, можна сказати, що Північна співпраця завжди існувала в тій чи іншій формі, але найчастіше їй перешкоджала політична роздробленість всередині регіону. З 18 століття курс у сфері безпеки та оборони стає все більш пріоритетним. Інші малі європейські держави загалом розвинули спільні безпекові підходи одна до одної з двох причин: тому що вони боялись один одного, і через безпекову співпрацю можна зв'язати руки один одному, або ефективно реагувати на спільну зовнішню загрозу. Однак Північні країни цього не зробили, розроблені спільні структури або загальні підходи до безпеки викликали недовіру, що вплинуло на роз'єднаність по цьому питанню та розбіжності національних стратегій. На той час вони не мали спільну або узгоджену модель для вирішення питань безпеки, незважаючи на їх регіональну історію, і незважаючи на те, що їм довелося жити зі спільною зовнішньою загрозою.

Скандинавське співробітництво є яскравим прикладом невеликого субрегіонального угруповання де існує широка транскордонна взаємодія, яка поширюється на більшість аспектів суспільства та на процеси формування політичної культури зокрема. Через географічну близькість Скандинавська співпраця завжди існувала в певній формі в залежності від історичних подій, але Північна рада та Північна міжпарламентська рада організації з 1952 року є головними форумами офіційного співробітництва. Сьогоднішня формальна структура Скандинавського співробітництва базується на Гельсінському договорі 1962 року, згідно з яким країни Північної Європи беруть на себе зобов'язання розвивати співробітництво в галузі права, культури, економіки, транспорту та охорони навколишнього середовища. Але реальний обсяг і структуру співробітництва важко оцінити, оскільки основна частина взаємодії та співпраці

відбувається неформально на адміністративному рівні. Північна співпраця змогла пом'якшити вплив різних негативних факторів щодо безпеки національних інтересів. Спорідненість і гнучкість інститутів Північної Європи дозволили їм продовжувати свою спільну справу, незважаючи на розбіжності та суперечливі підходи на реалізацію політичних планів [7, с. 87].

Проте процес вироблення спільних планів щодо політики національної безпеки, завжди мав не простий характер. Скандинавська взаємодія в цьому плані завжди проходила досить значні дискусії. Традиційно країни уникали широкого обговорення питань безпеки та оборони. Різний досвід конфліктів, особливо в XX столітті, сприяв розвитку різних геостратегічних поглядів і різних цінностей сприйняття в питаннях безпеки. Розуміння цих відмінностей і ефект який вони створили, має центральне значення для того, щоб зрозуміти, як розвиваються країни Скандинавії окремо та разом, як адаптуються та відповідають кардинально іншим вимогам безпеки XXI століття. Щоб оцінити, наскільки добре і якою мірою будуть розвиватися країни Північної Європи та наскільки здатні задовольнити ці вимоги в згуртованості, спочатку необхідно звернути увагу на те, що було перепорою їхнім загальним підходам у минулому і зрозуміти, як відмінності в національних поглядах та уявленнях формують поточне ставлення до цих нових вимог безпеки, дуже важливо зрозуміти, як національні історії та досвід формували ці уявлення.

У той час як Скандинавські країни часто стикалися із загрозами та труднощами війни різними способами, широкий спектр формальних і практичних випадків взаємодії можна виявити в їх індивідуальній політиці, а також у відносини між ними. Саме це дозволило їм зберегти свою національну ідентичність, а також відображають їхню волю уникнути участі в конфліктах регіону. Під дією різних викликів вони зосереджуються на співпраці в інших сферах, окрім безпеки було досягнута максимізація внутрішніх сил, необхідних для вирішення практичних завдань викликів війни, в той час як співпрацею вони зберегли свої принципи інтереси. Взаємодія в таких умовах не може бути обмежена до офіційної національної політики, скоріше вона може охоплювати різні рівні політики, які мають як формальне, так і практичне застосування. Підхід до національної безпеки зазвичай проголошувався в односторонній спосіб, наприклад деклараціями країни або її діями, але також може бути предметом двосторонніх і багатосторонніх угод. Якщо поглянути на історію взаємодії в питанні національної безпеки, її актуальність для різних верств населення, національна політика стає зрозумілішою [8, с. 138].

Оцінюючи історію відносин північних держав у сфері безпеки можна побачити різницю між їхньою поведінкою до війни та після неї. Перед війною політична роздробленість районів мала катастрофічні наслідки для регіону. Можна уявити, що цей досвід прищепив скандинавським людям віру в неминучість війни, руйнівність та шкідливість для них даного явища. Війна певним чином підкреслила ці настрої, як її небезпеки та труднощі зробили північну співпрацю більш помітною в очах громадськості, створюючи благодатний ґрунт для розвитку Північної співпраці в міжвоєнний період. Внутрішньо та зовні країни Північної Європи підкреслили свою рішучість уникати участі у бойових діях. Стратегія взаємодії була сильно закріплена тим фактом, що вона може служити інтересам у питаннях безпеки та може сприяти більшій практичності співробітництву у сфері торгівлі [9].

Захист свого суверенітету та пошук спільних позицій щодо зовнішньої політики змогли фактично висвітлити внутрішні відмінності між державами та зіпсувати співпрацю в інших сферах. Рішення не створювати окремий нейтральний блок на хвилі війни послужив стабілізації відносин в районі і допоміг запобігти мілітаризації. Північна співпраця з тих пір отримала багато свіжої сили у взаємних відносинах. Натомість видається більш практичний підхід «знизу вгору», який дозволив окремим країнам зберегти більше свободи гри на міжнародній арені, водночас дозволяючи їм використовувати культуру спорідненості і, що об'єднує північні народи. Взаємодія їхніх відносин могла суттєво пошкодити або змінити Скандинавські зв'язки через суперечки щодо питань військової та зовнішньої політики, а також посягання на почуття національної ідентичності.

Північна співпраця є цікавим прикладом розвитку національної безпеки та його впливу на всю політичну культуру загалом. Думка тут полягає в тому, що могло бути корисно схематизувати проблеми поза безпекою, щоб концептуалізувати їх потенційно більш корисними способами. Ухиляючись від співпраці в обороні та безпеці, Скандинавські країни змогли покращити внутрішні умови, відкривши шляхи до політичних змін. Звужуючи поле безпеки та визначаючи речі, які інші нації назвали б загрозливими викликами, можна було зрушити розвиток подій зі сфери екзистенційного страху в сферу, де з ними можуть впоратися звичайні засоби політики, економіки, культури, міжнародного права, дипломатії тощо. Такий досвід пояснює, чому скандинавські мислителі припустили, що так можна ефективніше вирішувати проблеми безпеки. Адже всі процеси від початку їхньої взаємодії на всіх історичних етапах, мали на меті об'єднатись задля спільної

політики виживання, дане явище не тільки виводить рівень взаємодії на новий більш ефективний рівень, а і в довгостроковій перспективі є завершальним етапом довгого пошуку стабільної політики безпеки, де після вступу вище згаданих країн до Північно Атлантичного альянсу, розпочнеться новий етап кооперації вже в оборонних інституціях НАТО.

Висновок. Найфундаментальнішою умовою Північного співробітництва в питаннях національної безпеки є взаємне визнання одна одної як окремих національних держав, повага до суверенітету та демократичних принципів. Крім цього, є спільна північна ідентичність (нордизм), яка не конкурує з національною ідентичністю, але додається в регіональний вимір і була рушійним фактором у формуванні політичної культури Скандинавських країн. Північна ідентичність ніколи не була настільки сильною, щоб просувати ідею об'єднаної держави, адже фактор індивідуалізму і поваги до нього з боку держав мав пріоритетне значення. Але північна співпраця переживши багато випробувань викликаних двома світовими війнами, ніколи не полишала своєї участі у політичному житті країн, особливо в питанні національної безпеки. Невдачі оборонного союзу спонукали до більш часткового підходу в питанні північної інтеграції та співпраці. Успішне співробітництво здійснювалося самими відповідними учасниками (знизу вгору, а не зверху вниз). Додаючи до цього демократичний імідж північного співробітництва, можна також вказати на міцну основу у громадянському суспільстві, з добровільними асоціаціями, професійними організаціями, з фінансовою чи інституційною підтримкою офіційних організацій співробітництва. Пройшовши важкий шлях становлення та усвідомлення своїх потреб у національній безпеці, та під впливом чинників 2022 року даному регіону дається новий шанс повністю реалізувати свої багаторічні амбіції в безпекових структурах НАТО після вступу Швеції та Фінляндії. Фактор третьої сили і майданчика для реалізації своїх планів нарешті реалізувався в соціально політичних процесах в Скандинавському регіоні. Ці процеси повною мірою зачіпають Україну в боротьбі проти російської агресії, посилення НАТО та допомога яку надають нам Скандинавські країни у нашій боротьбі є позитивним чинником для відновлення нашої територіальної цілісності, а дослідження питання Скандинавського співробітництва в питанні національної безпеки, приводить до чіткого розуміння, що мир та національна безпека можуть бути реалізовані тільки в повноправному членстві Північно атлантичного договору, адже це той шлях який обирають країни з демократичними принципами та ідеями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Каспрук В. «Скандинавські тигри»: шлях до процвітання і багатства. *Сучасність*. 2006. № 2. С. 96–108.
2. Кирпичник Р. І. Політично-культурні стримуючі фактори вступу Швеції і Фінляндії в НАТО та шляхи їх подолання. *Молодий вчений*. 2019. № 12. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/12/11.pdf> (дата звернення 12.10.2022)
3. Мельник. О. Нейтралітет у євроатлантичному вимірі: історія і сучасність. О. Мельник, В. Клименко. *Національна безпека і оборона*. 2012. № 2–3. С. 38–44.
4. Мякеля Я. «Нордичний дуєт має триматися разом» дослідження щодо членства в НАТО, опубліковане у Фінляндії. NATO REVIEW. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2016/05/19/nordichnij-duet-ma-trimatisya-razom-doslidoennya-shchodo-chlenstva-v-nato-opublikovane-u-fnlyand/index.html> (дата звернення: 19.05.2016).
5. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет. Михайло Пашков. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1 (105). С. 40–43.
6. Макнамара Е. М. Як зберегти безпеку нордично-балтійського регіону. NATO Ревю. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2016/03/17/yak-zberegti-bezpeku-nordichno-baltjs-kogo-regonu/index.html> (дата звернення 10.10.2022).
7. Stenius Henrik. The Good Life is a Life of Conformity: The Impact of the Lutheran Tradition on Nordic Political Culture. *Øystein Sørensen and Bo Stråth (eds). The cultural contradiction of Norden*. Oslo : Scandinavian University Press, 1997. P. 120–171.
8. Olesen Thorsten Borring. The Cold War and the Nordic Countries – Historiographies at the Crossroads. Odense : University Press of Southern Denmark, 2004. P. 100–182.
9. Barnett M., Finnemore M. Rules for the World: International Organizations in Global Politics. London : Cornell University Press, 2004. P. 121–174.
10. Wetterberg Gunnar. The United Nordic Federation. Copenhagen : Nordic Council of Ministers, 2010. P. 10–79.

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У XXI СТОЛІТТІ

THE PHENOMENON OF POLITICAL LEADERSHIP IN THE 21ST CENTURY

Лютко Н.В.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету*

Цепкало Т.О.,

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*

Прокоф'єва О.О.,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

Статтю присвячено дослідженню феномена політичного лідерства у XXI столітті. Інтерес до феномену політичного лідерства має досить глибокі історичні коріння.

Визначено, що інтерес суспільства до особистостей політичних лідерів виникає у нестабільні періоди їхнього національного розвитку, бо саме в цей момент починає з'являтися велика кількість осіб, які прагнуть прийти до влади, самоствердитися та реалізуватися в політиці. Процес лідерства завжди є тривалим і динамічним.

Зазначено, що більша частина суспільства вважає політичного лідера авторитетним керівником певної політичної партії або організації. Маючи певні важелі впливу він в змозі відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях.

Розглянуто велику кількість визначень поняття лідерства та виділено найголовніші та найактуальніші, а саме: по-перше, лідерство включає в себе набір певних якостей лідера, а також його здібності налагоджувати міжособистісні взаємовідносини; по-друге лідерство завжди є взаємопов'язаним з одномудцями, з підлеглими, з суспільством; і останнє це те, що лідерство це та роль, яку виконує особистість в політичному суспільстві та системі в цілому.

Проаналізовано основні теорії лідерства в яких вчені в різні часи намагалися пояснити основні причини та функції лідерства. З допомогою цих концепцій стають зрозумілішими актуальні проблеми дослідження феномену політичного лідерства. Вважаємо, що серед розмаїття концепцій, які пояснюють феномен лідерства є наступні теорії: теорії лідерських рис; теорії навколишнього середовища, або ситуативні теорії; особистісно-ситуативні теорії; теорії «очікування – взаємодія»; гуманістичні теорії; атрибутивні теорії; теорії «обміну», «трансактного аналізу» і трансформаційного лідерства; мотиваційні теорії.

В статті перелічені основні функції політичного лідерства, розкривають сутність лідерської діяльності та визначають типологію лідерства.

Ключові слова: феномен, лідерство, політика, суспільство.

The article is devoted to the study of the phenomenon of political leadership in the 21st century. Interest in the phenomenon of political leadership has quite deep historical roots.

It has been determined that public interest in the personalities of political leaders arises in unstable periods of their national development, because it is at this moment that a large number of individuals who seek to come to power, assert themselves and realize themselves in politics begin to appear. The process of leadership is always long and dynamic.

It is noted that most of the society considers a political leader to be the authoritative leader of a certain political party or organization. Having certain levers of influence, he is able to play a leading or significant role in political processes and situations.

A large number of definitions of the concept of leadership are considered and the most important and relevant ones are highlighted, namely: first, leadership includes a set of certain qualities of a leader, as well as his abilities to establish interpersonal relationships; secondly, leadership is always interconnected with like-minded people, with subordinates, with society; and the last thing is that leadership is the role that an individual performs in political society and the system as a whole.

The main theories of leadership were analyzed in which scientists at different times tried to explain the main reasons and functions of leadership. With the help of these concepts, the actual problems of researching the phenomenon of political leadership become clearer. We believe that among the variety of concepts that explain the phenomenon of leadership there are the following theories: theories of leadership traits; environmental theories, or situational theories; personal and situational theories; "expectation-interaction" theories; humanistic theories; attributive theories; theories of "exchange", "transactional analysis" and transformational leadership; motivational theories.

The article lists the main functions of political leadership, reveals the essence of leadership activity and defines the typology of leadership.

Key words: phenomenon, leadership, politics, society.

Постановка проблеми. На сьогодні існує велика кількість наукових доробків з проблематики політичного лідерства. Всі вони засновані на значних фактах. Більшість науковців у своїх дослідженнях розглядають лідера, як особистість у різних сферах, а саме: правовій, соціальній, психологічній та політичній. Опираючись на різні методологічні підходи, щодо окресленої проблематики потрібно дослідити феномен політичного лідерства у XXI столітті. Визначити, хто ж такий справжній лідер та якими якостями повинен володіти справжній лідер. Адже проблема лідерства для громадян нашої держави представляє особливу зацікавленість, бо саме ефективна управлінська діяльність політичних лідерів забезпечує ефективне функціонування соціальних інститутів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значною базою дослідження даного феномену виступають роботи закордонних науковців, а саме: С. Кулі, Л. Бернард, Л. Боунер, Е. Мансон, Ф. Фідлер, К. Девіс, Р. Мертон, Р. Стодгілл, С. Міллз, М. Сміт. В Україні проблематикою політичного лідерства займалися: Ю. Зушук, О. Кривошеєнко, В. Яблонський, Д. Видрін, Б. Кухти, Н. Теплоухова, А. Пахарева та інші. Проте, незважаючи на підвищений інтерес вітчизняних і закордонних науковців до досліджуваної проблематики, досі маловивченим залишається концептуалізація даної проблематики, особистісні риси, якими повинен володіти справжній політичний лідер та його імідж.

Мета статті полягає в аналізі основних підходів щодо вивчення феномену політичного лідерства у XXI столітті; розглянути основні функції політичного лідера; визначити явище іміджу та харизми політичного лідерства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень феномену політичного лідерства вказує на те, що його витoki починаються із США. Більшість праць свідчать про практичний характер цих досліджень. Взагалі досліджуваний феномен є багатограним та комплексним. Ми не можемо взяти певну політичну особистість, її діяльність та аналізувати. Тому, що по-перше лідер завжди працює в команді, у нього є помічники та радники. Він виконує певні завдання, до цієї діяльності задіяно багато ресурсів та засобів.

Етимологія поняття «лідер» показує, що цей термін почав активно використовуватися в XIII–XIV століттях і позначає повну особу, яка керує групою людей або ж може бути керівником організації чи держави [1].

В науковий обіг цей термін введено на початку XX століття, але виникають певні труднощі при його дослідженні. Справа в тому, що кожна нація трактує його по своєму.

Наприклад в англійській мові воно трактується як «провідний» або «той, що вказує шлях», «керівник», «командир», «управляючий». Наразі це поняття

є дещо ширшим і означає «ведення за собою», «управління», «зверхність», «головування».

Якщо поринути в часи античності томи можемо побачити, що філософи тих часів вже замислювалися та досліджували людей, які управляли народом або військами.

Особливої уваги заслуговує думка мислителя часів Середньовіччя Ніколо Макіавеллі, який говорив про те, що політичний лідер – це керівник, який об'єднує суспільство і представляє його інтереси там де це потрібно. Зазвичай може користуватися різними засобами для забезпечення порядку і збереження своєї посади [2].

Щодо визначення поняття «політичний лідер» можемо зазначити, що в наукових джерелах трактується по-різному.

В політологічному словнику, цей термін позначається як авторитетний член організації, групи або суспільства, вплив якого дозволяє відігравати йому провідну чи суттєву роль у політичних процесах або ситуаціях, це властивість, який може використовувати будь-які методи та засоби для наведення порядку та збереження свого властвування [3].

Сучасний дослідник політичного лідерства А. Пахарев вважає, що політичне лідерство має взаємозв'язок, взаємодію взаємовплив основних його елементів: лідер – послідовники – середовище – завдання. Лідерство містить в собі не тільки набір потрібних особистісних якостей і здібностей, а і ділових міжособистісних взаємовідносин, а також здійснює цілеспрямований і передбачуваний вплив [4].

У політичному енциклопедичному словнику поняття «політичне лідерство» трактується як процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою та є авторитетними, здійснюють легітимний вплив на суспільство, яке добровільно передає лідерові частину своїх політико-владних повноважень і прав [5].

В даному випадку вбачаємо правильність, що у визначенні зазначено таке поняття, як «легітимність», тобто лідер є законом і обраним народом.

Дуже часто можна почути такий вислів: «Не кожний керівник може бути лідером». Це дійсно є так. На нашу думку, якщо керівник є неефективним і не привертає до себе колектив, він ніколи не стане справжнім лідером.

У нашій мові більше використовується поняття «керівник», в англійській поняття «лідер», яке є спорідненим до слова керівник. Головною різницею є те, що лідер діє «знизу до гори», а керівник навпаки діє «згори до низу» [6].

Нам подобається думка Ч. Холлломана, який розмежовує поняття «лідер» та «керівник». Керівника він характеризує з точки відношення до влади, а лідера з огляду особистісного впливу. Керівник керується документами та наказами,

а лідер це той кого приймає або не приймає група. Тобто дослідник пропонує розмежовувати індивіда та його світогляд [7].

Для того, щоб стати справжнім лідером, потрібно прикласти зусиль та постійно працювати над собою і приділяти для цього досить багато часу. Для того, щоб створити авторитет потрібно постійно вдосконалюватися та розвиватися.

Колектив українських політологів зазначає, що політичним лідером є особа, яка має постійний пріоритетний вплив на політичне об'єднання або на суспільство взагалі, завдяки тому, що приймає постійну участь у політиці [8].

Кожен політичний лідер у своїй діяльності виконує певні функції. На основі наукових досліджень нами було окреслено найсуттєвіші та на нашу думку найголовніші функції, а саме:

1) Інтегративна – це узгодження і об'єднання спільних цінностей, ідей, ідеалів.

2) Мобілізаційна – полягає в перетвореннях у суспільстві.

3) Орієнтаційна – розробка програми політичного курсу та її затвердження.

4) Комунікативна – налагодження спільної мови із колективом та народом.

5) Креативна – постійне генерування ідей, оновлення політичних програм.

Не можемо також залишити без уваги наукову працю Д. Томпсона, який описав доволі цікаві функції політичного лідера. На його думку лідер повинен вміти створювати коаліції, вести переговори та вміти переконувати; визначати головні цілі та створювати програми для формування та розвитку політики; бути оптимістом та ентузіастом; вміти добирати та виховувати ефективну управлінську команду; вести збір інформації та вміло її використовувати; вирішувати запити та проблеми суспільства; формувати, розвивати та підтримувати свій імідж [4].

А. Пахарєв, беручи за основу різні концептуальні підходи, щодо визначення політичного лідерства виокремив декілька визначень даного феномену:

– лідерство – це різновид влади, носієм якої виступає одна людина або політична партія;

– лідерство – це перш за все управлінський статус, керівна посада, на якій приймаються важливі політичні рішення;

– лідерство – це вплив на інших людей, який є постійним і стійким; зазвичай лідер чинить свій вплив на політичну структуру; вплив лідера завжди є авторитетним і правомірним;

– лідерство – це символ спільності та зразкова поведінка всієї партії або групи [4].

В різні часи науковці займалися дослідженням політичного лідерства. Було розроблено певну кількість концепцій. На нашу думку найголовнішими та найактуальнішими є:

1. Теорія «Рис» – автори цієї теорії розглядають лідерство як соціально-психологічний феномен. Лідер має відмінні від інших енергію, розум та характер [9].

2. Теорія «Функція ситуації» на думку авторів цієї теорії, риси лідера можуть залежати від ситуації. В одній ситуації він може проявити себе як лідер, а в іншій ні [9].

3. «Синтетична» теорія – в цій теорії говориться про те, що лідерство є багатограним поняттям, яке потрібно розглядати в сукупності всієї політичної партії [9].

4. Теорія «Лідерства». Автори розглядають лідерство трьох типів: традиційне, легально-раціональне та харизматичне. При цьому вони акцентують увагу на тому, що в чистому вигляді будь-який тип зустрічається дуже рідко [10].

Проаналізувавши вище зазначені теорії, ми дійшли висновку, що феномен політичного лідерства не може залежати від якогось конкретного явища або процесу. Лідерство проявляється в сукупності особистісних рис людини, її світогляду, освіченості, поглядів на життя, її досвіду як життєвому так і професійному.

На нашу думку важливими характеристиками успішного лідера на сьогоднішній день є його імідж та харизма.

Кожен науковець поняття «імідж» та його складники розуміє по-своєму.

Нам дуже сподобалося визначення поняття «Імідж», яке запропонували В. Корнієнко та С. Денисюк: «Імідж є образом ідеального та реального політичного діяча, який сформувався в політичній свідомості» [11].

У політичному енциклопедичному словнику політичний імідж трактується як уявлення населення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі. Імідж політика містить в собі такі характеристики: особистісні якості, організаторські та управлінські здібності (компетентність, вміння вести полеміку, участь у процесі прийняття рішень, характеристики, що зближують лідера з електоратом, пересічне походження, простота) [5].

В. Корнієнко також вважає, що існує декілька видів іміджу, які існують в сучасному світі:

– дзеркальний – це імідж, який базується на основі наших уявлень про самих себе. Науковець говорить про те, що цей тип іміджу є позитивним, але має один недолік – це мінімальне врахування думок інших людей та політиків;

– поточний імідж характеризується зовнішнім сприйняттям політика, тобто колегами, виборцями, засобами масової інформації та журналістами;

– бажаний імідж – характеризує наші прагнення;

– корпоративний імідж – це імідж партії або організації в цілому. Сюди відноситься репутація, успішність, стабільність;

– **множинний імідж** – це імідж, який створюється в момент об'єднання політиків, партій, громадських організацій в період передвиборної кампанії;

– **контекстний імідж** – це впровадження або функціонування іміджу задля використання в певній сфері, з орієнтацією на суспільство [11].

Дещо інший погляд на класифікацію політичного іміджу має науковець В. Бебик:

1. **Діловий імідж** – характеризує головну ідеологію політичної партії.

2. **Інтелектуальний імідж** – характеризується вибором до партії професіоналів.

3. **Народний імідж** – основою є прагнення сформувати позитивне ставлення як до «свого».

4. **Політичний імідж** формується на протиставленні соціалістів та націонал-демократів.

5. **Жіночий імідж** робиться акцент на тому, що чоловіки вже нічого не зможуть досягти в політиці [11].

Дуже важливим в політичному лідерстві є феномен харизми.

Одним хто із перших почав займатися дослідженням даного феномену був Макс Вебер. Він інтерпретував харизму як якість особистості, що визначається надзвичайною, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, людськими або специфічно особливими силами і властивостями, не доступними іншим людям. Вона розглядається як послана Богом або як зразок [10].

На нашу думку харизма – це обдарованість людини, яка є привабливою для оточуючих, викликає велику довіру та повагу. Харизма це компонентне явище, яке складається з комунікативного, психологічного та емоційного компонентів.

Комунікативний компонент – це здатність формулювати та висловлювати свої думки, налагоджувати діалог, підтримувати взаємостосунки з однодумцями та народом [12].

Психологічний компонент містить в собі характер політика, його звички, когнітивні процеси.

Емоційний компонент – це здатність розуміти свій емоційний стан в будь-якій ситуації, здатність достойно переживати невдачі, терпіння, контролювання емоцій як позитивних, так і негативних [12].

Політик, який володіє харизмою завжди несе цінності, є моральним, чітко дотримується розробленої програми з якою йде в політику. Такий лідер завжди буде шукати шляхи для втілення своїх цілей, є відповідальним.

Раніше вважалося, що харизма це вроджене явище. Але на сьогоднішній день існує дуже багато програм, тренінгів, семінарів проходячи, які психологи та коучі у людини можуть розвинути харизму. Але все таки ми підтримуємо ту думку, що справжній політичний лідер має харизму з народження, адже скільки б її не формували та розвивали, все одно такий політичний лідер буде наслідувати безпосередньо свої інтереси, цілі та плани.

Висновки. Отже, підсумовуючи хотілося б зазначити, що на сьогодні в науці сформувалася значна кількість поглядів, щодо визначення феномену політичного лідерства. Існують дослідження даної проблематики з точки погляду різних сфер: психологічної, соціальної, філософської, політичної, юридичної. Можемо зазначити, що лідерство це одна із ключових складових політики.

На нашу думку політичний лідер обов'язково повинен мати авторитет серед однопартійців, виборців та суспільства в цілому; виконувати певні політичні функції, оминаючи свої власні корисливі цілі. І найголовніше, це те, що політичний лідер повинен обов'язково створювати імідж для себе та своєї команди, партії, адже лідерство це соціальне явище, яке найбільше проявляється та розвивається в соціальній групі. Справжній політичний лідер повинен бути здатним організувати свою команду для виконання розроблених програм та поставлених цілей. Головними якостями політичного лідера є: авторитет, гарно розвинені комунікативні та організаторські здібності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Oxford Learner's Dictionaries. Oxford: University Press. 2020.
2. Рудич Ф. політичне лідерство на пострадянському просторі: методологічний конспект. *Політичний менеджмент. Спеціальний випуск*. 2006. С. 5–14.
3. Політологічний словник : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
5. Пахарев А. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становище : автореф. дис. ... докт. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2003. 35 с.
6. Барков В. Ю. Соціально-політичний ідеал у масовій свідомості України. Київ : Стило, 1999. 32 с.
7. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності: політико-правовий аспект. Харків, 1996. 234 с.
8. Колодій А., Харченко В., Климанська Л., Косміна Я. Політологія. Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. 584 с.
9. Пахарев А. теоретичні основи політичного лідерства в сучасній політичній науці. *Політичний менеджмент. Спеціальний випуск*. 2006. С. 22–29.
10. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичний аналіз. Політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.
11. Корнієнко В. О., Денисюк С. Г. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації. Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2009. 145 с.
12. Shevchenko V. V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «KELM» (Knowledge, Education, Law, Management). 2021. № 3 (39), vol. 2. P. 138–142.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 324:342.722

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.15>

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ НА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ ТА СВІТОВІ ПРОЦЕСИ

POLITICAL CONSEQUENCES OF THE IMPACT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON DOMESTIC AND WORLD PROCESSES

Бучин М.А.,

*доктор політичних наук,**професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Ковальчук А.С.,

*магістр кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено політичні наслідки впливу пандемії коронавірусу. Виокремлено такі основні форми та наслідки впливу пандемії на світову та національну політику: трансформація міжнародних відносин та дипломатії; зміна рівня демократії; трансформація виборчого процесу; зміна політичної стабільності та ін. Автори наголошують на тому, що під впливом пандемії коронавірусу в сфері міжнародних відносин відбулася трансформація суб'єктного виміру та зростання ролі держав, які, на відміну від міжнародних організацій, взяли на себе основний тягар боротьби з пандемією. Також відбулася віртуалізація дипломатії, перехід на дистанційні зустрічі та комунікацію на міжнародній арені.

Проаналізовано вплив пандемії коронавірусу на рівень демократії, який був негативним та проявився у падінні рівня демократичної управління, обмеження (значною мірою як результат локдауну) рівня дотримання прав і свобод громадян. Також зріс рівень інформаційних маніпуляцій та тиску на ЗМІ. Показано негативний вплив пандемії на політичну стабільність. Цей вплив проявився як у численних урядових кризах та відставках урядів у багатьох країнах світу (що було зумовлено неефективністю влади у протидії поширенню коронавірусної інфекції), так і у масштабних протестах громадян. Останні були зумовлені як неефективними протиепідемічними заходами з боку влади, так і примусовою вакцинацією, з якою не погоджувалася частина населення країн.

Розкрито вплив пандемії коронавірусу на виборчий процес. Показано, що в результаті поширення інфекції та карантинних обмежень низка країн перенесла дату виборів, інші – почали застосовувати спеціальні безпекові заходи та нетрадиційні методи голосування. Також пандемія вплинула на такі параметри, як якість та демократичність виборчого процесу, явка виборців та рівень захворюваності після проведення виборів.

Ключові слова: COVID-19, пандемія, міжнародні відносини, виборчий процес, дипломатія, політична стабільність, демократія.

The political consequences of the impact of the coronavirus pandemic have been studied in the article. The main forms and consequences of the pandemic's impact on global and national policies, such as: transformation of international relations and diplomacy; transformation of the election process; changes in the democracy level and political stability, etc. have been distinguished. The authors emphasize, that the coronavirus pandemic caused a transformation of the subjectivity in the sphere of international relations and increasing role of the states, which, in contrast to international organizations, were forced to make more efforts to respond to the pandemic. Also, the virtualization of the diplomacy has been noticed, in particular, online meetings and distant communication became more common.

The impact of the pandemic on the democracy level has been analyzed, too. It appeared to be negative, as it has shown the decrease in the levels of governmental democracy and observance of rights and freedoms of citizens (mostly as the result of lockdown). Also, the frequency of informational manipulations and cases of pressure on media has increased. The negative impact of the pandemic on political stability has been shown. This impact was evident in numerous governmental crises and resignations in many countries of the world (which had been caused by inefficiency of the governments in their efforts to respond to the coronavirus infection spread) as well as mass civil protests, which had been caused by ineffective anti-epidemic measures and mandatory vaccination.

The impact of the coronavirus pandemic on election process has been described. It has been shown, that as the result of the spread of the infection and quarantine restrictions, a number of countries postponed the election date, others began to apply special security measures and special voting methods. The pandemic has also affected such parameters, as the quality and democracy of the election process, voter turnout, and post-election morbidity.

Key words: COVID-19, pandemic, international relations, election process, diplomacy, political stability, democracy.

Постановка проблеми. Кілька останніх років пандемія коронавірусу стала актуальним та невід'ємним явищем сучасного життя як кожної окремої людини, так і держав та всього міжнародного співтовариства. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що пандемія коронавірусу здійснює масштабний та всеохопний вплив на всі сфери суспільного життя як на національному, так і на глобальному рівні. Важливі наслідки та вплив здійснює пандемія коронавірусу і на сферу політики, призводячи до масштабних трансформацій як національної, так і світової політики, визначаючи характер внутрішньодержавних та міжнародних політичних процесів, впливаючи на рівень демократії, політичної стабільності, характер дотримання і реалізації прав та свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні статті зарубіжних і вітчизняних експертів. Серед зарубіжних аналітиків можна виокремити, зокрема, Н. Бабу та С. Десаї. Серед вітчизняних дослідників питанню політичних наслідків впливу пандемії коронавірусу приділяли увагу такі експерти, як Д. Коваль, А. Корівновська, Т. Левенюк, Я. Лепеха та ін. Також важливою складовою джерельної бази нашого дослідження стали аналітичні звіти міжнародних організацій щодо пандемії коронавірусу та її впливу на міжнародну та внутрішньодержавну політику. Йдеться, зокрема, про такі міжнародні інституції та міжнародні проекти, як Freedom House, U.S. Global Leadership Coalition, International Institute for Democracy and Electoral Assistance та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу експертного середовища до проблеми пандемії коронавірусу та її впливу на сучасні світові та національні процеси, ця тематика ще не стала предметом ґрунтовних наукових досліджень, розглядаючись насамперед на рівні експертів та аналітиків. Це можна, насамперед, пояснити тим фактом, що пандемія коронавірусу є новим явищем для міжнародної спільноти, тому можна припустити, що проблематика стане предметом наукового аналізу в майбутньому. Ще менше уваги експерти та аналітики приділяють такому аспекту проблематики, як політичні наслідки пандемії коронавірусу. Відтак проблема впливу пандемії коронавірусу на глобальні та національні політичні процеси потребує більш комплексного політологічного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – здійснити дослідження політичних наслідків впливу пандемії коронавірусу на внутрішньодержавні та світові політичні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пандемія коронавірусу має системний вплив на

всі сфери та аспекти функціонування сучасної людської цивілізації. Не є винятком і політична сфера, де часто вплив пандемії коронавірусу був особливо відчутним. Відтак, на нашу думку, варто виокремити такі основні політичні наслідки впливу пандемії на глобальному та національному рівні:

1. *Наслідки для міжнародних відносин.* Оскільки пандемія коронавірусу негативно вплинула практично на всі сфери функціонування глобального суспільства, а її масштаби поставили найбільшим викликом для всієї міжнародної спільноти від завершення Другої світової війни, очевидно, що вона не могла не відобразитися на міжнародних відносинах та глобальному світовому порядку.

Слід наголосити, що необхідність запровадження карантинних обмежень насамперед спровокувало трансформацію суб'єктного виміру міжнародних відносин. Йдеться про те, що на початку пандемії держави були змушені самостійно визначати ті засоби і методи, які були необхідні для протидії коронавірусній інфекції, та, відтак, боротися з пандемією в індивідуальному порядку. Крім того, зниження темпів світової торгівлі та закриття кордонів зумовили мінімізацію міждержавних взаємодій. У результаті цього держави здійснили перехід від глобалізації до локалізації. Загалом ж у сфері офіційних міжнародних відносин сформувалися три основні напрями діяльності держав щодо протидії пандемії: кризове регулювання, прикордонна політика та охорона здоров'я.

Важливо наголосити на тому, що пандемія коронавірусу призвела до усвідомлення світовою спільнотою неефективності міжнародних організацій (насамперед йдеться про ООН, G-7 та G-20) у розв'язанні світової кризи, спричиненої поширенням коронавірусу. Відтак держави почали покладатися більше на двосторонні відносини, ніж на замученість до спільного регулювання глобальних проблем.

У контексті вищезазначеного зауважимо, що в часи загострення пандемії міждержавне співробітництво зосереджувалось не стільки на торгівлі та міжкультурному співробітництві, скільки на фінансовій і гуманітарній допомозі та інвестиціях. Доцільно відзначити, що аналогічні показники і визначали роль самої держави на міжнародній арені. Відповідно задля підтримки власного іміджу та значимості США, ЄС, Китай та Японія спрямовували мільярди доларів на допомогу у боротьбі з пандемією третім країнам [1].

2. *Наслідки для дипломатії.* Враховуючи той факт, що дипломатія є одним з інструментів реалізації міжнародних відносин, цей аспект проблематики є продовженням та впливає з попереднього. Відзначимо, що у контексті поширення пандемії коронавірусу відбулася трансформація формату

безпосередніх дипломатичних контактів. Відтак вкрай актуальною стала віртуальна дипломатія, яка суттєво розширила можливості взаємодії між політичними лідерами навіть в умовах жорсткого карантину. Як наслідок, багато запланованих міжнародних заходів, зустрічей, взаємодій були або відкладені, або ж проводилися в дистанційному форматі [2].

3. *Наслідки для демократії.* Пандемія коронавірусу також значною мірою відобразилась на обсягах прав та свобод громадян і, відповідно, на світовому рівні демократії. На підтвердження варто навести дослідження міжнародної правозахисної організації «Freedom House», результати яких вказують на те, що у 2020 р. показники рівня демократії суттєво погіршились у 80 державах світу [3], а у 2021 р. рівень демократії знизився до найнижчого показника за останні 25 років.

На думку експертів організації, пандемія коронавірусу вплинула практично на всі аспекти демократії, починаючи від виборчих процедур і зловживання владою, і закінчуючи обмеженням невід'ємних прав і свобод громадян. Експерти наголошують, що особливо помітним є цей вплив у країнах із неповною демократією та авторитарним режимом [3].

У першу чергу, карантинні обмеження негативно вплинули на здатність громадян брати безпосередню участь у здійсненні контролю над владними рішеннями, оскільки масові зібрання, у тому числі й мирні протести, були офіційно заборонені у зв'язку з підвищенням ризику передачі коронавірусу. Як наслідок, політичним лідерам деяких держав (насамперед – недемократичних) вдалося використати згадане обмеження для того, аби розганяти протести та здійснювати арешти мітингувальників.

Крім того, в рамках масштабної світової кампанії щодо протидії дезінформації, яка набула значних масштабів в умовах пандемії, в авторитарних державах відбувалося систематичне посилення тиску на мас-медіа. Унаслідок цього було порушене право громадян на свободу слова, а також на отримання достовірної інформації про актуальні події в їхній країні, в тому числі – достовірної статистики щодо рівня захворюваності та смертності від COVID-19 [4].

Доцільно відзначити, що, попри поширену думку про те, що авторитарні держави більш успішно регулюють надзвичайні ситуації та, відтак, можуть більш ефективно протидіяти поширенню коронавірусу, досвід пандемії COVID-19 вказує на те, що демократичні суспільства (зокрема Тайвань, Південна Корея та Нова Зеландія) також здатні швидко та ефективно протидіяти новим загрозам [5]. Відтак стає очевидним, що пандемія та бажання забезпечити безпеку громадян не можуть бути підставами для необґрунто-

ваного обмеження прав і свобод громадян та зниження рівня демократії в державі.

4. *Наслідки для політичної стабільності.* Пандемія коронавірусу спричинила політичну кризу в багатьох країнах світу. Це було пов'язано насамперед з тим, що політична еліта, не маючи досвіду кризового врядування в умовах масштабної пандемії, проводила неефективні заходи щодо протидії поширенню коронавірусної інфекції. Відтак у багатьох країнах світу впав рівень легітимності влади, що часто призводило до відставок як окремих посадовців, так і цілих урядів. Це було особливо характерним для очільників міністерств охорони здоров'я, що є зрозумілим, зважаючи на те, що саме від дій цих посадовців значною мірою залежала ефективність протидії коронавірусній інфекції.

До прикладу, тільки за перший рік поширення пандемії коронавірусу двічі мінялися міністри охорони здоров'я у таких країнах, як Іспанія, Румунія, Словенія, Чехія та Україна. Ще в 16 європейських країнах відбулося по одній відставці очільників міністерства охорони здоров'я [6].

Ще одним чинником, який впливає на політичну стабільність в умовах пандемії коронавірусу, стали протести громадян по всьому світу, які були спричинені карантинними обмеженнями, а також численними нововведеннями, які впроваджувала влада у контексті боротьби з пандемією. Результати дослідження міжнародної неурядової організації «Civics» вказують на те, що протягом першого року пандемії у 86 країнах світу відбулися 123 демонстрації незгоди щодо державної політики протидії COVID-19. У вказаному переліку 59 демонстрацій стосувалися карантинних обмежень, 42 – питань праці та секторальних потреб (щодо забезпечення медичних установ засобами індивідуального захисту або пом'якшення карантинних умов для малого та середнього бізнесу), 33 – проблем економічних, культурних та соціальних прав (проти закриття або відкриття навчальних закладів або вимоги щодо екстреної допомоги потребуючим громадам) та ще 19 інших акцій (зокрема з метою звільнення політичних в'язнів, стан здоров'я яких перебуває під загрозою через COVID-19, або припинення жорстокості та насилля поліції в боротьбі з пандемією тощо) [7].

У 2021–2022 рр. серед переліку вимог громадян з'явилася відмова урядів від рішень щодо примусової вакцинації. Особливо активно масові протести почали відбуватись наприкінці 2021 р. у західних країнах: США, Канаді та державах-членах ЄС. Протестувальники вважали, що спеціальні обмеження для невакцинованих порушують їх фундаментальні права та свободи, а відтак прагнули досягнути скасування вказаних заходів. Крім того, громадяни країн-членів ЄС наполягали на відміні рішення щодо введення т. зв.

цифрових паспортів вакцинації, відсутність яких не дозволяє європейцям перетинати кордон. Масові демонстрації у деяких країнах, зокрема у Бельгії та Франції, супроводжувалися численними актами насильства і відкритим протистоянням між мітингувальниками та державними службами охорони порядку [8].

Варто зазначити, що карантинні протести не оминули і Україну. Починаючи з 2020 р. у Києві відбулося більше десяти мітингів проти «ковідних» обмежень. Громадяни нашої держави систематично вимагали послаблення карантинних обмежень для малого та середнього бізнесу. Крім того, вони виступали проти обов'язкової вакцинації і обмежень для невакцинованих [9–11].

5. *Наслідки для виборчого процесу.* Нові реалії функціонування суспільства в умовах поширення коронавірусної інфекції призвели до необхідності реорганізації виборчого процесу. У цьому контексті хочемо відзначити, що низка наслідків впливу пандемії коронавірусу на виборчий процес полягала в тому, що спричинила певні дії влади щодо врегулювання цієї проблеми, а інша низка наслідків була зумовлена самим фактом проведення виборів в умовах пандемії.

Зокрема, уряди країн світу по-різному реагували на необхідність проведення виборів у період пандемії та карантинних обмежень. До найбільш поширених варіантів реакції влади на пандемію можна віднести такі:

- зміна (перенесення) визначеної дати виборів (Бразилія, Італія, Польща та ін.). Варто зазначити, що влада в недемократичних країнах часто розглядала це як додаткову можливість продовжити термін своїх повноважень та незаконно залишитися при владі;

- застосування заходів безпеки (Грузія, Канада, Мексика, Україна та ін.). Такі спеціальні карантинні обмеження та заходи безпеки під час проведення виборів включали застосування засобів індивідуального захисту; дотримання соціальної дистанції; заходи щодо дезінфекції приміщень для голосування; забезпечення спеціальних умов для голосування людей з ознаками захворювання тощо;

- застосування спеціальних методів голосування (Молдова, Нідерланди, Німеччина, РФ та ін.). До таких нетрадиційних методів волевиявлення можна віднести насамперед електронне та поштове голосування [12].

Крім того, сам факт проведення виборів в умовах пандемії теж спричинив певні наслідки для відповідних країн та їхніх громадян:

- зниження явки на виборах, що можна пояснити як високим рівнем захворюваності, так

і небажанням громадян наражати себе на небезпеку бути інфікованими (це опосередковано свідчить про недовіру значної кількості громадян до тих спеціальних безпекових заходів під час виборів, які запроваджувала влада);

- вплив на якість виборчого процесу, який продемонстрував тенденцію до незначного зниження якості та рівня демократичності виборчих процедур. Водночас проведення виборів в умовах пандемії коронавірусу засвідчило збереження тенденцій щодо того, що демократичні країни проводили вимоги відповідно до міжнародних демократичних стандартів, а недемократичні – з їх порушенням;

- вплив на темп захворюваності, який засвідчив, що у більшості країн, де проводилися вибори під час пандемії коронавірусу, після голосування відбувалося суттєве зростання кількості випадків захворювання на COVID-19 [12]. Це може свідчити як про неефективність запроваджуваних владою безпекових заходів, так і про недотримання згаданих безпекових обмежень з боку виборців.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, можемо констатувати, що пандемія коронавірусу стала невід'ємним атрибутом сучасного розвитку людства і здійснює масштабний та системний вплив на всі сфери суспільного життя, не оминаючи стороною й політичну сферу. До політичних наслідків впливу пандемії, які проявляються як на внутрішньодержавному, так і на глобальному рівнях, можна віднести трансформацію суб'єктного виміру міжнародних відносин; віртуалізацію дипломатії; зниження рівня демократії; порушення прав і свобод особи; трансформацію виборчого процесу; зниження рівня політичної та соціальної стабільності та ін.

Тому стає очевидним, що для забезпечення ефективності державного управління в умовах пандемії уряд повинен прагнути до знаходження балансу між захистом населення від ураження COVID-19 та збереженням обсягу його можливостей для участі у прийнятті рішень. Відтак навіть інтенсивне поширення вірусної інфекції та загрозна епідеміологічна ситуація не мають бути виправданням для порушення фундаментальних прав та свобод громадян політичними лідерами.

Зважаючи на той факт, що пандемія коронавірусу ще далека від свого завершення, а також на те, що в нашій державі спостерігається доволі значний вплив пандемії на політичні процеси, перспективним напрямком для наших подальших наукових досліджень вбачається вивчення особливостей та наслідків впливу пандемії коронавірусу на політичні процеси в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Babu N. Impact of COVID-19 on International Relations. Research Gate. 2020. URL: https://www.academia.edu/49509685/Impacts_of_COVID_19_on_International_Relations
2. Левонюк Т. Он-лайн дипломатія в умовах кризи. *Центр «Нова Європа»*. 2020. URL: <http://neweurope.org.ua/media-post/on-lajn-dyplomatiya-v-umovah-kryzy/>
3. Democracy under Lockdown – The Impact of COVID-19 on Global Freedom. *Freedom House*. 2020. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/democracy-under-lockdown>
4. New reports: The global decline in democracy has accelerated. *Freedom House*. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-global-decline-democracy-has-accelerated>
5. COVID-19 Brief: Impact on Democracy Around the World. *U.S. Global Leadership Coalition*. 2021. URL: <https://www.usglc.org/coronavirus/democracy/>
6. Пандемія COVID-19: скільки міністрів охорони здоров'я змінилося в країнах Європи. *Аналітичний портал Слово і діло*. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/24/infografika/svit/pandemiya-covid-19-skilky-ministriv-oxorony-zdorovya-zminylosya-krayinax-yevropy>
7. Freedom of Peaceful Assembly and the COVID-19 Pandemic: A Snapshot of Protests and Restrictions. *CIVICUS*. 2021. URL: <https://reliefweb.int/report/world/freedom-peaceful-assembly-and-covid-19-pandemic-snapshot-protests-and-restrictions>
8. Desai S. Anti-vaccine Pass Protests Erupt Across France. *Anadolu Agency*. 2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/europe/anti-vaccine-pass-protests-erupt-across-france/2469017>
9. «Акція прямої дії». Противники вакцинації перекрили вулиці у центрі Києва. *BBC News. Україна*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59145669>
10. Коріновська А. У Києві близько двох тисяч противників карантинних обмежень вийшли на акцію протесту. *Суспільне: новини*. 2021. URL: <https://suspilne.media/177409-u-kievi-ucasniki-akcii-proti-karantinnih-obmezen-i-primusovoi-vakcinacii-perekрили-vulicu/>
11. Лепеха Я., Коваль Д. Голова руху «SaveФОР» Доротич: Мені інкримінують організацію масових заворушень. *Суспільне: новини*. 2021. URL: <https://suspilne.media/201140-golova-ruhu-savefop-dorotic-meni-inkriminuut-organizaciju-masovih-zavorusen/>
12. Global Overview of COVID-19: Impact on Elections. *The official site of International Institute for Democracy and Electoral Assistance*. 2022. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>

МІГРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У XXI СТОЛІТТІ

MIGRATION AS AN INSTRUMENT OF THE HYBRID WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE 21ST CENTURY

Бучин М.А.,

доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Мархайчук Н.О.,

магістр кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У науковій статті досліджено міграцію як інструмент сучасних гібридних воєн. На прикладі аналізу конкретних сучасних військових конфліктів, в яких офіційно чи неофіційно бере участь Російська Федерація, показано особливості використання нею міграційних процесів задля послаблення своїх геополітичних опонентів та досягнення власних геополітичних цілей.

Наголошено на тому, що основним об'єктом для російських гібридних атак з використанням міграції та контролю за міграційним процесом став Європейський Союз, куди Російська Федерація намагається спрямувати потоки біженців для дестабілізації Європи, відвернення уваги європейських країн від російської агресивної зовнішньої політики, в тому числі – від війни в Україні. Також однією з цілей російської гібридної війни проти Заходу, яку Російська Федерація здійснює з допомогою контролю за міграційними процесами, є поглиблення відмінностей між країнами ЄС та НАТО.

Показано, що методи ведення бойових дій Російської Федерації під час війни в Сирії значною мірою зводилися до масштабного терору проти мирного населення з метою спровокувати потоки біженців та спрямувати їх в Європейський Союз. Наголошено на тому, що однією з цілей участі Російської Федерації у війні в Лівії було прагнення контролювати міграційні потоки з Африки до Європейського Союзу.

Проаналізовано міграційну кризу 2021 р. на кордоні Польщі та Білорусі. Показано, що міграційна криза була штучно організована Російською Федерацією спільно з Білоруссю задля дестабілізації суспільно-політичної ситуації у Центрально-Східній Європі, а основними жертвами кризи стали мігранти з Близького Сходу, яких шляхом примусу чи обману Російська Федерація спільно з Білоруссю доставила до білорусько-польського кордону.

Ключові слова: міграція, гібридна війна, міграційна політика, мігранти, міграційна криза, Європейський Союз, Російська Федерація.

The scientific article explores migration as an instrument of modern hybrid warfare. An example of an analysis of specific modern military conflicts, in which the Russian Federation officially or unofficially participates, the particularities of its use of migration processes to weaken its geopolitical opponents and achieve its own geopolitical goals are shown.

It is emphasized that the main object of Russian hybrid attacks using migration and control over migration processes has become the European Union, where the Russian Federation is trying to direct the flow of refugees to destabilize Europe, to divert the attention of European countries from Russia's aggressive foreign policy, including – from the war in Ukraine. Also, one of the goals of the Russian hybrid war against the West, which the Russian Federation carries out with the help of control over migration processes, is to deepen the differences between the EU and NATO countries.

It is shown that Russian Federation's methods of conducting hostilities during the war in Syria were largely reduced to large-scale terror against civilian population in order to provoke refugee flows and direct them to the European Union. It is emphasized that one of the goals of Russian Federation's participation in the war in Libya was the desire to control migration flows from Africa to European Union.

The migration crisis of 2021 on the border of Poland and Belarus was analyzed. It is shown that the migration crisis was artificially organized by Russian Federation together with Belarus in order to destabilize the socio-political situation in Central and Eastern Europe, and the main victims of the crisis were migrants from the Middle East, who were brought to the Belarusian-Polish border by Russian Federation together with Belarus through coercion or deception.

Key words: migration, hybrid war, migration policy, migrants, migration crisis, European Union, Russian Federation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах змінюється підхід до міжнародних конфліктів. Зокрема, на зміну традиційним військовим методом ведення геополітичної боротьби приходять нетрадиційні (гібридні) способи боротьби на міжнародній арені. Одним з інструментів гібридної війни є міграція та міграційна політика, адже

контроль за міграційними процесами дає змогу державі-агресорові посилювати напругу та кризу в країні-жертві, добиваючись, таким чином, потрібних результатів.

Однією з країн-агресорів, яка масштабно використовує міграцію в якості інструменту гібридної війни, є Російська Федерація, яка спричинила

низку міграційних криз в сучасному світі. Відтак проблематика дослідження є актуальною і для нашої держави, яка стала жертвою російської агресивної зовнішньої політики та змушена боротися за звільнення окупованих Росією територій у важкій та кровопролитній війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему гібридних воєн та використання міграції як інструменту гібридної агресії вивчали низка вітчизняних та зарубіжних науковців, експертів та аналітиків. Серед українських дослідників варто виокремити С. Білошицького, Є. Магду, О. Покальчука, Т. Поповича, Ю. Пунду, Є. Солонину, В. Шевчука та ін. Серед зарубіжних науковців варто відзначити В. Вібела, Д. Ласіку, П. Любінські, Г. Щоймейкера та ін. Згадані дослідники вивчали суть та особливості гібридної війни, міграцію та контроль за міграційними процесами як інструмент гібридних агресій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу наукового середовища до проблеми міграції як інструменту гібридної війни, такий аспект проблематики, як здійснення гібридної агресії з боку Російської Федерації є менш дослідженим, цим аспектом питанням більше цікавляться журналісти та аналітики. Це значною мірою можна пояснити тим фактом, що гібридна агресія з боку Росії з використанням міграційних процесів триває досі, тому можна припустити, що проблематика стане більш ґрунтовним предметом наукового аналізу в майбутньому. Відтак проблема використання Російською Федерацією міграції як інструменту для ведення гібридної війни у XXI ст. потребує більш комплексного політологічного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – здійснити дослідження міграції як інструменту гібридного впливу Російської Федерації у 21 столітті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нинішніх гібридних війнах, які можуть перерости у глобальні військові конфлікти, за сценарієм В. Путіна, фізичне знищення ворога перестало бути пріоритетом, а захоплення його суверенної території стає шляхом розв'язання власних внутрішніх проблем. Водночас, на думку російських експертів з гібридної війни, людські маси сьогодні є найефективнішою зброєю, якщо їх свідомо спрямувати в правильному для замовника (Кремля) напрямку. Для цього в певному місці, в одній чи кількох країнах, спеціально створюється критичний психологічний стрес, тиск, суміш страждань, страху і горя та на противагу формуються певні ілюзії легкого, безтурботного та безпечного життя в іншому регіоні. Ціллю такого завдання є змусити мільйони бідних людей, котрі постраждали від військових дій, емігрувати з неспокоїних країн, де

часто ведуться бойові дії, до розвинених, стабільних і багатих [1].

Вбачаємо за доцільне на прикладі аналізу низки військових конфліктів у XXI ст. показати використання Російською Федерацією міграції як інструменту гібридної війни та здійснення впливу на своїх опонентів. Зокрема, одним з найбільш показових у цьому контексті, на наше переконання, є військовий конфлікт у Сирії.

Сирійський конфлікт спалахнув у 2011 році та триває десятиліття. На різних етапах конфлікту до нього залучалися багато країн, таких як Росія, США, Іран, Велика Британія, Франція, Туреччина, Саудівська Аравія, Ізраїль. Конфлікт ще більше підживлюється зростанням впливу та могутності терористичного формування ІДІЛ з власними амбіціями керувати регіоном. США активно втрутилися в сирійський конфлікт з вересня 2014 року, підтримуючи опозиційні до сирійського президента Б. Асада сили та ведучи боротьбу проти бойовиків ІДІЛ.

У вересні 2015 року Росія втрутилася в конфлікт на прохання сирійського уряду на чолі з президентом Б. Асадом, розраховуючи на довгострокове співробітництво між двома країнами. Протягом наступних місяців Росія завдала масові авіаудари у Сирії як проти ІДІЛ, так і проти урядової опозиції. РФ провела жорстоку, але в кінцевому підсумку успішну кампанію, допомагаючи Б. Асаду захопити майже всю країну, що до цього перебувала в руках ІДІЛ або повстанців. У цьому процесі цілі міста були спустошені. Відповідно до статистичних даних, понад 24 000 мирних жителів загинули в результаті російських ударів. Російські бомби навмисно влучали в лікарні, школи, ринки та черги людей, які чекали на їжу. Російські війська бомбили й розстрілювали мирних жителів, які намагалися втекти. Сирійські та російські війська брали в облогу кілька міст Сирії, щоб заморити їхніх жителів голодом, фактично тримаючи мирних громадян у заручниках понад шість місяців [2].

Варто сказати, що такі дії Російської Федерації значною мірою співзвучні з концепцією гібридної агресії. Тактика гібридної війни включала навмисне вбивство та голод серед мирного населення, повсюдне руйнування житлових районів та системне переміщення етнічних і релігійних груп, які вважалися потенційними порушниками. У 2018 році конфлікт ще більше загострився після хімічної атаки, яка спричинила ракетні удари по численних містах у Сирії. Прагнучи захистити свого союзника, російські чиновники та підконтрольні Кремлю ЗМІ оманливо поклали провину за атаку на джерела за межами Сирії, включаючи Сполучені Штати Америки [3].

Громадянська війна в Сирії стала причиною загибелі понад 250 000 людей за останні п'ять

років. Більш ніж половина населення (приблизно 13,5 мільйонів людей) перебувають у вигнанні – 8,7 мільйона з них у Сирії та 4,7 мільйона в сусідніх країнах: Туреччині, Лівані, Йорданії, Іраку, Єгипті та Лівії. Понад 900 000 сирійців подали прохання про надання притулку в Європі.

Варто сказати, що міграційні хвилі з Сирії до країн ЄС почали значно посилюватися з вересня 2014 року, після того, як конфлікт набув міжнародного виміру після втручання США. Проте міграція до ЄС досягла піку у вересні 2015 року, що співпало в часі із прямим втручанням Росії та нанесенням нею масштабних авіа ударів. Однак все ж доволі важко офіційно встановити чіткий причинно-наслідковий зв'язок між діями Росії в Сирії та міграційною хвилею із Сирії до ЄС [3].

Водночас аналізуючи ведення політики РФ та її цілі у Сирії, можна вважати, що Росія та режим Б. Асада свідомо використовують міграцію з країни як зброю у спробі зруйнувати європейські структури та зламати європейську рішучість. Криза з мігрантами дозволила Росії за допомогою невійськових засобів створити розкол у Європі поміж членів НАТО. У цьому контексті варто згадати про використання бочкових бомб – некерованої зброї проти цивільного населення Сирії, а також використання газоподібного хлору та інших хімічних речовин. Єдиною логічною метою подібних невідбіркових атак було тероризування цивільного населення, щоб тим самим змусити мирних сирійців покидати батьківщину та мігрувати. Варто додати, що війсьничі екстремісти, бойовики та злочинці, включно з представниками Ісламської Держави, також входили до потоків мігрантів, які прямували до Європейського Союзу [2].

Наплив сотні тисяч мігрантів до Європи через війну в Сирії дестабілізував весь європейський простір від Балкан до Скандинавії. Масовий наплив мігрантів спричинив появу потенційних терористів та злочинців, котрі можуть здійснювати теракти на Заході. Злочинність, тероризм та повернення іноземних найманців є очевидною частиною потоку біженців з Близького Сходу. У той же момент, Росія підштовхує європейські країни до розпалювання расової ворожнечі, нетерпимості та пропаганди насильства завдяки спецслужбам, підконтрольним ЗМІ тощо [3].

Аналізуючи ситуацію, дослідники зазначають, що наявна міграційна війна Росії проти ЄС поєднувала кілька стратегічних цілей для залучених сторін. На їхню думку, напливи мігрантів впливали на становище Росії, оскільки зіткнувшись із напливом мігрантів, Європа закривала очі на російсько-український конфлікт. Це важливо, адже запровадження санкцій проти Росії обмежило участь Москви в міжнародній політиці. З огляду на проблеми з сирійськими біженцями, деякі європейські держави пропонували скасувати

санкції проти Росії, оскільки РФ, на їхню думку, була здатна вирішити конфлікт у Сирії [2].

Це одним прикладом використання Росією міграції як інструменту гібридної агресії, можна назвати війну в Лівії. Розгортання Росією приватних військових компаній для підтримки повстанської Національної армії Лівії (ЛНА) підтримувала амбіції Кремля отримати доступ до критично важливих морських портів та створити військові бази. Приблизно 1500 російських найманців, пов'язаних з Групою Вагнера, увійшли в Лівію, щоб підтримати спроби генерала Ф. Хафтара захопити Триполі. За підтримки Росії ЛНА в певний період війни контролювала приблизно 75 відсотків території Лівії. Це давало Росії контроль над потенційними маршрутами масової міграції з Африки та Близького Сходу до Європи. Здатність Кремля мобілізувати мільйони мігрантів давала В. Путіну стратегічні важелі впливу на Європу, оскільки навіть загроза розв'язати масову міграційну кризу сприяла дестабілізації ЄС і НАТО без прямого конфлікту [3].

Підтримка постійного хаосу та громадянських війн у Лівії для Росії була можливістю збільшити напливи нелегальних мігрантів та біженців до європейських країн, і тим самим, шантажувати європейців, передусім Італійську Республіку, кількістю біженців, регулюючи сам потік. За статистичними даними, 90% біженців з Лівії прибули до Європи.

Також внаслідок міграційної кризи відбулася дестабілізація ЄС, спричинивши такі наслідки: сумніви щодо доцільності вільного пересування людей у Шенгенській зоні; збільшення кількості невдоволених європейців; зростання ризику терористичних атак. Дослідники зазначають, що в результаті таких дій з боку Росії, держави ЄС почали діяти самотійно, незалежно від інтересів своїх сусідів. Тобто Європейський Союз почав втрачати єдність і тим самим зменшував свою політичну вагу та здатність протистояти такій країні, як Росія. Ці результати, на думку експертів, і були однією з цілей стратегій вимушеної міграції як інструменту гібридної війни з боку Російської Федерації [4].

У контексті досліджуваної проблематики варто також згадати міграційну кризу на кордоні Білорусі з країнами ЄС наприкінці 2021 року. Кілька тисяч мігрантів із країн Африки та Близького Сходу підійшли з білоруського боку до кордону з Польщею та країнами Балтії. ЄС звинувачував режим О. Лукашенка у навмисному провокуванні міграційної кризи та організації доставки тисяч нелегалів до кордонів ЄС у відповідь на санкції, які були введені після його широко дискредитованого переобрання та подальшого придушення масових протестів.

Вся операція почалася у 2021 році після того, як Європейський Союз ввів санкції проти Білорусі.

Однак варто зауважити, що територія Білорусі була лише інструментом для російських міграційних маневрів. Протягом року кількість нелегальних міграційних напливів в Європі зростає. Важко назвати точну кількість мігрантів, але за опублікованими даними, лише в Литві у 2021 році було зареєстровано понад 4000 нелегальних перетинів, у порівнянні з лише 81 за весь 2020 рік [5]. За різними даними, у 2021 році прикордонна служба Польщі зупинила близько 16 000 мігрантів, які намагалися перетнути польсько-білоруський кордон.

Крім того, РФ налагодила повітряне цивільне сполучення з Багдаду, Бейруту, Дамаску, Стамбулу до Росії та Білорусі, через які вдалося переправити понад 10 тисяч мігрантів. У відповідь на ці дії, країни ЄС пригрозили каральними заходами щодо російської цивільної авіації. За різними даними, людей, які прагнули в'їзду до ЄС, збирали особи, пов'язані з владою О. Лукашенка та В. Путіна, переважно в Іраку, і переправляли до Мінська. Білоруська гвардія сприяла незаконному проникненню мігрантів в згадані країни, в деяких випадках застосовуючи правоохоронні засоби тиску, такі як кийки або слезогінний газ [6].

Варто додати, що Білорусь та її «партнер» РФ мали намір дестабілізувати Східну Європу задля посилення тиску на політику Заходу. Людська трагедія була організована двома диктаторами, які маніпулювали знедоленими людьми, котрі тікали від війни та репресій. ЄС, НАТО та США звинуватили Білорусь у координації сплеску мігрантів. Європейська комісія звинуватила О. Лукашенка в тому, що він заманював мігрантів фальшивою обіцянкою легкого в'їзду до ЄС у рамках «нелюдського підходу». У відповідь Росія та Білорусь звинуватили Польщу у насильному поверненні мігрантів через кордон до Білорусі всупереч міжнародним правилам про надання притулку.

Відтак можна сказати, що Білорусь проводила операцію проти Латвії, Литви та Польщі, що можна віднести до категорії гібридних загроз. Дії Білорусі включали порушення міжнародного права, які підірвали багатосторонній правовий захист мігрантів і біженців та посилювали напругу. Також варто наголосити, що такі дії Білорусі за сприяння та підтримки Росії спричинили людські жертви серед біженців, котрі гинули у лісах між Польщею та Білоруссю [6].

Вчені вважають, що російські спецслужби загалом керують міграційною загрозою на кордонах з ЄС, використовуючи схожу стратегію як при окупації Криму та військових діях на Донбасі, щоб приховати будь-яке своє втручання. Зрозуміло, що Росія з самого початку операції скоординувала дії О. Лукашенка. І це не перший випадок, коли Росія використовує міграційну кризу як елемент гібридної війни задля зміцнення економічного та полі-

тичного тиску на європейські держави. Метою даної стратегії було не лише ускладнити становище у Центральній Європі, але й сприяти розбіжностям щодо гуманності цінностей ЄС, зокрема щодо підтримки та допомоги мігрантам, а також відвернути увагу від інших агресивних кремлівських дій, насамперед від погіршення ситуації на сході України [7].

Як бачимо, у аналізованій нами ситуації мігрантів використовували як пішаків у політичній грі між Білоруссю і Російською Федерацією та її сусідами з ЄС. Директор Інституту світової політики Є. Магда аналізує цілі, які бажали отримати Мінськ та Москва, прагнучи забезпечити можливість для мігрантів перетнути кордони Литви та Польщі. На його думку, така політика мала на меті спонукати ЄС піти на поступки РФ щодо:

- приймання та розміщення мігрантів з Близького Сходу;
- часткового зменшення санкційного режиму проти Російської Федерації;
- визнання так званих «ДНР» та «ЛНР» на окупованій частині Донбасу;
- пришвидшення старту «Північного потоку-2»;
- визнання країнами ЄС анексії українського Криму Російською Федерацією [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що використання міграції як інструменту гібридної війни та досягнення своїх цілей стало вже звичною геополітичною стратегією Російської Федерації у XXI столітті. Жертвою такої гібридної агресії зазвичай ставали країни ЄС, а механізмом досягнення поставлених цілей – варварські методи ведення бойових дій, які спрямовувалися насамперед проти мирного населення з метою спровокувати міграційні потоки до Європейського Союзу та дестабілізувати країни ЄС. Звісно, чітко довести цілеспрямоване використання Росією міграції задля дестабілізації Європи доволі важко, але характер бойових дій у Сирії та Лівії, а також співпраця з Білоруссю з метою поглиблення міграційної кризи на кордоні з Польщею дають всі підстави вважати, що Росія активно інкорпоровала міграційний чинник у свою зовнішньополітичну стратегію.

Зважаючи на той факт, що Україна стала жертвою збройного нападу з боку Росії, а наслідком російсько-української війни стала поява численної категорії мігрантів, які були змушені переселитися як в інші регіони нашої держави, так і виїхати закордон, перспективним напрямком для наших подальших наукових досліджень вбачається вивчення особливостей та наслідків використання Росією міграції як інструменту гібридної війни проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Покальчук О. Зброя горя. *Дзеркало тижня*. 2015. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/zbroya-gorya-.html>
2. Schoemaker H. Allegations of Russian Weaponized Migration Against the EU. *Militaire Spectator*. 2019. URL: <https://www.militairespectator.nl/thema/internationale-veiligheidspolitiek/artikel/allegations-russian-weaponized-migration-against-eu>
3. Punda Y., Shevchuk V., Veebel V. Is The European Migrant Crisis Another Stage of Hybrid War? 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/339630153_IS_THE_EUROPEAN_MIGRANT_CRISIS_ANOTHER_STAGE_OF_HYBRID_WAR
4. Білошицький С. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. 2016. № 2 (82). С. 138–156.
5. Lasica D. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. 2009. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA513663.pdf>
6. Lubinski P. Hybrid Warfare or Hybrid Threat – The Weaponization of Migration as an Example of the Use of Lawfareinski. *Polish Political Science Yearbook*. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/357762372_Hybrid_Warfare_or_Hybrid_Threat_-_The_Weaponization_of_Migration_as_an_Example_of_the_Use_of_Lawfare_-_Case_Study_of_Poland
7. Попович Т. Небезпечне турне: Путін і Лукашенко тероризують ЄС мігрантами. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3349401-nebezpecne-turne-putin-i-lukasenکو-terrorizuu-es-migrantami.html>
8. Солонина Є. Міграційна криза і «рука Кремля»: що роблять ЄС і НАТО, та що може зробити Україна? *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mihranty-kryza-bilorus-polsha-rosiya-ukrayina/31555337.html>
9. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.

ЗАГРОЗИ МИРУ ТА БЕЗПЕЦИ В КРАЇНАХ-АДРЕСАТАХ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА (2014–2022 РР.)

THREATS TO PEACE AND SECURITY IN THE ADDRESSED COUNTRIES OF THE EASTERN PARTNERSHIP (2014–2022)

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Яблонська А.В.,

*студентка IV курсу факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано безпекову архітектуру в регіоні Східного Партнерства. Репрезентовано динаміку загроз миру та безпеки у державах-адресатах Східного Партнерства. Визначено, що основними загрозами миру та безпеці в регіоні Східного Партнерства є загроза з боку росії, криза демократичних перетворень, поширення дезінформації та енергетична небезпека. Досліджено, Нормандський індекс, як індикатор визначення сучасних загроз миру та безпеки в регіоні СхП, представлений у 2019 році, який фіксує 11 загроз миру та безпеці. Резюмовано, що ключовими загрозами миру та безпеки в регіоні Східного Партнерства згідно Індексу Нормандії за 2021 рік є наступні: насильницькі конфлікти, криза демократичних перетворень, поширення дезінформації та енергетична небезпека. Зазначено, що на території п'яти країн-адресатів Східного Партнерства є як «заморожені конфлікти», так і збройне вторгнення росії в Україну, що суттєво дестабілізує ситуацію не лише в регіоні, але й в ЄС, загалом. Досліджено, що основним джерелом загроз миру та безпеки в регіоні СхП виступає російська федерація, яка окрім збройного втручання на території держав Східної Європи, застосовує інструменти гібридного впливу. З метою протидії таким загрозам державам-учасницям СхП, слід об'єднати власні зусилля задля стабілізації безпекової ситуації. Потрактуювання державами-адресатами СхП загроз зводиться до політичної дестабілізації держав, наявності збройних конфліктів, поширення дезінформації, кризи демократії, порушення територіальної цілісності тощо. Повномасштабне збройне вторгнення на територію України з боку російської федерації ще більше поглиблює «дефіцит безпеки» у регіоні та модифікує загрози миру та безпеці. Зроблено висновок про те, що для ефективної протидії загрозам миру та безпеці у регіоні СхП держави-учасниці повинні спільними зусиллями вибудовувати міцні, оборонні інституції на національному, регіональному рівнях, а також за участю ЄС.

Ключові слова: Східне Партнерство, держави-адресати, загрози миру та безпеці, Європейський Союз, Нормандський індекс.

The article analyzes the security architecture in the Eastern Partnership region. The dynamics of threats to peace and security in the recipient states of the Eastern Partnership are represented. It was determined that the main threats to peace and security in the Eastern Partnership region are the threat from Russia, the crisis of democratic transformations, the spread of disinformation, and energy danger. Researched, the Normandy Index, as an indicator of determining modern threats to peace and security in the EaP region, was presented in 2019, which captures 11 threats to peace and security. It is summarized that the following are the key threats to peace and security in the Eastern Partnership region according to the Normandy Index for 2021: violent conflicts, the crisis of democratic transitions, the spread of disinformation, and energy risks. It is noted that there are both "frozen conflicts" and active armed invasion by Russia on the territory of the five recipient countries of the Eastern Partnership, which significantly destabilizes the situation not only in the region but also in the EU in general. Furthermore, it has been studied that the main source of threats to peace and security in the EaP region is the Russian Federation, which, in addition to armed intervention on the territory of Eastern European states, uses tools of hybrid influence. In order to, counteract such threats to the member states of the Security Council, it is necessary to unite our own, efforts to stabilize the security situation. The interpretation of threats by the addressee states of the Security Council is reduced to the political destabilization of states, the presence of armed conflicts, the spread of disinformation, the crisis of democracy, the violation of territorial integrity, etc. A full-scale armed invasion of the territory of Ukraine by the Russian Federation further deepens the "security deficit" in the region and modifies threats to peace and security. It was concluded that in order to, effectively counter threats to peace and security in the EaP region, the participating states should jointly build strong defense institutions at the national and regional levels, as well as with the participation of the EU.

Key words: Eastern Partnership, addressee states, threats to peace and security, European Union, Normandy Index.

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення росії на територію України від 24 лютого 2022 року дестабілізувало безпекову ситуацію в Європі та призвело до порушення геополітичного балансу європейського регіону та в межах Східного Партнерства, зокрема. Спо-

стерігається тенденція щодо поширення дезінформації як гібридної загрози сучасності та її деструктивного впливу на політичну стабільність у країнах-учасницях Східного партнерства. Політика «м'якої сили» Європейського Союзу є недостатньою для вирішення гібридних загроз у межах

Партнерства, які набувають все ширшого масштабу та провокують загострення безпекової ситуації всередині та за межами держав. З огляду на це, дослідження загроз миру та безпеки у регіоні Східного Партнерства сьогодні є вкрай важливим та актуальним завданням.

Східне партнерство, як зовнішньополітична ініціатива ЄС започаткована ще в 2009 р., спрямована на зміцнення та поглиблення політичних та економічних відносин між ЄС, його державами-членами та країнами-партнерами, а також підтримку процесів сталих реформ у країнах-адресатах. Проте, зіштовхнувшись із безпековими викликами у регіоні, акцент співпраці змістився на безпекову складову.

Сучасні безпекові виклики в регіоні Східного Партнерства висувають проблему загрози миру та безпеки на перший план. Оскільки Партнерство є ініціативою Європейського Союзу, останній автоматично стає учасником та регулятором подій та проблем у європейському регіоні, зокрема на території держав Східного Партнерства. Війна росії на території України, а також ситуація в Білорусі, включаючи питання енергетичної безпеки держав-адресатів СхП потребують детального вивчення. Нормандський індекс, репрезентований у 2019 році, визначає ключові загрози миру та безпеки для кожної держави окремо, слугує інструментом вивчення основних гібридних загроз для регіону Східного Партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2019 році виповнилося 10 років із дня заснування ініціативи Європейського Союзу – Східне Партнерство, що має на меті зміцнення та поглиблення політичних та економічних відносин між Європейським Союзом, його державами-членами та країнами-партнерами. Партнерство охоплює країни Європи та Кавказу, як-от: Україну, Молдову, Білорусь, Азербайджан, Вірменію та Грузію. Збройна агресія росії на територію України ще більш ускладнила безпекову ситуацію в регіоні СхП, а тому дослідження та вивчення загроз миру та безпеки для країн-адресатів ініціативи сьогодні є актуальним.

Для написання статті цінними є наукові розвідки таких зарубіжних дослідників, як-от: Барсегян А. [11], Чуера К. [14], Діна Б., Цвірса В., Лунав А. [16], Зенелі В. [19], Гомулка К. [21].

Дослідники Бендаржевський А., Клоет К., Гавличек П., Лонгхерст К., Максак Г., Плента П., Пшибильський В., Усов П. [18] є авторами звіту, який окреслює основні тенденції, котрі упродовж наступного десятиліття будуть формувати майбутнє регіону Східного партнерства, а також в шести окремих країнах цього регіону. Також, доречно згадати, що свій внесок у дослідження цієї тематики зробили й такі науковці, як: Бьюзен Б., Вавер О., Вільде де Я. [12], Какачія К., Лебанідзе Б. [23] та ін.

Вагомими є також дослідження сучасних українських науковців, зокрема Горбатюка М. [1], Кондратенка М. [5], Мартинюка В. [6], Резнікова О. [7], Трофимовича В. [8], Шейка Ю. [9], Яворовича Т., Богданьока О. [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою запропонованої публікації є з'ясувати та проаналізувати безпекову архітектуру регіону СхП, визначити динаміку основних загроз миру і безпеки для країн-учасниць СхП.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення мети необхідно розв'язати низку *завдань, а саме*: дослідити безпековий компонент Східного Партнерства та з'ясувати потрактування загроз миру і безпеки країнами-адресатами Східного Партнерства; репрезентувати специфіку використання нормандського індексу з метою визначення загроз миру та безпеки; висвітлити ключові моменти протидії загрозам миру та безпеки в країнах Східного Партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, відзначимо, що 2021 рік вніс суттєві зміни у формат співпраці країн-адресатів СхП з ЄС. Попри те, що Україна, Молдова та Грузія утворили новий формат співпраці у рамках ініціативи, відомий як «Асоційоване Тріо», Білорусь обрала з можливих опцій призупинити свою участь в ініціативі.

Контекст геополітичної безпеки в регіоні Східного партнерства є вкрай складним. Конфлікти надають сусідству «спірного» характеру і суттєво ускладнюють регіональне співробітництво [17]. Ключовим гравцем у регіоні є росія, яка намагається утримати його під своїм економічним і політичним впливом, створюючи залежності та, не даючи країнам здійснювати вільний вибір, коли йдеться про євроатлантичні прагнення. Азербайджан та Білорусь залишаються частково остронь трансформацій, внаслідок залежності від рф, а призупинення участі Білорусі в ініціативі СхП ще більш посилює напругу в регіоні [16].

Сьогодні низка дослідників заявляють про «дефіцит» безпеки у регіоні СхП. Задля усунення «дефіциту» безпеки у регіоні Східної Європи важливим та доцільним є задекларувати підтримку миру та безпеки на нормативно-правовому рівні. Відтак, особливої значущості набуває потреба створення «Eastern Partnership Security Compact» – безпекової «надбудови» для СхП, що включала би Україну, Грузію та Молдову і трактується, як «Угоди про Безпеку». Зазначається, що така ініціатива може стати новим інструментом для держав-членів ЄС у координуванні зусиль щодо безпекової політики на теренах ЄС та Східного Партнерства включно [30]. ЄС планує обґрунтувати «Договір про безпеку» Східного партнерства як пілотний

проект. Ця ініціатива призведе до узгодження фондів та інституцій ЄС із можливостями держав-членів, які бажають активізувати співпрацю у сфері безпеки у Східній Європі. До «Угоди про безпеку» може бути долучене Постійна структурована співпраця (PESCO) або, можливо, робоча група Європейської Комісії за зразком міжвідомчої групи підтримки України. «Угода про безпеку» має бути зосереджена у таких напрямках, а саме: співпраця в галузі розвідки – передбачатиме інвестиції в нове покоління службовців розвідки – як навчання в ЄС для розвідувальних служб з держав СхП; кібербезпека – очевидно, що між ЄС, його державами-членами та країнами-адресатами Східного партнерства є широкі можливості для кращої скоординованої, широкомасштабної співпраці з питань кібербезпеки, така співпраця може включати взаємний обмін розвідувальними даними та навчання щодо кіберзагроз, допомогу у забезпеченні безпеки урядових комунікацій та критичної інфраструктури; співпраця з м'якою безпекою «soft power» та обороною – підвищуючи ці сфери оборонної взаємодії, ЄС пройде довгий шлях до покращення ефективності оборонного сектору в країнах Східного партнерства; співпраця у сфері «жорсткої сили» («hard power») – ЄС має ґрунтуватись на участі України у Вишеградській бойовій групі для залучення інших країн Східного партнерства до таких ініціатив; співпраця з контролю над озброєнням – Європа може допомогти країнам Східного партнерства, частково компенсуючи наслідки недотримання Росією договорів про контроль озброєнь [30].

Ще 18 листопада 2015 року оприлюднений документ «Перегляд Європейської політики сусідства» (ЄПС), де безпека потрактовувалась як новий пріоритет та зазначалося, що фокус на безпекових питаннях надасть нові можливості для співпраці держав у рамках ЄПС [2].

Важливою подією у європейському просторі також стало прийняття «Стратегічного компасу», першої білої книги ЄС з безпеки та оборони, яку схвалили глави держав і урядів на засіданні Європейської Ради 24–25 березня 2022 року. Компас охоплює усі аспекти Спільної політики безпеки та оборони (Common Security and Defense Policy (CDSP)) і базується на чотирьох стовпах [19]: дії; безпека; інвестиції; партнерство.

Загрози миру та безпеці *України* трактуються як існуючі та потенційно можливі явища та ризики, які підривають та дестабілізують національні інтереси держави. В стані повномасштабного збройного конфлікту на території України загрози миру та безпеці окреслюються як насильницький конфлікт, порушення територіальної цілісності, поширення гібридних загроз, що включає прояви дезінформації, кризу демократичних перетворень, проблеми енергетичної безпеки та інші [4].

Вірменія, яка є державою-адресатом Східного Партнерства визначає загрози миру та безпеці як конкретні прояви гібридної війни, що включає не лише військові елементи, а й використання економічних маніпуляцій, кібератаки, фейкові новини та дезінформацію [27].

Азербайджан трактує загрози миру і безпеки як існування збройних конфліктів, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, незаконна міграція, торгівля людьми та наркотиками, розповсюдження зброї масового знищення, усі вони є потенційними джерелами низки проблем безпеки, з якими зіштовхується країна [25].

У сприйнятті загроз і ризиків, з якими зіштовхується *Молдова*, відбуваються поступові зміни. Одразу після української кризи, політичні та військові ризики стали найважливішими проблемами. Поступово акценти зміщувалися на м'яку безпеку, а проблема корупції ставала все більш актуальною. Ця зміна знайшла відображення у проекті Стратегії національної безпеки Молдови, опублікованому у 2016 році. У документі значно більше акценту на економічній безпеці та боротьбі з корупцією [14].

Як вже зазначалось раніше *Білорусь*, яка була державою-партнером Східного Партнерства, у 2021 році призупинила участь у Партнерстві. Проте для потрактування загроз миру та безпеки важливо зауважити наступне: найважливішими завданнями республіки є зміцнення незалежності і суверенітету держави, непорушності кордонів, збереження територіальної цілісності, розвитку демократичної держави, підтримки існуючих систем міжнародної та регіональної безпеки [21].

Грузія, визначаючи загрози миру та безпеці, пов'язує їх з окупацією територій Грузії, ризиком нової військової агресії з боку російської федерації, а також терористичними актами організованими росією. Іншими загрозами миру та безпеці Грузії є тероризм, кібербезпека, енергетична небезпека, екологічні загрози, організована транснаціональна злочинність тощо [26].

Сьогодні категорія загроз миру та безпеці суттєво трансформувалась. Відтак, необхідними стають індекси з метою їх оцінки як у загальносвітовому масштабі, так і в регіональному вимірі, або ж конкретно на національному рівні. Одним із нещодавніх напрацювань Європейського Парламенту став «Нормандський індекс», котрий працює вже третій рік поспіль та має на меті вимірювати рівень загроз миру, безпеці та демократії у всьому світі. Вперше його презентували в червні 2019 року в Європейському Парламенті [28]. Нормандський індекс використовує підхід, розроблений в рамках ЄС. Цей індекс також визначає конфлікт і численні стадії між ідеальним миром і тотальною війною (conflictualité) як набір факторів, пов'язаних з ключовими загрозами,

репрезентованими офіційним Брюсселем у своїй стратегії зовнішніх дій. «Перспектива миру та безпеки» (EPRS) на 2021 рік, Глобальна Стратегія ЄС фіксує наступні 11 загроз як основні поточні виклики миру та безпеки [24], як-от: тероризм, гібридні загрози, економічні кризи, зміна клімату, енергетична небезпека, насильницькі конфлікти, транскордонна злочинність, кібербезпека, дезінформація, крихкість держав, зброя масового знищення.

За даними Індексу у 2021 році для країн регіону СХП у загальносвітовому масштабі найбільш деструктивними є такі загрози миру та безпеки: 1 – місце відведено ситуації пов'язаній з енергетичною безпекою, яка оцінюється – у 2,83 бали з 10 можливих; 2 – місце займає ситуація щодо демократичних процесів із балом – 3,76 з 10 можливих; 3 – місце поширення дезінформації у країнах-адресатах регіону Східного партнерства – 4,78 із 10 можливих [22].

Вдаючись до аналізу даних Індексу конкретно по державах СхП за 2021 рік, варто зауважити, що: у *Вірменії* до найбільш загрозливих викликів миру та безпеки у 2021 році належать ситуація пов'язана з: 1) енергетичною безпекою; 2) кібербезпекою; 3) демократичними процесами. В *Азербайджані*: 1) демократичні процеси; 2) енергетична безпека; 3) дезінформація. В *Білорусі*: 1) енергетична безпека; 2) демократичні процеси; 3) крихкість держави («fragile state»). В *Грузії*: 1) енергетична безпека; 2) дезінформація; 3) крихкість держави («fragile state»); 4) демократичні процеси. В *Молдові*: 1) енергетична безпека; 2) демократичні процеси; 3) кібербезпека. Щодо *України*, то найбільшими загрозами за даними індексу є тероризм, насильницькі конфлікти, енергетична безпека та поширення дезінформації [22].

Вищезазначені загрози миру у державах Східного Партнерства потребують негайного вирішення та протидії. Аналітика та оперативний обмін інформацією в цьому контексті надзвичайно важливі. Гібридні військові конфлікти активно вивчають у ЄС та НАТО, зокрема й Європейський центр вдосконалення протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) [2].

Спільна декларація Саміту Східного партнерства від листопада 2017 р. містить згадку про бачення державами-партнерами посиленої ролі Європейського Союзу у вирішенні конфліктів. Зокрема п.6 документу містить заклики учасників саміту до відновлення зусиль щодо врегулювання мирним шляхом нерозв'язаних конфліктів у регіоні згідно з нормами та принципами міжнародного права. Одночасно практичний вимір декларації у вигляді своєрідної дорожньої карти «20 досягнень Східного партнерства до 2020 року» у відповідному безпековому розділі не містить конкретних завдань та цілей, пов'язаних

безпосередньо з питаннями відновлення територіальної цілісності та кроків щодо врегулювання конкретних міжнародних або інтернаціоналізованих конфліктів на території країн Східного партнерства [3].

У березні 2020 року Європейська комісія оприлюднила документ під назвою «Східне партнерство після 2020 року: посилення стійкості – Східне партнерство, яке забезпечує всіх», який має стати її політикою щодо шести східних сусідів: Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдова та Україна. Основним принципом документа «Східне партнерство після 2020 року» є стійкість, яка взята з «Глобальної стратегії ЄС», прийнятої в 2016 році. Стійкість визначається як здатність держав і суспільств реформуватися, протистояти та відновлюватися від внутрішніх та міжнародних криз, на основі мінімального рівня демократії, верховенства права та сталого розвитку. Концепція була прийнята за основу взаємин із сусідами. Стійкість – це шлях для ЄС розвивати відносини зі своїми сусідами, не вимагаючи від них зміцнення своїх демократичних інститутів. Таким чином, включення принципу стійкості до документа «Східне партнерство після 2020 року» свідчить про те, що прагматичні пріоритети ЄС не змінилися і вони залишатимуться опорами його відносин із сусідами [11].

ЄС приділяє особливу увагу боротьбі з «гібридними загрозами». Починаючи з 2015 року, це питання набуває все більшого значення в дискурсі ЄС щодо безпеки, оскільки очевидно, що країни Східного партнерства, зіштовхуються із широким спектром гібридних загроз, які виходять, головню, з боку росії [13].

Повномасштабна війна, яку російська федерація розпочала проти України, сприяла переоцінці реалій безпеки країн-учасниць Східного партнерства та держав-членів Європейського Союзу загалом. Імперіалістичні та загарбницькі цілі росії припинили бути завуальованими та стали прямою загрозою для суверенності багатьох держав. В цьому контексті важливо, щоб Європейський Союз надалі продовжував свої дії й риторику в напрямку безпеки, які б стримували амбіції кремля та надалі сприяв розвитку демократії та збереження миру спільно з країнами СхП.

Висновки. З метою усунення «дефіциту» безпеки у регіоні Східного партнерства ЄС прийняв у 2022 році оборону стратегію «Стратегічний компас» та все частіше зазначає про «Eastern Partnership Security Compact» – безпекову «надбудову» для країн-адресатів Східного партнерства відомих, як «Угоди про безпеку», що є новими стратегічними документами ЄС, які включають в себе інформацію щодо координації зусиль у сфері безпеки, особливо у Східній Європі. Мета створення ініціатив обумовлена, головню, ускладненням

та дестабілізацією сусідства з ЄС за допомогою різних «гібридних» тактик. Угода про безпеку має бути зосереджена на таких сферах, як-от: співпраця спецслужб, кібербезпека, співпраця у сфері «м'якої безпеки» у сфері безпеки та оборони, співпраця у сфері «жорсткої» безпеки, апаратна співпраця, співпраця у сфері контролю над озброєннями.

«Стовпами стабільності» в сусідніх країнах з ЄС мають бути сильні держави, побудовані на основі стійких інститутів безпеки та оборони. Такі інституції захистили б ці країни не лише від корупції та бідності, а й від гібридних загроз та підривної діяльності. І вони будуть служити інтересам ЄС у тому, щоб зробити східне сусідство більш стабільним і стійким до зовнішнього тиску на безпеку.

Згідно Нормандського індексу за 2021 рік загрози миру та безпеці країн-адресатів СхП можемо звести до таких ключових, а саме: насильницькі конфлікти, крихкість держав («fragile state»), енергетична небезпека, поширення дезінформації, кіберзагрози.

Для ефективної протидії гібридним загрозам необхідним є об'єднання зусиль держав-учасниць СхП як на рівні офіційних органів, недержавних суб'єктів, посиленого міжнародного співробітництва на рівні уряду та громадянського суспільства. Урядам країн-учасниць регіону СхП рекомендується налагодити активну співпрацю між державами-членами ЄС для обміну знаннями та спільної протидії гібридним загрозам. Співпраця має бути спрямована на розвиток відповідного правового середовища та належної інституційної спроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбатюк М. Експертне середовище республіки Молдова про сучасні виклики та інтеграційні перспективи України в контексті Російської агресії в Криму та на Донбасі. *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. № 1. С. 228–242.
2. Європейська безпека на порозі змін. Висновки для України. *Український незалежний центр політичних досліджень*. 2015. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/med-a/research-updates/vropeyska-bezpeka-na-poroz-zm-n-visnovki-dlya-ukra-ni>.
3. ЄС та конфлікти на території Східного Партнерства. *Ukrainian Prism*. 2020. URL: <http://prismua.org.tilda.ws/earconflicts>.
4. Закон України Про основи національної безпеки України. *Фонд державного майна України*. 2003. URL: <https://www.spfu.gov.ua/ua/documents/1819.html>.
5. Кондратенко М. ЄС має намір прийняти новий безпековий «стратегічний компас». *Deutsche Welle*. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/yes-maie-namir-priyniaty-novy-bezpekovi-strategichnyi-kompas/a-56715753>.
6. Мартинюк В. Безпека Східного Партнерства: цілі ЄС та просування України. *VoxUkraine*. 2019. URL: <https://voxukraine.org/bezpeka-shidnogo-partnerstva-tsili-yes-i-prosuвання-ukrayini/>.
7. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України бібліографія. *Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД)*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovo-ho-seredovishcha-ukrayiny>.
8. Трофимович В. Російська агресія проти України як загроза світовій системі безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. № 26. 2017. С. 135–141.
9. Шейко. Ю. Стратегічний компас ЄС: від морських дронів до діалогу з Україною. *Deutsche Welle*. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/strategichnyi-kompas-yes-vid-morskykh-droniv-do-dialohu-z-ukrainoiu/a-59843928>.
10. Яворович Т., Богданьок О. ЄС затвердив «стратегічний компас» у сфері безпеки та оборони. Про що йдеться у документі. *Суспільне | Новини*. 2022. URL: <https://suspilne.media/220073-es-zatverdiv-strategicnij-kompas-u-sferi-bezpeki-ta-oboroni/>.
11. Barseghyan A. The Eastern Partnership: From Security to Resilience. 2020. URL: <https://evnreport.com/politics/the-eastern-partnership-from-security-to-resilience/>.
12. Buzan B., Waever O., Wilde J. Security: A new Framework for Analysis. London: *Lynne Reinner Publishers*. 1998. 239 p.
13. Chapter 3 Dilemma 3: Should the Eastern Partnership address the security deficit?. *Clingendael Report*. 2021. URL: <https://www.clingendael.org/pub/2021/the-eastern-partnership/3-dilemma-3-should-the-eastern-partnership-address-the-security-deficit/>.
14. Ciurea C. Confidence-building in Moldova: Domestic and External Security Challenges. *Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development/CIPDD*. 2016. P. 1–13.
15. Countering the totalisation of the Armenian-Azerbaijani conflict. *IPS*. 2020. URL: <https://www.ips-journal.eu/regions/europe/countering-the-totalisation-of-the-armenian-azerbaijani-conflict-4624>.
16. Deen B., Zweers W., Loon van I. The Eastern Partnership Three dilemmas in a time of troubles. 2021. 42 p. (Clingendael Report).
17. Disinformation divides Armenia. *EUvsDiSiNFO*. 2021. URL: <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-divides-armenia/>.

18. Disinformation Resilience in Central and Eastern Europe. *Ukrainian Prism. Foreign Policy Council*. URL: <http://prismua.org/en/dri-cee/>.
19. Dr. Valbona Zeneli. Economic Security in the Eastern Partnership. *European Center for security studies*. 2017. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/economic-security-eastern-partnership-0>.
20. Energy security in Armenia. *The Borgen Project*. 2021. URL: <https://borgenproject.org/energy-security-in-armenia/>.
21. Gomółka K. External Security Strategies of Belarus. *Gdańsk University of Technology. Faculty of Management and Economics*. 2020. P. 75–89.
22. Infographics: Peace and security. 2021. URL: <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/infographics/peaceandsecurity/index.html#/comparison>.
23. Kakachia K., Lebanidze B. Global and diffuse risks in the Eastern Partnership countries Potential Impacts on EU Security. 2020. 53 p.
24. Mapping threats to peace and democracy worldwide 2021. *The Normandy Index 2021: Findings and functions*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690670/EPRS_STU\(2021\)690670_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690670/EPRS_STU(2021)690670_EN.pdf).
25. National security concept of the Republic of Azerbaijan. *President of the Republic of Azerbaijan*. 2007. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/154917/Azerbaijan2007.pdf>.
26. National Security Concept of Georgia. URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>.
27. National security strategy of the Republic of Armenia. 2020. URL: <https://www.mfa.am/filemanager/security%20and%20defense/Armenia%202020%20National%20Security%20Strategy.pdf>.
28. Peace and security in 2021. *European Parliamentary Research Service*. 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU\(2021\)690669_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690669/EPRS_STU(2021)690669_EN.pdf).
29. Policy paper a new security agenda for the Eastern partnership: assessing the key security risks for the EU, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine – Bucharest : EAP Think Thank Forum, 2018. 48 p.
30. The best defence: Why the EU should forge security compacts with its eastern neighbours. *European Council On Foreign Relations*. 2020. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its>

ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК МОТИВАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ (ДОСВІД СУЧАСНОГО ЄС)

ENVIRONMENTAL VALUES AS A FACTOR OF MOTIVATION IN THE ACTIVITIES OF POLITICAL INSTITUTIONS (EXPERIENCE OF THE CONTEMPORARY EU)

Кондратова М.В.,

аспірантка кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Вивчаються зміни значення та підходи до закріпленням настанов захисту навколишнього природного середовища в національному законодавстві та в практиці діяльності міжнародних організацій. Робиться уточнення специфіки політичного відстоювання позицій захисту бізнесу від «надмірних регламентацій» та оподаткування екологічно шкідливої діяльності. Розкриваються питання інституційної спроможності різних політичних акторів у просуванні екологічних цінностей, ухваленні екологічних рішень тощо. Встановлюються тенденції до обмеження дієвості екологічних норм, намагання неформальним чином амортизувати ефект від наднаціональних угод на рівні конкретних країн. Обговорюються прояви зростання уваги до здійснення екологічних проєктів, яке вимагає зважених та ефективних політичних рішень, а також ретельного аналізу сильних і слабких сторін. У статті використані актуальні методичні засоби сучасної політології (порівняльний та неоінституційний) та загальнонаукові методи (гіпотетико-дедуктивний, наукового абстрагування). З'ясовуються політичні наслідки просування екологічного порядку денного є умови ведення бізнесу та розвитку економіки, які ґрунтуються на засадах сталого розвитку. Досліджуються чинники, які спонукають політичні інститути до конкретних дій для формування політико-інституційної основи поширення екологічних цінностей в суспільстві. Розкрито значення консенсусу щодо визнання екологічних пріоритетів нагальними та імперативними для політичних рішень дає змогу передбачення змісту конкретних спільних проєктів та пропозицій співпраці. Виявляються особливості інституційне забезпечення просування екологічних цінностей спирається на підтримку загальних принципів протидії забрудненню природи та її відновлення. Встановлено значення конкретних суб'єктів прийняття рішень та розподілу обов'язків щодо впровадження екологічних проєктів між різними рівнями врядування, яке слугує прикладом постійної оптимізації мотивації діяльності політичних інститутів у сфері охорони довкілля. Досліджуються відомості щодо удосконалення природоохоронного законодавства на постійній основі. Визначається їх спрямованість на скорочення ресурсів, витратності життєдіяльності країн Європейського Союзу. З'ясовуються спроможність сучасних політичних інститутів до реалізації стратегічних пріоритетів сталого розвитку, яка визначає правильність політичного курсу та успішність впровадження конкретних проєктів. Вивчено спрямування зусиль політичних лідерів, партій та громадських рухів на підтримку екологічної проблематики «на верхніх щаблях» актуального політичного дискурсу. Зроблено висновок про впровадження цінностей захисту навколишнього природного середовища безпосередньо до економічної політики держав та принципів розбудови новітньої економічної інфраструктури.

Ключові слова: екологічні цінності, цілі сталого розвитку, політичні актори, політична комунікація, політичний порядок денний, екологічна політика ЄС.

Changes in meaning and approaches to enshrining guidelines for the protection of the natural environment in national legislation and in the practice of international organizations are studied. The specifics of the political advocacy of business protection positions against “excessive regulations” and taxation of environmentally harmful activities are clarified. Issues of the institutional capacity of various political actors in the promotion of environmental values, adoption of environmental decisions, etc. are revealed. Tendencies are being established to limit the effectiveness of environmental regulations, efforts to informally amortize the effect of supranational agreements at the level of specific countries. Manifestations of growing attention to the implementation of environmental projects, which requires balanced and effective political decisions, as well as a careful analysis of strengths and weaknesses, are discussed. The article uses current methodological tools of modern political science (comparative and neo-institutional) and general scientific methods (hypothetical-deductive, scientific abstraction). The political consequences of the promotion of the environmental agenda are clarified, as are the conditions for conducting business and developing the economy, which are based on the principles of sustainable development. Factors that prompt political institutions to take specific actions to form a political-institutional basis for the spread of environmental values in society are investigated. The revealed significance of the consensus regarding the recognition of environmental priorities as urgent and imperative for political decisions enables the prediction of the content of specific joint projects and proposals for cooperation. Distinctive features of the institutional support for the promotion of ecological values are based on the support of the general principles of combating the pollution of nature and its restoration. The importance of specific decision-making subjects and the distribution of responsibilities for the implementation of environmental projects between different levels of government is established, which serves as an example of constant optimization of the motivation of political institutions in the field of environmental protection. Information on the improvement of environmental protection legislation is being studied on an ongoing basis. Their focus on reducing resources and cost of living in the countries of the European Union is determined. The ability of modern political institutions to implement strategic priorities of sustainable development is clarified, which determines the correctness of the political course and the success of the implementation of specific projects. The direction of the efforts of political leaders, parties and public movements to support environmental issues “at the top levels” of the current political discourse is studied. A conclusion was made about the introduction of the values of environmental protection directly to the economic policy of states and the principles of building the latest economic infrastructure.

Key words: environmental values, sustainable development goals, political actors, political communication, political agenda, EU environmental policy.

Постановка проблеми. Просування екологічних цінностей та цілей сталого розвитку до політичного порядку денного вже має тривалу історію. Водночас в умовах глобалізації змінюється значення та підходи до закріплення настанов захисту навколишнього природного середовища в національному законодавстві та в практиці діяльності міжнародних організацій. Політичні відносини, які складаються в рамках ухвалення рішень, що впливають на екологічний сектор, не є простим. На макрорівні акторами політико-екологічних обговорень виступають об'єднання підприємств, транснаціональні корпорації, впливові індивідуальні суб'єкти економічної діяльності. Вони відстоюють позицію захисту бізнесу від «надмірних регламентацій» та оподаткування екологічно шкідливої діяльності. Цей порядок денний вони намагаються просувати до діяльності політичних партій, та інституту груп інтересів. На противагу цим зусиллям, екологістські партії та рухи намагаються захистити вже ухвалені регламентації та посилити їх вплив на суб'єктів розвитку індустрії, інвестування, інфраструктурного планування тощо. За таких умов набуває актуальності питання інституційної спроможності різних політичних акторів у просуванні екологічних цінностей, ухваленні екологічних рішень тощо.

Сучасний ЄС має досить розгалужену систему регулювання екологічної безпеки. Проте існують певні нюанси в практиці впровадження екологічних норм в нових державах членах. Також існують тенденції до обмеження дієвості екологічних норм, намагання неформальним чином амортизувати ефект від наднаціональних угод на рівні конкретних країн. Для сучасної України, яка потерпає від неспровокованої військової агресії, актуальним є питання інноваційних векторів відновлення пошкодженої інфраструктури. Принципи цього відновлення мають враховувати європейські практики, заздалегідь передбачати політичні ризики щодо адекватності запровадження інституційних і нормативних змін.

Аналіз публікацій. Співвідношення процесів захисту довкілля та політико-інституційних взаємодій цікавить низку сучасних зарубіжних вчених. Зокрема, Дж. Фріден розглядає політичну економію економічної політики [5], колектив авторів, до якого входять Дж. Паттерсон, К. Шульц, Дж. Верворт, С. ван дер Хель, О. Відерберг, К. Адлер, М. Херлберт, К. Андертон, М. Сеті, А. Барау здійснив комплексне дослідження управління та політики трансформацій у напрямі стійкості [8], А. Стірлінг вивчає прогрес плюралізації в умовах інтегративних переходів до трансформаційного різноманіття [9], Х. Телен розкриває специфіку інституційних змін в розвинених політичних економіях [10], китайські дослідники Л. Ван,

Д. Конг та Дж. Чжан аналізують політичне просування місцевих чиновників та їх опір корпоративним інноваціям [11]. Поряд з цим, потребують окремого розгляду особливості політико-інституційної взаємодії в рамках впровадження спільної екологічної політики ЄС та просування екологічних цінностей.

Метою статті є з'ясування специфіки політичних взаємодій в рамках впровадження спільної екологічної політики ЄС та просування екологічних цінностей в європейських державах. Завданням статті є специфічна позиція політичних акторів та їх інституційної спроможності в рамках просування екологічних цінностей та європейських цілей сталого розвитку.

Основний зміст. В сучасному світі дедалі більше зростає увага до екологічних проєктів. Їх здійснення вимагає зважених та ефективних політичних рішень, а також ретельного аналізу сильних і слабких сторін. Політичні інститути (як державні органи, так і політичні актори та суб'єкти політичного представництва) намагаються вплинути на впровадження екологічних ініціатив у той чи інший спосіб. При цьому з ідейної точки зору доцільність просування екологічних цінностей в політичній сфері не викликає значних дискусій. Як справедливо зазначає український науковець В. Загорський, «проголошений Україною курс на європейську інтеграцію, передбачає адаптацію вітчизняного природоохоронного законодавства та запровадження сучасних підходів до забезпечення екологічної безпеки відповідно до принципів Європейського Союзу» [1].

Єдність підходів до реалізації екологічних проєктів та просування екологічних цінностей зумовлена формуванням інституційної кооперації на наднаціональному рівні в сучасному ЄС. Разом з цим, важливим тлом для просування екологічного порядку денного є умови ведення бізнесу та розвитку економіки, які ґрунтуються на засадах сталого розвитку. Їх загальне визнання на сучасному етапі є потужним мотивуючим чинником діяльності політичних інститутів. Згідно з вірною думкою В. Загорського, «на європейському континенті вимоги до інтенсивності співробітництва між країнами є особливо важливими, оскільки Європа виступає як єдиний континентальний комплекс, складові частини якого (окремі природно-географічні пояси і зони, природно-господарські територіальні комплекси) об'єднані системою природно-екологічних зв'язків. Цілісність природного середовища Європи вирішальною мірою залежить від наявності і ступеня ефективності співробітництва між країнами, проведення ними загальної узгодженої екологічної політики, відповідної єдності і спільності їхніх природних умов» [1].

Посилення співпраці України з країнами ЄС вимагає адекватного оцінювання значення екологічної адженди для подальшої співпраці. Це вимагає від політичних інститутів (як державних, так і громадських) конкретних дій для формування політико-інституційної основи поширення екологічних цінностей в суспільстві. Як слушно стверджує В. Загорський, «на сьогодні відбувається руйнування старих державних структур, а правова основа та досвід формування цілісної системи сталого розвитку країни практично відсутні. Тому необхідно розібратися в системі формування і реалізації еколого-економічної політики держави, визначити стан, у якому перебуває сфера охорони навколишнього середовища, можливі напрями забезпечення пріоритетності її розвитку» [1].

Аналіз нормативно-правових актів сучасного ЄС засвідчує системний характер впровадження екологічних змін. Консенсус щодо визнання екологічних пріоритетів нагальними та імперативними для політичних рішень дає змогу передбачення змісту конкретних спільних проєктів та пропозицій співпраці. Як стверджується в «Політиці ЄС у сфері Охорони Довкілля», «важливим документом у галузі охорони довкілля стала Організація Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, підписана 25 червня 1998 року. Відповідно до положень Конвенції державам – учасникам Конвенції гарантуються права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Крім того, держави повинні забезпечити умови, за яких посадові особи та державні органи надавали б громадськості допомогу та орієнтували її в отриманні доступу до інформації, сприяли участі в процесі прийняття рішень і в одержанні доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» [2].

Адекватність розуміння вимог охорони довкілля та посилення уваги до захисту екологічного порядку денного впливає на бізнес-середовище. Інституційне забезпечення просування екологічних цінностей спирається на підтримку загальних принципів протидії забрудненню природи та її відновлення. На думку Ю. Шабардіної, «одним із ключових принципів, на яких заснована екологічна політика ЄС, є принцип «забруднювач платить», який несе у собі попереджувальну дію щодо випадків порушення стандартів екологічної безпеки і тим самим сприяє реалізації цілей та впровадженню відповідної політики ЄС у цій сфері» [3].

Корисним для розуміння особливостей просування екологічних цінностей є розуміння специфіки міжінституційних взаємодій в рамках формування екологічної політики. Визначення конкретних суб'єктів прийняття рішень та розпо-

діл обов'язків щодо впровадження екологічних проєктів між різними рівнями врядування слугує прикладом постійної оптимізації мотивації діяльності політичних інститутів у сфері охорони довкілля. Як зазначає Ю. Шабардіна, «корисним може бути досвід держав-членів Європейського Союзу, національні уряди яких, в процесі децентралізації влади передали широке коло повноважень з охорони довкілля регіональним та місцевим органам самоврядування» [3].

Принципи загальноєвропейської екологічної політики відкривають широкий простір для діяльності політичних інститутів з підготовки про-екологічних рішень. Зокрема, йдеться про глибокий аналіз наслідків економічних проєктів для довкілля та мотивацій поведінки суб'єктів ухвалення рішень. Йдеться про прямі зобов'язання щодо оцінювання ризиків та утримування від дій, які можуть порушувати екологічну рівновагу. Гідно з документами ЄС, «екологічна політика ЄС базується на принципах попередження, запобігання та усунення забруднення у джерелі, а також на принципі «забруднювач платить». Принцип обережності – це інструмент управління ризиками, який можна використовувати, коли існує наукова невизначеність щодо підозрюваного ризику для здоров'я людей або навколишнього середовища, що впливає з певної дії чи політики. Наприклад, якщо виникнуть сумніви щодо потенційно шкідливого впливу продукту, і якщо – після об'єктивної наукової оцінки – невизначеність зберігається, можуть бути дані інструкції щодо припинення розповсюдження продукту або видалення його з ринку. Такі заходи мають бути недискримінаційними та пропорційними, і їх необхідно переглянути, як тільки буде доступна наукова інформація» [4].

Консолідовані зусилля сучасних політичних інститутів ЄС спрямовані на підтримку наявного стану природоохоронних заходів та економіко-екологічної рівноваги. Удосконалення природоохоронного законодавства є постійним процесом, спрямованим на скорочення ресурсів витратності життєдіяльності країн Європейського Союзу. Важливим є також чітке визначення проміжних та кінцевих цілей екологічної політики. Згідно з принципами екологічної політики ЄС, «інтеграція екологічних проблем в інші сфери політики ЄС стала важливою концепцією в європейській політиці, оскільки вона вперше виникла з ініціативи Європейської ради, що відбулася в Кардіффі в 1998 році. В останні роки інтеграція екологічної політики досягла значного прогресу, наприклад, у галузі енергетичної політики, що відображено в паралельній розробці кліматичного та енергетичного пакету ЄС або в Дорожній карті переходу до конкурентоспроможної низьковуглецевої економіки до 2050 року» [4].

Підтримка екологічних цінностей демократичними суспільствами Європи має вирішальне значення для електорального успіху конкретних політичних сил. Незважаючи на різні результати політичної діяльності зелених партій, вони перебувають в «топі» успішних політичних сил країн ЄС. За даними Дж. Неветта, «на нещодавніх національних виборах партії зелених, які колись висміювалися багатьма як «ідеалістичні хіпі», збільшили свою частку голосів у 13 європейських країнах. У шести з цих країн – Австрії, Бельгії, Фінляндії, Ірландії, Люксембургу та Швеції – зелені партії мають частку влади в коаліційних урядах» [7].

Увага сучасних політичних інститутів до стратегічних пріоритетів сталого розвитку визначає правильність політичного курсу та успішність впровадження конкретних проєктів. Досягнення економіко-екологічної рівноваги забезпечується на основі визнання доцільним утримання від забруднення та використання шкідливих для довкілля технологій. Політичні сили формують середовище, в якому повернення до старих методів екстенсивного розвитку економіки не є можливим. Як зазначає Дж. Неветт, «у всіх цих випадках «зелені» тиснуть на своїх партнерів, щоб вони ухвалили більш амбітні цілі щодо зниження викидів вуглецю. В інших країнах зелені мери Амстердама та Будапешта прагнуть до вуглецевої нейтральності до 2050 та 2030 років відповідно – щоб збалансувати парникові гази, що викидаються та поглинаються їхніми містами» [7].

Проєкти та програми, спрямовані на виключення з технологічних ланцюгів енергетики та виробництва вуглецевих енергоносіїв спираються на значну підтримку в сучасному європейському суспільстві. Політичні лідери, партії та громадські рухи спрямовують зусилля на просування екологічної проблематики до «верхніх щаблів» актуального політичного дискурсу. Згідно з Дж. Неветтом, «перебуваючи в Шотландії, Партія зелених реалізує план декарбонізації опалення вартістю 33 мільярди фунтів стерлінгів (45 мільярдів доларів) у рамках угоди про розподіл влади в уряді країни» [7].

Амбітність цілей європейських політичних партій зеленого спрямування проявляється в їх публічній позиції щодо підсумків політичних кампаній. Вони мають на меті серйозні результати, які можуть безпрецедентно посилити позиції екологічних цінностей в багатьох країнах сучасної Європи. Як обґрунтовано вважає Дж. Неветт, «незважаючи на успіх німецьких зелених на виборах, навіть спів-лідер пані Бербок визнала, що вони не витримали рейтингів попереднього опитування громадської думки: «Ми хотіли більшого. Ми цього не досягли» [7].

Успіх європейських зелених партій засвідчив, що екологічні цінності є універсальними та мають

високу мобілізаційну спроможність. В електоральному плані екологічна проблематика залишається актуальною попри кризу COVID-19 та військові події в Україні. Це свідчить про фундаментальні перетворення в структурі громадської думки сучасного ЄС. Згідно з даними Дж. Макбрайда, «у 2000-х і 2010-х роках зелені партії все більше проникали в європейський мейнстрім. Індуліс Емсіс з Латвії став першим прем'єр-міністром від партії зелених у 2004 році, а зелені увійшли до урядів у Бельгії, Франції, Італії та інших країнах. До 2022 року, коли основні партії продовжували втрачати популярність, а зміни клімату зростали як проблема виборців, зелені партії були в національних урядах Австрії, Бельгії, Фінляндії, Німеччини, Ірландії та Люксембурга» [6].

Наявність екологічних екстремістів в низці країн ЄС свідчить про те, що в окремих суспільствах існує невдоволення реальним станом економіко-екологічної рівноваги. Частина політичних та громадських діячів зеленого руху вважає за доцільне вдаватися до радикальних дій з метою привернення уваги до глобальних екологічних проблем людства. Як вказує Дж. Макбрайд, «Найбільш фундаментальні дебати зосереджені на самій природі руху. Деякі розглядають це насамперед як активістську діяльність, спрямовану на прямі дії та громадянську непокору. Прикладом такої діяльності є група еко-диверсантів «Earth First!». Інші вважають за краще більш традиційну виборчу стратегію. Це відбулося в Німеччині між «реалосами», або поміркованими, і «фундисами», або радикалами. Прикладом останніх стала засновниця зеленої партії Західної Німеччини Петра Келлі, яка вважала її «антипартійною партією», але бачення якої значною мірою програвало поміркованим, особливо після вступу Фішера до уряду в 1998 році» [6].

Сучасні мотиви діяльності політичних інститутів щодо просування екологічних цінностей характеризуються значним різноманіттям. Вони включають пріоритети державної політики, електоральної привабливості політичних сил, ідейні засади рухів громадського представництва тощо. Водночас всі вони в цілому сприяють актуалізації екологічної проблематики в цілому та екологічних цінностей зокрема.

Висновки. Таким чином, інституційна спроможність сучасних європейських екологічних політичних сил є досить високою. В країнах «старої Європи» зелені партії є постійними партнерами урядових коаліцій в рамках парламентських демократій. Завдяки цьому цінності захисту навколишнього природного середовища впроваджується безпосередньо до економічної політики держав та становлять принципи розбудови новітньої економічної інфраструктури. В країнах Центральної та Східної Європи, а також у балканських країнах

зелені партії перебувають на периферії політичного спектру. Вони намагаються привернути до себе увагу гучними публічними акціями. В цілому просування екологічних цінностей та цілей сталого розвитку в кожній окремій державі сучасної Європи підпорядкована умовам економічного зростання та рівню добробуту населення. В умовах пандемії COVID-19 політична актуальність екологічних цінностей значно знизилася. Екологічні рухи та індивідуальні інформаційні актори намагаються підтримувати інтерес суспільства до екологічної проблематики.

В нових членах ЄС спостерігається тенденція до формального ухвалення екологічних стандартів ЄС за умови потужної матеріальної фінансової та консультативної підтримки. Інститути публічної влади виступають основними чинниками закріплення

екологічних цінностей в законодавстві та практиках соціально-економічного розвитку. Це проявляється в утриманні від шкідливих для навколишнього природного середовища економічних проєктів, забезпеченні підтримки регламентів щодо поводження з відходами та інших комунальних практик.

Для сучасної України важливим є досвід досягнення порозуміння між провідними політичними акторами стосовно реалізації цілей сталого розвитку. Ідеться як про потужних власників виробничих активів, так і про місцеві громади. Діалог цих суб'єктів вимагає потужної інституалізації та розширеної підтримки. Перспективи подальшого вивчення теми, порушеної в даній статті, є виявлення політичних практик, які сприяють утвердженню екологічних цінностей у демократичному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загорський В. С. Екологічна політика ЄС і проблеми формування системи екологічного управління в Україні. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20143\(107\)/sep20143\(107\)_210_ZahorskyVS.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20143(107)/sep20143(107)_210_ZahorskyVS.pdf)
2. Політика ЄС у сфері охорони довкілля. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2971
3. Шабардіна Ю.В. Екологічна політика Європейського Союзу в контексті посилення інтеграційних процесів в Україні. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/119.pdf>
4. Environment policy: general principles and basic framework. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>
5. Frieden J. The political economy of economic policy. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/06/political-economy-of-economic-policy-jeff-frieden>
6. McBride J. How Green-Party Success Is Reshaping Global Politics. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/how-green-party-success-reshaping-global-politics>
7. Nevett J. How green politics are changing Europe. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-58910712>
8. Patterson J., Schulz K., Vervoort J., van der Hel Sandra, Widerberg O., Adler C., Hurlbert M., Anderton K., Sethi M., Barau A. Exploring the governance and politics of transformations towards sustainability. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2017. Vol. 24. P. 1–16.
9. Stirling A. Pluralising progress: from integrative transitions to transformative diversity *Environ. Innov. Soc. Transit.* 2011. No. 1. P. 82–88.
10. Thelen H. Institutional change in advanced political economies. *British Journal of International Relations*. 2009. Vol. 47 (3). P. 471–498.
11. Wang L., Kong D., Zhang J. Does the Political Promotion of Local Officials Impede Corporate Innovation? *Emerging Markets Finance and Trade*. 2021. Vol. 57, Issue 4. P. 1159–1181.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННОЇ АФРИКИ

INDUSTRIALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH AFRICA

Куничка М.М.,

*асистент професора кафедри міжнародних економічних відносин та економічної дипломатії
Економічного університету у Братиславі*

Південна Африка, безумовно, є двигуном економічного зростання в регіоні та найбільш промислово розвинутою економікою на всьому континенті. Питання індустріалізації Південно-Африканської Республіки (ПАР) є об'єктом дослідження різноманітних наукових та експертних робіт, які зосереджують свою увагу на процесі економічного розвитку найбільш промислово розвинутої країни регіону. На відміну від інших досліджень, ми намагаємося структурувати широкий погляд на процес індустріалізації Південної Африки від початку колонізації до розвитку промисловості незалежної ПАР. Для вирішення цього завдання пропонуємо розділити процес промислового прогресу на декілька історичних етапів. У статті аналізується процес формування національної економіки досліджуваної країни з часів колоніалізму. Описується індустріалізація та висвітлюються основні історичні етапи становлення промисловості, які вплинули на структурні зміни в економіці. До основних етапів формування передумов для індустріалізації та розвитку промисловості належать: (1) Колонізація та панування Британської імперії. Розвиток сільського господарства завдяки імпорту технологій і більш ефективних сільськогосподарських культур з Європи, що зробило Капську колонію лідером в Африці на південь від Сахари. (2) Розвиток гірничодобувної промисловості. Обсяги видобутку алмазів, а потім золота призвели до зростання доходів і накопичення капіталу, що стимулювало індустріалізацію. Зростання населення за рахунок імміграції вплинуло на розвиток харчової промисловості та виробництва споживчих товарів. На цьому етапі економіка ПАР трансформувалася з аграрної в аграрно-індустріальну. (3) Імпортозаміщення та розвиток хімічної промисловості. Імпортозаміщення під час двох світових воєн і розвиток хімічної промисловості шляхом виробництва вибухових матеріалів для гірничої справи призвели до широкої індустріалізації. У період 1911–1948 рр. частка промисловості на ВВП зросла з 6% до 23%. (4) Індустріалізація незалежної Південної Африки. Розвиток автомобільної та суднобудівної промисловості з високою доданою вартістю. ПАР стає найбільшим виробником автомобілів в Африці.

Ключові слова: економічний розвиток, колоніалізм, індустріалізація, гірничодобувна промисловість, Південна Африка.

South Africa is by far the engine of economic growth in the region and the most industrialized economy in the entire continent. The issue of the industrialization of South Africa is the object of research of various scientific and expert works, which focus their attention on the process of economic development of the most industrialized country in the region. Unlike the other contributions, we are trying to structure a broad view of the process of industrialization of South Africa from the beginning of colonization to the development of the industry of an independent South African Republic. To accomplish this task, we propose to divide the process of industrial progress into several historical stages. The article analyzes the process of formation of the national economy of the country under study since the time of colonialism. Describes industrialization and highlights the main historical stages in the formation of industry, which influenced structural changes in the economy. The main stages in the formation of the prerequisites for industrialization and the development of industry includes: (1) Colonization and the rule of the British Empire. The development of agriculture through the import of technology and more efficient crops from Europe, which made the Cape Colony unrivaled in Sub-Saharan Africa. (2) Development of the mining industry. The volume of diamond mining, and then gold, led to an increase in income and capital accumulation, which stimulated industrialization. Population growth due to immigration influenced the development of the food industry and the production of consumer goods. At this stage, the economy of South Africa was transformed from agricultural to agro-industrial. (3) Import substitution and development of the chemical industry. Import substitution during the two world wars and the development of the chemical industry through the production of explosive materials for mining led to extensive industrialization. In the period 1911–1948, the share of industry in GDP increased from 6% to 23%. (4) Industrialization of independent South Africa. Development of automotive and shipbuilding industries with high added value. South Africa becomes the largest car manufacturer in Africa.

Key words: economic development, colonialism, industrialization, mining, South Africa.

Постановка проблеми. Південно-Африканська республіка (ПАР) з валовим народним продуктом 6040 доларів США на людину відноситься до країн, що розвиваються, з вищим середнім доходом. У 2019 році абсолютний ВВП країни був другим найбільшим на континенті після Нігерії та становив 351 мільярд доларів США, що дорівнює 20% економіки всього регіону Тропічної Африки [5]. Однозначно ПАР є мотором економічного зростання регіону та найбільш індустріалізованою економікою всього континенту. За деякими

дослідженнями, якщо темпи економічного зростання в ПАР представляють 1% то господарства Тропічної Африки зростуть на 0,7% [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання індустріалізації Південної Африки є об'єктом дослідження різних наукових та експертних робіт, які акцентують увагу на процесі економічного розвитку найбільш промислово розвинутої країни регіону. Ферхоеф, наприклад, розглядає загальну економічну історію індустріалізації, потім зосереджується на публікаціях про

індустріалізацію в економічних журналах [7]. Наводить приклади найбільш глибоких та комплексних спроб дослідження проблематики. Згадує роботу Наттрасса, який вивчає структурні зміни економіки Південної Африки з 1860 року. У його роботі міститься детальний огляд процесу індустріалізації [8]. Вказує, що економіка досліджуваної країни не опинилася у пастці видобутку корисних копалин і змогла перейти до наступного етапу вторинної промисловості, яка передбачає використання природних ресурсів усередині народного господарства. На процесі індустріалізації було також зосереджена робота Ламбі, який виділяє вплив політики протекціонізму в 20-х і 30-х роках минулого століття як момент внутрішнього промислового розвитку [9]. Ламбі вказує на зміну специфічної ролі золота у міжнародних економічних відносинах, що стимулювало імпортозаміщення та послідовний розвиток промисловості. Особливу увагу золоту в індустріалізації Південної Африки також приділяють Джонс та Мюллер, які пов'язують зростання ціни на дорогоцінний метал у 30-х роках XX століття із нарощуванням обсягів обробної промисловості та зростанням будівництва. Автори дотримуються думки, що саме в цей період розпочалася дійсна промислова трансформація Південної Африки. Виділяють три основні фази індустріалізації включаючи період від початку XX століття до 30-х років XX століття, період від 30-х до 60-х років XX століття, а також період після 60-х років XX століття [10].

На відміну від згаданих авторів, ми намагаємося структурувати широке уявлення про процес індустріалізації Південної Африки від початку колонізації до розвитку промисловості незалежної Південно-Африканської Республіки. Для виконання поставленого завдання пропонуємо розподіл процесу промислового прогресу на кілька історичних етапів.

Постановка задачі. Метою статті є аналіз формування економіки Південної Африки з часів колонізації голландцями в XVII столітті. Коротко описується процес індустріалізації та виділяються головні історичні етапи у процесі структуральних змін економіки, які призвели до створення найбільш індустріалізованої держави континенту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку території сучасної Південної Африки населяли дві групи народів, які заснували своє соціально-економічне життя навколо кочового скотарства та рибальства. Інші види діяльності цих племен включали плавку чавуну та міді, виготовлення зброї, знарядь праці, прикрас, а також обробку шкур. [3]. У другій половині XVII століття південний берег Африки став об'єктом створення транзитної станції Нідерландської Ост-Індської компанії, яка розміщувалася на півдорозі до східних колоній Голландії. Економічне

життя поселення повністю контролювала торгова компанія. Місцеві поселенці були обмежені в торгівлі та виробництві готової продукції, яка могла створити конкуренцію голландським продуктам і позбавити Нідерландську Ост-Індську компанію мит на імпорт у колонію. Основне економічне життя тодішньої Капської колонії ґрунтувалося на сільському господарстві, в основному, на розведенні великої рогатої худоби. Після приходу компанії різко збільшилася кількість приїжджого населення, яке становило близько 20 тисяч чоловік до кінця XVIII століття, серед яких голландці, французи та німці. Зокрема, французькі гугеноти зробили великий внесок у розвиток виробництва вина, яке є типовим експортним товаром країни у сучасності [2].

Темпи економічної активності у колонії дещо прискорилися після захоплення британцями у 1806 році. Після закінчення наполеонівських воєн на Віденському конгресі в 1815 році Капська колонія була офіційно передана Великобританії і стала її невід'ємною частиною [1]. Британською короною було усунуто більшість обмежень, що дозволило колоністам повною мірою брати участь у міжнародній торгівлі. Було утворено локальні банки та заведено британський фунт стерлінг. Індивідуальне зниження імпортного мита на ввезення вина у Велику Британію різко підвищило виробництво та експорт із Капської колонії. Пізніше вино як головну статтю експорту перевищило вивезення вовни. За період 1820–1860 років обсяг експорту вовни збільшився у тисячу разів. Головними експортними товарами за винятком вина та вовни були й інші сільськогосподарські товари, включаючи фрукти, м'ясо, кукурудзу, цукор, шкіру та мохер [3]. Сільське господарство колонії базувалося на імпортованих із Європи технологіях та завезених сільгосп культур, що визначало перевагу аграрного сектора майбутньої ПАР порівняно з іншими країнами регіону Тропічної Африки.

Торгівля рабами була розвиненою галуззю Капської економіки, оскільки тубільці швидше виступали у ролі дешевої робочої сили в європейських селян. Захоплюючи все більше території на північ від Мису Доброї Надії, колонізатори не залишали іншої можливості місцевому населенню як видобувати кошти для проживання, продаючи свою працю за неймовірно низьку ціну. Однак, це не означало, що поселенці не використовували працю рабів, більшість яких були завезені головним чином з Азії [6].

Важливим етапом розвитку було відкриття великих родовищ алмазів та золота у центральній частині колонії у другій половині XIX століття, що призвело до інтенсивного розвитку промисловості та швидкого зростання європейського населення. Доходи від алмазної промисловості

призвели до різкого зростання доходів та сприяли накопиченню капіталу для подальшого стимулювання індустріалізації. В 1888 році британський підприємець Сесіль Родс створив алмазну компанія De Beers, яка до кінця XX століття стала найбільшим південноафриканським виробником алмазів у світі. Великий внесок у соціально-економічний розвиток ПАР вніс видобуток золота. До кінця XIX століття на Південну Африку припадало близько 20% загальносвітового виробництва золота, яке становило близько половини мінової вартості експорту [3]. Розвиток гірничодобувної промисловості супроводжувався будівництвом дорожньої та портової інфраструктури, почав зростати і видобуток вугілля для залізничного транспорту. Чотириразове зростання білого населення за період 1880–1910 років стимульоване розвитком видобутку золота та алмазів призвело до розширення харчової промисловості та виробництва споживчих товарів. Економіка колонії почала трансформуватися із сільськогосподарської в аграрно-індустріальну.

У 1910 році з чотирьох британських колоній Капської, Наталь, Трансвааль та Помаранчевої вільної держави було створено домініон Великобританії з великою мірою незалежності в економічній сфері – Південно-Африканський Союз (ПАС). Економічна діяльність ПАС передбачала інтенсивне використання природного багатства домініону, ґрунтувалася на сільському господарстві та гірничодобувному секторі промисловості (частка обробної промисловості перед початком Першої світової війни становила лише 5% ВВП), однак після початку Першої світової війни рівень імпорту готової продукції з Великобританії скоротився, що призвело до введення вимушеного імпортозаміщення. Характерною відмінністю імпортозаміщення в ПАС була імплементація низьких або нульових імпортних мит для більшості товарів, що швидше за все можна назвати запровадженням ліберальної політики вільної торгівлі, ніж протекціоністським регулюванням. Після закінчення війни та розвитку світової економіки почалося швидке зростання закордонних інвестицій, яке стимулювало розвиток галузі чорної металургії та виробництва будівельних матеріалів. За допомогою іноземних інвестицій розвинулася і хімічна промисловість, яка була спочатку заснована на вибухових матеріалах необхідних для гірничої галузі. Велику роль зіграв видобуток золота, експорт якого у 1930 роки перевищив 70% всього експорту країни, а частка ВВП складала близько 18% [3]. Другий етап імпортозаміщення розпочався під час Другої Світової війни, протягом якої стимул для розвитку отримали харчова, хімічна, збройова, легка промисловість та металообробка. Реалізація політики імпортозаміщення була можливою, в основному, завдяки вивезенню

золота та залізняку, хоча важливою прибутковою статтею ставав і продаж урану.

За час двох світових війн ПАС вдалося трансформувати економіку із вагомою часткою примарного сектору та виробництва споживчого товару до рівня машинобудування та металообробки, а також збільшити народний продукт удесятеро. Середні темпи зростання валового продукту в цей період становили приблизно 7–8% на рік, а частка промисловості на ВВП збільшилася з 6% в 1911 році до 23% в 1948 році [4].

Після здобуття незалежності та створення Південно-Африканської Республіки у 1961 році розпочався період економічного процвітання. Імпульс до розвитку отримала обробна промисловість та виробництво автомобілів основними європейськими та американськими автокомпаніями, що зробило із країни найбільшого виробника на Африканському континенті. Вагомий внесок у зростання економіки зробило суднобудування. У галузі енергетики були вжиті кроки з будівництва першої атомної електростанції, розміщеної неподалік Кейптауна, яка була введена в експлуатацію в 1984 році і залишається єдиною працездатною АЕС на континенті [6].

Висновки. За довгий час формування народного господарства та економічного розвитку Південна Африка пройшла декількома етапами індустріалізації як найважливішого чинника у змінах секторальної структури виробництва. Між основні етапи формування передумов до індустріалізації та розвитку промисловості можна віднести такі:

1. *Колонізація та правління Британської імперії.* Розвиток сільського господарства за рахунок імпорту технологій та ефективніших сільгосп культур з Європи, що зробило Капську колонію безконкурентною у Тропічній Африці.

2. *Розвиток гірничодобувної промисловості.* Обсяги видобутку алмазів і золота сприяли зростанню прибутків і накопиченню капіталу, що стимулювало індустріалізацію. Зростання населення за рахунок імміграції вплинуло на розвиток харчової промисловості та виробництва споживчих товарів. На цьому етапі економіка Південної Африки трансформувалася із сільськогосподарської на аграрно-індустріальну.

3. *Імпортозаміщення та розвиток хімічної промисловості.* Імпортозаміщення в період двох світових війн та розвиток хімічної промисловості за рахунок виробництва вибухових матеріалів для гірничодобутку призвели до великої індустріалізації. У період 1911–1948 років частка промисловості ВВП виросла з 6% на 23%.

4. *Індустріалізація незалежної ПАР.* Розвиток галузей промисловості (автомобілебудування та суднобудування) з великою доданою вартістю. Початок розвитку обробної промисловості. ПАР стає найбільшим виробником автомобілів в Африці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Csabay, M. et al. (2011). *Ekonomika rozvojových štátov*. Bratislava : Ekonom.
2. Estreicher, S. K. (2014). A Brief History of Wine in South Africa. *European Review*, Vol. 22, No. 3, pp. 504–537.
3. Feinstein, C. H. (2005). *An Economic History of South Africa: Conquer, Discrimination, and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Townsend, R. F. – Zyl, J. van. (1998). Stages of growth in the South African economy: The role of agriculture. In: *South African Journal of Economic and Management Sciences*, Vol. 1, No. 2, pp. 204–218.
5. World Bank (2021). World Development Indicators [Online]. In: *World Development Indicators*, 2021. [Cited 3.02.2021.] URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZA-ZG&most_recent_value_desc=true
6. Загребельная Н. С., Шитов, В. Н. Исторические особенности формирования национального хозяйственного комплекса Южно-Африканской Республики. *Вестник МГИМО*. 2016. № 3(48). С. 273–279.
7. VERHOEF, G. (1998). Industrialization in South Africa: A Historiographical Debate? [Online]. In: *NWU*, 2022. [Cited 28.04.2022.] URL: https://repository.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/6307/No_44%281998%29_Verhoef_G.pdf?sequence=1
8. Nattrass, J. (1989). *South African economy: Its growth and change*. London: Oxford University Press, 1989.
9. Lumby, A. (1983). Industrial development prior to the Second World War. In: Coleman, F.L. *Economic History of South Africa*.
10. Jones, S.-Muller, A. (1992). *The South African economy, 1910–1990*. London : Palgrave Mcmillan, 1992. 393 p.

ВПЛИВ РФ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ЧЕРЕЗ ПРОСУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ «РУССКОГО МИРА» ТА ПОЛІТИЧНИХ АГЕНТІВ ВПЛИВУ (ГРУЗІЯ, УКРАЇНА, МОЛДОВА)

RUSSIA'S INFLUENCE ON POLITICAL PROCESSES IN POST-SOVIET COUNTRIES THROUGH THE PROMOTION OF THE "RUSSIAN WORLD" IDEOLOGY AND POLITICAL AGENTS OF INFLUENCE (GEORGIA, UKRAINE, MOLDOVA)

Лисянський П.Л.,

*аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Ястребова В.А.,

*аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Сучасна політична система країн регіонів Східної Європи та Кавказу перебуває в стані суттєвих викликів екзогенного та ендогенного характеру, що виходить першочергово з деструктивного впливу РФ на політичні процеси даних країн. Ріст нестабільності в світі загалом і в регіонах Східної Європи та Кавказу зокрема спричинений в значній мірі гібридною агресією РФ. Це актуалізує проблематику вивчення впливу РФ на сусідні країни, що переважно чиниться в рамках ідеології т. зв. руского міра. Метою статті є визначення особливостей російського гібридного впливу на політичні процеси України, Грузії, Молдови, що базується на ідеології т. зв. руского міра. В статті вивчено сутність та особливості ідеології т. зв. руского міра, виходячи з її гібридизму та еkleктичності. Наголошено на ґрунтуванні даної ідеології на геополітичних і геокультурних конструктах. Виділено ключові складові ідеології т. зв. руского міра, до яких віднесено месіанство, панславизм, євразійство, спільність вітчизни, імперіалізм, шовінізм. Відзначено синкретизм ідеології т. зв. руского міра, що пояснює її орієнтацію на широкі цільові групи в різних країнах та регіонах світу. Наголошено на першочерговій орієнтації російського впливу на соціально-культурні аспекти та вторинність економічних важелів російського впливу на сусідні країни в рамках ідеології т. зв. руского міра. Зауважено ґрунтування російського впливу на сучасних медіа та комунікаційних технологіях, цифрових каналах і майданчиках. Наголошено на ключовій ролі про-російських агентів впливу в рамках гібридного впливу РФ. Узагальнено схему впливу РФ в рамках ідеології т. зв. руского міра на Україну, Грузію, Молдову. Запропоновано заходи з боротьби з гібридним впливом РФ, що мають комплексний характер і охоплюють правоохоронні, контр-розвідні, просвітницькі заходи, а також включають рішення з розбудови дієвих інституцій демократичного суспільства у відповідних країнах. Дане дослідження може бути корисним профільним дослідникам, експертам зі стратегічних комунікацій, громадським організаціям, органам державної влади. Перспективами майбутніх досліджень є розширення аналізу гібридного впливу РФ на короткостроковому та довгостроковому відрізках часу, а також аналіз російського впливу в інших регіонах світу.

Ключові слова: російський вплив; ідеологія руского міра; пострадянський простір; агенти впливу; гібридизм.

The modern political system of the countries of Eastern Europe and the Caucasus is in a state of significant challenges of exogenous and endogenous nature, which comes primarily from the destructive influence of the Russian Federation on the political processes of these countries. The growth of instability in the world in general and in the regions of Eastern Europe and the Caucasus in particular is largely caused by the hybrid aggression of the Russian Federation. This actualizes the problem of studying the influence of the Russian Federation on neighboring countries, which is mainly carried out within the ideology of the so-called Russian world. The purpose of the article is to determine the features of Russian hybrid influence on the political processes of Ukraine, Georgia, Moldova, based on the ideology of the so-called Russian world. The article studies the essence and features of the ideology of the so-called Russian world, based on its hybridism and eclecticism. It is emphasized that this ideology is based on geopolitical and geocultural constructions. The key components of the ideology of the so-called Russian world are highlighted, which include messianism, pan-Slavism, Eurasianism, common homeland, imperialism, chauvinism. The syncretism of the ideology of the so-called Russian world is noted, which explains its orientation towards wide target groups in different countries and regions of the world. The primary orientation of Russian influence on socio-cultural aspects and the secondary importance of economic levers of Russian influence on neighboring countries within the ideology of the so-called Russian world are emphasized. The basis of Russian influence on modern media and communication technologies, digital channels and platforms was noted. The key role of pro-Russian agents of influence in the framework of the hybrid influence of the Russian Federation is emphasized. The scheme of Russian influence within the ideology of the so-called Russian world on Ukraine, Georgia, Moldova is generalized. Measures to combat the hybrid influence of the Russian Federation are proposed, which are comprehensive in nature and cover law enforcement, counterintelligence, educational measures, as well as include solutions to build effective institutions of democratic society in the respective countries. This study may be useful for specialized researchers, experts in strategic communications, NGOs, public authorities. Prospects for future research are the expansion of the analysis of the hybrid influence of the Russian Federation in the short and long term, as well as the analysis of Russian influence in other regions of the world.

Key words: Russian influence; ideology of the Russian world; post-Soviet space; agents of influence; hybridism.

Постановка проблеми. Сучасна політична система країн регіонів Східної Європи та Кавказу перебуває в стані суттєвих викликів екзогенного та ендогенного характеру, що виходить першочергово з деструктивного впливу РФ на політичні процеси даних країн. Згаданий вище російський вплив чиниться в першу чергу в рамках парадигми т. зв. «руського міра», що базується на гібридному підході зі застосуванням комплексу заходів соціально-економічного та соціально-культурного спрямування. Основним інструментом в рамках гібридних заходів є політичні агенти впливу. Все це зумовлює вагомість викликів для країн зі згаданих регіонів (в першу чергу, для України, Грузії, Молдови), враховуючи їх тяглість в рамках т. зв. пострадянського простору та недостатньої стійкості змін, що охоплювали демократизацію та побудову ринкової економіки. Враховуючи це, проблематика сутності явища впливу РФ в рамках парадигми т. зв. руского міра, а також вибудова адекватних заходів у відповідь має постати за ключове завдання для дослідників. Виходячи з викладеного вище, значної актуальності набуває проблематика ідентифікації сутності та особливостей реалізації російського впливу на політичні процеси в сусідніх країнах регіонів Східної Європи та Кавказу, що ґрунтується на комплексі гібридних заходів і мають в основі діяльність політичних агентів впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці сутності та особливостям реалізації російського політичного впливу на сусідні країни присвячено ряд робіт. Масив досліджень вивчає як сутність російського геополітичного впливу загалом, так і особливості реалізації даного впливу на основі гібридних підходів.

Ряд робіт розглядає проблематику російського впливу в рамках гібридної агресії РФ як на сусідні країни, так і країни інших регіонів світу. Culver [1, с. 10–12] вивчає сутність і особливості гібридного впливу РФ на державні інституції в розвинених країнах Західної Європи та Північної Америки. Minzaragi [2, с. 8–9], в свою чергу, аналізує загрози російського гібридного впливу в країнах, що розвиваються (на прикладі Молдови). Jonsson [3, с. 24–27] вивчає проблематику еволюції підходів в розрізі комплексу російського гібридного впливу в площинах ЄС і НАТО. Kaunert [4, с. 160–161] аналізує проблематику впливу РФ на політичні процеси сусідніх країн в площині програми ЄС Східного партнерства (*EU Eastern Partnership*). Orenstein [5, с. 11–14] досліджує проблематику впливу РФ на менші країни в контексті її гібридної політики стосовно західних демократій.

В ключі впливу РФ на політичні процеси в Україні, в т. ч. в рамках концепції гібридизму, існує ряд досліджень. Шинкарук [6, с. 7–9] вивчає геополітичний аспект у державній політиці України,

зважаючи на російський вплив. Середюк [7, с. 67] аналізує проблематику північноатлантичного руху України як інструменту побудови стійкої конструкції держави в ключі впливу РФ на політичні процеси всередині країни. Майборода [8, с. 140–142] досліджує проблематику диверсифікованості української громадської думки з питання російської гібридної агресії. Мартинюк [9, с. 1–3] аналізує невійськову допомогу блоку НАТО в контексті збройної агресії РФ. Lohsen [10] вивчає проблематику скорочення російської м'якої сили в Україні (в світлі російської збройної агресії), а також трансформацію драйверів внутрішньої та зовнішньої політики України внаслідок зниження впливу про-російських настроїв і скорочення присутності агентів впливу РФ. Masters [11] аналізує проблематику російського впливу в контексті євроінтеграційного та північноатлантичного руху України, враховуючи особливості політики ЄС і США щодо України в поєднанні з подальшою гібридизацією дій РФ. Дослідження Friedrich Ebert Stiftung [12, с. 15–19] аналізує російський вплив на політичні процеси в Україні в контексті макропогляду на становище регіону Південно-східної Європи, а також проводить паралелі між гібридним впливом РФ в Україні та інших державах даного регіону.

Сутність і особливості геополітичного впливу РФ в Грузії досліджується в масиві робіт. Seskuria [13, с. 1–3] аналізує проблематику гібридної агресії РФ проти Грузії із застосуванням комплексу внутрішніх і зовнішніх засобів. Інша робота Seskuria [14] додатково аналізує проблематику врахування національних інтересів Грузії в контексті дискурсу про «гарантії безпеки» для РФ. Burkadze [15] вивчає вплив на Грузію в світлі російської збройної агресії в Україні в розрізі гібридного впливу соціально-культурних інституцій, медіа, дипломатію ЄС. Дослідження European Values Center for Security Policy [16, с. 7–9] вивчає проблематику агентів впливу РФ у Грузії з точки зору корозійної дії на політичні процеси в країні. Darieva [17] аналізує проблематику російського впливу в Грузії в світлі новітньої хвилі російських мігрантів (тобто втікачів від мобілізації в РФ) до Грузії літом 2022 р.. Shaishmelashvili [18], в свою чергу, вивчає російську збройну агресію з точки зору її перманентної та циклічної дії, а також потенційних шляхів усунення її деструктивної дії в майбутньому.

Ряд робіт вивчає проблематику російського впливу на політичні процеси в Молдові. Deen, Zweers [19, с. 18–20] розглядають комплекс напрямків впливу РФ на політичні процеси в Молдові в контексті найбільш вразливих зон (енергетичний сектор, експортні ринки та обмеження, гібридний тиск з анклаву Придністров'я, вплив про-російських партій всередині Молдови).

Villiers Negroponte, Aliyev [20] вивчають проблематику російського впливу в Молдові в розрізі тиску з анклавів і внутрішньополітичного тиску з боку парламентської та не-парламентської про-російсько налаштованої опозиції. Tostes, Renni [21, с. 3–5] аналізують тренд європеїзації Молдови в контексті впливу РФ на політичні процеси в країні. Hedlund [22] вивчає перспективи відновлення територіальної цілісності та євроінтеграції Молдови в світлі російської збройної агресії в Україні. Rupert [23] розглядає проблематику гібридного тиску РФ на Молдову, що має комбінацію економічного тиску внаслідок збройної агресії в Україні та політичного тиску, спричиненого активністю агентів впливу всередині Молдови.

Однак, проблематика сутності та особливостей російського впливу на сусідні країни як комплексу гібридних заходів агентів впливу в рамках геополітичної і геокультурної парадигми т. зв. руского міра недостатньо досліджена.

Метою статті є ідентифікація особливостей реалізації російського гібридного впливу на політичні процеси сусідніх держав регіонів Східної Європи та Кавказу, виходячи з парадигми т. зв. руского міра як ідеологічного конструкту геополітичного та геокультурного спрямування. В межах цього дослідження сформовано ряд **завдань**:

- Визначити сутність російського впливу на сусідні держави, виходячи з підходу гібридизму;
- Узагальнити підходи в рамках ідеологічної моделі впливу РФ на політичні процеси сусідніх країн, враховуючи її геополітичне та геокультурне спрямування;
- Сформулювати пропозиції з подолання наслідків шкідливого впливу РФ в рамках гібридного підходу.

Виклад основного матеріалу. В світлі посилення геополітичних ризиків в світі загалом і в регіонах Східної Європи та Кавказу зокрема – внаслідок тривалої гібридної агресії РФ – все більшої уваги дослідників і публіцистів привертає проблематика геополітичного та геокультурного впливу РФ. Відповідно постає задача з поглиблення розуміння щодо сутності та особливостей російського впливу на сусідні країни (в першу чергу, Україну, Грузію, Молдову) в рамках ідеології т. зв. руского міра та її ключових провідників в формі агентів впливу на політичні процеси згаданих вище країн.

Зауважимо, що в рамках парадигми т. зв. пострадянського простору ряд країн регіонів Східної Європи та Кавказу сприймаються РФ як своєрідна «сіра зона». Відповідно щодо цих країн РФ виробила специфічний комплекс дій з розповсюдження свого впливу в рамках гібридних заходів на різних напрямках як коротко-, так і довгострокового характеру.

Вищезазначений підхід РФ до т. зв. сірої зони укладається в геополітичну концепцію т. зв. руского міра. Ми визначаємо т. зв. руский мір як геополітичну доктрину нео-імперського спрямування, що ґрунтується на хибному уявленні про виключність російського суспільно-державного ладу через поєднання конструктів щодо минулого та майбутнього існування російської спільноти. В рамках нашого бачення, ідеологія т. зв. руского міра на має на меті:

- 1) створення валідної національної ідеї РФ;
- 2) обґрунтування претензій на вищість;
- 3) створення підстав для регіонального лідерства на колишніх радянських теренах.

Характерною особливістю даної ідеології є її зовнішнє спрямування – як на безпосередньо сусідні країни, так і країни інших регіонів світу. Це забезпечується за рахунок її гібридної дії, що охоплює широкий спектр факторів впливу на суспільну думку в інших країнах світу. Такі особливості також зумовлені застосуванням широкого набору інструментів просування ідеології РФ, що охоплює агентів впливу, медіа-активність, роботу в сучасних цифрових каналах комунікації, гібридну дію в рамках просвітницької, культурної, клерикальної діяльності РФ закордоном.

Відзначимо еклектичне наповнення ідеології т. зв. руского міра. Це можемо пояснити спрямуванням даної ідеології на широкі маси з різних соціальних груп в різноманітних регіонах світу. Відповідно настільки розрізнені цільові аудиторії мають охоплюватися різними меседжами зі змістовим навантаженням, що є часто неузгодженим поміж собою. Такий гібридний підхід зумовлює синкретичність даної ідеології, що виявляється в комбінуванні розрізнених ідеологічних конструктів, що на перший погляд є протилежними один одному за своєю сутністю. Узагальнено змістове наповнення ідеології т. зв. руского міра подано на рис. 1.

Рис. 1. Узагальнене змістове наповнення ідеології т. зв. руского міра

Джерело: складено автором

Зауважимо, що ідеологія т. зв. руского міра в першу чергу ґрунтується не на соціально-економічних важелях – на протизагадочності сучасним концепціям просування інтересів ключових країн Північної Америки та Західної Європи. Натомість дана ідеологія, що має за мету розповсюдження впливу РФ, базується переважно на соціально-культурних важелях, що мають геополітичний і геокультурний відбиток. Характерною особливістю даного підходу є базування на уявній квазі-спільності РФ з сусідніми державами. До напрямків квазі-спільності можемо віднести такі ключові аспекти:

- Культурний;
- Релігійний;
- Історичний.

В рамках такого підходу, що ґрунтується на уявній соціально-культурній спільності, що має в основі геополітичні та геокультурні важелі, російськими ідеологами обґрунтовується наріжність концепції т. зв. «спільної вітчизни», що набуває вияву в її територіальних зазіханнях та претензіях на панівну роль в сусідніх державах. В практичному вияві дана концепція набуває тези щодо т. зв. «загальноросійського народу», що має спільну культуру, мову, релігію в силу спільного історичного минулого незалежних держав в рамках колишніх Російської імперії та СРСР.

В результаті, створюється ґрунт для атак РФ на територіальну цілісність сусідніх держав – першочергово з т. зв. пострадянського простору. До того ж, дана ідеологічна конструкція обґрунтовує претензії РФ на провідну роль на просторі сусідніх держав в соціально-культурному та полі-

тичному просторі – уникаючи прямого впливу в рамках збройного конфлікту. Це додатково підкреслює гібридизм, притаманний політиці впливу РФ на сусідні держави регіонів Східної Європи та Кавказу.

Зауважимо, що Україна, Грузія, Молдова в різний час в загальних деталях зазнали дії описаного вище комплексу російського впливу. Всі три країни зазнали підготовки ґрунту для російської збройної агресії в формі, в першу чергу, геокультурного впливу. Наступним етапом була масована дія російських агентів впливу як в парламентській, так і не-парламентській опозиції, що мала про-російське налаштування; це активно підривало суспільство України, Грузії, Молдови зсередини, не даючи сформуватися позитивному дискурсу, що спрямований на побудову спроможних інституцій демократичного суспільства з ринковою економікою. Зауважимо, що політичними агентами впливу могли бути як окремі фізичні особи (включаючи парламентську та не-парламентську опозицію), так і юридичні особи (партії, громадські об'єднання, неприбуткові організації, корпорації). Надалі РФ переходила до гібридної агресії, що охоплювала важелі тиску соціально-культурного та соціально-економічного спрямування. Кульмінацією гібридного тиску РФ на Україну, Грузію, Молдову ставала російська збройна агресія. На завершення РФ в квазі-правовому полі оформлювала захоплений анклав для подальшого тиску на згадані країни з метою повної руйнації їх курсу на демократизацію та закріплення панування РФ на т. зв. пострадянському просторі.

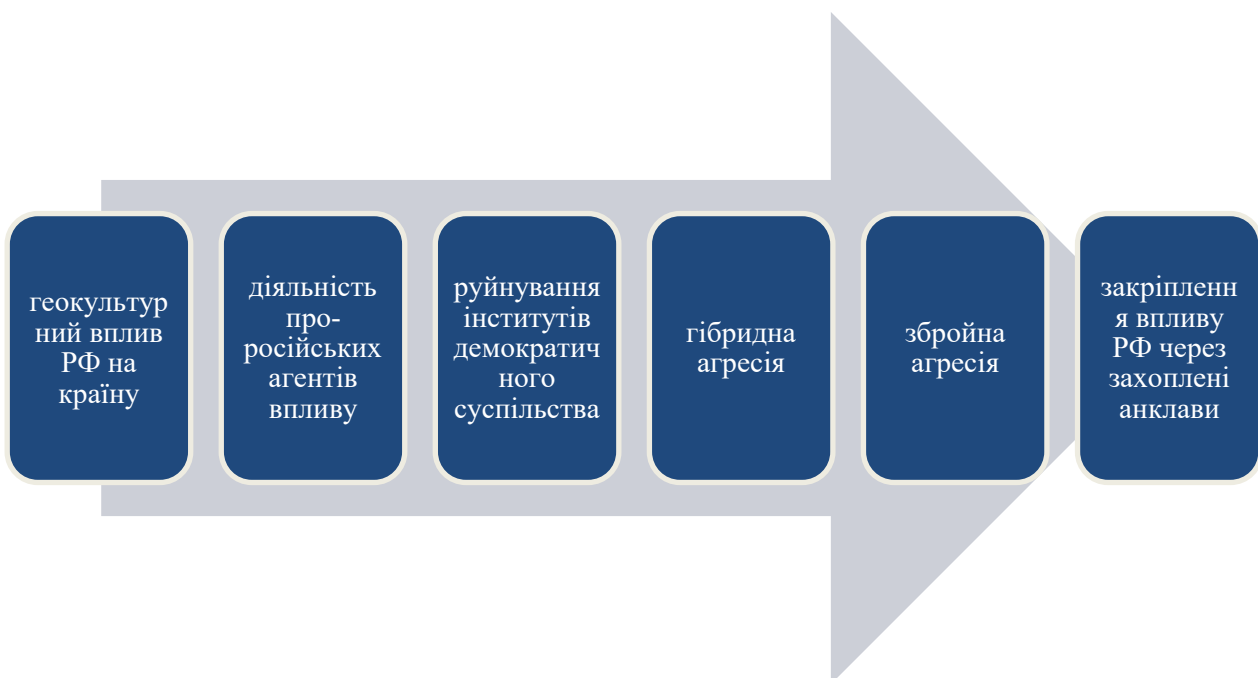

Рис. 2. Узагальнена схема впливу РФ в рамках ідеології т. зв. руского міра на Україну, Грузію, Молдову

Джерело: складено автором

Узагальнено даний підхід розповсюдження впливу РФ на Україну, Грузію, Молдову, що базується на ідеології т. зв. руского міра, подано на рис. 2.

Іншою важливою ознакою концепції т. зв. руского міра є її переважне базування на комунікаційних і медіа-технологіях, включаючи найбільш новітні канали та засоби, що доступні в діджиталізованому середовищі. Незважаючи на уявну закоріненість ідеології т. зв. руского міра в культурно-історичні та релігійні аспекти, російська пропаганда активно послуговується найсучаснішими засобами та каналами комунікації в просторах соціальних мереж, цифрових платформ, поєднуючи їх в єдиний комплекс впливу на політичні процеси в сусідніх країнах. Даний комплекс медіа-впливу активно доповнюється іншими гібридними засобами, а саме просвітницькими, культурними, клерикальними місіями. В рамках даного комплексу дій активно залучаються лідери думок в суспільствах інших країн. Додатково виділений вище комплекс політичного впливу доповнюється агентствами впливу з парламентської та не-парламентської опозиції, громадських та неприбуткових організацій у відповідних країнах.

В контексті впливу РФ на політичні процеси сусідніх країн з регіонів Східної Європи та Кавказу, а також країн інших регіонів цікавим є кейс застосування медіа-активів для деформації та моделювання суспільної думки у відповідних країнах. Ключовим провідником такого комплексу гібридних заходів є медіа-холдинг *RT*. Даний медіа-холдинг, що в минулому мав назву *Russia Today*, слугує засобом поширення дезінформації, підриву системи цінностей у розвинених країнах і країнах, що розвиваються майже у всіх регіонах світу.

Зазначимо, що *RT* діє з 2005 р. і з того часу системно розповсюджує російську деструктивну пропаганду за допомогою комплексу узгоджених між собою інструментів. Характерною рисою діяльності даного медіа-холдингу закордоном є цілеспрямоване системне розповсюдження оманливої інформації щодо ключових подій у житті окремої країни та світу в цілому, живлення різноманітних теорій змови, перекичування фактів, відверте подання сфабрикованих квазі-фактів.

Наступним етапом в підривній діяльності *RT* (з 2010-х рр.) стала побудова власної екосистеми дезінформації, що в рамках єдиної системи поєднала як традиційний канал телебачення, так і канали на цифрових майданчиках – в першу чергу, на цифровій платформі *Youtube* в поєднанні з т. зв. «фабриками тролів», що системно діяли на різноманітних майданчиках соціальних мереж. Дана гібридна система дезінформації додатково підкріплювалася т. зв. «новинними» веб-сайтами в мережі Інтернет (на кшталт *Sputnik* та інших), що виконували роль вкиду деструктивних тез під видом новин. Дана екосистема активно допо-

внювалася залученням місцевих агентів впливу та лідерів думок у суспільствах відповідних країн.

Зауважимо, що РФ чинить вплив на політичні процеси за допомогою згаданого вище медіа-холдингу не тільки в сусідніх країнах, але і в провідних державах світу. Наприклад, звіт розвідки США 2017 р., що оцінював операції впливу РФ під час президентських виборів, дійшов висновку, що *RT* був частиною кампанії РФ, що мала за мету підрив демократії в США за рахунок маніпуляції виборчим процесом, дискредитації інституцій демократичного суспільства. В цьому контексті ключовим завданням РФ ставила вплив на результати президентських виборів у США 2016 р.

При цьому, як керівництво медіа-холдингу *RT*, так і російський уряд стверджують, що *RT* є незалежною інформаційною агенцією на кшталт британської інформаційної служби *BBC*. Однак, варто зауважити, що на відміну від прикладу *BBC* структура фінансування та управління *RT* є надмірно непрозорою, що свідчить про те, що даний медіа-холдинг слугує цілям пропаганди та політичного впливу РФ. Додатковою тезою в даному ключі є беззаперечна підтримка та брак навіть мінімальної критики на адресу чинного очільника РФ на медіа-ресурсах *RT*. В результаті, реальною метою медіа-холдингу *RT* є чинення впливу, а не інформування громадян інших країн.

Відповідно діяльність *RT* в США підпадає під законодавство, що регулює роботу іноземних агентів *Foreign Agents Registration Act, FARA* (Закон США «Про реєстрацію іноземних агентів» від 1938 р.). Зокрема, американці законодавці відмічають систематичне втручання РФ за допомогою вищезазначеного медіа-холдингу в американські вибори різного рівня, а також здійснення інформаційних кампаній, що мають за мету дискредитувати демократичні інституції США. Це відбувається в комбінації з комплексом кібер-атак і діяльності хакерів, що керуються з російських урядових структур. Важливо, що в даному контексті американські законодавці проводять чіткі паралелі між підривною діяльністю *RT* і роботою пропагандистського комплексу німецьких нацистів до початку і під час II світової війни. При цьому, в рамках згаданого вище законодавства діяльність медіа-холдингу *RT* не забороняється на теренах США, натомість законодавство вимагає достатнього розкриття даних щодо походження інформації, що транслюється американській аудиторії. Що важливо, в рамках такого підходу принцип свободи слова дотримується.

Відповідно наголосимо, що в рамках боротьби зі шкідливим впливом ідеології т. зв. руского міра необхідно застосовувати ряд гнучких заходів, що мають переважно перебувати в правовому полі відповідних країн. До такого комплексу заходів можемо віднести, по-перше, дієвий моніторинг

і контроль про-російських агентів впливу за допомогою правоохоронних органів і контр-розвідки, по-друге, здійснення адекватної просвітницької діяльності та інформаційно-комунікаційної роботи в різних групах суспільства, по-третє, активне сприяння розбудові інституцій демократичного суспільства.

Висновки. В підсумку, вивчено особливості дії російського гібридного впливу на політичні процеси України, Грузії, Молдови, виходячи з ідеології т. зв. руского міра, що має геополітичний і геокультурний ґрунт. РФ систематично та довгий час чинила вплив на політичні процеси сусідніх країн в регіоні Східної Європи та Кавказу на т. зв. пострадянському просторі за допомогою комплексу гібридних заходів соціально-економічного та соціально-культурного спрямування, що мали за мету підрив суверенітету та територіальної цілісності у державах в згаданих вище регіонах. Даний комплекс гібридних заходів першочергово набув вияву в просуванні ідеології т. зв. руского міра. В основі лежала підтримка гібридної діяльності агентів впливу на політичні процеси в Україні, Грузії, Молдові.

Виходячи з авторського визначення, ідеологія т. зв. руского міра заснована на гібридизмі та ідеологічних конструктах геополітичного та геокультурного характеру. До основних підвалин даної

ідеології віднесено еклектичний комплекс ідеологічних конструктів месіанства, панславізму, євразійства, спільності вітчизни, імперіалізму, шовінізму. До особливостей російського впливу віднесено його синкретичність, еклектизм, базування на геополітичних і геокультурних конструктах, що додатково підкреслює гібридизм даної ідеології. До інших характерних особливостей віднесено базування на сучасних медіа та комунікаційних технологіях, активне застосування новітніх цифрових рішень, а також масштабне залучення агентів впливу з метою просування про-російських меседжів у суспільствах відповідних країн. Відмічено, що політичними агентами впливу могли бути як окремі фізичні особи (включаючи парламентську та не-парламентську опозицію), так і юридичні особи (партії, громадські об'єднання, неприбуткові організації, корпорації).

Перспективами майбутніх досліджень з даного напрямку є поглиблення розуміння проблематики гібридного впливу РФ на країни регіону з формуванням дієвого комплексу заходів із запобігання шкідливого впливу як на коротко-, так і довгостроковому горизонті. Додатковий науковий інтерес становить виявлення особливостей політичного впливу на інші регіони Європи та світу в рамках ідеології т. зв. руского міра та інших ідеологічних конструктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Culver N. Russian Influence Operations: Hybrid Warfare or Modern Statecraft, and its Impact to the West. *Canadian Forces College Research Series*. 2019. № JCSP-46. С. 1–28.
2. Minzarari D. The next war: How Russian hybrid aggression could threaten Moldova. *European Council of Foreign Relations Research Series*. 2022. № ECFR/460. С. 1–21.
3. Jonsson O. The Evolution of Russian Hybrid Warfare: EU/NATO. *Center for European Policy Analysis Research Series*. 2021. № 1/28/21. С. 1–62.
4. Kaunert C. EU Eastern Partnership, Hybrid Warfare and Russia's Invasion of Ukraine. *EUCRIM: The European Criminal Law Associations' Forum*. № 2/2022. С. 158–164.
5. Orenstein M.A. Russia's Hybrid War on the West. *The Lands in Between*. Oxford University Press. 2019. С. 8–46.
6. Шинкарук К. Україна – Росія: сценарії розвитку відносин до 2020 року. *Compass 2020: Friedrich Ebert Stiftung Research Series*. 2020. С. 1–14.
7. Середюк Н. Політичні аспекти українсько-російського протистояння (на сучасному етапі). *Politicus*. 2019. № 5. С. 65–69.
8. Майборода О. Консолідація українського суспільства в умовах російської агресії: проблема пошуку оптимальних політичних рішень. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 5-6(91-92). С. 138–157.
9. Мартинюк Віталій. Невійськова допомога НАТО Україні в умовах агресії Росії. *Аналітичні огляди УНЦПД*. 2015. № 15/740. С. 1–3.
10. Lohsen A. How the War Could Transform Ukrainian Politics. CSIS Research. 2022. URL: <https://www.csis.org/analysis/how-war-could-transform-ukrainian-politics> (дата доступу: 17.11.2022).
11. Masters J. Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. CFR Research. 2022. URL: <https://www.cfr.org/background/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia#chapter-title-0-9> (дата доступу: 17.11.2022).
12. Savoye V., Armakolas I., Vračić A. Political Trends and Dynamics: The Russian invasion of Ukraine: what consequences for Southeast Europe? *SOE FES Research Series*. 2022. № 1/22. С. 1–44.
13. Seskuria N. Russia's "Hybrid Aggression" against Georgia: The Use of Local and External Tools. *Center for Strategic & International Studies Research Series*. 2021. № 9/2021. С. 1–5.

-
14. Seskuria N. As Russia demands legal guarantees from the West, is Georgia on anyone's mind? MEI Policy Analysis Research. 2022. URL: <https://www.mei.edu/publications/russia-demands-legal-guarantees-west-georgia-anyones-mind> (дата доступу: 17.11.2022).
 15. Burkadze Z. How Russia's War Against Ukraine Affects Georgia. ISPI Research. 2022. URL: <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/how-russias-war-against-ukraine-affects-georgia-36058> (дата доступу: 17.11.2022).
 16. Buziashvili E., Gigitashvili G., Khidasheli T. Russian and Chinese Influences in Georgia: 2021 Update. *European Values Center for Security Policy Research*. 2021. № 1/22. С. 1–30.
 17. Darieva T. Georgia's New Wave of Russian Migrants. ZOIS Spotlight. 2022. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/georgias-new-wave-of-russian-migrants> (дата доступу: 17.11.2022).
 18. Shaishmelashvili G. Russia's Permanent War against Georgia. FPRI Black Sea Strategy Papers. 2021. URL: <https://www.fpri.org/article/2021/03/russia-permanent-war-georgia/> (дата доступу: 17.11.2022).
 19. Deen B., Zweers W. Walking the tightrope towards the EU Moldova's vulnerabilities amid war in Ukraine. *Netherlands Institute of International Relations: Clingendael Report*. 2022. № 10/22. С. 1–60.
 20. Villiers Negroponte D., Aliyev T. Vulnerable Moldova. Wilson Center Research. 2022. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/vulnerable-moldova> (дата доступу: 17.11.2022).
 21. Tostes A.P., Renni, Y. Europeanisation to the Eastern borders: Moldova's EU Rapprochement. *Revista Brasileira De Política Internacional*. 2021. № 64(2). С. 1–17.
 22. Hedlund S. Moldova's future is tied to Russia's war in Ukraine. GIS Research. 2022. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/moldova-russia-ukraine/> (дата доступу: 17.11.2022).
 23. Rupert J. In Moldova, Russia Wages Another Hybrid War. On Ukraine's flank, Moscow crimps Moldova's economy and spurs protests to halt its move toward Europe. USIP Research. 2022. URL: <https://www.usip.org/publications/2022/11/moldova-russia-wages-another-hybrid-war> (дата доступу: 17.11.2022).
 24. DOJ's Push to Register State-Run Media Under FARA. FARA.US. 2019. URL: <https://www.fara.us/foreign-agents-registration-act> (дата доступу: 17.11.2022).

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

INFORMATION SECURITY OF THE STATE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND FEATURES IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

Ломака І.І.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Липчук О.І.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Кобець Ю.В.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

В статті розглядається питання інформаційної безпеки держави, визначаються вимоги до діяльності держави щодо протидії інформаційним війнам. Державі необхідно бути готовою до запобігання та протидії сучасним способам ведення війни – розробка методів протидії інформаційній зброї, створення суспільства, несприйнятливому до методів інформаційної боротьби, формування концепції протидії інформаційній війні. Крім того, підкреслюється думка, що необхідно виділити проблему інформаційної війни як окрему, вкрай серйозну загрозу інформаційній безпеці та систематизувати поняття, вимоги та методи протидії.

Автором статті зазначено, що сьогодні не рідкістю в інформаційному суспільстві стає демонстрація військової могутності різними державами, яка ініціюється елітами та тиражується засобами масової інформації. Інформація та інформаційна інфраструктура для багатьох розвинених країн вже стали критичними компонентами, вплив на які здатний викликати великомасштабні наслідки, дезорганізувати державне управління, викликати нові конфлікти. Чим вище рівні інтелектуалізації та інформатизації суспільства, тим важливішою стає його інформаційна безпека, оскільки реалізація інтересів, цілей держав і народів дедалі більше здійснюється за допомогою інформаційних, а не матеріально-енергетичних впливів.

Автор поділяє думку багатьох сучасних учених, які вважають, що інформаційне протиборство характеризується, перш за все цілеспрямованим використанням інформації для досягнення політичних, економічних, військових та інших цілей, воно притаманне людському суспільству з моменту його виникнення, а сьогоднішнє підвищення інтересу до цієї проблеми пояснюється різким збільшенням ефективності впливів інформації внаслідок інформатизації та формування глобального інформаційного простору. Саме такі багатозначно-негативні парадокси соціальної реальності, як ніколи раніше, актуалізують використання інформаційних технологій для маніпуляції суспільною свідомістю, що пов'язано з інформаційною безпекою.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, держава, національна безпека, інформаційний простір, інформаційна політика, інформаційні загрози.

The article examines the issue of information security of the state, defines the requirements for the state's activity in countering information wars. The state needs to be ready to prevent and counter modern ways of waging war – developing methods of countering information weapons, creating a society immune to information warfare methods, forming the concept of countering information warfare. In addition, the opinion is emphasized that it is necessary to single out the problem of information war as a separate, extremely serious threat to information security and to systematize concepts, requirements, and methods of countermeasures.

The author of the article states that today it is not uncommon in the information society to demonstrate military power by various states, which is initiated by the elites and replicated by mass media. Information and information infrastructure have already become critical components for many developed countries, the influence of which can cause large-scale consequences, disorganize public administration, and cause new conflicts. The higher the level of intellectualization and informatization of society, the more important its information security becomes, since the realization of the interests, goals of states and peoples is increasingly carried out with the help of information, rather than material and energy influences.

The author shares the opinion of many modern scientists, who believe that information warfare is characterized, first of all, by purposeful use of information to achieve political, economic, military and other goals, it is inherent in human society

from the moment of its emergence, and today's increase in interest in this problem is explained by a sharp increasing the effectiveness of information effects as a result of informatization and the formation of the global information space. It is such multi-valued and negative paradoxes of social reality that, like never before, actualize the use of information technologies for the manipulation of public consciousness, which is related to information security.

Key words: information, information security, state, national security, information space, information policy, information threats.

Постановка проблеми. Проблематика інформаційної безпеки посідає центральне місце у стратегії державної інформаційної політики сучасної держави. У короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі обґрунтовано очікується подальше наростання у цій сфері загроз та викликів як у всьому світовому співтоваристві. Недостатня захищеність інформаційних ресурсів створює загрози національній та міжнародній безпеці загалом, веде до часткової чи повної втрати державного інформаційного суверенітету. Держава має бути в змозі ефективно протистояти їм керуючись продуманою комплексною стратегією ефективних скоординованих дій за різними напрямками, цілеспрямовано задіяючи весь арсенал сил і засобів, що є в його розпорядженні.

Актуальність теми зумовлена загостренням інформаційного протистояння на міждержавному рівні. Насамперед слід зазначити, що ведення бойових дій у всі часи супроводжувалися спеціальними інформаційними операціями. Але в останні десятиліття спостерігаються дві тенденції, що паралельно розвиваються. Перша полягає у трансформації характеру та оновленні методів ведення інформаційної війни в ході бойових дій. Друга, найбільш актуальна, полягає у перетворенні інформаційної агресії на самостійний вид міждержавного протистояння.

Слід зазначити зростання значимості інформаційних кампаній під час військових операцій. Основна відмінність від подібних операцій минулого полягає в тому, що раніше конфлікт двох країн торкався інтересів лише залучених держав, рідше – їхніх союзників. Сьогодні безпека стає глобальним поняттям, тобто будь-який конфлікт торкається інтересів усієї світової спільноти. Саме тому інформаційний супровід бойових дій сьогодні здійснюється не лише щодо противника, а й у глобальному інформаційному просторі з метою заручитися підтримкою демократичної більшості країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання теорії забезпечення національної безпеки і дослідження проблематики інформаційної безпеки викладені у працях О. Бакалінської, О. Бакалінського, Ю. Кунєва, Р. Калюжного, М. Вавринчук М.П., А. Нашинець-Наумової, О. Жайворонок, А. Головка, О. Панченка, В. Лопатіна, О. Фролової, А. Войціховського та ін. В напрацюваннях зазначених авторів подано опис цілей, завдань, методів, прийомів, засобів забезпечення системи інформаційної безпеки держави.

Мета статті. Метою статті є дослідження форм та методів деструктивного впливу на інформаційну безпеку, дослідження теоретико-методологічних засад і обґрунтування значущості забезпечення інформаційної безпеки, вдосконалення процесу забезпечення інформаційної безпеки в умовах збройного конфлікту, для формування комплексу адекватних заходів протидії.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення військової безпеки сучасної держави залежить як від фактичного в наявності власного, адекватного ймовірному противнику військового потенціалу, а й дедалі більше базується на якісно інших чинниках, які передусім носять економічний, інформаційний, технологічний, політичний і соціальний характер.

З розвитком глобальних інформаційно-комунікаційних технологій наприкінці минулого століття суттєво зросли загрози інформаційній безпеці, і тому виникла об'єктивна необхідність розробки нових міжнародних критеріїв інформаційної безпеки з метою уникнення військових та політичних конфліктів. Виходячи із загальноприйнятого визначення інформаційної безпеки держави як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави йдеться про можливість запобігти шкоді населенню через: неповноту, несвоєчасність і недостовірність використовуваної та споживаної інформації; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки інформаційних технологій; несанкціоноване використання, поширення порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

У широкому значенні інформаційна безпека є сукупністю засобів і методів захисту інформації та підтримує її інфраструктури від навмисного або випадкового впливу, в обох випадках власник (держава, бізнес, фізичні особи) даних зазнає тих чи інших збитків. Її ключовими принципами є:

- цілісність інформаційних даних – збереження початкового виду та структури у процесі зберігання та передачі, це означає, що змінювати чи видаляти інформацію може лише її власник чи особи з офіційним доступом;
- конфіденційність даних – інформація доступна лише тим користувачам, які пройшли ідентифікацію та включені до цієї інформаційної системи;
- доступність – інформація, яка знаходиться у вільному доступі, повинна надаватися користувачам, які мають відповідні права, безперешкодно та своєчасно;

- достовірність – інформація належить конкретному власнику, який своєю чергою є її джерелом [8].

Під безпекою інформації розуміється такий її стан, у якому виключена можливість зовнішнього чи внутрішнього впливу цілісність даних, і доступу особам, які мають відповідних прав. Чим більше цифрові технології стають частиною нашого життя, чим складніше їхня система, тим більше вони вразливі. На сьогоднішній день існує безліч видів загроз інформаційній безпеці, які класифікуються за різними ознаками:

- за джерелом загроз (внутрішні та зовнішні);
- характером порушення (конфіденційність даних, збій IT-систем, дезінформація);
- за фактором виникнення (природні – стихійні лиха, пожежа, повені; людські мотиви);
- за мотивацією (зловмисні та незловмисні);
- за розмірами збитків (незначні, значні, критичні);
- за ступенем впливу (пасивні – без зміни даних, активні – зі зміною інформації, структури чи системи);
- по об'єкти впливу (орієнтовані всю інформаційну систему чи окремі компоненти) [9].

Процеси цифровізації та глобалізації актуалізують проблеми інформаційної безпеки держави. У світі інтернету, інновацій, єдиного світового інформаційного простору, де обсяги даних збільшуються з неймовірною швидкістю, з кожним роком стає все важче контролювати та керувати їх масивами з метою протидії загрозам, збереження стабільної внутрішньополітичної та соціальної ситуації в країні. У обставинах розробка технологій, які захищають від ворожого проникнення, набуває категоричну значимість [1].

Наукове міжнародне співтовариство досі, незважаючи на багаторічну практику використання терміну «інформаційна безпека держави», не прийшло до єдиного розуміння сутності цього поняття. Визначають два основні підходи: перший – під інформаційною безпекою розуміється інформаційно-технічні та інформаційно-психологічні аспекти, другий – «інформаційна безпека держави – це стан захищеності особистості, суспільства та держави та їх інтересів від загроз, деструктивних та інших негативних впливів на інформаційному просторі» [12; 15].

При цьому в США трактування цього терміну обмежується лише технологічними аспектами і визначається як «захист інформації та інформаційних систем та мереж від несанкціонованого доступу, використання, розкриття, пошкодження, внесення змін або знищення з метою забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності» [16; 18].

Інформація для держави – це насамперед стратегічний ресурс, що визначає функціонування різних областей, які за нинішніх умов набули статусу

публічності, де будь-які події, з нижчеперелічених сфер, підлягають розголошу:

економічна сфера – сучасна економіка характеризується як рівнем фактичного виробництва, а й престижем країни світової торгової арени, довірою до внутрішніх економічних інститутів, це свого роду маркетинг, де об'єктом виступає державна економіка як бренд (“made in”);

сфера міжнародної політики – міжнародні відносини від фізичного протистояння перейшли у інформаційну боротьбу, де першорядну роль грають дипломатія та медіа;

сфера засобів масової інформації – використання ЗМІ для формування вигідної точки зору з того чи іншого питання, або прямого тиску на політичні інститути;

сфера внутрішньої політики – виборність державної влади є територією для інформаційного протистояння, де інформація може як підняти, так і знищити політичну кар'єру, а також загально змінити траєкторію політичної ситуації в країні;

оборонна сфера – як інноваційна та високотехнологічна галузь, вона безпосередньо залежить від цілісності, обмеженості, конфіденційності та збереження даних, а також контролю над інформаційними потоками [2].

Розвиток технологій та програмного забезпечення, зберігання практично всієї інформації на цифрових носіях, поява безлічі каналів та засобів комунікації, висока швидкість передачі інформації, її нелімітованість, не контрольованість, повсюдність, варіативність інтерпретацій, а також зниження якості та достовірності формує безліч загроз системам та інтересам держави. Суб'єктами деструктивних дій можуть виступати інші держави, спецслужби, бізнес-структури, інсайтери, кримінальні групи, шпигуни, активісти, спамери, хакери і терористи [5; 13].

Загрози інформаційної безпеки пов'язані з протиправними діями, спрямованими на об'єкти інформаційної інфраструктури країни, а саме – на програмно-апаратні, мережеві та інформаційні компоненти, що підтримують функціональність значущих сфер держави: інтернет, інформаційний простір, телекомунікаційні мережі, комп'ютерні системи та програми, процесори та системи управління, внаслідок їх уразливості [11; 17].

Узагальнюючи інформацію з різних джерел [3], виділимо основні загрози інформаційної безпеки держави: інформаційні війни, кібератаки, кібершпигунство, кіберзлочинність, кібертероризм, поширення секретної інформації (дія інсайдерів):

інформаційні війни – дії, метою яких є створення інформаційної переваги, впливу на противника за допомогою втручання в інформаційні процеси, діяльність місцевих ЗМІ, психологічних кампаній у соцмережах, формування вигідної громадської думки, де простежувалися ознаки

інформаційного впливу на маси, у тому числі за допомогою сучасних методи комунікації;

кібератаки – являють собою наступальні спецоперації з метою фізичного впливу (знищення, спотворення, фальсифікація) на інформацію або інформаційно-технологічну інфраструктуру, які можуть змінюватись від відключення мереж та «відмови в доступі», до атак на ключові системи та мережі, виводячи їх з ладу (наприклад, кібератака на британський парламент, метою якої було отримати доступ до електронної пошти парламентаріїв та співробітників);

кібершпигунство – вплив на програми, системи та комп'ютерні мережі з метою отримання доступу до військової, оборонної, дипломатичної чи економічної інформації;

кіберзлочинність – протизаконні дії, пов'язані з використанням комп'ютерних систем, з метою отримання особистої та фінансової вигоди (прибутку), у тому числі крадіжка персональних даних, інтелектуальної власності та шахрайство;

кібертероризм – комп'ютерна атака, націлена на залякування та примус (уряду чи громадян) здійснити ті чи інші політичні дії: заборонені терористичні угруповання активно використовують Інтернет у своїх протиправних діях, у тому числі для атак та пропаганди екстремістських ідей;

поширення секретної інформації – дії інсайдерів, які використовують свій доступ до секретних даних та здійснюють їх передачу державі-противнику, хакерам, терористам або іншим особам, виходячи зі своїх мотивів та переконань.

Таким чином, реалізація деструктивних дій в інформаційному середовищі загрожує національній безпеці, суверенітету та незалежності, підриває стабільність, внутрішній лад, породжує розмиття єдиного інформаційного та правового простору, витісняє ЗМІ та інформантства з внутрішнього ринку, часто є причиною ксенофобії, просування ідей виняткової нації, нетерпимості та пропаганди екстремістської поведінки.

Потрібно відмітити, що інформаційна безпека передбачає професійну діяльність відповідних державних управлінь та відомств, зокрема, в нашій країні вона здійснюється Радою національної безпеки і оборони України, Службою Безпеки України, Міністерством оборони України, Кіберполіцією України та іншими органами. Крім того, розроблено нормативні документи, які покликані забезпечити національну безпеку країни, серед них:

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ;

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР;

Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-ХІІ;

Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI;

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах» від 29.03.2006 № 373;

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типової інструкції щодо порядку ведення обліку, зберігання, використання та знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію» від 19 жовтня 2016 р. № 736.

Таким чином, інформаційна безпека держави є захистом її інтересів, суверенітету та територіальної цілісності від дестабілізації та загроз інформаційно-технічного та інформаційно-психологічного характеру в інформаційному просторі [11; 14].

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та засобів масової комунікації призвів до появи глобальних проблем, пов'язаних із роллю та місцем засобів масової інформації в інформаційній безпеці держави. В умовах сучасної цифровізації, де інформація стала найважливішим ресурсом розвитку, а численні процеси в суспільстві визначаються інформаційним середовищем, підвищується цілеспрямований, неправомірний вплив на неї з боку зовнішніх та внутрішніх джерел, які можуть завдати істотних збитків стабільності та суверенітету.

Глобальне та локальне медіасередовище охоплює соціальні інститути, духовну та матеріальну культуру, суспільну свідомість, все те, що соціалізує та оточує людину щодня. Через посередництво засобів масової комунікації – друк, телебачення, радіо, електронні медіа, соціальні мережі, а також різноманітність інформаційних каналів, журналістів, інсайдерів, неформальних комунікацій, вона пов'язує людей з навколишнім світом, інформує, надає ідеологічне, моральне, естетичне, організаційне вплив на поведінку, думку, судження та оцінки за допомогою інфоприводів, що генеруються [7].

Головним завданням засобів масової інформації у забезпеченні інформаційної безпеки держави є підтримання постійної циркуляції достовірної, неспотвореної інформації, підтримання її якості та дотримання прав та інтересів суб'єктів її здобуття, особливо в умовах збройного конфлікту. Звідси впливає їхня головна мета – інформаційне забезпечення демократії. ЗМІ як інструмент впливу на масову аудиторію повинні ретельно відбирати інформацію, що транслюється по своїх каналах, оскільки неперевірені факти можуть завдати шкоди життєдіяльності держави і суспільства.

У сучасній цифровій епосі влада інформації стає основою для впливу та управління суспільством, а план вплив державного примусу та грошей

виходять на другий план. Це підвищує кількість загроз інформаційній безпеці країни в медіасередовищі, на сьогоднішній день основними з них є:

розширення масштабів використання методів інформаційно-психологічного впливу на медіа спецслужбами окремих держав, метою яких є дестабілізація соціальних та політичних процесів у різних регіонах, при цьому до цієї діяльності активно залучаються етнічні, релігійні та інші громадські організації;

підвищення у російських ЗМІ матеріалів, що містять недостовірну чи упереджену оцінку політики іншої держави, зокрема України, дискримінація національних суспільно-політичних видань та перешкоди для роботи журналістів;

нарощування інформаційно-комунікаційного впливу на населення іншої держави, з метою усунення національних цінностей та орієнтирів;

професійні та непрофесійні інформаційні вкидання з метою формування громадської думки, ескалації ситуації, резонансу чи емоційної реакції;

використання медіасередовища екстремістами та терористичними угрупованнями для впливу на групу та індивідуальну свідомість з метою розпалювання міжнаціональної та релігійної ненависті, просування ідеології, а також вербування та залучення прихильників [4; 10].

Формування глобального інформаційного простору суттєво посилює застосування стратегічними супротивниками протиправних дій у медіасередовищі. Сучасна інформаційна зброя не має територіальних кордонів, інтернет-простір через свою доступність і вразливість дозволяє опонентам наносити «удари» з будь-якого місця в будь-який час, часто переростаючи з разових атак у гібридні війни. В умовах, що склалися, відбувається зростання різних інформаційних кампаній у соціальних мережах, спрямованих на маніпуляцію суспільною думкою з актуальних політичних, соціальних, економічних та інших питань.

Ще одна проблема полягає в тому, що нові численні канали комунікації, обсяги та швидкість поширення контенту призводять до надлишку інформації. У цьому людина поступово починає втрачати здатність аналізувати і критично підходитимемо оцінці контенту, легко довіряючи будь-яким новинам, ідеям і судженням [6]. У цьому такий інструмент інформаційної війни як “fake news” стає найефективнішим методом на проти-

вника в інформаційному середовищі, що створює паралельну медіареальність.

Слід зазначити, що у зв'язку зі стрімким технологічним розвитком, розширенням каналів комунікації та диджиталізацією медіасередовища, знижується інформаційна безпека держави, посилюються такі загрози як нарощування інформаційного впливу у ЗМІ на державу-противника; підвищення кількості вкидань та недостовірних матеріалів; дискримінація національних медіа та журналістів; зниження якості контенту; зростання різних маніпуляційних кампаній у соціальних мережах; втрата здатності аудиторії критично оцінювати та аналізувати інформацію.

Висновки. У сучасному інформаційному суспільстві відбуваються процеси, які актуалізують питання забезпечення інформаційної безпеки країни. Саме тому для більш ефективного протистояння цим загрозам та забезпеченню достатньо високого рівня безпеки сучасного суспільства необхідно перейти до забезпечення комплексної безпеки:

- розвиток інформаційної інфраструктури, індустрії обробки інформації, дотримання прав та свобод громадян в інформаційному просторі, що гарантують безпеку та конфіденційність інформації;

- пріоритетність у забезпеченні інформатизації соціальної сфери, матеріального виробництва, ресурсів, більш професійного регіонального управління для реалізації ефективної інформаційної державної політики, а також високопрофесійна підготовка спеціалістів у галузі інформаційних технологій для більш ефективного захисту телекомунікаційних систем, інформаційних ресурсів;

- нагромадження та збереження інформаційних ресурсів для використання в системі безпеки з урахуванням динамічного руху, ініціювання інформаційної індустрії з метою виходу на міжнародні ринки.

В умовах інформаційної війни об'єктами руйнування стають ціннісні орієнтири суспільства, національний менталітет, суспільний ідеал, а одним із основних інструментів деструктивного інформаційного впливу стають засоби масової інформації. Таким чином, проблема державного забезпечення інформаційної безпеки країни має комплексний характер і для її вирішення потрібне системне дослідження та планування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакалінська О., Бакалінський О. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 100–108.
2. Вавринчук М.П., Когут О.В. Інформаційна безпека держави. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : зб. тез II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Хмельницький, 2–8 трав. 2019 р.). Хмельницький : ХУУП, 2019. С. 37–40.
3. Войціховський А.В. Інформаційна безпека як складова системи національної безпеки (Міжнародний і зарубіжний досвід). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 281–288. doi: 10.26565/2075-1834-2020-29-38

4. Головка А.А. Діяльність сучасних ЗМІ в контексті інформаційної безпеки України. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук* (м. Ужгород, 08–09 квітня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 85–87.
5. Грубінко А. Інформаційна безпека України: правове гарантування та реалії забезпечення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1 (17). С. 5–10.
6. Жайворонок О.І. Сучасні загрози інформаційного тероризму в умовах гібридної війни Росії проти України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 4. С. 1–5.
7. Кунєв Ю.Д. Правове забезпечення інформаційної безпеки як предмет правового дослідження. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. № 1(58). С. 95–102. DOI: 10.18372/2307-9061.58.15314
8. Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання. Київ : «Гельветика», 2017. 168 с.
9. Ніщименко О.А. Інформаційна безпека України на сучасному етапі розвитку держави і суспільства. *Наше право*. 2016. № 1. С. 17–23.
10. Панченко О.А. Роль засобів масової інформації в системі державного управління інформаційною безпекою. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 1 (24). С. 97–102. doi: 10.32836/2310-9653-2020-1.19
11. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. С. 241.
12. Про інформацію : Закон України № 2657-XII від 02.10.1993. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. С. 650.
13. Про Службу Безпеки України : Закон України № 2229-XII від 25.03.1992. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 27. С. 382.
14. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 17.11.2022).
15. Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 17.11.2022).
16. Nieves M., Dempsey K., Pillitteri V. Y. An introduction to information security. Gaithersburg, MD : National Institute of Standards and Technology, 2017. URL: <https://doi.org/10.6028/nist.sp.800-12r1> (date of access: 17.11.2022).
17. Kuniev Y., Sopilko I., Kolpakov V. Object and subject of information law. *Journal of law and political sciences scientific and academy journal*. 2020. Vol. 23. Issue 2. P. 9–41.
18. Federal Information Security Modernization Act, December 18, 2014. Subchapter III – Informational Security. § 3542. Definitions. URL: <https://csrc.nist.gov/topics/laws-and-regulations/laws/fisma>. (date of access: 17.11.2022).

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ НА ЗМІНУ ПОЛІТИКИ ЄС В СЕРЕДЗЕМНОМОР'І В 2015–2022 РОКАХ

THE IMPACT OF THE MIGRATION CRISIS ON EU POLICY CHANGES IN MEDITERRANEAN IN 2015–2022

Майстренко Ю.І.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Проценко Д.П.,

студентка I курсу магістратури

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Дана стаття присвячена змінам міграційної політики ЄС в Південному та Східному Середземномор'ї в період та після міграційної кризи. Формування міграційної політики Європейського Союзу відбувалось паралельно із становлення власне самого Союзу. На різних етапах розвитку даного наддержавного утворення, імплементувались різні підходи до міграції. Протягом довгого асу країни Європейського Союзу були зацікавлені у припливі мігрантів, які компенсували нестачу робочої сили, тож завдання було тільки правильно скоординувати потоки мігрантів.

Поступово ситуація почала змінюватись, й вже не було такої необхідності в некваліфікованій праці як в попередній період. Але потік мігрантів не знижувався, що викликало необхідність в формуванні нового підходу до регулювання потоку мігрантів, який передбачав встановлення обмежень на в'їзд.

Особливо гостро країни ЄС відчували загрозу притоку мігрантів, після ряду криз та конфліктів на Близькому Сході. Під ударом опинились країни «першого в'їзду», які не могли справитись з напливом нелегальних мігрантів. Постає питання щодо розробки спільної політики, яка б передбачала спільні дії для підтримки держав, які опинились у скруті. З цією метою була активно задіяна робота FRONTEX. Робота даної структури була направлена на перешкоджання прибуття біженців до європейських країн, що в свою чергу дещо не відповідало гуманістичним цінностям Європейського Союзу, оскільки мігранти повинні були повернутись до країн, де їм загрожувала небезпека. Крім того, виявились розбіжності між країнами-членами ЄС щодо вироблення спільної політики.

Одним з кроків, що були направлені на урегулювання міграційної кризи було укладення угоди з Туреччиною. Остання мала стати прилистом для біженців, не допускаючи їх подальшому руху в Грецію.

Країни ЄС мають бути готові реагувати відповідним чином на загрози міграційного характеру, політика країн-членів повинна бути узгоджена та ефективна.

Ключові слова: ЄС, міграція, біженці, FRONTEX, Туреччина.

This article is devoted to changes in EU migration policy in the Southern and Eastern Mediterranean during and after the migration crisis. The formation of the migration policy of the European Union took place in parallel with the formation of the Union itself. At different stages of the development of this supranational entity, different approaches to migration were implemented. For a long time, the countries of the European Union were interested in the influx of migrants who compensated for the lack of labor, so the task was only to properly coordinate the flows of migrants.

Gradually, the situation began to change, and there was no longer such a need for unskilled labor as in the previous period. But the flow of migrants did not decrease, which necessitated the formation of a new approach to regulating the flow of migrants, which involved the establishment of entry restrictions.

The EU countries felt the threat of the inflow of migrants especially keenly, after a number of crises and conflicts in the Middle East. Countries of "first entry" that could not cope with the influx of illegal migrants came under attack. The question arose about the development of a common policy, which would provide for joint actions to support states that are in trouble. For this purpose, the work of FRONTEX was actively involved. The work of this structure was aimed at preventing the arrival of refugees to European countries, which in turn did not correspond to the humanistic values of the European Union, since migrants had to return to countries where they were in danger. In addition, there were differences between the EU member states regarding the development of a common policy.

One of the steps aimed at settling the migration crisis was the conclusion of an agreement with Turkey. The latter was supposed to become a bulwark for refugees, preventing their further movement to Greece.

EU countries must be ready to respond appropriately to threats of a migratory nature, the policy of member states must be coordinated and effective.

Key words: EU, migration, refugees, FRONTEX, Turkey.

Постановка проблеми. Міграційна криза відкрила всю не ідеальність міграційної політики ЄС. Європейський Союз почав шукати вихід із ситуації, що склалась, оскільки держави «першого в'їзду»

були дуже перевантажені потоком біженців. ЄС окрім внутрішньоєвропейських заходів та домовленостей, ініціював домовленості з іншими країнами для того, щоб зменшити потік біженців в Європу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемами міграційної політики ЄС досить активно займаються українські науковці, серед яких слід згадати Н.А. Пак, яка присвятила свої роботи вивченню різних аспектів міграції. Дослідниця послідовно розглядає різні аспекти міграційної політики, включаючи й вплив кризи 2015 року. Малиновська О.А. також вивчає міграційну політику Європейського Союзу. Д. Дагі вивчав значення угоди між Європейським Союзом та Туреччиною щодо міграційних процесів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз впливу міграційної кризи на зміни європейської політики в Середземномор'ї. Для реалізації даної мети було визначено кілька завдань: виявити основні проблеми, які спровокувала криза; діяльність FRONTEX; угода між ЄС та Туреччиною у сфері міграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Країни Північно-Західної Європи, залишалися привабливими для мігрантів протягом десятиліть. Основний потік мігрантів був спрямований з країни Африки та Близького Сходу через Середземномор'я. Мігранти компенсували дефіцит робочої сили в країнах Європи, але ситуація значно змінилась після енергетичної кризи, яка змусила європейців дещо обмежувати потік іммігрантів. Фінансово-економічна кризи, «арабська весна», загострення ситуації в Лівії, війна в Сирії спровокували безпрецедентний потік біженців, які прагнули знайти притулок в країнах ЄС. За даними Евростата основний приплив біженців та іммігрантів в країни Європейського Союзу припав на 2015–2016 роки, й склав понад мільйон щорічно [1].

В 2015–2016 рр. найпоширенішим маршрутами для біженців стали Центральносередземноморський, Східносередземноморський Західносередземноморський маршрути [2].

Перед Європейським Союзом постало ряд проблем: розселення та інтеграція біженців у суспільстві, боротьба з нелегальною міграцією, захист власних кордонів та захист прав людини, загроза тероризму [3, с. 95]. Враховуючи все вище сказане міграційну політику слід розглядати як складову безпекової [4, с. 56]. Оскільки біженці користуються небезпечними шляхами через море, то багато людей гине на шляху до Європи. За підрахунками Міжнародної організації з міграції, кількість загиблих на цих маршрутах становила 4054 в 2015 р., а в 2016 році сягнула 5143 осіб [3, с. 95].

Так звана «криза біженців» перетворилася на кризу Європейського Союзу. 1,3 мільйона біженців і мігрантів, які прибули в 2015 році, була великою порівняно з попередніми роками, але невеликою порівняно з набагато більшою кількістю біженців, яких приймала Йорданія, Ліван і Туреч-

чина. Такі події спричинили зростання популізму й антимігрантських настроїв, що відобразилось в зростанні кількості політичних партій, що відстоювали дані ідеї [5, р. 1].

26 жовтня 2004 року Європейська Рада вирішила створити структуру, яка б взяла на себе відповідальність за управління кордонами [6, р. 75]. Коли в країні є проблеми з іноземцями, які перебувають нелегально, Fronetex координує підтримку цієї країни з боку інших держав ЄС. Для цього FRONTEX використовує підключені спільні ресурси для організації спільних операцій. Операції можуть проводитися на морі, суші чи повітрі – залежно від типу кордону. Всі такі операції виконуються в одному циклі, усі вони унікальні та адаптовані до обставини [6, р. 78]. Але зусиль FRONTEX було недостатньо, щоб впоратись із потоком біженців, тому були залучені сили НАТО. 11 лютого 2016 р. Альянс анонсував операцію в Егейському морі з метою завадити човнам з біженцями досягти берегів Греції. Три судна НАТО розвертали човни біженців та відправляти їх до Туреччини, що не під силу було зробити FRONTEX, дії якого обмежені лише грецькими водами.

У 2015 р. Європейська комісія запропонувала заходи з вдосконалення міграційної політики ЄС. По перше, було ухвалено рішення про посилення присутності ЄС у Середземномор'ї. Підкріплювалося це Планом дій щодо боротьби з контрабандою мігрантів на 2015–2020 рр., який закріплював стимуляцію правоохоронної та судової діяльності, удосконалення процесу збору та обміну інформацією про мігрантів, зміцнення співробітництва з країнами, які не входять до ЄС, для боротьби з нелегальною міграцією [6, р. 164].

Було також переглянуто Шенгенський кодекс про кордони 2006 р. відповідно до положення Європейської комісії від 15 березня 2017 р. було введено обов'язковий регулярний контроль всіх осіб, що перетинають кордони Європейського Союзу. У зв'язку з загрозою тероризму в ЄС, що збільшується, були прийняті нормативно-правові акти, що доповнюють один одного – Система інформації та авторизації поїздок до ЄС (ETIAS) та Система в'їзду-виїзду (EES). Система інформації та авторизації поїздок до ЄС, що використовується при безвізових поїздках, повинна встановлювати у кожному конкретному випадку, чи є іммігрант небезпекою для ЄС. А Система в'їзду-виїзду покликана збирати відомості про в'їзд чи виїзд іммігрантів і стати інструментом, доступним для прикордонних служб ЄС, замінюючи паспорти [7].

У 2017 р. міграційна політика ЄС стала більш жорсткою. На саміті, проведеному в Брюсселі 19 жовтня 2017 р., було зазначено, що підхід держав-членів та інституцій ЄС до забезпечення

повного контролю над кордонами має бути консолідованим [8].

Враховуючи ситуацію, що склалась, Європейський Союз мав розробити політику спрямовану не лише на захист власних кордонів, а й на спасіння людських життів. 23 вересня 2020 р. Єврокомісія винесла на розгляд Європарламенту та Ради ЄС нову редакцію європейського Пакту про міграцію та притулок. Запропоновані нововведення торкалися проблеми неузгодженості дій та відсутності підтримки між країнами-членами ЄС. Такі обставини призвели до того, що країни першого в'їзду були дуже перевантажені великим напливом біженців. У відповідь на це Рада ЄС ухвала рішення про переселення шукачів захисту з прикордонних країн до інших країн ЄС, це мало відбуватись на добровільній основі. Досвід реалізації даного рішення продемонстрував неготовність деяких країн прийти на допомогу своїм партнерам, а тому виникла необхідність законодавчо закріпити даний механізм допомоги.

Наступна проблема пов'язана з функціонуванням системи притулку. Попри намагання уніфікувати процедури міжнародного захисту, координація країн-членів при прийнятті рішень щодо надання статусу біженця та відмов у його наданні лишається недостатньою, призводить до небажаної і фактично нелегальної міграції шукачів притулку територією ЄС.

Проблемним залишається й питання прикордонного контролю. Хоча країни-члени зобов'язані забезпечувати захист зовнішнього кордону ЄС, вони повинні також поважати права людини на пошук притулку та дотримуватись основного принципу захисту біженців, який полягає у не висиланні особи до тієї країни, де їй загрожує небезпека. Відсутність чітких процедур найяскравіше виявляється при визначенні долі тих мігрантів, які потрапляють до Європи в результаті рятувальних та пошукових операцій на морі, адже застосування звичайного порядку прикордонного контролю до них неможливе.

Ще одним викликом є відсутність механізму ефективного реагування на кризові ситуації. Криза 2015 р. довела необхідність бути готовими до дій в умовах форс-мажору, коли звичайні законодавчі механізми надання притулку неактуальні. Пандемія COVID-19 ще раз підтвердила необхідність гнучкого міграційного законодавства, оскільки в умовах карантину європейським країнам довелося ухвалювати неординарні рішення щодо продовження термінів перебування іноземців, амністування порушників правил перебування, забезпечення їх доступу до медичних та інших соціальних послуг.

Водночас, як зазначає О.А. Малиновська нові законодавчі ініціативи загалом відповідають традиційним напрямкам міграційної політики ЄС,

які полягають у запобіганні нелегальній міграції, захисті біженців, урегулюванні легальної міграції в інтересах країн Євросоюзу. Нововведенням є відмова від ситуативного реагування на користь системного стратегічного підходу до міграційного менеджменту [3, с. 98].

Для того, щоб «розвантажити» країни першого в'їзду ЄС заключила угоду з Туреччиною, згідно з якою нелегальні мігранти, що перетнули грецько-турецький кордон, будуть вислані назад до Туреччини. Туреччина, у свою чергу, вживе заходів для запобігання нових морських або наземних шляхів нелегальної міграції з Туреччини до ЄС [7].

Загалом, як зазначає О.Б. Чернега було розроблено між Туреччиною та ЄС спільний механізм всебічного задоволення потреб біженців з Сирії (Організація ЄС для біженців у Туреччині). За даною програмою Туреччина отримала 6 млрд. євро для виконання програми щодо підтримки біженців. Складність цієї програми полягає в тому, що потік біженців не припиниться аж до поки не закінчиться війна, а нинішнє керівництво країни не вселяє впевненості в стабільному виконанні угоди з боку Туреччини [9, с. 46].

На саміті ЄС – Туреччина у 2016 році було прийнято шість принципів спільного плану дій: 1) висилка за рахунок коштів ЄС усіх мігрантів, які прибули з Туреччини до Греції нелегально; 2) за кожного висланого до Туреччини нелегального мігранта надати притулок в Туреччині легальному претенденту; 3) прискорити виконання «дорожньої карти» з просування Туреччини до безвізового режиму; 4) виплатити Туреччині 3 млрд євро для здійснення плану дій; 5) підготувати нові аспекти переговорів щодо вступу Туреччини до ЄС; 6) співпрацювати з Туреччиною з метою покращення гуманітарної ситуації в Сирії, щоб забезпечити місцевим жителям та біженцям проживання у безпечних районах.

Згідно зі звітом Європейської комісії, протягом п'яти місяців після угоди нелегальна міграція до Греції скоротилася на приголомшливі 97%, а кількість загиблих майже зійшло нанівець до травня 2016 року. Здавалося, що угода також дала очікуваний результат у 2017 р., але роком пізніше, турецькі чиновники не змогли зупинити понад 30 000 нелегальних мігрантів на шляху до Греції. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), у 2019 році до Греції прибуло 66 166 мігрантів, що більш ніж удвічі перевищує попередній показник, і найвищий у період після угоди. Проте кількість депортацій із Греції до Туреччини залишилася незначною [10, р. 198].

Міграційні потоки Західно-середземноморського маршруту мали тенденцію до зростання з 2015 року по 2018 рік. Після укладання ряду домовленостей між ЄС та Марокко, останній посилив заходи міграційного контролю у коопе-

рації з Європейським агентством прикордонної та берегової охорони, таким чином вдалось зменшити потік біженців та осіб без громадянства.

Успішною є міграційна політика ЄС, запроваджена для скорочення неконтрольованих міграційних потоків через Центрально-середземноморський маршрут [11, с. 27]. Серед основних заходів, запроваджених ЄС для скорочення міграції за цим маршрутом варто виокремити такі: збільшення підтримки лівійської берегової охорони, у тому числі і фінансової; затвердження 5 нових міграційних програм пов'язаних з міграцією в Північній Африці, на загальну суму 61,5 млн євро, які направлені на захист та допомогу біженцям, найбільш вразливим верствам населення (мігрантам), поліпшення умов життя та економічної стабільності лівійців (фінансова підтримка регіонів, що найбільше відчувають наслідки транзитної міграції); створення Надзвичайного цільового фонду ЄС для країн Африки з загальним бюджетом 4,5 млрд євро; проведення спільних навчань берегової охорони Лівії та ЄС; фінансова підтримка приймальних центрів; запровадження програм добровільного повернення мігрантів (для мігрантів, які опинилися в Лівії, проте не є її громадянами). Слід також враховувати той факт, що ситуація в Лівії не стабільна, а тому ця країна є не тільки транзитом, а й джерелом імміграції [9, с. 47].

Зусилля, спрямовані на врегулювання міграційних проблем, дали результати. Контроль на зовнішніх кордонах Євросоюзу вдалося відновити, нерегульоване прибуття мігрантів до Європи загальмувати. В 2019 р. порівняно з 2015 р. чисельність спроб нелегального перетину кордону ЄС зменшилася на 92 %, а кількість виявлених у країнах-членах мігрантів у нерегульованому статусі – на 70 %. В умовах обмежень міжнародної мобільності, викликаних пандемією COVID-19, упродовж січня-листопада 2020 р. чисельність спроб нелегального перетину кордону ЄС продовжувала скорочуватись і була на 10 % меншою ніж за відповідний період попереднього року. Натомість кількість поданих іноземцями клопотань про притулок лишилася значною і становила в 2019 р. майже 700 тис., тобто була лише вдвічі меншою ніж рекордного 2015 р. За попередніми даними, в 2020 р. вона зменшилась порівняно з 2019 р. більш ніж на третину і становила близько 400 тис., що, однак, суттєво більше ніж кількість затримань на кордоні (приблизно 150 тис.) [3, с. 97].

О. Заставна зазначає, що ЄС варто сконцентрувати увагу на так званому підході «кругової міграції». За таким механізмом мігранти, що мають довгострокові візи, можуть їхати в країну їх

постійного проживання, а потім знову повертатись до країни тимчасового проживання. Може використовуватись і тристоронній механізм: мігранти, за підтримки ЄС, отримують підготовку в третій країні, а потім повертаються до рідної країни працювати [12, с. 278].

Слід зазначити, що серед держав членів не має єдності в питанні імміграції. Представники Європейської комісії та держав, які підтримують прийняття мігрантів, наголошують на необхідності виконання міжнародних зобов'язань, заго-струючи увагу на пріоритеті безпеки мігрантів. Противники прийому мігрантів наголошують, що найвища цінність – це безпека держави та її громадян, а міграція – це економічний, цивілізаційний, культурний та релігійний ризик. Схема розподілу мігрантів між державами є одним із спірних моментів. Країни Вишеградської групи в Європейському суді навіть заперечували рішення щодо обов'язковості прийому конкретно зазначеної кількості мігрантів.

Злагоджена міграційна політика, якої так потребує Євросоюз, необхідна і для підтримки державам, які є «первинними європейськими точками» з прийому мігрантів (Греція, Італія, Хорватія). Відмова від підтримки може призвести до зростання націоналістичних тенденцій у цих держав і наступного виходу з ЄС. А зміна кордонів Європейського союзу, своєю чергою, спричинить зниження безпеки [13, р. 142].

Проте врегулювання питання аж ніяк не стало зрозумілішим, оскільки в Євросоюзі існує проблема «замкнутого кола», яка полягає, з одного боку, у протистоянні іммігрантським потокам, а з іншого – у дотриманні принципів захисту прав мігрантів, боротьби з бідністю тощо. Європейські країни, вважаючи головним своїм надбанням права людини, поставлені в глухий кут, обираючи між ліберальними цінностями та власною безпекою [9, с. 47].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Європейський Союз був привабливим для міграції протягом багатьох десятиліть, іммігранти відігравали надзвичайно важливу роль в соціально-економічній сфері, оскільки, як відомо, в країнах Північно-Західної та Західної Європи гостро стояла проблема дефіциту робочої сили. Тому протягом довгого часу міграційній політиці не приділялось необхідної уваги. Криза 2015 року продемонструвала відсутність бажання держав вирішувати спільні проблеми за рахунок власних інтересів. Європейські країни мають вживати комплексних заходів, з урахуванням не лише національних інтересів, а й прав людини та захисту біженців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Europe's Migration and Asylum Policy, Eurostat. *Official site of the European Commission*. 2022. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Asylum_quarterly_report
2. Міграційна політика Європейського Союзу. 2018. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_ru/54681/Міграційна%20політика%20Європейського%20Союзу
3. Малиновська О.А. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2. С. 92–109.
4. Пак А.Н. Міграційна політика Європейського Союзу: проблеми і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. С. 54–57.
5. Bauböck R. Mare nostrum: the political ethics of migration in the Mediterranean. *Comparative Migration Studies*. 2019. 15 p.
6. Szymanska, J. (2017). Strategia Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego: priorytety, bariery, efekty. *Studia BAS*. № 3. С. 159–186.
7. EU-Turkey Agreement: Questions and Answers, press release. *Official site of the European Commission*. 2016. URL: http://europa.eu/rapid/pressrelease_MEMO-16-963_en.htm
8. European Council Conclusions on Migration, Digital Europe, Security and Defense. *Official Site of the Council of the European Union*. 2017. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/10/19/euco-conclusions-migration-digital-defence/>
9. Чернега О. Б. Міграційна політика ЄС: тенденції формування міграційних потоків та механізми вдосконалення. *Економіка та суспільство*. 2020. № 22. С. 45–49.
10. Dagı D. The EU-Turkey Migration Deal: Performance and Prospects. *European Foreign Affairs Review*. July 2020. № 25(2). С. 197–216.
11. Комісарова Ж. (2020). Сучасні демографічні проблеми Європейського Союзу. *Світове та національне господарство*. 2020. № 1. С. 25–36.
12. Заставна О. Міграційна політика ЄС у контексті безпеки країн Європейського союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 276–282.
13. Gardocka T., Kowalski P. (2017). Reasons and Consequences of Migration for Contemporary Europe. *Journal of Modern Science*. 2017. № 1. С. 135–144.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО КРАЇН АФРИКИ

EVOLUTION OF POLICY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA TOWARDS AFRICAN COUNTRIES

Олійник М.П.,

*доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету*

У статті на основі документів та наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників автор проаналізував етапи становлення, їхні особливості та зміст політики КНР щодо країн Африки. Встановлено, що до середини 1950-х років XX ст. про неї як самостійний напрямок зовнішньої політики Китаю говорити не варто. З середини 1950-х—до середини 1970-х років ця політика формувалася й розвивалася під впливом маоїстської ідеології, яка передбачала всебічну допомогу національно-визвольним рухам і молодим незалежним державам у їхній боротьбі проти колоніалізму та імперіалізму.

З'ясовано, що з початком «чотирьох модернізацій» в 1978 р. в КНР політика Бейджину щодо Африки поступово позбувалася ідеологічних шор і ставала більш прагматичною, а також відсувалася на другий план через брак ресурсів і небажання псувати відносини із західними інвесторами.

Доведено, що на провідні позиції в зовнішній політиці КНР країни Африки повернулися після трагічних подій на площі Тяньаньмень в 1989 р. Успіхи в проведенні реформ і зростання потенціалу Китаю дозволили йому активізувати відносини з країнами Африки, тим більше, що була потреба в отриманні природних ресурсів. У поєднанні з наростаючою торгівлею зброєю, розвитком інфраструктурних проєктів зазначені фактори забезпечили стрімке зростання китайсько-африканського товарообігу та перехід на початку XXI ст. до формування відносин стратегічного партнерства між КНР та африканськими країнами, інструментом якого став Форум китайсько-африканського співробітництва (FOCAC). Логічним продовженням політики Китаю на поглиблення стратегічних відносин з африканськими країнами стало їхнє залучення до реалізації глобального геостратегічного проєкту «Один пояс, один шлях», дослідження чого доцільно продовжити в подальших роботах.

Ключові слова: Африка, КНР, політика, співробітництво, товарообіг.

In the article, on the basis of documents and scientific work of domestic and foreign researchers, the author analyzed the stages of development, their features and the content of the policy of the People's Republic of China towards African countries. It was established that by the mid-1950s of the XX century it is not worth talking about the policy of the People's Republic of China towards Africa as an independent direction of foreign policy. From the mid-1950s to the mid-1970s, this policy was formed and developed under the influence of Maoist ideology, which provided comprehensive assistance to national liberation movements and young independent states in their struggle against colonialism and imperialism.

It has been found that with the beginning of the "Four Modernizations" in 1978 in the PRC, Beijing's policy towards Africa gradually got rid of ideological beliefs and became more pragmatic, and also took a back seat due to a lack of resources and a reluctance to spoil relations with Western investors.

It has been proven that Africa returned to the leading positions in the foreign policy of the PRC after the tragic events in Tiananmen Square in 1989. Success in carrying out reforms and increasing China's potential allowed it to intensify relations with Africa, especially since there was a need to obtain natural resources. In combination with the growing arms trade, the development of infrastructure projects, these factors ensured the rapid growth of Sino-African trade and the transition at the beginning of the 21st century to the formation of strategic partnership relations between the People's Republic of China and African countries, the instrument of which was the Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC). Their involvement in the implementation of the global geostrategic Belt and Road Initiative became a logical continuation of the PRC's policy of deepening strategic relations with African countries, the study of which should be continued in future works.

Key words: Africa, China, politics, cooperation, trade.

Постановка проблеми. Одним з найбільш впливових акторів міжнародних відносин в сучасному світі, безсумнівно, є Китайська Народна Республіка (КНР). Стратегічною метою КНР є досягнення глобального лідерства, а одним з основних засобів — затверджений у вересні 2013 р. урядом глобальний інфраструктурний проєкт «Один пояс, один шлях». Його реалізація передбачає проведення активної багатовекторної зовнішньої політики. Важливим її напрямком є відносини з африканськими країнами.

Це зумовлюється зростанням значення африканського континенту в світовій політиці, військово-технічній та соціально-економічній сферах. Крім того, КНР зацікавлена в імпорті африканських природних ресурсів, які становлять близько 30% світових запасів мінеральних копалин [1]. Зокрема, звідси Китай імпортує чверть необхідної нафти [2, с. 15]. Щоб краще розуміти особливості політики Бейджину щодо Африки, доцільно проаналізувати її розвиток упродовж усього існування КНР.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної історіографії свідчить про зростання уваги дослідників до різних аспектів зазначеної проблеми. Так, короткий історичний огляд китайсько-африканських відносин і їхнього сучасного стану в різних сферах, від дипломатії до військово-технічного співробітництва, зробили Джудіт ван де Луї [2], Олексій Волович [1] та та Венгпін Хі [3]. Логічним його продовженням можна вважати незалежне дослідження в рамках Азійської програми Chatham House (Королівського інституту міжнародних відносин) Керрі Брауна та Чжана Чуна [4].

Основні напрямки економічної політики, зокрема в сфері економіки, в першому десятилітті XXI ст. проаналізував Роман Томберг [5]. Особливості сучасної інвестиційної політики Бейджину дослідили Дмитро Татакі [6]. та Олександра Терентьева [7]. Аналізу розвитку політичних та економічних відносин КНР з країнами Африки присвячена робота Ростислава Федіва [8].

Дослідники RAND Corporation Ларрі Ханауер і Лайл Дж. Морріс проаналізували наслідки поглиблення китайсько-африканських відносин і перспективи відносин США та Китаю в Африці [9].

Деякі аспекти сучасної політики КНР у сфері військового та військово-технічного співробітництва з африканськими країнами розглянули Ганс Спросс [10] і Роман Кот [11]. Потенційні наслідки для національної безпеки США розширення відносин Китаю з Африкою проаналізували в Центрі RAND Arroyo, який входить до складу RAND Corporation. Підсумком проведеної роботи стала публікація звіту за підписом Ллойда Тролла [12]. Аналізу політики КНР щодо африканських країн під кутом зору неокolonіалізму присвятили свої статті Іван Беленко [13], Юрій Мельник [14] та інші дослідники.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що досьгодні відсутні узагальнюючі наукові роботи із зазначеної проблеми.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є науковий аналіз еволюції політики КНР щодо Африки впродовж усього періоду існування комуністичного Китаю, що дозволяє простежити вплив на неї ідеологічних, соціально-економічних, міжнародних та інших чинників. Розуміння особливостей цієї політики дозволяє краще аналізувати сьогоденні китайсько-африканські відносини та прогнозувати їхній розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політика КНР щодо країн Африки пройшла складний шлях. Спершу комуністична влада об'єктивно не мала змоги перейматися африканськими справами, тим більше, що народи континенту перебу-

вали в колоніальній залежності. Мати ж справи з колонізаторами не дозволяла комуністична ідеологія. Крім того, всі три незалежні африканські держави – Ліберія, Ефіопія та Південно-Африканська Республіка – не визнали КНР. Тому відносини з далеким континентом підтримували лише приватні підприємці. Саме тому обсяг китайсько-африканської торгівлі становив лише 12 млн доларів США в 1950 р. і 34,7 млн у 1955 р. [4, с. 4].

Фактичним початком сучасних китайсько-африканських відносин стала Бандунгська (Індонезія) конференція 29-ти країн Азії та Африки 18–24 квітня 1955 р. Під час конференції прем'єр Держради Китаю та міністр закордонних справ КНР Чжоу Енлай, зустрічаючись з керівниками делегацій африканських держав, активно проводив думку, що «ми всі належимо до країн третього світу, ми є країнами, що розвиваються», що Китай не прагне гегемонії та відстоює п'ять принципів мирного співіснування, ухвалені на конференції: 1) взаємна повага територіальної цілісності та суверенітету; 2) взаємний ненапад; 3) невтручання у внутрішні справи один одного; 4) рівність і взаємні вигоди; 5) мирне співіснування [4, с. 2].

Після конференції Китай перейшов до практичного втілення обіцянок: у травні 1956 р. встановив дипломатичні відносини з Єгиптом, а в 1958 р. – з Алжиром, Марокко, Суданом і Гвінеєю [1; 2, с. 3]. Зазначимо, що «єдиною умовою при встановленні дипломатичних відносин з КНР було визнання принципу «одного Китаю», тобто, заперечення будь-якого офіційного статусу Тайбея» (Республіки Китай на Тайвані – *Авт.*) [9, с. 212]. Велике значення для розширення китайсько-африканських відносин мав візит прем'єра Держради КНР Чжоу Енлая до 10-ти африканських країн у грудні 1963 р.-лютому 1964 р. [1]. Зокрема, завдяки укладеним торговельним угодам, взаємний товарообіг у 1965 р. досяг 250 млн. дол., що було піком у 60-х роках [4, с. 3]. Проте значно більше значення, на нашу думку, мало встановлення дипломатичних відносин ще з 16 африканськими країнами, що суттєво вплинуло на результати голосування на засіданні XXVI-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН 25 жовтня 1971 р. Резолюції № 2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в ООН», коли делегації 26 африканських країн підтримали прийняття КНР в ООН і надання їй місця постійного члена Ради Безпеки з одночасним припиненням членства Республіки Китай [2, с. 2; 15, с. 62-71].

Крім встановлення дипломатичних відносин, Китай підтримував боротьбу африканських країн за новий порядок, надаючи їм фінансову, економічну, технічну та військову допомогу.

В кінці 1970-х років розпочався новий етап політики КНР щодо Африки. Він був зумовлений початком реалізації в 1978 р. ініційованої

Ден Сяопіном широкомасштабної програми «чотирьох модернізацій», що певною мірою зменшило активність китайської політики в Африці. Щоб розв'язати занепокоєння деяких африканських лідерів у перспективах подальшої співпраці, в грудні 1982 р. прем'єр Держради КНР Чжао Цзянь у ході візиту до одинадцяти африканських країн пропагував чотири оновлені принципи китайського співробітництва з Африкою: рівність та взаємна користь; акцент на практичних результатах; різноманітність за формою; економічний розвиток [2, с. 5; 4, с. 5]. На практиці це означало переведення китайсько-африканських відносин в прагматичне русло, що передбачало відмову від більшості програм допомоги країнам Африки через відсутність у Китаю фінансових ресурсів для цього. Крім того, Бейджин був зацікавлений у збільшенні обсягу західних інвестицій в китайську економіку, тому боявся налякати інвесторів своєю допомогою революційним рухам у Африці.

Зазначимо, що цей етап протривав лише до 4 червня 1989 р., коли комуністична влада жорстко розігнала протести на площі Тяньаньмень. Ці події шокували Захід. Він рішуче засудив насильство. Натомість більшість країн Африки промовчали. В цих умовах КНР активізував дипломатичну активність з метою відновлення попереднього рівня відносин.

У 1990-х роках почали вповні проявлятися позитивні результати глибоких економічних реформ, проведених у КНР у ході модернізації країни. Щорічні темп зростання китайської економіки складали близько 8%. Внаслідок – зросли можливості для китайського експорту якісних дешевих товарів на африканський ринок. Одночасно різко збільшився попит на імпорт природних ресурсів з Африки, насамперед енергоресурсів. Позитивно вплинула китайська політика поєднання дешевих банківських кредитів із заохоченням створення спільних підприємств, яких до кінця 1990-х рр. у 47 країнах Африки було вже 480. Крім того, важливу роль відіграло й практичне завершення налагодження дипломатичних відносин КНР з африканськими країнами. На кінець 1990-х таких держав вже було 45 [1; 3, с. 146; 14].

Зазначені успіхи дозволили сторонам перейти на якісно новий рівень відносин. Як з'ясувала Веньпін Хі, з огляду на позитивний досвід інтеграції в рамках Європейського Союзу, досвід його взаємодії з США, Канадою та Японією на рубежі 1990-х і 2000-х років, низка африканських держав запропонувала КНР створити щось подібне [3, с. 147]. З цією метою в жовтні 2000 р. в Бейджині на першій конференції було засновано Форум китайсько-африканського співробітництва (FOCAC). У рамках досягнутих домовленостей КНР до червня 2002 р. списала борги з 31 африканської держави на суму понад 10 млрд юанів.

Загалом, реалізація рішень першої конференції FOCAC різко пришвидшила взаємний товарообіг: він зріс з 10,6 млрд у 2000 р. до 18,5 млрд у 2003 р. [2, с. 13; 3, с. 147-148].

Такі дії Бейджину стали гарним тлом для підготовки рішень другого Форуму на рівні міністерської конференції, яка відбулася в грудні 2003 р. в Аддис-Абебі. Міністри КНР і 44 африканських держав ухвалили План дій на 2004–2006 рр. Одразу по тому в Аддис-Абебі пройшла китайсько-африканська ділова конференція, яка сприяла зменшенню митних тарифів на китайські товари, скасуванню мит для експорту з найбідніших африканських країн та збільшенню китайських інвестицій [3, с. 149]. Результат не забарився: за три роки товарообіг зріс у 2,7 рази й досяг у 2006 р. 50 млрд доларів, а в Африці вже працювало 800 компаній з КНР [3, с. 151].

Етапним у розвитку політики КНР щодо Африки став I саміт FOCAC і третя міністерська конференція в листопаді 2006 р. в Бейджині за участі Голови КНР Ху Цзіньтао та глав держав чи урядів 35 африканських держав. Глава КНР запропонував вивести китайсько-африканські відносини на рівень стратегічного партнерства. В якості конкретних дій він оголосив про вісім масштабних заходів: створення китайсько-африканського фонду розвитку, надання африканським країнам пільгових кредитів на 5 млрд доларів, здійснення китайських інвестицій на 1 млрд доларів, списання боргів низці найбідніших африканських країн, запровадження нульової митної ставки на 190 продуктів з таких країн, створення трьох-п'ятьох офшорних економічних зон в Африці, підготовка фахівців для африканських країн та будівництво 30 місцевих лікарень тощо [3, с. 153]. Реалізація такої політики подвоїла товарообіг – до 107 млрд доларів у 2010 р. Це дозволило, підкреслює Роман Томберг, «Китаю стати другим економічним партнером Чорного континенту після США» [5].

Логічним продовженням цього курсу стали рішення четвертої, в листопаді 2009 р., в єгипетському Шарм-еш-Шейху та п'ятої, в липні 2012 р. в Бейджині, міністерських конференцій FOCAC. У них брали участь делегації вже 49 африканських країн. Бейджин уже традиційно обіцяв надавати кредитні та митні преференції для найбідніших африканських країн, оприлюднював широку програму іміджевих проєктів у сфері освіти, медицини й туризму, а у відповідь отримував розширення доступу до африканського ринку. Вони мимоволі опинилися поза увагою дослідників, які зосередилися на аналізі висунутої у вересні 2013 р. головою КНР Сі Цзіньпінем ініціативи «Один пояс, один шлях» та місця в ньому африканських країн. Не зупиняючись на її суті (це потребує окремого дослідження), лише зазначимо, що досить

швидко вона набула масштабів глобального геополітичного проєкту, який охоплює практично весь світ. У цьому контексті важливе значення мав II саміт FOCAC і шоста міністерська конференція в Йоганнесбурзі в грудні 2015 р. за участю делегацій КНР та 50 африканських держав. Виступаючи на ній, Сі Цзіньпін оголосив, що для забезпечення реалізації стратегічного китайсько-африканського співробітництва Китай «запропонує 60 мільярдів доларів США фінансової підтримки, включаючи 5 мільярдів доларів безкоштовної допомоги та безвідсоткових позик, 35 мільярдів доларів пільгових позик та експортного кредиту на більш вигідних умовах, 5 мільярдів доларів додаткового капіталу для Китайсько-африканського фонду розвитку та спеціальної позики для розвитку африканських малих і середніх підприємств кожен, а також китайсько-африканського фонду співпраці виробничих потужностей із початковим капіталом 10 мільярдів доларів» [16]. Набутий досвід в реалізації інвестиційних проєктів, величезне фінансування забезпечили зростання китайсько-африканського товарообігу в 2017 р. до 170 млрд доларів [1; 17].

Ще більше ув'язали в єдине ціле стратегічне китайсько-африканське співробітництво і реалізацію глобального геостратегічного проєкту «Пояс, шлях» (уточнена назва проєкту «Один пояс, один шлях») III саміт FOCAC в Бейджині у вересні 2018 р. за участю глав держав і урядів практично всіх країн Африки, крім Есватіні, генерального секретаря ООН, а також керівників 27-ми міжнародних і регіональних африканських організацій [1; 17]. Виступаючи на саміті, Сі Цзіньпін наголосив, що «масштабні інфраструктурні проєкти в Африці», на реалізацію яких КНР вчергове виділяє 60 млрд., «підуть на користь усім» [18]. Уперше в рішеннях FOCAC на цьому саміті порушувалося «питання безпеки та військово-технічного співробітництва (ВТС)» [1].

Його актуалізація, наголошується в публікації Ганса Спрасса, зумовлена необхідністю захисту торгових шляхів у рамках реалізації проєкту «Шлях, пояс», зростанням ролі китайських військових у забезпеченні миру в африканських країнах і потребами ведення збройового бізнесу. Відтак у червні 2018 р. в Бейджині був проведений перший Китайсько-африканський форум з оборони та безпеки [10]. На основі його пропозицій Бейджин планує «створити Китайсько-африканський фонд миру і безпеки для стимулювання співробітництва в сфері підтримки миру і стабільності, ... запустити понад 50 програм у галузях безпеки, миротворчої діяльності, правоохоронній сфері, боротьбі з піратством та протидії тероризму» [11]. В цьому контексті слід розглядати й відкриття в серпні 2017 р. китайської військової бази в Джибуті.

Говорячи про зазначену політику, необхідно відзначити, що певна частина дослідників «вказують на неочевидність вигод для країн Африки від китайської присутності. Така політика неокolonіалізму характеризується асиметричністю та несправедливістю відносин між учасниками, зменшенням суверенітету країн Африки, зростанням їх зовнішнього боргу» [6, с. 109]. Прихильники такої точки зору апелюють до того факту, що торгівля між КНР і африканськими країнами має відверто колоніальний характер, коли Піднебесна переважно експортує товари з високою доданою вартістю, зокрема ІТ-продукцію, а імпортує переважно нафту й сировину, та що на об'єктах в Африці працюють переважно фахівці з КНР та різноробочі з Африки. Ще одним звинуваченням є те, що Бейджин при наданні кредитів передбачає, що для їхнього повернення країна-позичальник повинна розраховуватися переважно енергоресурсами. Через падіння цін на них позичальник може опинитися в борговій кабалі. Заради об'єктивності зауважимо, що ніхто з прихильників цієї версії не говорить про ситуацію, коли ціни на сировину зростають. Разом з тим ніхто не заперечує, що при наданні кредитів та допомоги КНР не бере до уваги політичну ситуацію, стан прав людини тощо. Але чи може звертати на це увагу держава, в якій влада сама порушує ці права?

Прихильники прогресивної ролі КНР в розвитку країн Африки натомість приводять інші факти: «станом на березень 2018 р. Китай збудував в Африці 6,5 тис. км залізниць, 6 тис. км автомагістралей, 9 портів, 14 аеропортів, 34 електростанції, 10 потужних ГЕС і близько 40 промислових парків. Навіть штаб-квартира Африканського Союзу є подарунком китайських інвесторів. Загалом китайські компанії реалізують понад 2500 проєктів у 55 країнах континенту. Більше того, не можна не згадати той факт, що КНР стала посередником у процесі створення Африканської континентальної зони вільної торгівлі» [19].

На користь цієї позиції може свідчити факт проведення восьмої міністерської конференції FOCAC у грудні 2021 р. в Дакарі (Сенегал). В заключній декларації КНР і 53 африканські країни висловили солідарність у боротьбі з коронавірусом, підтримали рішення КНР відмовитися від авторських прав на протиковідні вакцини та висловили впевненість в подоланні пандемії. Звернімо увагу, що Бейджин гарантував надання африканським країнам всієї необхідної допомоги [20].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, політика КНР щодо Африки пройшла тривалий складний шлях. До середини 1950-х років XX ст. про неї як самостійний напрямок зовнішньої політики говорити не варто. З середини 1950-х до середини 1970-х років ця політика формувалася й розвивалася під

впливом маоїстської ідеології, яка передбачала всебічну допомогу національно-визвольним рухам і молодим незалежним державам у їхній боротьбі

проти колоніалізму та імперіалізму. Наразі це цілком сформована стратегія, спрямована на просування економічних інтересів Китаю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волович О. Африканська політика Китаю. *Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. 2019.07.18. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/afrykanska-polityka-kytayu/>
2. Judith van de Looy. Africa and China: A Strategic Partnership? ASC Working Paper 67/2006. African Studies Centre Leiden, The Netherlands. 2006. P. 15. URL: <https://www.ascleiden.nl/pdf/wp67.pdf>
3. Wenping He. China's Perspective on Contemporary China-africa Relations. *China Returns to Africa. A Rising Power and a Continent Embrace*. New York: Columbia University Press. 2008. P. 143–165. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/book/cup/0005392/f_0005392_4696.pdf
4. Kerry Brown, Zhang Chun. China in Africa – Preparing for the Next Forum for China Africa Cooperation. Chatham House. Asia Programme. 2009. June. 18 p. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Asia/0609ch_af.pdf
5. Томберг Р. Успіхи африканської стратегії Китаю. АУК Асоціація українсько-китайського співробітництва. 2010. 30 квітня. URL: <https://aucc.org.ua/uspehi-afrikanskoj-strategii-kitaya/>
6. Татакі Д. Сучасний стан співробітництва між Китаєм та країнами Африки: інвестиційний аспект. *Політикус*. 2021. Випуск 6. С. 107–110. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/14732/1/Tataki.pdf>
7. Терентьєва О. Китай у неоколоніальному змаганні за Африку: новачкам щастить? *Політична кримика*. 2021.07.16. URL: <https://polikrytyka.org/2021/07/16/kytaj-u-neokolonialnomu-zmaganni-za-afryku-novachkam-shhastyt/>
8. Федів Р. Політичні та економічні позиції Китаю в Африці (сучасний стан). *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 208–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2014_8_14
9. Larry Hanauer, Lyle J. Morris. China in Africa Implications of a Deepening Relationship. RAND Corporation. 2013. 31 December. URL: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9760.html
10. Hans Spross. Why has China invited African army chiefs to Beijing? *Deutsche Welle*. 2018. 29 June. URL: https://www.dw.com/translate.google/en/why-has-china-invited-african-army-chiefs-to-beijing/a-44462013?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc
11. Кот Р. Більше ніж економіка. Китай нарощує оборонне співробітництво з країнами Африки. Китай поглинає Африку. Strategic Group Sofia. 2018. URL: <https://sg-sofia.com.ua/kitaj-poglinaje-afriku-zikl-materialiv>
12. Thrall Lloyd. China's Expanding African Relations: Implications for U.S. National Security. Santa Monica, CA : RAND Corporation. 2015. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR905.html. Also available in print form.
13. Беленко І. Піднебесся чорного континенту. Як Китай захоплює Африку в XXI столітті. *Дзеркало тижня*. 2018. № 18–19. 18 травня. URL: <https://zn.ua/ukr/international/pidnebensya-chornogo-kontinentu-278235.html>; Китайський колоніалізм в Африці. *Мінімарний портал*. 2020. 15 жовтня. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/kytayskyj-kolonializm-v-afrytsi/>
14. Мельник Ю. Підступи «китайського злодія» в Африці. *Листи до приятелів*. Журнал думки і чину. 2016. 20 лип. URL: <https://lysty.net.ua/pidstupy-kytaysko-h-zlodiya-v-afry/>
15. Кошовий С. Діяльність Китайської Народної Республіки в Організації Об'єднаних Націй. *Україна-Кумай*. 2019. № 17(3). С. 62–71 URL: https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/N17_fw.pdf
16. Xi announces 10 major programs to boost China-Africa cooperation in coming 3 years. *China Daily*. 2015. 4 December. URL: https://www.chinadaily.com.cn/world/XiattendsParisclimateconference/2015-12/04/content_22631225.htm
17. Гвоздь В. Китай сьогодні: Підсумки Форуму китайсько-африканського співробітництва. *Китай поглинає Африку*. Strategic Group Sofia. 2018. URL: <https://sg-sofia.com.ua/kitaj-poglinaje-afriku-zikl-materialiv>. Ibidem.
18. Сидоржевський М. Лідер Китаю обіцяє Африці зростання завдяки «новому Шовковому шляху». *Deutsche Welle*. 2018. 9 березня. <https://www.dw.com/uk/лідер-китаю-обіцяє-африці-зростання-завдяки-новому-шовковому-шляху/a-45329879>
19. Кикина А. Континент надії чи нова ціль неоколоніалізму: як Африку бачать США і Китай? Аналітичний центр ADASTRA. 2020.02.10. URL: <https://adastra.org.ua/blog/kontinent-nadiyi-chi-nova-cil-neokolonializmu-yak-afriku-bachat-ssha-i-kitaj>
20. The Eighth FOCAC Ministerial Conference Achieves a Full Success. URL: http://english.www.gov.cn/statecouncil/wangyi/202112/02/content_WS61a882f3c6d0df57f98e5eac.html; Dakar Declaration of the Eighth Ministerial Conference of the Forum on China-Africa Cooperation/. URL: <https://chinaglobalsouth.com/analysis/focac-8-building-africa-china-relations-that-are-more-profitable-for-africa/>

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ ДЕРЖАВ АФРИКИ В ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРАХ БАГАТОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

DIGITAL DIPLOMACY OF AFRICAN STATES IN GLOBAL AND REGIONAL STRUCTURES OF MULTILATERAL COOPERATION

Сапсай А.П.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету

Пропоноване дослідження стосується вивчення дипломатії як одного з базових інструментів ведення зовнішньої політики та захисту національних інтересів держави. Безпосередній інтерес становить питання сучасного потенціалу дипломатії в контексті стрімкого вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, гібридизації тих загроз, що тісно пов'язані з відповідними технологіями та постають у новому вигляді перед національною безпекою держави. Автор приділяє увагу та виокремлює аспект міжнародних інституціональних контурів в реалізації цифрової дипломатії державами Африки, одним з яких сьогодні є міжнародні організації як глобального, так і регіонального охоплення. Характеризуючи сучасну цифрову дипломатію держав Африки автор констатує її суперечливий стан, що позначений більше проблемами, аніж здобутками. З одного боку, цифрова дипломатія практикується в Африці на різних професійних рівнях: як серед кадрових дипломатів (представників африканських міністерств закордонних справ), так і на рівні недержавних учасників міжнародних відносин, зокрема, керівників компаній і представників громадянського суспільства. З іншого боку, наявна сьогодні практика цифрової дипломатії Африки залишається доволі обмеженою на континенті порівняно з іншими регіонами, де вона набула свого більшого поширення і якості. З цього приводу у роботі відзначаються декілька вузьких місць її розвитку, а саме концептуально-доктринальна, освітньо-професійна та координаційна прогалини. У форматах міжнародного спілкування і багатостороннього співробітництва ключовою вбачається проблема узгодження національних інтересів, а також вироблення і відстоювання реально єдиної, цілісної, ґрунтовної та довгострокової позиції африканських держав з питань цифрового врядування, кіберполітики, кіберпростору і безпеки, що є актуальним як для глобальних структур ООН, так і для регіональних інтеграційних угруповань, що відносяться безпосередньо до африканського континенту.

Ключові слова: цифрова дипломатія, держави Африки, міжнародні організації, ООН, Африканський Союз.

The proposed article concerns the study of diplomacy as one of the basic tools in conducting foreign policy and protecting the national interests of the state. The main question of interest is the potential of diplomacy in the context of rapid information and communication technologies improvement, the hybridization of the threats that are closely related to the relevant technologies and appear in a new form before the national security of the modern state. The author singles out the aspect of international institutional contours in the realization of digital diplomacy by African states, one of which are international organizations in both their global and regional coverage. Characterizing the modern digital diplomacy of African states, the author notes its contradictory state, which is marked by more problems than achievements. On the one hand, digital diplomacy is practiced at various professional levels in Africa: among staff diplomats (representatives of African ministries of foreign affairs), as well as the level of non-state participants in international areas, in particular, company leaders and representatives of civil society. On the other hand, Africa's current practice of digital diplomacy remains significantly limited compared to other regions where it has become more widespread and qualitative. In this regard, the author notes several bottlenecks in its development, namely conceptual-doctrinal, educational-professional and coordination gaps. In the formats of international communication and multilateral cooperation, the key problems are the coordination of national interests, as well as the development and defense of the truly unified, integral, and long-term position of African states on issues of digital governance, cyber policy, cyberspace and security. These problems are relevant both for the global structures of the UN, as well as for regional integration groups of the African continent.

Key words: digital diplomacy, African states, international organizations, UN, African Union.

Постановка проблеми. Пропоноване дослідження відноситься до вивчення дипломатії як одного з базових інструментів ведення зовнішньої політики та захисту національних інтересів держави. Безпосередню актуальність становить питання сучасного потенціалу дипломатії в контексті стрімкого вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, гібридизації тих загроз, що тісно пов'язані з відповідними технологіями і, як наслідок, постають у новому вигляді перед національною безпекою держави. Саме цей аспект можна виділити в окремому від загальної

проблеми частину, якій і присвячується пропонується стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед закордонних науковців, які безпосередньо займаються проблемами цифрової дипломатії африканських держав необхідно виділити таких, як: К. Аллен [1], С. Амазус [2], Б. Векеса [3], Ф.П. Ендонг [4], І. Манор [5; 10] та Е. Нсега [6]. В українській політологічній думці вивчення цифрової дипломатії на африканському континенті свого комплексного вигляду ще не набуло. З іншого боку, окремі її аспекти також знаходять

своє висвітлення у роботах ряду авторів. Так, В. Циватий [7] приділяє увагу історико-культурним традиціям та політико-дипломатичним здобуткам держав Східної Африки. П. Струнін [8] визначає специфіку інформаційної політики провідних міжнародних організацій, серед яких згадується й Африканський Союз. Політико-дипломатичний потенціал держав Африки в нових геополітичних умовах сьогодення досліджується у праці І. Жалоби та В. Циватого [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вже наявні наукові розвідки, що стосуються цифрової дипломатії держав Африки, зі свого боку, відзначимо, що на окрему увагу заслуговує питання вивчення каналів та інституціональних контурів її реалізації, одним з яких сьогодні виступають міжнародні організації як глобального, так і регіонального охоплення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно, метою пропонованої статті є дослідження потенціалу і специфіки реалізації цифрової дипломатії африканськими державами на сучасному етапі, з огляду на ключові якості їх багатосторонніх взаємодій в інституціоналізованому форматі, а саме – в рамках міжнародних міжурядових організацій.

Методологічні основи дослідження. В методологічному плані наразі можна виокремлювати два напрями наукових розвідок, що стосуються питання практичної реалізації цифрової дипломатії. Першим з них є дослідження цифрової дипломатії як нового і технологізованого типу здійснення професійної комунікації, відстоювання чи просування власних інтересів і політики, а також формування бажаного іміджу окремо взятого суб'єкта в оточуючому його середовищі [10]. Другий напрям можна охарактеризувати як традиційний, що стосується вивчення вже усталених дипломатичних взаємодій та переговорних практик, предметом яких виступає питання перспектив цифровізації зовнішньої політики держави, запровадження глобального і регіонального електронного урядування [11].

Представлене дослідження відображає собою інтегрований підхід автора щодо зазначених вище напрямів, хоча більшою мірою стосується проблеми традиційної дипломатії, особливостей її розвитку та еволюції в інформаційну добу ХХІ століття. У цьому зв'язку, в ході свого дослідження автор спирався на метод політичного аналізу виключно в інструментально-емпіричному сенсі його трактування [12], а саме як сукупності дій з накопичення, опису, систематизації й опрацювання первинної інформації, що стосується предмету наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі можна говорити про доволі широкий спектр інтерпретацій цифрової дипломатії як

такої. Найбільш універсальним серед них, на наш погляд, вбачається позначення цифрової дипломатії як використання різного роду інформаційно-комунікаційних інструментів, соціальних медіа та платформ для досягнення цілей дипломатичної роботи. Зокрема, за визначенням Дж. Беріджа, цифрова дипломатія є веденням дипломатії за допомогою електронних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), а особливо за допомогою мережі Інтернет [13].

Однією з основних функцій цифрової дипломатії сьогодні є просування іміджу держави на міжнародній арені, проектування її впливу на іноземних громадян. В цьому відношенні функціональна спрямованість цифрової дипломатії значною мірою перетинається з вже відомими та усталеними концепціями й інструментами зовнішньої політики держави, а саме такими, як «публічна дипломатія» та «м'яка сила». Не дивлячись на наявну спорідненість, основні відмінності цифрової дипломатії від класичної публічної полягають у більшому використанні в межах першої передових ІКТ, передбачають більш оперативний доступ до інформації та її поширення, інтенсивнішу взаємодію між приватними організаціями та неофіційними особами, вищий ступінь прозорості дій [14]. У свою чергу, і цифрову, і публічну дипломатію можна розуміти в цілому як окрему стратегію, за допомогою якої «м'яка сила» конкретно взятої держави може бути максимально ефективною та реалізованою [15, с. 36].

Загальний контекст африканської цифрової дипломатії. Ведучи мову про цифрову дипломатію безпосередньо на африканському континенті, можна констатувати її доволі суперечливий стан, що позначений більшою мірою проблемами, аніж здобутками. З одного боку, цифрова дипломатія загалом практикується в Африці на різних професійних рівнях: як серед кадрових дипломатів (представників африканських міністерств закордонних справ), так і на рівні недержавних учасників міжнародних відносин, зокрема, керівників компаній і представників громадянського суспільства. З іншого боку, наявна сьогодні практика цифрової дипломатії залишається доволі обмеженою на континенті порівняно з іншими регіонами, де вона набула більшого свого поширення та якості. З цього приводу можна відзначити одразу декілька вузьких місць у її розвитку.

Ключовою проблемою сучасної цифрової дипломатії африканських держав є її концептуально-доктринальна недосконалість. Зокрема, публічна дипломатія, яка фактично і є відображенням цифрової, не була і не є пріоритетною як цілісна зовнішньополітична стратегія для більшості міністерств закордонних справ держав Африки. В межах континенту органи публічної дипломатії були сформовані та функціонують

лише в обмеженій кількості держав, включаючи такі, як Південна Африка, Уганда та Кенія. Це означає, що перехід від традиційної публічної дипломатії до цифрової відбувається повільно і, загалом не визначається як справа чи процес стратегічного планування [3].

Відсутність концептуально-доктринального наповнення африканської цифрової дипломатії відбивається на її практичній реалізації. Значна кількість африканських лідерів і дипломатичних місій досі не мають власних акаунтів у Facebook, Twitter чи Instagram. Частина африканських урядів продовжують зазнавати обмежень у підключенні до мережі Інтернет. В окремих випадках спостерігається недовіра до сучасних форм і засобів цифрової дипломатії в цілому. Зокрема, з боку консервативних африканських політичних сил та їх представників саме розуміння «діджиталізації» як специфічного інформаційно-технологічного процесу проходить через призму відчуття ними тенденцій з «деафриканізації» – процесу, за яким африканський континент позбавляється власного цивілізаційного базису, культурної ідентичності та цінностей. В дипломатичному середовищі це асоціюється і перетинається із запереченням класичної концепції «державоцентричної» або ж «керованої африканської дипломатії», що характеризується: 1) високим ступенем свого консерватизму; 2) чітким дотриманням культурних цінностей та високою повагою до національних авторитетів; 3) неспішністю у сприйнятті змін та їх практичного впровадження; 4) переважанням колективного над індивідуальним [4].

Іншим вузьким місцем залишається недостатній рівень інформаційної освіченості самих африканців. У багатьох африканських державах навчання дипломатів не завжди передбачає розвиток їх потенціалу у використанні ІКТ. Вивчення цифрової дипломатії є обмеженим в африканських університетах, що вказує і на відчутну прогалину у наукових здобутках на цьому напрямі діяльності. Відсутність інновацій в африканському інформаційно-комунікаційному просторі пов'язується з браком виключно африканських вчених та експертів у галузі ІКТ. У свою чергу, нестача наукових кадрів означає, що питання цифрової дипломатії в Африці не проблематизуються і не дискутується у спеціалізованих закладах з підготовки майбутніх дипломатів [5].

Відчутну проблему наразі становить і високий рівень централізації влади африканських держав та монополізації контролю за засобами масової інформації. Більшість африканських МЗС і посольств, як правило, дотримуються жорстко централізованого підходу в реалізації публічної дипломатії. Завдяки йому африканські уряди повністю контролюють процес формування та реалізації дипломатичного курсу, не дозволя-

ючи посольствам чи кадровим дипломатам автономно і публічно займатися формуванням іміджу держави, тлумачення специфіки її зовнішньої політики. Зазначений підхід насамперед спрямований на обмеження публічного спілкування молодших співробітників МЗС, тоді, як старші посадові особи все ж користуються певною свободою відкрито висловлювати свою позицію щодо зовнішньополітичного курсу їх держав [16]. Як результат, комунікація міністрів закордонних справ і посольств з актуальних питань зовнішньої політики та регіональних відносин часто сповільнюється, оскільки кадрові дипломати залишаються обережними у розповсюдженні інформації про справжні інтереси своїх держав.

Проблема централізації та контролю за цифровою дипломатією багато у чому пов'язана з іншою не менш актуальною проблемою, що притаманна багатьом африканським політичним режимам – збереженням авторитаризму та придушенням демократії. Зокрема, у більшості африканських країн цифрова дипломатія так само, як і механізми електронного уряду чи адвокації в мережі Інтернет гальмуються відкритими проявами авторитаризму. Це проявляється в ухваленні урядами обмежувачих кібер-законів, запровадженні суворої кіберцензури. Спостерігається обмеження доступу громадськості до ресурсів Інтернет та соціальних мереж. Вже усталеним явищем стали спроби авторитарних урядів обмежити різного роду африканські онлайн-рухи (своєрідну громадянську дипломатію), що спрямовані на критику або навіть повалення центральної влади. У цьому плані особливістю африканського авторитаризму сьогодні є протидія громадським рухам, які саме завдяки ІКТ намагаються популяризувати прогресивні ідеї і концепції, що вже не є сумісними із застарілим мисленням чи консервативними доктринами африканських держав.

Цифрова дипломатія країн Африки в структурах багатостороннього співробітництва. Торкаючись аспекту реалізації цифрової дипломатії в багатосторонньому форматі міждержавних взаємодій та співробітництва, виділимо її два умовні зрізи – глобальний (на рівні ООН) та регіональний (регіональні інтеграційні угруповання).

У першому випадку необхідно говорити про відсутність сьогодні єдності серед африканських держав в ООН щодо розвитку цифрової дипломатії. Це насамперед спостерігається у контексті їх підходів до питання кіберпростору та кібербезпеки. Так, розбіжності підходів провідних держав (США, КНР, РФ) щодо побудови глобального кіберпростору призвели до ухвалення в грудні 2018 року в ООН двох конкуруючих резолюцій стосовно кібербезпеки. Резолюція A/RES/73/27 [17], автором якої стала Російська Федерація, закликає до встановлення регулярних

інституційних діалогів під егідою ООН у формі Робочої групи відкритого складу (OEWG). Друга резолюція A/RES/73/266 [18], автором якої стали Сполучені Штати, закликає до продовження роботи Групи урядових експертів під егідою ООН (GGE) і більше наголошує на співпраці та координації політики держав у галузі дотримання прав і свобод людини в кіберпросторі [19].

Голосування за двома вказаними резолюціями засвідчило розкол і між африканськими державами. Тоді як майже всі африканські держави проголосували за російську резолюцію, 7 з них утрималися (Сомалі, Чад, Камерун, Бенін, Сенегал і Габон). З іншого боку, 18 країн підтримали американську резолюцію, 15 утрималися, а Єгипет і Зімбабве проголосували проти. Це свідчить про те, що позиція Африки в ООН не була узгодженою як групова, а більшість держав дотримувалися переважно особистих військових і політичних розрахунків. Крім того, варто зазначити, що 18 африканських держав проголосували за обидві резолюції, що відображає недостатню їх обізнаність про політичні ставки та дипломатичні нюанси щодо політики у галузі кібербезпеки [2].

В цілому, сформовані в рамках ООН переговорні майданчики надали африканським державам можливість брати участь у глобальних дискусіях з питань міжнародної інформаційної безпеки. З іншого боку, недостатній професійний потенціал африканських дипломатів у галузі ведення кібер-дипломатії в ООН, а також відсутність структурованого обговорення питань кіберпростору та кібербезпеки в рамках Африканського Союзу для формування та координування єдиної кібер-політики Африки, стали для африканських делегатів відчутною перешкодою у захисті як особистих національних, так і спільних регіональних інтересів.

Свою специфіку має і суто регіональний вимір багатосторонньої цифрової дипломатії африканських держав. На сьогоднішній день багатостороння цифрова дипломатія в Африці в цілому зводиться до багатосторонніх дискусій і переговорів на високому рівні, які формують загальний підхід до того, як африканські держави мають реагувати на процеси глобальної діджиталізації, як вони можуть контролювати електронне врядування та електронну комерцію у себе дома, а також яким чином можуть ефективно гарантувати безпеку власного кіберпростору. Другим вузловим блоком виступає рівень розвитку технологій та інфраструктури країн африканського континенту, що також є ключовою передумовою для формування відповідного порядку денного та посилення багатосторонньої дипломатичної взаємодії [1, с. 4]. В інституційному плані провідне місце посідає саме багатостороння дипломатія на найвищому рівні (дипломатія самітів) або дипломатія глав

африканських держав. Зокрема, під час Асамблеї глав держав і урядів, що відбулася в Аддіс-Абебі, Ефіопія, у січні 2018 року, лідери африканських держав ухвалили Декларацію про управління мережею Інтернет і розвиток цифрової економіки Африки, яка визначає керівні принципи регулювання африканського кіберпростору, а також підвищення рівня кібербезпеки в контексті головних пріоритетів порядку денного Африканського Союзу [20].

На окрему увагу заслуговують віртуальні конференції, онлайн зустрічі та теледебати. Останні набули свого поширення та стають все більш стандартними способами проведення переговорів та організації комунікаційних форумів представників африканських держав. У першу чергу це відбулося через непередбачувані обмеження пандемії коронавірусу. Так, з початку поширення у 2020 році пандемії COVID Президент ПАР, голова Африканського Союзу, Сіріл Рамафоса провів численні онлайн-зустрічі з іншими африканськими лідерами. Ці онлайн-обговорення не лише зменшили організаційні витрати на зустріч і переговори ключових зацікавлених сторін, але й дозволили оперативніше приймати ключові рішення в ситуації, що склалася. Ілюстративними прикладами складних форм переговорів і комунікацій з цифровою підтримкою також є позачергова сесія глав держав і урядів ЕКОВАС, яка відбулася 22–23 квітня 2020 року. Ця конференція проходила за допомогою телеконференцій [21]. Іншим прикладом є Консультативна зустріч глав держав Східноафриканського співтовариства, яка так само відбулася за допомогою телеконференцій 12 травня 2020 р. [22].

З іншого боку, онлайн-зустрічі також мають і свої проблеми. Зокрема, у квітні 2020 року видання Al Jazeera повідомляло про численні виклики, які виникли під час онлайн обговорень представників Ради Безпеки ООН [23]. Серед них застарілі технології проведення віртуальних конференцій, а також необізнаність більшості учасників з подібним форматом. Схожі проблеми виникали на багатьох онлайн-зустрічах Африканського Союзу у період 2020-2021 рр.. Зокрема, часті переривання делегатами один одного та прохання головуючого вимкнути тим або іншим учасником несвоєчасно увімкнений мікрофон, демонструють, що проблеми відеоконференцій загалом однакові для всіх.

Що стосується багатосторонніх дискусій представників африканських держав про спільну кібер-політику, то Комісія Африканського Союзу організувала декілька семінарів з розбудови потенціалу кібер-дипломатії. Ці семінари мали на меті надати африканським дипломатам необхідні знання, які дозволять їм стежити за міжнародними дискусіями щодо політики кібербезпеки, брати у них

участь, а також краще просувати інтереси своїх держав у міжнародному кіберпросторі [24].

Африканський континент продовжує стикатися й з проблемою повільних темпів ратифікації та імплементації на національному рівні тих інструментів і рішень, що стосуються ІКТ. Так, у 2014 році була прийнята Конвенція Африканського Союзу про кібербезпеку та захист персональних даних (Конвенція Малабо). Конвенція стосується трьох основних сфер діяльності: 1) електронних транзакцій; 2) захисту персональних даних; 3) кібербезпеки та кіберзлочинності. Однак до сьогодняшнього дня цей документ так і не набув чинності. Наразі Конвенцію підписали лише 14 із 55 держав-членів АС та лише 13 африканських держав її ратифікували (за необхідних 15), як повідомляється на веб-сторінці Конвенції [25].

Існує проблема недостатньої координації та узгодженості дій між національними органами, установами Африканського Союзу і африканськими регіональними інтеграційними угрупованнями щодо ініціювання, розробки та реалізації політики з ІКТ. В цілому, наявні сьогодні спроможність і ресурси африканських багатосторонніх інституцій не відповідають тому прогресу, що вже досягнуто у впровадженні інструментів ІКТ та діяльності відповідних інституцій держав Європи та Північної Америки. Як результат, існує нагальна потреба в посиленні оперативної спроможності органів та установ Африканського Союзу і його держав-членів краще реагувати на впровадження ІКТ в Африці [6, с. 7].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи все вищевикладене, можна стверджувати, що поточні масштаби

та якість реалізації цифрової дипломатії африканських держав у їх багатосторонньому форматі взаємодії багато у чому визначаються як загальним регіональним контекстом, так й індивідуальними рисами розвитку такого виду дипломатичної діяльності на рівні окремо взятої держави. Відповідно, загальними і визначальними для розвитку цифрової дипломатії африканських держав наразі є проблема концептуально-доктринального наповнення і змісту дипломатичної роботи в цілому, кореляція відповідного наповнення з політичними та культурними нормами і традиціями цих держав, рівнем розвитку їх демократії, дотриманням громадянських прав і свобод, освітнім рівнем та науково-технічними здобутками. У форматах міжнародного спілкування і багатостороннього співробітництва ключовою вбачається проблема узгодження національних інтересів, а також вироблення і відстоювання реально єдиної, цілісної, ґрунтовної да довгострокової позиції африканських держав з питань цифрового врядування, кіберполітики, кіберпростору і безпеки, що є актуальним як у рамках глобальних структур ООН, так і у контексті регіональних інтеграційних угруповань, що відносяться безпосередньо до африканського континенту. Окремих концентрованих зусиль потребує робота із практичного впровадження інструментів ІКТ в регіональному інтеграційному просторі Африки. У свою чергу, подальших наукових розвідок вимагають питання політико-дипломатичної активності, поточного рівня впливу на розвиток цифрової дипломатії в Африці громадянського суспільства, експертно-технічної спільноти, приватного сектора та будь-яких інших зацікавлених сторін, що мають відношення до ІКТ та електронного урядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Karen Allen. Cyber diplomacy and Africa's digital development. Institute for Security Studies. *Africa Report* 38. January 2022. P. 1–12.
2. Ms Souhila Amazouz. International Cyber Security Diplomatic Negotiations: Role of Africa in Inter-Regional Cooperation for a Global Approach on the Security and Stability of Cyberspace. Addis Ababa, 31 March, 2019. 152 p.
3. Bob Wekesa. Digital Diplomacy in Africa. 14 April, 2022. URL: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/digital-diplomacy-in-africa/> (дата звернення: 09.11.2022).
4. Floribert Patrick C. Endong Digitization of African Public Diplomacy: Issues, Challenges and Opportunities. *International Journal of Digital Society (IJDS)*. 2020. Volume 11, Issue 2. P. 1–9.
5. Manor I. Are we there yet: Have MFAs Realized the Potentials of Digital Diplomacy? Results from a Cross National Comparison. *The Diplomacy and Foreign Policy*. 2016. Vol. 1, No. 2. P. 1–26.
6. Eliot Nsega. Facing the challenges of an Africa-wide ICT strategy. 2011. URL: <https://www.diplomacy.edu/resource/facing-the-challenges-of-an-africa-wide-ict-strategy/> (дата звернення: 09.11.2022).
7. Ціватий В.Г. Східна Африка: історико-культурні традиції та політико-дипломатичні здобутки (на прикладі Республіки Кенія). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22, № 1. С. 38–42.
8. Струнін П.А. Тенденції розвитку інформаційної політики міжнародних організацій. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. С. 163–169.
9. Жалоба І., Ціватий В. Африка в сучасному поліцентричному світі: український вимір (інституціональний дискурс). *Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права*. 2020. № 12. С. 12–16.
10. Manor I., & Segev C. America's selfie: How the US portrays itself on its social media accounts. *Digital diplomacy: Theory and practice* / ed. by C. Bjola & M. Holmes. New York, NY : Routledge, 2015. P. 89–108.

11. Hocking B., & Melissen J. *Diplomacy in the digital age*. The Hague: Clingendael, Netherlands Institute of International Relations, 2015. 58 p.
12. Manheim G., Rich R. *Empirical Political Analysis: Research Methods in Political Science*. N.Y., 1995. 464 p.
13. G.R. Berridge, Lorna L., Alan J. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Diplomacy*. Macmillan Publishers: England, 2012. 417 p.
14. Chakraborty K. *Cultural Diplomacy Dictionary*. Berlin: Academy for Cultural Diplomacy, 2013. 409 p.
15. Sotiriu, S. *Digital diplomacy: Between promises and reality. Digital Diplomacy* / ed. by Corneliu Bjola and Marcus Holmes. Routledge, 2015. P. 33–51.
16. Heinbecker P. Palamah S. *Constructive Powers Initiative: Internet Governance, Cyber Security and Digital Diplomacy*. Toronto : CIGI, 2013. 20 p.
17. *Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly on 5 December 2018*. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F73%2F27&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 19.11.2022).
18. *Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security. Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2018*. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F73%2F266&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 19.11.2022).
19. Brown D. *UN General Assembly adopts record number of resolutions on internet governance and policy: Mixed outcomes for human rights online*. Association for Progressive communication [APC]. 2019. URL: <https://www.apc.org/en/news/un-general-assembly-adopts-record-number-resolutions-internet-governance-and-policy-mixed> (дата звернення: 19.11.2022).
20. African Union Commission [AUC] (2019). *African Leaders Redefine the Future through Digital Transformation*, Press Release NXXX/2019. URL: <https://au.int/en/pressreleases/20190211/african-leaders-redefine-future-through-digitaltransformation> (дата звернення: 19.11.2022).
21. *ECOWAS Authority of Heads of State and Government holds virtual extraordinary session to strengthen the fight against covid-19*. Official website of the ECOWAS Parliament. URL: <https://parl.ecowas.int/ecowas-authority-of-heads-of-states-and-governments-hold-virtual-extraordinary-session-to-strengthen-the-fight-against-covid-19/> (дата звернення: 19.11.2022).
22. *EALA meets virtually calls for regional co-ordinated approach to combat COVID-19*. Press Release of the East African Legislative Assembly. May 14, 2020. URL: <https://www.eala.org/index.php?/media/view/eala-meets-virtually-calls-for-regional-co-ordinated-approach-to-combat-cov> (дата звернення: 20.11.2022).
23. *UN holds virtual meetings, technical problems ensue*. Al Jazeera. 27 Apr 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2020/4/27/un-holds-virtual-meetings-technical-problems-ensue> (дата звернення: 20.11.2022).
24. *ICT for Peace Foundation (ICT4Peace) (2016) Capacity Building Programme for International Cyber Security Negotiations*. URL: <https://ict4peace.org/activities/capacity-building/capacity-building-cs/african-union-commission-and-ict4peace-co-organized-capacity-building-for-international-cyber-security-negotiations-at-the-au-in-addis-ababa-ethiopia/> (дата звернення: 20.11.2022).
25. *African Union Convention on Cyber Security and Personal Data Protection*. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-cyber-security-and-personal-data-protection> (дата звернення: 20.11.2022).

ДЕТЕРМІНАНТИ КОРДОНУ В ЗАХІДНІЙ КЛАСИЧНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ

DETERMINANTS OF THE BORDER IN WESTERN CLASSICAL GEOPOLITICS

Федунь О.В.,

*кандидат географічних наук,**доцент кафедри європейських та регіональних студій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Паніш Н.І.,

*кандидат політичних наук,**доцент кафедри європейських та регіональних студій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті наведено основні наукові підходи до вивчення кордону, що постає предметом дослідження західних учених у період динамічних територіально-політичних трансформацій на регіональному та глобальному рівнях. Розглянуто визначальні ознаки кордону в працях західних геополітиків класичного періоду (кінець XIX – початок XX ст.), на який припадає формування кордонної парадигми. З огляду на історичну роль у розвитку держав і політичних процесів вчені акцентують на різних детермінантах кордонів, їх еволюції та співвідношеннях функцій. Геополітики класичного періоду трактували ці категорії з позицій географічного детермінізму, експансіонізму та гуманізму. Проведено порівняльний аналіз авторських поглядів представників німецької, британської, французької й американської геополітичних шкіл на детермінанти державних кордонів. Зазначено, що німецькі і британські вчені визначали кордони як динамічні та нестійкі межі, вважали, що експансійні кордони побудовані на принципах домінування сильнішого. Французькі й американські геополітики пропонували застосовувати гуманістичний і цивілізаційний підходи до проблем делімітації, демаркації та функціонування кордонів. Вони доводили доцільність трансформації спірних прикордонних територій у зони міждержавного співробітництва. Розкрито причинно-наслідкові зв'язки між геополітичними інтересами імперських держав і популяризацією ідей експансіонізму у процесі визначення та встановлення лінії кордону, що позначилося на територіально-політичній структурі світового простору, визначило історичну долю багатьох країн і народів. Релевантний характер геополітичних концепцій позначився на формуванні територіальних стереотипів, чинив конструктивний або деструктивний вплив на процеси делімітації, формування системи міжнародно-визнаних кордонів. Загалом це визначило політичне розмежування світового простору та історичну долю багатьох країн і народів.

Ключові слова: кордон, держава, функції кордонів, геополітика, концепція, доктрина.

The article presents the main scientific approaches to the study of the border, which constitute the research subject of various Western scientists in the period of dynamic territorial and political transformations at the regional and global levels. The article considers the defining features of the border in the writings of Western geopoliticians during the classical period (end of XIX – beginning of XX century), which corresponds to the formation of the border paradigm. Scientists focus on various determinants of borders, their evolution and functional relationships regarding their historical role in the development of states and political processes. Geopoliticians of the classical period interpreted these categories from the standpoint of geographical determinism, expansionism, and humanism. A comparative analysis of different views on the determinants of state borders suggested by the representatives of German, British, French and American geopolitical schools was carried out. It should be noted that German and British scientists defined borders as dynamic and unstable boundaries. It was believed that expansive borders were built on the principles of power dominance. French and American geopoliticians proposed to apply humanistic and civilizational approaches to the problems of delimitation, demarcation and functioning of borders. They justified the expediency of transforming disputed border territories into zones of interstate cooperation. The paper outlines the cause-and-effect relationships between the geopolitical interests of the imperial states and the popularization of expansionist ideas in the process of defining and establishing the border line, which affected the territorial and political structure of the world space and determined the historical fate of many countries and peoples. The relevant nature of geopolitical concepts affected the formation of territorial stereotypes, exerted a constructive or destructive influence on the processes of delimitation, the formation of a system of internationally recognized borders. All in all, this determined the political demarcation of the world space and the historical fate of many countries and peoples.

Key words: border, state, functions of borders, geopolitics, concept, doctrine.

Постановка проблеми. Перманентний характер змін територіально-політичної структури світу в новий період історичного розвитку посилив інтерес у науковому середовищі до ролі геополітичного чинника у процесі становлення кордонів. Упродовж розвитку світової цивілізації відбувалося багато воєн і конфліктів, причинами яких виступали територіальні питання, а наслід-

ками ставали руйнування старих та встановлення нових кордонів з урахуванням геополітичних інтересів провідних держав. Проблематика визначення ліній державних кордонів, обґрунтування їх ролі та функцій досліджувалася представниками різних геополітичних шкіл: німецької, французької, американської, британської, української та ін. Багато наукових праць присвячені принципам

територіального розмежування, класифікаціям, функціям і чинникам змін державних кордонів.

Період класичної геополітики (кінець XIX – початок XX ст.) припадає на час існування великих імперій, їхнього територіального зростання внаслідок конкурентної боротьби за морський і континентальний простір, встановлення світової гегемонії, а також проголошення незалежності новими державами у результаті етнополітичного самовизначення. У цей період наукові дослідження кордону проводилися з урахуванням імперсько-експансіоністських амбіцій великих держав і їх геополітичного суперництва.

Аналіз досліджень і публікацій. На особливу увагу заслуговують дослідження визначальних ознак кордону в класичній західній геополітиці. Через безперервну конкурентну боротьбу за перерозподіл світу кордони зазнавали докорінних змін. Це вплинуло на погляди учених, які намагалися виправдати територіальні претензії метрополій, тому кордони розглядали як нестійкі, динамічні явища.

У кінці XIX – початку XX ст. істотний внесок у розробку теорії природних меж і політичних кордонів, переосмислення їх значення та ролі у геополітичному аспекті здійснили німецькі, французькі, британські й американські вчені. Дослідження генези, еволюції, морфології та типології кордонів у взаємозв'язку з елементами природного і соціального ландшафту проводили К. Гаусгофер, О. Маул, Ф. Ратцель, (Німеччина), Ж. Ансель, П. В. де ла Блаш (Франція), Дж. Керзон, Л.В. Лайд, К. Фоусетт, Т. Холдріч (Велика Британія), С. Богге, І. Боуман, Ф. Дж. Тернер, Р. Хартшорн (США) та ін.

Основоположник німецької геополітики Ф. Ратцель розглядав кордон як периферійну межу, що зазнає постійних змін у процесі культурного й економічного розвитку держави [10]. Його послідовник К. Гаусгофер трактував кордон як чинник життя нації, розробив типологію за воєнною ознакою [6]. Дж. Керзон, Т. Холдріч і інші британські геополітики наголошували на бар'єрності кордонів, характерною рисою яких виступає захисна здатність і технічне облаштування [5; 7]. Французькі вчені свої дослідження проводили на основі гуманістичного підходу. Зокрема, П. В. Блаш розкрив співвідношення функцій кордонів, Ж. Ансель розглядав їх як політичні «ізобари», що залежать від зміни балансу сил [4].

З-поміж сучасних дослідників класичного періоду геополітики та еволюції поглядів на кордони можна виокремити М. Вегеша, Я. Верменич, М. Дністрянського, О. Кондратенка, Р. Коцана та ін. (Україна), Д. Ньюмена (Ізраїль), Ю. П. Лейна (Фінляндія), Х. ван Хоутума (Нідерланди), М. Т. Оуенса, Р. Дж. Гарньєрі (США), Ф. Шмідера (Німеччина) та ін. Окремі опубліко-

вані праці українських і зарубіжних учених мають узагальнюючий характер, інші – присвячені аналізу творчого доробку науковців та їхньої концептуалізації кордону.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх дослідженнях переважно розглядалися історичні вчення та концепції окремих авторів стосовно дефініцій, функцій, типології кордонів, їх ролі та значення в міжнародно-політичному житті й соціально-економічному розвитку держав і регіонів. Проте необхідно зазначити, що сучасні дослідники недостатньо уваги приділяли порівняльному аналізу поглядів на детермінанти кордону геополітиків класичного періоду – представників різних наукових шкіл.

Формулювання цілей статті. З огляду на результати вивчення джерельної бази визначені цілі статті: дослідити та порівняти теоретико-методологічні напрацювання представників західної класичної геополітики на детермінанти державних кордонів; з'ясувати як вплинули панівні погляди та експансіоністські ідеї в імперських державах на детермінацію кордонів у західних геополітичних концепціях класичного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Межі та кордони вчені-геополітики класичного періоду по-різному визначали у своїх концепціях і доктринах. Вони застосовували відмінні наукові підходи до їх трактування, враховували природно-географічні умови та геополітичне положення країни, великодержавницькі ідеї, політику щодо інших держав, силові можливості для експансії та просторового розширення.

На зламі XIX–XX століть в умовах зближення антропологічних і географічних наук проблематика державних кордонів постала у новому вимірі. У працях основоположника німецької антропогеографії, якого вважають фундатором світової політичної географії та «батьком» геополітики Фрідріха Ратцеля просторове розташування, розміри території та кордони держави виступали як домінанти державотворення. Будучи прихильником «органічної» теорії, захоплюючись ідеями соціал-дарвінізму, вчений розглядав державу як живий організм, який відповідно до законів природного відбору повинен зростати, набираючи силу і поглинаючи слабші держави, таким чином розширюючи свій «життєвий простір». Державі, як живому організму, притаманні не статика у визначених кордонах, а стадії народження, зростання і вмирання, як будь-якій живій істоті. Кордон Ф. Ратцель трактував як периферійний орган держави, що відображає її зростання, силу або слабкість. Якщо країна не досить сильна, або недостатньо добре укріплений кордон, то прикордонні регіони можуть бути анексовані могутнішим сусідом. Держави з великою територією, високою

чисельністю населення та розвинутою культурою мають, відповідно, більше шансів на виживання за рахунок просторової експансії. Без розширення держава приречена на занепад. Рушійні сили постійних змін кордонів він вбачав у тому, що «життєвий простір» не відповідає зростанню чисельності населення та його культурному розвитку. Чим більші розбіжності між державними кордонами та «життєвим простором», тим вразливішою стає держава. Її стабільність і поступове розширення відбувається тим легше, чим ближче «життєвий простір» до прикордонних територій і чим глибше він у них закріплений. Загалом, для Ф. Ратцеля розширення держави підкорялося природному закону збільшення політичного простору, якого вона може уникнути лише «під страхом своєї смерті» [11, с. 33].

Фундаментальною для німецької геополітики є праця Ф. Ратцеля «Законои просторового росту держав» (1896), де сформульована концепція «природних кордонів». У ній автор виправдовував порушення територіальної цілісності держав, пояснюючи це необхідністю їхнього «природного розвитку», захисту «життєвих інтересів» і «власної» території певного народу. Популярністю користувалася авторська теза про неправомірність принципу непорушності кордонів, який суперечив процесам розвитку держави як організму, що має коріння в просторі, з якого черпає життєву енергію [2, с. 69].

Теорію Ф. Ратцеля слід розглядати в контексті намагань проголошеної 1871 р. Німецької імперії приєднатися до групи метрополій, які уже на той час володіли значними територіями на різних континентах. Якщо на початку XX ст. площа колоніальних володінь Великої Британії становила майже чверть території земної кулі та четверту частину населення світу, Франції відповідно понад 8% і 3%, то Німеччини – лише 2% суходолу, де проживало менше 1% населення. Тобто молода імперія значно поступалася іншим державам як за площею, так і за населенням, що і пояснювало її амбітну політику та прагнення до розширення. Тож Ф. Ратцель заперечував кордон як фіксовану, статичну, жорстко визначену лінію розмежування, вважаючи його скоріше зоною переходу, периферійним органом, який перебуває у динаміці.

Ідеї соціал-дарвінізму підтримував державознавець і геополітик Рудольф Челлен. Етнічний швед за походженням, він розвинув геополітичні концепції Ф. Ратцеля і вважав, що великі держави розширюють свій простір за рахунок малих країн. Життєздатність держави підпорядкована категоричному політичному імперативу: збільшити свою територію шляхом колонізації, об'єднання або різного роду завоювань. На думку Р. Челлена, у такій ситуації в минулому перебувала Велика Британія, а в кінці XIX ст. опинилися Японія та Німеч-

чина. Тож учений визнавав експансію найкращим способом розширення державного простору, чим підтверджував нестійкість кордонів.

Значний внесок у дослідження проблематики кордонів зробив німецький геополітик Карл Гаусгофер. У 1927 р. опублікував монографію «Кордони в їх географічному і політичному значенні», у якій вперше здійснив комплексний аналіз політичної ролі державного кордону в міжнародному аспекті. Розподіл територій після підписання Версальського мирного договору (1919), внаслідок якого Німеччину позбавили значної частини «життєвого простору» зумовив негативне та критичне ставлення геополітика до територіальних змін після Першої світової війни. Вчений наголошував, що німецька нація опинилася в принизливому та безвихідному становищі, тому не повинна миритися з переміщенням кордонів після 1914 р., а має розпочати боротьбу за збільшення територій, бо без розширення простору великий народ приречений на загибель. К. Гаусгофер, наслідуючи ідеї Ф. Ратцеля, вважав цілком допустимим просторове розширення держав. Кордон, на глибоке переконання К. Гаусгофера, є складовим чинником життя нації, отже його необхідно захищати та укріплювати. Ідеальним, на думку геополітика, є «чіткий, стабільний кордон сильної прикордонної форми, який по суті справи належить сильнішому» [1, с. 142].

Важливою ознакою міцних і безпечних кордонів між державами є їх військово-технічне облаштування. За цим критерієм К. Гаусгофер обґрунтував наступні типи кордонів: 1) наступаючий; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями («кордон наготові»); 3) кордон рівноваги; 4) укріплений кордон у стані оборони; 5) кордон напередодні розпаду (роззброєний, відкритий для проникнення). Беручи до уваги динамічний стан кордонів, геополітик поділяє їх на «спокійні», «інертні», «легко збуджені» та «застійні» [6].

На початку XX ст. популярність поглядів Ф. Ратцеля зростала, що значною мірою вплинуло на дослідницьку діяльність багатьох науковців, зокрема, німецького географа і геополітика Отто Маула. Він вважав державу не «організмом» у біологічному сенсі, а скоріше «організацією», створеною людськими суспільствами для забезпечення їхнього виживання. Учений за морфологічною ознакою виділив «хороші» та «погані» кордони. «Хорошими», на його думку, були природні або такі, що відокремлювали різні соціально-етнічні групи, тоді як «погані» не відповідали ні фізичним особливостям ландшафту, ні межах соціокультурних ареалів. Крім того, «погані» кордони не мали фактичної прикордонної зони, в межах якої вони могли би виконувати з одного боку, контактну, а з іншого – фільтраційну функцію, сприяючи розвитку торгівлі і співробітництва та

водночас захисту держави від зовнішніх загроз. Такі «погані» кордони О. Маул вважав найвірогіднішим місцем виникнення конфліктів між державами-сусідами [8, с. 22].

Класична німецька геополітика зазнавала значної критики в академічному та політичному середовищі, адже погляди окремих авторів вплинули на формування світогляду ідеологів і воєначальників часів Третього Рейху. Військовий теоретик Г. Гудеріан підтримував політику Німеччини, спрямовану на розширення державної території та зміну кордонів за рахунок сусідніх держав. Він висловлював думку, що німецький фашизм є продуктом вузького «життєвого простору», а розвиток величї держави стримували несправедливі кордони.

Підсумовуючи, німецькі учені у своїх працях визначали кордони як динамічні та нестійкі межі. У такий спосіб вони намагалися теоретично обґрунтовувати експансійні наміри Німеччини, виправдати її прагнення до переміщення кордонів після анексії території сусідніх країн, що найбільшою мірою спостерігалось у період Першої та Другої світових воєн. Ці теорії базувались на імперських наративах, а не на науково обґрунтованих принципах. Експансійні кордони не можуть залишатися статичними упродовж тривалого часу, оскільки побудовані не на засадах взаємної згоди сторін, а на основі домінування сильнішого.

Геостратегічні цілі Британської імперії також позначилися на предметній сфері наукової діяльності багатьох учених. Видатний англійський географ і геополітик Г. Дж. Маккіндер, автор теорії «хартленду», обстоював імперські інтереси, визнавав, що географічні кордони підлягають неминучим змінам і політична карта світу постійно «перемальовується» як наслідок імперіалізму. Його погляди мали істотний вплив не лише на британську наукову думку, але й на дослідницьку тематику в інших країнах світу.

Бар'єрність як головну ознаку кордону виокремлював фахівець із прикордонних питань у Британській Індії Томас Хангерфорд Холдич – президент Королівського географічного товариства, автор низки праць, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує «Політичні кордони і встановлення кордонів» (1916). Учений детермінував кордон як неминучий продукт розвитку цивілізації, що не завжди співпадає з природно-географічними рубежами. На основі мілітаристського підходу він зазначав, що безпечними є достатньо міцні, добре укріплені, технічно облаштовані лінії кордонів, що запобігає їх порушенню. Відповідно вони переважно виконують бар'єрну функцію. Найнадійнішими кордонами з високим рівнем захисної здатності, на його думку, були орографічні, що проходили по природно-географічних рубежах, насамперед гірських хребтах, таких як

Анди та Гімалаї. Але не усі гори є достатньо високими, тому для посилення бар'єрності кордону необхідно його додатково укріплювати, будувати захисні фортифікаційні споруди та стратегічні залізниці. Як приклад, він наводив потужну лінію оборонних французьких фортів від Белфорту до Вердена, зведених перед горами Vogesi та річкою Маас у Північно-Східній Франції, що визначила початкову стратегію німецької кампанії в Першій світовій війні, скерувала наступ через Бельгію як лінію найменшого опору в напрямку Парижа. Саме відважна оборона Льежа знівелювала ефект цієї великої ініціативи та дала можливість для мобілізації союзників. У іншому прикладі західні кордони Німеччини захищали від наступу з боку Франції більшою мірою рейнські фортеці, а не ріка Рейн [7; 5, с. 203].

Західні науковці визначали головні ознаки кордонів та аналізували співвідношення їх функцій, враховуючи характер взаємовідносин між державами-сусідами першого порядку. У цьому аспекті значний науковий доробок у справі дослідження кордонів, рубежів і меж на початку ХХ ст. належить британському географу Ліонелю Вільяму Лайду. Він розробив теорію асиміляційних кордонів і виклав її в есе «Річкові фронтири в Європі» (1916). Професор Л. В. Лайд погоджувався з думкою Т. Холдича про стратегічне значення природних кордонів, проте вважав їх лініями розмежування, а не напруження між сусідніми державами. Такий кордон мав розділяти під час війни і об'єднувати в період їх мирного співіснування. Учений розглядав цивілізацію як «прогрес у мистецтві жити разом», порівнював кордон з річкою, по якій іде навігація, що сприяє розвитку міждержавного співробітництва. Водночас, аргументовано наводить приклади захисної функції річок. Зокрема, у 1914 році Дунай протягом чотирьох місяців захищав Белград від нападу Австрії [5, с. 204]. У своїх наукових дослідженнях Л. В. Лайд і Т. Холдич звернули увагу на переваги кордонів, поділяючи їх на «хороші» та «погані» залежно від внутрішнього значення для культивування або запобігання напруженості, конфліктам між державами [9].

Розглядаючи конкретні приклади, порівнюючи особливості міждержавних кордонів, дослідники неодноразово робили спроби групувати їх за певними ознаками. Одним із перших запропонував типологію кордонів британський політик і дипломат лорд Джордж Керзон. Будучи віце-королем Британської Індії, він вивчав азійський досвід розмежування, з'ясував, що багато народів Азії уникають жорстко фіксованих кордонів. Це пов'язано в більшості випадків із їхнім кочовим способом життя і несприйняттям різних регламентуючих установок. Кордон як чітко фіксована лінія характерний в основному для держав Європи.

Під час гострих прикордонних конфліктів між країнами-сусідами Дж. Керзон рекомендував створювати буферну зону невизначеної належності. Кордони на межі існування двох різних етнокультурних спільнот, що встановлені на основі обґрунтованих військово-стратегічних розрахунків називав «науковими фронтами». Наприклад, лінія Дюранда між Афганістаном і Пакистаном, проведена у 1893 р. з метою розширення меж Британської Індії. У Східній Європі ім'я Дж. Керзона відоме з часів Польсько-радянської війни (1920–1921). Тоді лорд на посаді міністра закордонних справ Великої Британії для досягнення перемир'я у липні 1920 р. підписав ноту про проведення тимчасової демаркаційної лінії, так званої «лінії Керзона», що визначила східний кордон Польської Республіки [3, с. 111, 112]. Пізніше для врегулювання прикордонних питань між СРСР та Польщею договірні сторони неодноразово повертались до цього варіанту, вважаючи його найкращим компромісом у процесі розмежування спірної території. Ця лінія, успадкована з минулого, взята за основу сучасного українсько-польського кордону.

Значний внесок у розробку теорії кордонів у геополітичному контексті зробила французька школа геополітики. П. В. Блаш, прихильник концепції посибілізму, наголошував на контактній, а не бар'єрній функції кордону. Розглядаючи спірні території Ельзасу та Лотарингії, пропонував німцям і французам спільно освоювати ці землі, провести кордон між Францією та Німеччиною по ріці Рейн, що є природним рубежем. У 1938 р. Ж. Ансель опублікував працю «Географія кордонів», у якій запропонував розглядати зміну кордонів, як результат необхідності в динамічній політичній географії. Вчений трактував кордони не як суворі бар'єри, а як політичні «ізобари», що відображають баланс міжнародної влади і способи її змін [4].

На відміну від західноєвропейських авторів, американські вчені застосували дещо інші наукові підходи до детермінування кордону. Зокрема, оригінальну «теорію кордону» обґрунтував історик Фредерік Джексон Тернер. У 1893 р. він виступив із доповіддю «Значення кордону в історії США» на з'їзді Американської історичної асоціації в Чикаго, а у 1900 р. опубліковано статтю «Кордони в історії США». Ф. Дж. Тернер стверджував, що американська винятковість є результатом тривалої взаємодії цивілізації з варварством на американському кордоні, а тривала боротьба з природою створила соціальне середовище, яке формувалося поза звичними правилами та законами старої Європи. Умови, за яких розвивалося американське суспільство істотно відрізнялися, тому соціальний прогрес у цій країні відбувався шляхом, вільним від труднощів і обмежень європейської цивілізації. Тож кордон відігравав важливу роль у формуванні

унікального національного характеру США, адже був крайньою межею, місцем зустрічі між варварством та цивілізацією. І якщо кордони в Європі представляли собою укріплені прикордонні лінії, то американський кордон був межею вільної землі [8, с. 19].

Зазначимо, що на початку XX ст. теорія Ф. Дж. Тернера мала істотний вплив на американську наукову думку, однак пізніше її дедалі частіше критикували, адже кордон у геополітичному вимірі трактували як зону зіткнення цивілізацій, а не цивілізації з варварством.

Про динаміку кордонів між державами у своїх працях зазначав авторитетний американський геополітик А. Мехен, один із засновник течії атлантизму. Він розглядав кордон з позицій морської могутності, проте погоджувався з Г. Дж. Маккіндером у тому, що «хартленд» обмежували кордони, які зазнавали динамічних змін у результаті історичних і політичних процесів.

Будучи послідовником Т. Холдіча, американський вчений Альберт Перрі Бригам припускав, що природні об'єкти, які використовує людина для своєї мети, можуть бути своєрідним бар'єром, ефективно виконувати функцію відокремлення та захисту. Він наводив приклади загальноновизнаних видів природних рубежів, до яких належать гори, пустелі, моря та річки [5, с. 205], а також стверджував, що кордони повинні забезпечувати економічну рівновагу між територіями суміжних держав. У своїй праці «Принципи визначення меж» (1919) зазначав, що під час дослідження кордонів необхідно враховувати їх еволюцію на різних історичних етапах: первинному, коли чітких меж ще не існувало, перехідному, коли вони були рухомими та часто зміщувалися, завершальному («ідеальному»), на якому лінії кордонів стануть чітко встановленими та фіксованими. На початку XX ст., коли тривав другий етап, опоненти А. П. Бригама заперечували ефективність третього етапу в майбутньому [5, с. 213].

На Американському континенті через нижчу активність наприкінці XIX–початку XX ст. конкурентної боротьби між державами за поділ територій процес встановлення кордонів не супроводжувався такими суперечками, конфліктами та війнами як у Європі. Це позначилося на формуванні в середовищі державних діячів і геополітиків усвідомлення цивілізаційного значення та функціональної ролі кордонів у міжнародно-політичних процесах, спонукало до розробки нових теоретичних підходів до дослідження кордонів. Якщо західноєвропейські вчені широко застосовували європейську концепцію політичного кордону як жорстко фіксованої лінії на місцевості з домінуванням бар'єрної функції, то американські вважали, що попри функцію захисту та відокремлення, кордони повинні забезпечувати

економічну рівновагу між територіями суміжних держав, що згодом було реалізовано в концепціях транскордонного співробітництва.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Представники зарубіжних наукових шкіл наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. застосовували різні підходи до обґрунтування набору визначальних ознак кордону. Якщо політико-географи описували межі та кордони, розглядали їх морфологію у контексті дослідження властивостей території та простору на основі історико-географічного й картографічного методів, то геополітики класичного періоду трактували ці категорії з позицій географічного детермінізму, експансіонізму та гуманізму. До питання виокремлення характерних рис кордону окремі вчені підходили з урахуванням геополітичної стратегії держави, цілей її національно-територіального розвитку в широтному та меридіональному напрямках, що чинило конструктивний або деструктивний вплив на процеси делімітації, а згодом на формування системи міжнародно-визнаних кордонів. Наприклад, концепції та доктрини німецьких геополітиків, зокрема Ф. Ратцеля і К. Гаусгофера, політичні еліти використовували з пропагандистською метою для розширення державної території, щоби виправдати імперські амбіції та експансіоністські прагнення. У підсумку ідеї, що часто вирізнялися релевант-

ним характером сформували територіальні стереотипи, значною мірою вплинули на політичне розмежування світового простору, визначили історичну долю багатьох країн і народів.

Опоненти пангерманізму, зокрема, французькі й американські геополітики, пропонували застосовувати цивілізаційний і гуманістичний підходи до проблем делімітації, демаркації та функціонування кордонів. Зокрема, представники французької школи геополітики доводили доцільність трансформації спірних прикордонних територій у зони міждержавного співробітництва. Цю ідею втілили в другій половині ХХ ст. у концепції «Європа регіонів». Після завершення Першої та Другої світових воєн, підписання статуту ООН (1945), Заключного Акту НБСЕ (1975), розпаду глобальної колоніальної системи, проголошення незалежності держав розпочалася нова епоха міжнародно-політичного оформлення та визнання кордонів, значного поширення набула ідея національних кордонів, яку підтримували також українські вчені.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретичному осмисленні та порівняльному аналізі детермінант державних кордонів у геополітичному дискурсі демократичних і недемократичних держав у другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вегеш І., Вегеш М. Карл Гаусгофер: штрихи до портрета геополітика. *Регіональні студії*. 2020. Вип. 20. С. 137–145.
2. Коцан Р. Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 6. С. 66–77.
3. Папіш Н., Федунь О. Історико-політичні аспекти формування українсько-польського кордону. *Регіональні студії*. 2019. № 16. С. 109–115.
4. Ancel J. Géographie des Frontières. Paris. Gallimard. 1938. 209 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4811385f.textelimage>.
5. Brigham A. P. Principles in the Determination of Boundaries. *Geographical Review*. Taylor & Francis, Ltd. Apr. 1919. Vol. 7. No. 4. pp. 201–219. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/207370.pdf>.
6. Haushofer K. Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung. K. Vowinkel, 1927. 350 p. URL: <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/karl-haushofer-grenzen-in-ihrer-geographischen-und-politischen-bedeutung-1927.html>.
7. Holdich T. H. Political frontiers and boundary making. London. Macmillan and co., limited. 1916. 307 p. URL: <https://archive.org/details/politicalfrontie00holdiala/page/n5/mode/2up>.
8. Laine J. Introduction to Border Studies. A historical view on the study of borders. University of Eastern Finland. Dalnauka. 2015. P. 14–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/319876230_A_historical_view_on_the_study_of_borders/.
9. Lyde L. W. Types of Political Frontiers in Europe. *The Geographical Journal*. Vol. 45. No. 2. (Feb. 1915). Pp. 126–139. URL: <http://www.jstor.org/stable/1780250>.
10. Ratzel F. Der Staat und sein Boden geographisch betrachtet. Leipzig. 1896. 127 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1TwNAAAAYAAJ&oi=fnd&pg=PA3&dq=Ratzel+F.+Die+Gesetze+des+raumlichen+&ots=2ztCklqPpq&sig=gcFK4MGSxlu7PPowmG_4pQh4plo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false/
11. Schmieder F. Entwicklungslinien einer interdisziplinären Begriffsgeschichte von Grenze. *Grenzforschung*. January 2021. P. 27–49.

РОЗДІЛ 5

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.15(=161.25):327.5(477+470)–047.44
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.26>

ШИРОКОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ У КОНТЕКСТІ РЕАКЦІЇ З БОКУ СВІТОВОЇ КАРПАТОРУСИНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ (ДИСКУРС-АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ)

RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF RESPONSE FROM THE SIDE OF WORLD CARPATHO-RUSYN PUBLIC (DISCOURSE-ANALYSIS OF THE PROBLEM)

Зан М.П.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті розглянуто особливості реакції світової карпаторусинської громадськості на широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року. Автором здійснено дискурс-аналіз заяв і звернень різних громадських організацій та лідерів думок у середовищі карпатських русинів України та світу.

Звертається увага на те, що вже в перші дні воєнної агресії серед карпаторусинської громадськості було засуджено дії Росії. Серед перших, хто відреагували на події в Україні були: Петро Медвідь (Словацька Республіка), Інтернет-проект «rueportal» (Юрій Капац; Чеська Республіка), організації «Стоварышіня лемків» і «Руська Бурса» (Республіка Польща), засновник «Rusyn Literature Society» Старік Поллок (США), очільник Народної Ради Русинів Закарпаття Євген Жупан (Закарпатська область України). Лише згодом із народом України солідаризувалися представники Світової Ради русинів як мега-організації світового карпаторусинства. Однак лідери цієї громадської структури й надалі наголошували на проблемі офіційного визнання карпатських русинів як окремої етнічної групи в Україні.

Констатовано, що у середовищі карпаторусинської громадськості Чехії, Румунії та Сербії чи не найбільш виражені проросійські настрої, що зумовлено налагодженими зв'язками окремих карпаторусинських лідерів у Росії. Це відображається у відкритій інформаційній підтримці російської воєнної інвазії в Україну з 24 лютого 2022 року окремими лідерами карпаторусинського руху, зокрема, Василем Джуганом і Михайлом Тяском (Чеська Республіка), Михайлом Лауруком, Маріусом Семенюком і Павлом Романюком (Румунія). Також про це засвідчує дипломатична мовчанка з боку лідерів громадськості в середовищі руснаків Сербії.

У статті зазначається про звернення голови Крайового товариства подкарпатських русинів Миколи Бобинця на адресу лідерів карпаторусинської громадськості в Росії. Також йдеться про засудження нелегітимного «лідерства» в карпаторусинському громадському русі Петра Гецька з боку молодого блогера Михайла Лижичка (Мігалья Кушницького).

Ключові слова: широкомасштабне вторгнення, світова карпаторусинська громадськість, Україна, Росія, воєнна агресія.

The article considers the peculiarities of global Carpatho-Rusyn public reaction to Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 24, 2022. The author makes a discourse-analysis of the statements and appeals of various public organizations and opinion leaders among the Carpatho-Rusyns in Ukraine and the world.

Attention is drawn to the fact that already in the first days of military aggression among the Carpatho-Rusyn public, Russia's actions were condemned. Among the first to respond to the events in Ukraine were: Petro Medvid (Slovak Republic), the Internet project "rueportal" (Yurii Kapats; Czech Republic), the organizations "Stovaryshinya Lemkiv" and "Ruska Bursa" (Republic of Poland), the founder of "Rusyn Literature Society" Starik Pollock (USA), the head of the People's Council of Rusyns of Transcarpathia Yevhen Zhupan (Zakarpattia Oblast of Ukraine). Only later did the representatives of the World Council of Rusyns, as a mega-organization of world Carpatho-Rusyns, show solidarity with the people of Ukraine. However, the leaders of this non-government organization continued to emphasize the problem of official recognition of the Carpathian Rusyns as a separate ethnic group in Ukraine.

It was established that among the Carpatho-Rusyn public in the Czech Republic, Romania and Serbia, pro-Russian sentiments are perhaps the most pronounced, which is due to the well-established connections of individual Carpathian Rusyn leaders in Russia. This is reflected in the open informational support of the Russian military invasion of Ukraine from February 24, 2022 by individual leaders of the Carpatho-Rusyn movement, in particular, Vasyl' Dzhuhan and Mykhaylo Tiasko (Czech Republic), Mykhaylo Lauruk, Marius Semeniuk and Pavlo Romaniuk (Romania). This is also evidenced by the diplomatic silence on the part of public leaders among Rusnaks in Serbia.

The article mentions the address of the head of the Regional Association of Subcarpathian Rusyns, Mykola Bobynets, to the leaders of Carpathian Ruthenian community in Russia. It is also about the condemnation of the illegitimate "leadership" in the Carpatho-Rusyn public movement of Petro Hetsko by the young blogger Mykhaylo Lyzhychko (Myhal' Kushnytskyi).

Key words: full-scale invasion, world Carpatho-Rusyn public, Ukraine, Russia, military aggression.

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року визначило як нову «червону лінію» в архітектоніці як міжнародних відносин, так і зміну конфігурації пасьянсу внутрішньої політики України. Воєнні дії суттєво каталізували процеси негативного сприйняття Росії навіть у середовищі колишніх симпатиків геополітичної гри східної держави-«сусідки». Головним чином це відбулося серед російськомовних громадян нашої країни. Крім цього, відкрита агресія Росії щодо України скоригувала й громадську думку репрезентантів карпаторусинської етноідентичності на Закарпатті, лідерів громадськості карпатських русинів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи, США.

Варто зауважити, що під карпаторусинською громадськістю ми розглядаємо у першу чергу представників тих інституцій, які зосереджені в рамках Світового конгресу русинів (далі – СКР) та його виконавчого органу Світової ради русинів (далі – СРР; голова Степан Лявинець). Тут представлені карпаторусинські громадські організації десяти наступних держав: Словачької Республіки («Русинська оброда на Словенську», Словачка асоціація русинських організацій); Республіки Польщі (організація «Стоварышіня Лемків»); Чеської Республіки (товариство друзів Підкарпатської Руси); Угорщини (товариство Антонія Годинки в Мадярщині, Асоціація русинських організацій Мадярщини); Румунії (Культурне товариство русинів Румунії); України (Крайове товариство подкарпатських русинів); Республіки Сербії (організація «Руска Матка»); Республіки Хорватії (товариство «Руснак»); США та Канади (Карпаторусинський дослідний центр). Тут зауважимо, що спроба представників громадської організації «Объединение русинов» з Російської Федерації стати членами СКР на одинадцятому її зібранні в с. Пілішсенткерест (область Пешт, неподалік столиці Угорщини) у червні 2011 року через політичну заангажованість не увінчалася успіхом [1, с. 198].

Необхідно наголосити, що хоч *de jure* СКР є громадською організацією, яка зареєстрована в Словаччині, *de facto* саме ця інституція вже понад 30 років координує процес так званого третього карпаторусинського ренесансу, відтак її можна вважати своєрідною мега-організацією громадськості карпатських русинів усього світу. При цьому СКР послідовно репрезентує власне проєвроатлантичний геополітичний вектор. На відміну від СКР, Світова рада підкарпатських русинів без відповідної інституційної мережі, винятково

через її лідерів Василя Джугана та Михайла Тяска, які проживають у Чехії, зорієнтована виключно на Російську Федерацію. У цьому можна перекоонатися «пролиставши» хоча б їхні сторінки у соціальній мережі Meta (Facebook). Геополітично проросійськи налаштований також і Європейський конгрес підкарпатських русинів (співголови Василь Микулин і Дмитрій Сидор). Водночас ця громадська структура після сплеску суспільно-політичної активності щодо «відновлення русинської державності» в 2008–2009 роках наразі перебуває на маргінесах сучасного карпаторусинського громадського руху.

Окрім СКР як мега-організації світового карпаторусинства на рівні практично кожної з названих вище країн представлені також інші громадські організації, які опосередковано залучені або ж не залучені до діяльності СКР і СРР. До прикладу, за офіційними даними Центру культур національних меншин Закарпаття станом на липень 2022 року в Закарпатській області серед 87-ми національно-культурних товариств представлені 11 русинських організацій [2]. Утім, варто зауважити, що в списку немає як «старої» громадської організації «Закарпатське обласне підкарпаторусинське товариство імені Кирила і Мефодія» (голова Дмитрій Сидор; 03.06.1994), так і зовсім «нові» товариства, зокрема, громадська організація «Карпатський русин» (голова Василь Щербей; 20.12.2021) і громадська спілка «Наохтема в рокаши» (голова Станіслав Ганькович; 20.01.2022). Засновником останньої виступило Мукачівське міське об'єднання «Общество молодых подкарпатских русинов» та Мукачівська міська громадська організація «Рідне Мукачево».

Як ми вже згадували в окремій студії, до карпаторусинської громадськості варто відносити також лідерів думок, відомих у публічному інформаційному просторі, які вважають себе карпатськими русинами, проте не входять до жодного національно-культурного товариства Закарпаття [3, с. 199]. В контексті нашої студії йдеться про молодого закарпатського блогера Михайла Лижечка (Мигаля Кушницького), громадського активіста Івана Данацка та бізнесмена, політика й колишнього міського голову Ужгорода Сергія Ратушняка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що порушена нами проблематика ще не була предметом окремого дослідження у рамках вітчизняного політологічного дискурсу. Відтак автор презентує виклад на підставі дискурс-аналізу публічних заяв представників різних громадських організацій карпатських русинів як України, так інших держав світу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої наукової розвідки є висвітлення публічної реакції світової карпаторусинської громадськості на широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Необхідно підкреслити, що одним із перших у світовому карпаторусинському громадському середовищі, хто відреагував і наполегливо закликав до засудженням воєнних дій Росії 24 лютого 2022 року в Україні, був редактор інтернет-сайту «Лем.ФМ. Радіо Руской Бурсь», прессекретар Окружного стола русинів Словаччини / Okružný stôl Rusinov Slovenska, радник Президентки Словаччини з питань національних меншин Петро Медвідь. Власне того ж дня він публічно виступив із закликом до СКР як репрезентанта «*єдного, єднотного, неділительного народу*» який повинен «*найти силу і ясно декларувати своє ніт війні і підпору тым, котры днесь терплять. Окрем того, не мало бы зістати лем при словах, але міг бы ся задумати і над тым, як конкретно можеме нашым братам і сестрам Русинам помочи. Поміч будуть потребовати*» [4]. При цьому Петро Медвідь нагадав про публічну мовчанку СКР у 1999 році, коли війська НАТО бомбардували Сербію. На його думку, прояв солідарності та засудження воєнної операції має стати символічним вираженням «*підпори наших Русинів, котры там жыють, і котры тым, без вини, так само терпіли. Тота неспособность конгресу зохабила рану*» [4].

У перший день широкомасштабного вторгнення Росії в Україну з власною заявою виступив також відомий Інтернет-проект «guerportal» (Юрій Капац), в якій вказувалося, що «*нипозеравучи на вишыткі мінусы Украины, скапчані из ниузнанєм нашого народа, у исись тісний час ю вишыткобоко пудпоруєме. Пудпоруєме Украину и осужуєме агресію из бока Російської Федерації*» [5]. В соціальній мережі «Twitter» також виступив автор ютуб-каналу «Lemkowithhistory» й засновник Товариства русинської літератури / Rusyn Literature Society Старік Поллок зі штату Міннесота (США), який звернув увагу на важливу функціональну роль тих представників карпаторусинської громади, які боронять державу поряд із українцями [6].

Під заголовком «**СТОВАРИШЫНЯ ЛЕМКІВ ВИСЛОВЛЮЄ СОЛІДАРНІСТ ЖЫТЕЛЯМ УКРАЇНЫ**» 24 лютого на власній сторінці у соціальній мережі Meta (Facebook) організація з Польщі висловила також свою підтримку українського народу. В цьому зверненні лемки Польщі, які себе відносять до карпаторусинського етносу, констатували: «*Лемківська меншына в Польщі є засмучена агресивным атаком зо стороны Російской Федерації. На Україні прожыват чысленна русиньска/лемківска меншына. Сут*

то переселенці (і їх потомны) з Лемковины з 40. років ХХ ст., але самособом корінный нарід Підкарпатской Руси. Солідаризуєме ся зо вишытками українськыма жытелями, зо вишытками народами, што хочут жыти в мирній і незалежній українській державі. Вірime, што правда і свобода переможут. Мы з Вами!!» [7].

Того ж 24 лютого висловило своє ставлення до російського нападу й радіо найстарішої русинської організації Польщі «Руська Бурса» – «Лем.ФМ». У зверненні журналісти підмітили: «*Нажаль, днесь пробудили сьме ся до дня, в котрім мы стали свідками агресивной безпрецедентной воєнської атаки на Україну з боку Російской федерації. З тым не може быти цивілізований світ согласный. На Україні жыє велика русиньска (лемківска) комуніта, хоць їм не суть признаны права. Лем.ФМ творять і нашы редакторы, котры походять із України. Они ведно з нами суть Лем.ФМ! Висловлюєме солідарность нашым русиньскым братам і сестрам, котры жыють на Україні, але і вишыткым жытелям України, цілій українській державі. Сьме думками з вами, жычіме мір вам і світу. Говориме війні ніт!*» [8].

Наступного дня згаданий вище Петро Медвідь розмістив на сайті «Лем.ФМ. Радіо Руской Бурсь» інтерв'ю з головою обласної спілки громадських організацій «Народна Рада Русинів Закарпаття» (далі – НРРЗ) Євгеном Жупаном, який чітко констатував: «*Агресія є агресія. І ніхто агресію не може підтримувати. ... Мы Русины все проти войны, проти агресії. Мы теперь находиме ся в складі України. І то ясне діло, же то наша держава. Коли нашу державу напав агресор, ясне, же протестуєме проти того. ... зато Русинам цілого світа треба підняти свій голос проти того. Проти агресії. Проявити свою солідарность з нами і з наших державов Українов, в котрій мы теперь жыєме*» [9].

26 лютого на засіданні Окружного стола русинів Словаччини крім висловлення солідарності русинським братам і сестрам на Закарпатті та всім жителям України, засудження воєнної агресії Росії, вже йшлося про потребу гуманітарної допомоги. В документі йдеться про прохання «*вишыткых, котры будьякым способом годны помочи людям з України, які днесь прожывають найгіршы часы, жебы так зробили. Гуманітарна поміч в подобі фінанчного дару на рахунки організації, котры уж про Україну выголосили збераня грошей на купліня потребного товару, який ся уж зберать про утеченців або ся везе прямо на Україну, ці понука притулку про утеченців, котры будуть приходити, є днесь тото найменше, што можеме зробити*» [10].

27 лютого з'являється заява президента Карпаторусинського товариства в США Джона Рігетті, де йдеться про засудження воєнної агресії з боку

Росії та солідарність *«із виштыкыма людми в Росії, на Україні, і в далышых державах, котры суть проти той войны»* [11]. В той же день публічно висловився член президії Народної Ради Русинів Закарпаття Іван Бузаш (Бинячовський), який у свою чергу презентував Союз русинських письменників Закарпаття: *«мы выштыкы члены СРПЗ выступаме за скорє заставління той великой біды, яка стала у нас на Україні і просимє выштыкых наших братів дїяти нам на поміч»* [12]. Наступного дня подібну заяву виголосив також Карпаторусинський науковий центр у США, де було висловлено *«солідарность із нашыма колегами, приятелями і родинов на Україні, што геройскы боюють проти російской агресії»* [12].

Можна стверджувати, що дещо запізнілою реакцією на рішучі ініціативи карпаторусинського громадського діяча зі Словаччини Петра Медвідя стало інформаційне повідомлення на сайті «RUSYN.EU» 27 лютого, де зазначалося, що напередодні (26 лютого) члени СРР у м. Перегу Маре (Румунія) прийняли звернення, де йшлося про солідарність з Україною, *«хоть до днешнього дня Україна Русинів, як народность не признала. Русины на Украині жїють и самі свідчать о тій трагедії. В тых днях сьме стали свідками воєнської атаки на Украину з боку Російської Федерації, з котров ніхто з цивілізованого світа не може быти згодный. Солідарізуєме з нашыма людьми, як и з иншыма народами, котры жиють на Украині»* [13]. Поряд із цим кінцева частина тексту звернення носить скоріш ультимативний характер, оскільки знову нагадує про проблему визнання карпатських русинів окремою національністю *«на основі Рамкового Договору, котрый Україна подписала 1-го фебруара 1995-го року и котрый вступив силу (здобыв платность) 1-го мая 1998-го року. Мы и надале жадаєме, жебы «План вирішення проблем Українців-Русинів», прийнятий 7-го октовбра 1996-го року и подписаний віцепремєром України І. Ф. Кураком, був відмінений (анульований). Надїяємє на скорішое и мирное вирішення даного конфлікта»* [3]. Відтак із солідарності та співчуття через агресивні воєнні дії Росії на теренах України СРР фактично знову нагадала про власний конфлікт у взаєминах із державною владою України.

Дещо пізніше, 2 березня, із заявою про засудження агресії Російської Федерації проти України та її громадян виступило Товариство друзів Підкарпатської Русі в Чехії. У заяві вказувалося про нагальність швидкої реакції з боку Чеської Республіки, ЄС і НАТО та організацію з боку уряду, державних і недержавних установ, громадських організацій та громадян Чехії матеріальної гуманітарної допомоги в Чехії й залучення до цього членів Товариства друзів Підкарпатської Русі [14].

На початку березня також активізувалася публічна реакція щодо війни в Україні з боку лідерів ряду русинських громадських організацій Закарпатської області. Зокрема, 2 березня, голова НРРЗ Євген Жупан у окремій заяві виступив із приводу активізації виступів *«радикальных, екстремістських та сепаратистсько настроєних окремих осіб з числа різних національностей, у тому числі і від імені русинів»*. Засуджуючи воєнну агресію Росії проти України, Євген Жупан наголосив, що *«русини нарівні з усіма іншими національностями нашої держави захищають свободу й незалежність України, являються законослухняними громадянами та патріотами України»*. Відтак, лідером НРРЗ було засуджено *«екстремістські провокації, радикальні висловлювання з боку окремих осіб, котрі не мають право виступати від імені русинської спільноти краю»* [15].

Голова Русинського культурологічного клубу Юрій Шипович 10 березня записав коротке відеозвернення із закликом до НАТО щодо закриття неба над Україною. Воно було виставлено персональній та поширено на корпоративній сторінці Департаменту культури, національностей та релігій Закарпатської обласної військової адміністрації в соціальній мережі Meta (Facebook) [16].

Якщо Євген Жупан і Юрій Шипович зверталися до НАТО та європейських політичних лідерів, то голова Закарпатського обласного об'єднання «Крайове товариство подкарпатських русинів» Микола Бобинець у свою чергу звернувся до відомих представників карпаторусинської громадськості Російської Федерації Андрія Фатули, Михайла Дронова, Тетяни Поп і Михайла Куцина. Очільник Крайового товариства подкарпатських русинів зазначив: *«Бред П. Геца, што нигда ни був, ни є и нигда ни буде рупором Карпаторусинув Подкарпатя виджу, як заказуху тих, тко довгий час його опікує. Не реагувучи типирь на віроломное вторгнення РФ на територію независимого государства Украина Вы автоматически подпоруєте типирішню політику Кремля. Многі діятелі искусства, науки, интеллигенція РФ засудили «спец. операцію,» в Украині, а Вы?»* [17].

Із контекстуально подібним до Миколи Бобинця відео-зверненням *«Доста было того Геца! Доста пропаганды!»* виступив молодий карпаторусинський блогер Михайло Лижичко (Мигаль Кушницький). Свій текст сам автор окреслив як необхідне реагування *«на публикацію самопроголошеного «лідера» карпатських русинів, Петра Геца, котрый сидит у Москві тай розказує ушытко, за што му заплачено»* [18].

Доволі прикметно, що проблематику визнання карпатських русинів в умовах війни та інтеграції України до ЄС у кінці травня публічно підняв і «український русин» Сергій Ратушняк (батько політика – уродженець Вінниччини, а мати –

з Великих Лучок на Мукачівщині; також нагадаємо, що в жовтні 2015 року він заявляв, що він – «русин-українець, хохол (син неба)» – М.З.). Зокрема, в листі-звернення до Президента України Сергій Ратушняк констатував: *«До речі, пане Зеленський, не заважало би країні, яка прагне в ЄС, визнати русинів (білохорватів) національністю. Адже в ЄС, США, Канаді русини визнані і шановані»* [19]. Колишній міський голова Ужгорода, відомий своєю різкістю й категоричністю у висловлюваннях і діях, у своїх дописах у соціальній мережі Meta (Facebook) та публікаціях у газеті «РІО» різко критикує українську владу, зокрема Президента Володимира Зеленського, звертає увагу на геополітичну складову війни Росії проти України й натякає на попередні домовленості між США та Російською Федерацією щодо подальших перспектив України як держави.

Подібними до дискурсу Сергія Ратушняка є тези скандального громадського активіста Івана Данацка, який розвиває їх на декількох сторінках у мережі Meta (Facebook). До фактора «світової закуліси» та масонських організацій він додає зговір українських олігархів єврейського походження. У спровокованих дискусіях і коментарях Іван Данацко, який чітко позиціонує себе карпатським русином, не входячи при цьому до жодної з громадських організацій, активно розвиває наступні типові меседжі: *«1) Конфлікти, які типично створюють народам, фивники своїх стран, позад того, як представник «мірового правительств» Шваб, в «Давосі», об'явив «перезагрузку», або «обнулення»; 2) «Докі наші рудні і близькі воюють, власть України – торгує!»; 3) «...конкретно йому, Костюху, плювати на нас – русину і на «європейські цінності», бо в Європі, наприклад у сусідній Словачії, русину взнають окремих національностей, як українців!»; 4) Гратулує Вам од русину, які не согласні з тим, што Мукачево, фурт было і є ГЕБРЕЙСЬКИМ «местечком», се наші, русинський город, хоть типично і окупований татаро-гебрейським ігом....»* [20] тощо.

Маємо підстави гадати, що реагуючи на доволі слабку позицію СКР, до цієї організації звернулися й двоє представників Президії НРРЗ Іван Палінкаш та Іван Бузаш (Бинячовський) із Тячівщини. На сторінці НРРЗ у мережі Meta (Facebook) 5 серпня вони виставили пост-звернення до голови СКР, де зокрема зазначили про ризик втягнення у Третю світову війну 800 тис. русинів Закарпаття та 15 тис. русинів Сербії. Відтак нині, як ніколи русини *«потребуют єдиненія і помочи, многи годни потребовати гуманітарного прибіжища, еміграції»* [21]. Вони запропонували скликати засідання СКР, де можна б *«розпозирати термінові проблеми, а обратитися до Русин Світа на участь каждого Русина у помочи нужденным а признанії Русин в Україні, як вымога до кандидата в Євро-*

унію. Русины разных держав мають обратитися до своей власти про помуч Русинам України а Сербії. Материнські державы Русин – Чехія, Словакія і Мадяричина мають максимально включитися у надання гуманітарного прибіжища, так як включилася Польща» [21].

На звернення представників карпаторусинської громадськості Тячівщини голова СКР і СРР Степан Лявинець, який представляє Угорщину, відповів заявою СРР, яку прийняли у м. Криниця-Здруй (Республіка Польща). Так, висловлюючи *«єдноточну солідарність з Українов»*, у заяві знову наголошувалося на проблемі визнання карпатських русинів *«за окремих корінний народ України. СРР передає комісії Ради Європи і Европському парламенту документ – отвіт Верховної Ради на жаданя СРР по сьому вопросу, де продемонстровано откритость на можливе позитивне рішення вопроса»*. СРР також запропонувала всім зареєстрованим в Україні громадським організаціям карпатських русинів прийняти відповідні звернення *«о жадости на визнання русиньской ідентити на Україні»* [21].

Констатуючи вище про домінуючу підтримку України з боку світового карпаторусинства, варто також розглянути й деякі альтернативні соціальні перцепції широкомасштабного вторгнення Росії в Україну. В цьому контексті варто, зокрема, розглянути досвід Румунії, де Культурне товариство русинів Румунії / Uniunea Culturală a Rutenilor din România (голова Георгій Фірцак; представник у парламенті – його син, Юліус Маріан Фірцак), яке входить до СРР, має громадську організацію-опонента – Союз підкарпатських русинів Румунії / Uniunea Rutenilor Subcarpatici din Romania (голова Михайло Лаурук). Так, якщо Культурне товариство русинів Румунії має виразну проєвроатлантичну спрямованість, то Союз підкарпатських русинів Румунії через трійку вихідців із села Вишня Рівня у повіті Марамуреш – Михайла Лаурука (відомий румунський екс боксер, бізнесмен, меценат), Маріуса Семенюка (виконавчий директор організації, вчитель української та російської мов) і Павла Романюка (вчитель української мови, відомий україномовний письменник і прозаїк, член Спільноти письменників Румунії (1990) та України (1994 (! – М.З.)), послідовно демонструє проросійський геополітичний вектор. Михайло Лаурук активно поширює в соціальній мережі Meta (Facebook) агітаційний контент проросійського спрямування, у багатьох публікаціях присутні фотографії та пряма мова Володимира Путіна тощо. Він залучається до заходів Посольства Російської Федерації у повіті Марамуреш, є заступником голови ради міжнародного центру «Матица русинов», яка зареєстрована в Москві й пов'язана з відвертою сепаратистською діяльністю Петра Геца. Про все це на підставі

конкретних фактів проросійської діяльності Михайла Лаурука й свідчень респондентів на Мараморошині йдеться у ряді вітчизняних і румунських аналітичних журналістських розслідуваннях [22–25].

Також слід відзначити, що дотепер окремо так і не засудила російську воєнну агресію в Україні русинська громадська організація Сербії «Руска Матка», яка представляє цю державу в СКР. Її багаторічний лідер, голова СРР упродовж 2009–2015 років, представник Сербії у СРР, Дюра Папуга з якихось причин не зміг або не захотів (? – М.З.) бути солідарним із іншими карпаторусинськими організаціями й виступити проти агресивного вторгнення Росії в Україну 24 лютого.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити наступні узагальнюючі висновки. *По-перше*, вже з початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну серед карпаторусинської громадськості було засуджено агресивні воєнні дії східного «сусіда». Найпершими відреагували Петро Медвідь (Словаччина), Інтернет-проект «rueportal» (Юрій Капац; Чехія), організації «Стоваришніа лемків» і «Руська Бурса» з Польщі, засновник «Rusyn Literature Society» Старік Поллок (США), очільник Народної Ради Русинов Закарпаття Євген Жупан. Згодом із народом України солідаризувалися й представники Світової Ради русинів. Водночас вони й надалі наголошували на проблемі

визнання карпатських русинів як окремої національності (етнічної групи) на офіційному рівні.

По-друге, варто мати на увазі, що серед карпаторусинської громадськості Чеської Республіки, Румунії та Сербії, очевидно, чи не найбільш виражені проросійські настрої, що зумовлено налагодженими колись зв'язками в Росії. Це відображається у відкритій інформаційній підтримці російської воєнної інвазії в Україну з 24 лютого 2022 року окремими лідерами карпаторусинського руху, зокрема, Василем Джуганом і Михайлом Тяском (Чеська Республіка), Михайлом Лауруком, Маріусом Семенюком і Павлом Романюком (Румунія) й дипломатичним мовчанням з боку лідерів громадськості в середовищі руснаків Сербії.

По-третє, протестуючи проти російського інформаційного впливу, голова Крайового товариства подкарпатських русинів Микола Бобинець виступив із зверненнями на адресу представників карпаторусинської громадськості Росії. Карпаторусинський блогер Михайло Лижичко (Мигаль Кушницький) у свою чергу рішуче засудив «лідерство» Петра Геца (обидва є уродженцями с. Кушниця на Іршавщині) в карпаторусинському громадському русі Закарпаття.

Перспективою подальших розвідок у контексті порушеної нами проблематики вважаємо висвітлення волонтерської діяльності в середовищі карпаторусинських громадських організацій України та світу, яка була розгорнута вже в другій декаді березня 2022 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шипович Ю. Особливості становлення та організаційного структурування Світового Конгресу русинів. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*: матеріали V науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 196–200.
2. Юридичні адреси національно-культурних товариств Закарпаття. Список обласних національно-культурних товариств станом на липень 2022 року. *Центр культур національних меншин Закарпаття*. URL: category/юрідичні-адреси-національно-культур/ (дата звернення: 16.08.2022).
3. Зан М. Особливості політико-партійного представництва лідерів русинської громадськості Закарпаття у контексті проведення місцевих виборів 2020 року. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19» / відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. С. 199–208.
4. Медвідь П. Солідарність і єдність. *Rusynacademy.sk*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <http://www.cms3.rusynacademy.sk/?24-2-2022-Солідарність-і-єдність> (дата звернення: 20.08.2022).
5. Выголошіня блоґа «Русинський Портал». *Meta*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://www.facebook.com/rueportal/posts/818404655636823> (дата звернення: 20.08.2022).
6. Official statement from RLS founder Starik Pollock regarding the situation in Ukraine. *Twitter*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: https://twitter.com/rusyn_society/status/1497036388990169124 (дата звернення: 20.08.2022).
7. Стоваришніа Лемків висловлює солідарність жытелям України. *Meta*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://www.facebook.com/StowarzyszenieLemkow/posts/pfbid0aR3gHcf5a73amsYhuYg4snw8RucUsFJ6YF3w3irKf4AyHce4BGFxiSDD9YxRV7CPI?refid=12> (дата звернення: 20.08.2022).
8. Висловлюєме нашу солідарність Україні. *Meta*. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://www.facebook.com/lem.fm/posts/pfbid01NQgdZRG1qNEG8ViRL6n9U82jtR1kyThB3D7Dsn4wjnpYZ5f34dNAoF395FSVB1I?refid=12> (дата звернення: 20.08.2022).

9. Медвідь П. Голова Народной рады Русинів Закарпаття: Нихто не може підтримувати агресора. *Лем. FM. Радіо Руской Бурсы*. Дата оновлення: 25.02.2022. URL: <https://www.lem.fm/holova-narodnoj-rady-rusiniv-zakarpattia-nikhto-ne-mozhe-pidtrimovati-agresora/> (дата звернення: 18.08.2022).
10. Медвідь П. Выголошіня ОСПС односно сітуації на Україні. *Rusynacademy.sk*. Дата оновлення: 26.02.2022. URL: <http://www.cms3.rusynacademy.sk/?26-2-2022-Выголошіня-ОСПС-односно-сітуації-на-Україні> (дата звернення: 20.08.2022).
11. Выголошіня президента Карпаторусиньского общества в США. *Rusynacademy.sk*. Дата оновлення: 27.02.2022. URL: <http://www.cms3.rusynacademy.sk/?27-2-2022-Выголошіня-президента-Карпаторусиньского-общества-в-США> (дата звернення: 20.08.2022).
12. Медвідь П. Проти войны дав выголошіня і Карпаторусиньский научный центр ці русиньскы писателі. *Rusynacademy.sk*. Дата оновлення: 01.03.2022. URL: <http://www.cms3.rusynacademy.sk/?1-3-2022-Проти-войны-дав-выголошіня-і-Карпаторусиньский-научный-центр-ці-русиньскы-писателі> (дата звернення: 20.08.2022).
13. Заявленіє (Выголошіня) Світової рады Русинів односно сітуації на Україні, поддержанное Закарпатським областным подкарпато-русиньским обществом имени Кирила и Мефодия. *RUSYN.EU – Независимый медиапортал сообщества свободных русиньских журналистов*. Дата оновлення: 27.02.2022. URL: http://rusyn.eu/2022/02/27/zayavleniye-vygoleshinya-svitovoj-rady-rusiniv-odnosno-situaci%D1%97-na-ukrajini-podderzhannoye-zakarpatskym-oblastnym-podkarpato-rusinskym-obshhestvom-imeni-kirila-i-mefodiy-a/?fbclid=IwAR0sKSCUE1cQaUkw15LWivTZLYSBgOOX3qsT-tQa_Cqs8Bn3jXHsFUC8d84 (дата звернення: 16.08.2022).
14. Proti ruské agresí! 02.03.2022. *Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*. 2022. № 1. S. 1.
15. Жупан Є. Заява Народної Ради русинів Закарпаття. *Центр культур національних меншин Закарпаття*. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2022/03/04/2-березня-2/#more-4430> (дата звернення: 24.08.2022).
16. Звернення голови громадської організації «Русинський культурологічний клуб» Юрія Шиповича до країн-членів НАТО з проханням закрити небо над Україною. *Департамент культури, національностей та релігій Закарпатської ОДА. Meta*. Дата оновлення: 11.03.2022. URL: <https://m.facebook.com/Департамент-культури-національностей-та-релігій-Закарпатської-ОДА-101213035505030/> (дата звернення: 18.08.2022).
17. Bobynets Mykola. *Meta*. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://www.facebook.com/bobynets.mykola/posts/pfbid02zegdfnRAuWAYctD41YBCRQfTx3sb8MmDB2E7bc96j5DpLATFeURV3oG2nPEYFZWql> (дата звернення: 18.08.2022).
18. Доста было того Ѓеца! Доста пропаґанды! *Мигаль Кушницькый. You Tube*. URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=g9u1USNddno&fbclid=IwAR1W-xWDAMfC7izhN0S9K_c-gsC-yzMDJTJ8feGPvGh4vfZleAETSBz0Eo%20https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=g9u1USNddno&fbclid=IwAR1W-xWDAMfC7izhN0S9K_c-gsC-yzMDJTJ8feGPvGh4vfZleAETSBz0Eo (дата звернення: 18.08.2022).
19. Ратушняк С. Відкрите звернення до Президента України Володимира Зеленського. *PIO*. 2022. 4 червня (№ 23 (1259). С. 3.
20. Русин Данацко І.І. *Meta*. URL: <https://www.facebook.com/podkarpatskaja.rus.3> (дата звернення: 24.08.2022).
21. Председателю СКР пану Лявинцю Л. *Meta*. Дата оновлення: 05.08.2022. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0V65zYMcnmz8EbuXyeVPrSkVYBSpAzyNf1HRtghq1Xe2LwiWoMXQe3qwx8QXCC2hjl&id=221659364602733 (дата звернення: 20.08.2022).
22. Присяжнюк М. Розділяй і володарюй: як українці Румунії стають «русинами». *Інформаційне агентство «Українські Національні Новини»*. Дата оновлення: 03.07.2019. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1810819-rozdilyay-i-volodaryuy-yak-ukrayintsi-rumuniyi-stayut-rusinami> (дата звернення: 18.08.2022).
23. Русини Румунії на службі російської пропаганди. *Західний інформаційний фронт*. Дата оновлення: 25.05.2017. URL: https://zahidfront.com.ua/news/Rusini_Rumuni_na_sluzhbi_v_rosijsko_propagandi_.html (дата звернення: 18.08.2022).
24. Ozon S. Cum este folosit un agent de influență al Kremlinului în România. Ruteanul asociat cu mafioți ruși și cu sponsori ai lui Lukashenko. *Ziare.Com*. Дата оновлення: 25.03.2022. URL: <https://ziare.com/kuzmin-ambasador-rusia-romania/mihai-lauruc-omul-rusilor-in-romania-1732028> (дата звернення: 18.08.2022).
25. Vlăduț M. Trompetei lui Putin, îi răspundem: Pe aici nu se trece! *Sentinela.ro*. Дата оновлення: 28.01.2022. URL: <https://sentinela.ro/2022/01/28/trompetei-lui-putin-ii-raspundem-pe-aici-nu-se-trece/> (дата звернення: 18.08.2022).

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 31

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Юлія Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,21. Замов. № 0123/015. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.